

Казахско-Русский Международный университет

Материалы Республиканской
научно-практической
конференции

**“Наука и образование
в условиях глобализации:
сегодняшнее состояние и
перспективы”**

06.05.2014 г.

**“Жаһандану дәуіріндегі
ғылым және білім:
бүгінгі жағдайы және
перспективалары”**

Республикалық
ғылыми-практикалық
конференция материалдары
06.05.2014 ж.

**«ЖАҢА ДАМУ ДӘУІРІНДЕГІ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ:
БҮГІНГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ»**

Республикалық ғылыми-практикалық
конференция материалдары

Материалы Республиканской
научно-практической конференции
**«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ:
СЕГОДНЯШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И
ПЕРСПЕКТИВЫ»**

УДК 001 (063)

ББК 72

Н 34

*Рекомендовано Ученым Советом Казахско-Русского Международного университета
(протокол №10 от 18.04.2014 г.)*

Р е ц е н з е н т ы:

Исина Ж.А. кандидат филологических наук, доцент
(Актюбинский университет им. С.Баишева)

Яппарова Г.М., кандидат педагогических наук, доцент
(Казахско-Русский Международный университет)

Н 34 «Наука и образование в условиях глобализации: сегодняшнее состояние и перспективы»: Сб. научн. материалов Республиканской научно-практической конференции, 06 мая 2014 г., Актобе, КРМУ. – Актобе: Дизайн-студия «Палитра», 2014

ISBN 978-601-7426-40-8

В сборнике представлены результаты актуальных научных исследований ученых, докторантов, преподавателей и магистрантов по материалам Республиканской научно-практической конференции «Наука и образование в условиях глобализации: сегодняшнее состояние и перспективы» (г. Актобе, 06 мая 2014 г.).

Научные направления конференции включают такие аспекты исследований как: естественные и технические науки; социально-гуманитарные науки; прогрессивная педагогика и андрагогика, образовательные технологии, история и политология.

Сборник предназначен для научных работников и преподавателей учебных заведений. Может использоваться в учебном процессе, в том числе в процессе обучения докторантов, подготовки магистров и бакалавров в целях углубленного рассмотрения соответствующих проблем.

УДК 001 (063)

ББК 72

ISBN 978-601-7426-40-8

© Казахско-Русский Международный университет, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР	
Абдибекова Р. А. Тірек сигналдарын пайдаланудың тиімділігі.....	7
Абдыкаликова Г.Ш., Окасова С.М. Ақтөбе облысындағы шағын және орта бизнестің қалыптасуы.....	9
Абишева А.С. Бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту.....	12
Айжарыкова Г.О. Традиция изображения Александра Македонского в европейской литературе.....	14
Алтаева Н. Е. Қазақ тілі сабағындағы тіл дамыту жолдары.....	18
Амиргалиева С. Ж. Ауыл туризмі неге ақсап тұр?.....	21
Бабаева К.С. О некоторых аспектах инновационных технологий в обучении русскому языку.....	24
Бүтіншінов Ж.Т., Ахметова А.З. Қазақстан-2030 стратегиясы және орындалу барысы.....	26
Жалмагамбетова К.К. Жоғары оқу орны студенттерінің ғылыми-зерттеу мәдениетін қалыптастыру үрдісінің моделі.....	30
Жолаева Ә. С. Ә. Қанахиннің «Ата қоныс» повесіндегі диалог түрлері және көркем бейне.....	33
Жусупова А.С. Шет тілі сабақтарында диалог арқылы сөйлетуді дамыту.....	37
Ибрагим А.Е. Лексико-семантические особенности гидронимов Костанайской области.....	40
Ибрагим А.Е. Лексико-семантический аспект топонимов г.Аркалыка Костанайской области (на примере антропонимов).....	43
Кабжанова А. Шешендік өнер – халық қазынасы.....	45
Какенова К. Г. Ситуация успеха на уроках развития речи.....	51
Калимуллина Г.А. Өскелең ұрпақты ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу.....	52
Калменова Б. Т. Теоретические аспекты и экономическая сущность потребительского кредитования.....	55
Канапина К.Г. Исследовательская деятельность на уроках русского языка и литературы.....	57
Кеулимжаева Г. Ж. Роль русского языка в условиях глобализации.....	58
Короткова В.В. Обучение критическому мышлению на уроках английского языка.....	60
Курманова М.Е. Билингвизм как условие проявления лексико-грамматической интерференции.....	63
Нағашыбай Н., Кадиржанова Г. Қазақ-ағылшын тілдеріндегі фразеологизмдердің танымдық сипаты.....	66

Постников С. В., Постникова О. А., Андре К. П. Африканская культурная традиция в понимании проблемы войны и мира.....	70
Рабаева А.Ш. Бастауыш класта ағылшын тілін оқытудың маңызы.....	78
Сайлыбайқызы Г. Әлемнің тілдік көрінісінің тіл мәдениетіндегі бейнесі.....	80
Сарсенгалиева А.Ж. Қарым – қатынас құндылықтары – тәрбие процесінің мазмұны...	84
Stavbunik E.A. The purposes, functions and interests of main factors of welfare state in the Republic of.....	86
Сырая О.А. Применение информационно-коммуникационных технологий в раскрытии одарённости.....	91
Тасбулатова Г.Ж. Дипломатическая защита в отношении граждан, бипатридов и лиц без гражданства.....	93
Тасменова Г.М. Психологические особенности личности учащихся с церебральным параличом.....	96
Томова И.В. Патриотическое воспитание в средней школе.....	100
Утенова М.Ж., Көлкебаева Қ.Л. Мектеп оқушыларында коммуникативті мәдениетті қалыптастыру.....	104
Шалабаева А.Ю. Межпредметные связи на уроках русского языка и литературы.....	108
СЕКЦИЯ 2. ПРОГРЕССИВНАЯ ПЕДАГОГИКА И АНДРАГОГИКА, ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ / ПРОГРЕССИВТІ ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ АНДРАГОГИКА, БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	
Алманиязова Н.Ж. Қазақ тілін оқытудағы озық технологиялар – заман талабы.....	112
Ахметова Г.К. Организационно-методическая работа, выстроенная в начале инновационной экспериментальной деятельности.....	116
Байгузинова А.Р. Компетентностный подход в организации учебно - воспитательного процесса начальной школы.....	119
Байжанова А. С. Мектеп кітапханасы-білім беру мекемелерінің ақпараттық орталығы.....	121
Долматова Л. В., Лобач Н. В. Применение бинарных лекций в полиязычном обучении.....	126
Идрисов А.К. Применение инновационных технологий на уроках ИЗО.....	127
Картбаева А.С. Формирование положительной мотивации школьников на уроках русского языка и литературы с использованием методов и приемов педагогических технологий.....	129
Кушербаева А.Ж. Қазақ тілін оқытуда жаңа ақпаратты технологиялардың құралдары.....	133
Құлжан А.Т. Әлеуметтік педагогтің құқық бұзушы оқушылармен жүргізетін жұмысы.....	135
Махатова Н. С. Формирование ключевых компетентностей учащихся посредством использованием метода проектов на уроках английского языка.....	138
Мурзалинова А.Ж., Мухамадиева А.Д. Самопознание – педагогика нового времени.....	142
Набиева М. С. Жаратылыстану-математикалық білім беруде инновациялық	

технологияларды пайдалану тиімділігі.....	144
Ниязалина Ж.Ұ., Қожаниязова Г.Ж. Отансүйгіш ұрпақ тәрбиелеу–міндетіміз.....	147
Нурманова Г.С. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқыту – қазіргі заман талабы.....	152
Омарова А.О. Формирование профессиональной компетентности учителя.....	156
Отарбаева Қ.С. Ағылшын тілі сабағында ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі.....	159
Садирова Г. Г. Технологии интерактивного обучения на уроках русского языка.....	164
Сейтманбетова Ж. А. Эффективность применения различных приемов и методов оценивания учащихся на уроках естественных наук.....	166
Серимбетова Р. А. Жаңа технологияның элементтерін ағылшын тілі сабағында қолданудың ерекшеліктері.....	168
Тілепова Г.А. Даун синдромы бар балаларды жан-жақты тәрбиелеудегі ойынның маңызы (мектеп жасына дейінгі).....	171
Турғалиева Н.З. Білім берудегі ізденіс және инновациялық тәжірибе.....	174
Утянова Р.Н. Новые подходы преподавания в процессе обучения учащихся.....	177
Ыбрашева Қ.Р. Инновациялық әдістер мен технологияларды психология сабағында қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыру.....	179
СЕКЦИЯ 3. ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ	
Аукажиева Ж. М., Жаркимбаев Б.М., Сулейменова Г.Е. Теоретическое обоснование создания государственной спутниковой геодезической сети в условиях Республики Казахстан.....	184
Аухадеева К.С. Повышение эффективности обучения математике через применение информационно-коммуникативных технологий.....	187
Ахметова Г.З. Математикадағы алтын қима ұғымы және зерттелуі.....	189
Бектурганова И. Ж., Баймаганбетов К.Б. Исследования химической и термической устойчивости сетчатых ионитов на основе полиглицидных аминов.....	194
Бондаренко Е. В. Здоровье нации одна из глобальных проблем человечества.....	196
Булатов А.С., Иманжанов Н.Т. Использование сапропеля в качестве органоминерального удобрения для повышения урожайности картофеля.....	201
Игильманов А.А., Мукушева Л.С. Анализ результатов геомониторинга высотного здания в г. Астане.....	205
Иманбаева А.С. Утилизация мусора: проблема настоящего или будущего.....	209
Касымова И.Н. Угроза острого дефицита водных ресурсов в Казахстане.....	215
Касымова И.Н. Основные проблемы государственного управления водными ресурсами.....	218
Коянбаева Г.Ж. Критериалды бағалау жүйесін математика пәнін оқытуда қолдану.....	221
Қосжанова С.Ж., Ажмуратова Ж.А. Экологиялық білім берудің маңызы –	

адамзаттың өмір сүру шарты.....	225
Нигметова А. С. Информационная технология.....	230
Ораз Г. М. Логикалық есептер және оларды шешу жолдары.....	232
СЕКЦИЯ 4. ИСТОРИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ / ТАРИХ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ	
Аленова К.К. Определение величины риска сепаратизма.....	237
Амиржанов Д.А. Понятие и признаки Версальско-Вашингтонской системы.....	241
Елюбаев Р.Б. Новый мировой порядок в процессе геополитическиХ изменений.....	244
Жолдыбаева А.Н. Орынбор өлкесін басқару жүйесіндегі өзгерістер (ХІХ ғ. 50-жж.).....	249
Кокушева Ж. О. Политика разрядки во взаимоотношениях Востока и Запада в конце 60-х начале 70-х годов. Причины разрядки и цели сторон.....	251
Мамбетали А.К. Гражданская война в Судане.....	255
Степаненко Н.В. Обзор отечественной историографии по вопросу формирования многонационального, в том числе польского населения Казахстана.....	259
Тажібаева С.М., Қарабасова А. Е. Ұлттық дүниетаным, рухани адамгершілік қасиеттерін тарих сабағында қалыптастыру.....	263
Томова И.В. Формирование функциональной грамотности как основы развития учебно-познавательной компетенции учащихся на уроках истории.....	264
Хиллерт Н. Л. Пути решения проблем при вхождении Казахстана в ВТО.....	267
Шаймерденова Г.Б. Ауған соғысының басталу себептері. Сәуір төңкерісі.....	270

СЕКЦИЯ 1. СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ТІРЕК СИГНАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Абдибекова Рада Абдибековна

*№44 ауысымдық (кешкі) жалпы білім беретін мектебінің
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қаласы*

Бүгінгі таңда педагогика саласында жиі қолданып жүрген оқытудың жаңа технологиясы-ескіні жаңғыртып,жаңаша толықтырылған,озық деп танылған,нәтижелі тәжірибелерге сүйенген білім беру мен тәрбие мақсаттарын жүзеге асырудағы әдістемелер жүйесінің жиынтығы.Осыған орай білім беруді реформалауды жүзеге асыруда оқытудың жаңа технологияларын қолдану қажеттілігі туындайды.Аталған технология балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде,өзін-өзі өзектендіруге,өзін жан-жақты тануға және алға ұмтылатын дамушы тұлға ретінде қалыптасуға көмектеседі.Бұл ретте педагогикалық процестің маңызды құрамы оқу ісіндегі субъектілер-оқытушы мен оқушының тұлғалық-бағытталған өзара әрекеті болып саналады.Жаңа білім парадигмасы өзінің алдына басты мақсат қылып баланың білігі мен дағдысын емес,оның білім алу арқылы дамып,жеке тұлға болып қалыптасуын қойып отыр.

Сондай ізденістен туындаған технологиялардың бірі-Виктор Федорович Шаталовтың тірек сигналдары арқылы оқыту әдістемесі. Әдістеменің ерекшелігі мен маңызы неде?

Бірінші ерекшелігі-нақты,дәл есептеген тұтас оқу процесін құра білу. В.Ф.Шаталов бұл құрылымды былай түсіндіреді: «Тірек сигналдары дегеніміз-ойынның элементі,уақыт үнемділігі және бала психологиясын қызықты құбылысқа бағыттау.Бірақ ең басты мақсат-берілген тақырыпты логикалық байланыстар негізінде оқушының түсінуі және ұзақ уақыт есте сақтауы».

Екінші ерекшелігі-уақыт үнемділігі.Мысалы, белгілі бір тарауды түсіндіру барысында бірнеше тақырыпты жинақтап, ықшамдап, бір-екі тірек сигналына сыйдыруға болады.Оқу материалын осы тәсілмен шоғырландыру арқылы бір сыныптың курсы 20-30 сабақ ішінде оқып шығуға мүмкіндік туады.

Ал екінші ерекшелігі-тірек сигналдары қолдану .Бұл әдістеме қазіргі күнге дейін құндылығынжойған жоқ.Бұған жалпы білім беретін орта мектептерде өсімдіктану,жануартану,қазақстан географиясы,тарих тағы басқа пәндердің ғылыми негізін оқытуда жиі қолданып жүргендігі дәлел.

Мысалы, жалпы білім беретін орта мектептердің тоғызыншы сыныбына арналған,2011 жылы «Мектеп» баспасынан шыққан қазақ тілі оқулығында (авторлары: С.Аманжолов, А.Аманжолов,Г.Қасымова) сөйлем құрамын оқытуда 22 сағат берілген.Бұның ішінде жалпы сөйлем мүшелерін оқытуға «Атамұра» баспасынан шыққан бағдарлама бойынша 19 сағат уақыт берілсе,тұрлаулы мүшелерді оқытуға 7 сағат берілген. Осы сағаттарды төмендегідей модульге құра отырып,әр модуль бойынша тірек сигналдарын пайдаланудың тиімділігіне көз жеткізуге болады.Сөйлем мүшелерін оқытудың алғашқы сағатында сөйлем мүшелері туралы төменгі сыныптарда алған білімдерін жинақтап жүйелейді. Бұл сабақта тірек сигналдарын қолдану маңызды.

Мысалы,

Сөйлем мүшелері

Тұрлаулы

Бастауыш (Б)

Баяндауыш (Б)

Тұрлаусыз

Толықтауыш (Т)

Анықтауыш (А)

Пысықтауыш

(П)

Келесі бастауыштың құрылысына қарай түрлері,оның жасалу жолдарын түсіндіруде мына тірек сигналдарын қолдануға болады.

Құрылысы на қарай түрлері	Сұрақтары	Бастауыштың жасалу жолдары	Мысалы
Дара	Кім? Не?	Есімдіктен (ес)	<u>Олар</u> қырман басында жүр
Күрделі	Нелер?	Күрделі зат есімнен (з.е.)	<u>Талғат</u> <u>Мұсабаев пен Тоқтар</u> <u>Әубәкіров</u> -белгілі ұшқыштар
Үйірлі	Кімі? Несі?	Етістік пен күрделі етістіктің тіркесі (ес+ет)	<u>Оның</u> ойлап <u>тұрғаны</u> -алдағы күндердің жоспары

Осы тәрізді тірек сигналдарын жүйелі қолдану өз нәтижесін береді,тірек сигналдары тақырыптың бірізділікпен ашылуын қамтиды және оқушылардың білімін тексеруде дидактикалық құралдың қызметін атқарады.

Тірек сигналдары мектептегі кейбір көрнекі құралдары ұқсас болғанымен, айырмашылығы-ондағы мағыналық –логикалық белгілер теориялық материалды нақты,қысқа түсіндіреді. Оқушылардың сабаққа дайындалу процесін тездетеді,жеңілдетеді. Бұл белгілі педагог Л.Я. Зоринаның пікірінше, оқушыларға берік білім негізі қаланып сөйлеу қабілеті дамиды, сондай-ақ оқуға деген, әнге деген қызығушылығы оянып,тұжырымдап,топшылау дағдылары қалыптасады. Оқушыларды өз еріктерімен:

-оқулықта жазылғанды тірек сигналдарымен қатар қой;

-теориялық материалды тірек сигналдарының көмегімен дауыстап айтып шық,ережені,белгілерді жатта;

-өзіңнің жазғандарыңды үлгімен салыстыр;

-қатемен жұмыс жаса;

Бұл айтылған талаптар орындалып,оқушы сабаққа күнделікті ынталы әзірленетін болса,тірек сигналдары арқылы оқытудың берері мол болмақ. Әр өткізетін сабақ-өзінше бір ерекше дүние. Сондықтан әр сабақ өткізілу барысында оқушылардың білім-білік дағдыларына қарай жоспарланады және өзінің нәтижесіне байланысты бағаланады.

Қорыта келе,тірек сигналдарын қолданудың басты маңызы:

-берілген тақырыпты логикалық байланыстар негізінде оқушының түсінуі және ұзақ уақыт есте сақтауы болса,ал негізгі мақсаты-оқушыларды жұмысбастылықтан құтылту. Көп ізденіспен ойлап табылған тірек сигналдары арқылы түсіндірілген жаңа сабақта

оқушылардың есту, көру қабілеттері белсенді жұмыс істейді. Тірек сигналдарын аса құнды, ғылыми маңызды мәліметтерге құрған мұғалім көп нәрседен ұтады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Омарова С. «Сабақ жүйесінде тірек сигналдарын пайдалану» 2005 жыл, Алматы қаласы
2. Кәрібекова А. «Қазақ тілі мұғалімдерінің іс тәжірибесінен» атты әдістемелік жинақ, 2006ж., Алматы қ.

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Абдыкаликова Г.Ш.

география пәні мұғалімі, Ақтөбе қаласы № 30 орта қазақ мектебі

Окасова С.М

тарих пәні мұғалімі, Ақтөбе қаласы № 30 орта қазақ мектебі

Бүгінгі күннің міндеті – ұсақ кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлерді орта деңгейге көшіру үшін жағдай және алғышарттар қалыптастыру.

Өкінішке қарай, қазіргі уақытта шағын және орта бизнеске салық салу жүйесіндегі қиғаштықтар олардың дамуы мен өсуіне кедергі келтіруде. Сондықтан Үкімет 2013 жылдың соңына дейін заңнамаға микро, шағын, орта және ірі бизнес ұғымдарын айқын жіктеуге бағытталған өзгерістер енгізсін. Бұл тұста біз шағын және орта іскерлік сегменттеріне түсетін күшті ауырлатпауға тиіспіз.

Елбасымыз Үкіметке 2013 жылдың бірінші жартыжылдығының соңына дейін Қазақстан азаматтарының өмір-тіршілігі қауіпсіздігіне тікелей ықпал етпейтін барлық рұқсаттар мен лицензияларды қайтарып алып, оларды хабарландырумен ауыстыруды тапсырамын жолдауда.[1]

Заңнамалық негізде бизнеске ұсынатын тауар, жұмыс және қызмет сапасын бақылау мәселелерін өзі реттейтін жағдай тудыру қажет. Бізге тұтынушылар үшін сот шешімдерін қабылдаудың көпдеңгейлі жүйесін алып тастап, олардың құқығын қорғаудың жаңа жүйесін әзірлеп шығу керек.

Шағын және орта бизнесті дамыту – ХХІ ғасырдағы Қазақстанды индустриялық және әлеуметтік жаңғыртудың басты құралы. Экономикамызда шағын және орта бизнестің үлесі артқан сайын Қазақстанның дамуы да орнықты бола түседі. Бізде шағын және орта бизнестің 800 мыңнан астам субъектісі бар, онда 2,4 миллионнан астам қазақстандық еңбек етеді. Бұл сектордағы өнім көлемі төрт жылда 1,6 есе өсті және 8,3 млрд. теңгені құрап отыр.

Жаһандық рейтингке сәйкес, Қазақстан бизнесті жүргізуге ең қолайлы жағдайы бар елдер тобына кіреді және біз бұл үрдісті өрістете түсуге тиіспіз. Шағын және орта бизнес – біздегі Жалпыға ортақ еңбек қоғамының берік экономикалық негізі. Оны дамыту үшін жеке меншік институтын заңнамалық тұрғыда нығайтатын кешенді шешімдер қажет. Бизнесті дамытуға кедергі келтіретін барлық енжар құқықтық нормалардың күшін жою керек. Шағын бизнес ұрпақтан-ұрпаққа берілетін отбасы дәстүріне айналуға тиіс.

Шағын бизнесті мамандандыруды келешекте оларды орта деңгейге көшіру перспективасымен дамыту шараларын қабылдау маңызды болмақ. Осы сектор субъектілерінің банкроттығының айқын тетіктерін енгізген жөн. Шағын және орта бизнес жаңа инновациялық кәсіпорындар төңірегінде дамуға тиіс. Елбасымыз Үкіметке индустрияландырудың екінші бесжылдығы жоспарын «Бизнес-2020» жол картасымен үйлестіруді тапсырды. Үкімет Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп, жұмысын жаңа бастаған бизнесмендерге әдістемелік көмектің тиімді тетіктерін жасауы керек.[2]

Инновациялық индустрияландыру трендін түзеу және күшейте түсу маңызды. Елбасы Үкіметке 2016-2019 жылдарға арналған Үдемелі индустрияландырудың Екінші бесжылдығы жобасы жөнінде бірқатар тапсырмалар берді. Индустрияландыру басымдықтары санын шектеу керек. Бізге дәстүрлі өндіруші секторлар тиімділігін арттыру маңызды. Бұлар – біздің бәсекедегі табиғи артықшылықтарымыз. Бізге мұнай-газ секторының экспорттық әлеуетін сақтай отырып, басқару, өндіру және көмірсутектерді өңдеудің жаңа тәжірибелері керек. Мұнай мен газ өндірудің ықтимал сценарийлері бойынша түбегейлі шешімге келу керек. Сирек металдардың – электроника, лазерлік техника, коммуникациялық және медициналық жабдықтар салалары үшін маңыздылығын ескере отырып, оларды игеру ауқымын ұлғайту қажет. Қазақстан геологиялық барлау саласы бойынша әлемдік нарыққа шығуға тиіс. Тиісті заңнаманы жеңілдете отырып, бұл салаға шетелдік инжинирингтік компаниялардан инвестиция тартқан жөн. Жалпы, дәстүрлі салаларға қатысты біздің оларды дамыту жөніндегі бөлек жоспарларымыз болуы керек. Әрбір келесі бесжылдықтың нақты нәтижесі экономиканың жаңа салаларын қалыптастыруда. Бірінші бесжылдық аясында автомобиль және авиақұрастыру, тепловоз, жолаушылар және жүк вагондары өндірісі жолға қойылды. Оларды кеңейтіп, сыртқы нарықтарға шығару керек. Сонымен, 2050-ге дейінгі қалған жылдар жеті бесжылдыққа бөлінеді, олардың әрқайсысы бір мақсат – дамыған 30 елдің қатарына кіру мәселесін шешеді.[2]

Н. НАЗАРБАЕВТЫҢ «Қазақстан-2050» стратегиясы — қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында[1]

Шағын және орта бизнес — экономиканың ұтқыр секторларының бірі деді. Себебі шағын кәсіпкерлікті дамыта отырып, елдегі жұмыссыздықты азайтуға, аудан-ауыл тұрғындарының әлеуметтік жағдайын жақсартуға болады. Осы тұрғыда Елбасының тапсырмасымен «Бизнестің жол картасы — 2020», «Жұмыспен қамту — 2020» секілді мемлекеттік бағдарламалар қабылданып, оның ішінде ауыл азаматтарының кәсіпкерлікпен айналысуына жағдай жасалуда. Биыл бұл саланы дамыту үшін аймақта елеулі шаралар қолға алынды.

Елбасы нарықтық экономиканың арқауы болып табылатын шағын және орта бизнесті дамытуға әр кезде де айрықша маңыз беріп келеді. Қазақстан халқына арнаған биылғы Жолдауында, Елордада өткен одан кейінгі үлкен басқосуларда бұл саланың жаһандық дағдарыс зардаптарына қарсы тұруда шешуші маңызы барын әлденеше мәрте атап көрсетті. Шағын және орта бизнеске қолдау көрсету бағдарламасын сараптады. Осының дұрыстығын Ақтөбе өңірінде атқарылған жұмыстар көрсетіп отыр. Бұған айғақ мысал - индустриалдық-инновациялық даму стратегиясы шеңберінде атқарылған жұмыстар дер едік. Тек қана кешегі Конституция мерекесі қарсаңында Ақтөбеде жалпы құны 3 млрд. теңге болатын 7 нысан пайдалануға берілді. Осының нәтижесінде 692 жұмыс орны пайда болды.[4]

- Өткен жарты жылда облыста 41,5 мың шағын және орта бизнес тұлғалары тіркелді. Оларда жұмыс істейтіндердің саны өткен жылмен салыстырғанда 6,4 пайызға ұлғайып, 154,8 адамға жетті. Қазіргі кезде облыстың 1000 тұрғынына орта есеппен 58 кәсіпкерлік субъектісінен келеді, – деді ол.

Облыстың басты кәсіпкерлік басшысының Николай Ювицаның сөзіне қарағанда, **жарты жылдықта өндірілген өнімнің көлемі** (тауарлар мен қызметтер) **69,2 млрд.** теңге құрады. Немесе осыдан бюджетке жалпы мөлшері 21,9 млрд. теңге салық және басқа да төлемдер түсті.[4]

Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау үшін біздің облыста осы жылдың 1 шілдесіне барлық қаржы көздерінен 38,6 млрд. теңге қаржы бағытталды. Бұл өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 7,3 пайыз артық.

Екінші деңгейлі банктердің Ақтөбе филиалдары 29,8 млрд. теңге көлемінде 1443 жобаны қайта қаржыландырды.

«Самұрқ-Қазына» акционерлік қоғамы ресурстары есебінен шағын және орта бизнесті қаржылық қолдауға байланысты мемлекеттік бағдарламаны жүзеге асыру

шеңберінде екінші деңгейдегі банктердің облыстық филиалдары 202 жобаны 7,4 млрд. теңге көлемінде қаржыландырды.[4]

Шағын және орта бизнес субъектілеріне, селолық елді мекендерге шағын несие берумен 39 шағын несие беру ұйымдары шұғылданады. Бірінші жарты жылдықта барлығы 322,4 млн. теңге көлемінде 461 шағын несие берілді. Бұл өткен жылғыға қаралғаннан 25 пайыз көп. Оның ішінде ауылдықтарға 277,6 млн. теңге көлемінде 419 шағын несие берілді немесе ол 135,9 пайыз құрады.

Биылғы жылдың сәуір айында облыстық әкімдік «Батыс» әлеуметтік өнеркәсіптік корпорациясымен бірлесе отырып, ауыл тұрғындарына және бизнеске қолдау көрсетіп, «Ақтөбе ауыл шағын несие ұйымдары» жауапкершілігі шектеулі серіктестігін құрды. Бұл жүйе арқылы күні бүгін 180,8 млн теңге көлемінде 80 шағын несие үлестірілді.[4]

Ақтөбе қаласындағы шағын несие ұйымдары тәуір жұмыс жүргізді. Мұнда 271,4 млн. теңге көлемінде 273 шағын несие таратылса, Әйтеке би ауданы – 16,3 млн, теңгенің 40 шағын несиесін, Мәртөк – 13,6 млн. теңгенің 127 несиесін, Шалқар – 5,7 млн. теңгенің 14 несиесін, Хромтау 4,6 млн. теңгенің 17 шағын несиесін берді.

Ауылдық несие серіктестіктері осы жарты жылдықта 238.7 млн. теңге көлемінде несие берді.

Мұнымен бірге облыста 50-ден астам қоғамдық бизнес бірлестіктері, оның ішінде 32 кәсіпкерлердің қоғамдық бірлестіктері және 21 кәсіпкерлікті дамытуға қаржылық қолдау мен консалтингтік қызметтер көрсету жөніндегі қоғамдық қорлар жұмыс істейді. Олардың ішіндегі мейлінше белсенділері – «Ақтөбе облысының кәсіпкерлер мен жұмыс берушілер одағы» қоғамдық бірлестігі, «Кәсіпкерлер мен жұмыс берушілердің «Атамекен» аймақтық бірлестігі».

Осы алты айдың ішінде облыстық басқарма қоғамдық кәсіпкерлік құрылымдармен бірге кәсіпкерлердің конгрестерін, келісім-шарттық тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің көрмелерін, қазақстандық – ресейлік өнеркәсіптердің көрмесін және басқа да шаралар өткізді.

Шағын және орта бизнес субъектілеріне қолдау көрсетуде жергілікті тауар өндіруші жүйе құрушы компаниялармен, жер байлығын пайдаланушылармен мемлекеттік және сатып алуды ұлғайту жөніндегі жұмыстар жүргізілуде. Осы ведомствалардың мамандары «Даму» аймақтық қолдау қорымен бірлесіп, «Бизнес-Кеңесші» бағдарламасын бірлесіп жүзеге асыру мәселелерін қарастыруда. Оның мақсаты – облыстың барлық аймақтары бойынша кәсіпкерлік бастамаларды кәсіпкерлер мен тұрғындарға жеткізуді көздейді. Шағын және орта бизнесті сапалы дамытуды, кәсіпкерлердің тиімді бизнес жүргізуіне жол ашатын білім беру жүйесін құруды қарастырады.[3]

Кәсіпкерлерге қолдау көрсетуде ақпараттық-сараптамалық және консалтингтік жан-жақты қызмет көрсететін тұрақты жұмыс істейтін орталық құру да ойда бар.

Облыстың салық комитеті мүдделі мемлекеттік органдар мен кәсіпкерлердің қоғамдық ұйымдарын қатыстырып дөңгелек стол ұйымдастырды. Онда шағын және орта бизнес субъектілеріне рейдтік тексерулер өткізудің мәні түсіндірілді.

2013 жылдың 17 шілдесінде Қазақстан Республикасының Президенті «Жеке кәсіпкерлік туралы» заңға өзгертулер мен қосымшалар енгізді. Заңда тексерулер жүргізуге байланысты барлық мемлекеттік органдар үшін бірыңғай тәртіп жазылған. Құқықтық статистикалық тексеру органдарынан босатылғандардың тізімі едәуір қысқарып, нақтыланған. Қатысты мәселелер бойынша тексерулерге кәсіпкерлік қауымдастықтарын белсенді қатыстыру қаралған. Мұнымен бірге, кәсіпкерлерге тексерулер кезінде өз құқықтарын қорғау үшін қосымша мүмкіндікт ер берілген.

2010 жылы Шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі міндеттері – қол жеткен көрсеткіштердің деңгейін, олардың даму сипаттарын сақтау, нақты салалардағы шағын және орта бизнестің үлесін ұлғайтуға байланысты шараларды жүзеге асыру болып отыр.

Ал алыс болашақты айтсақ, 2020 жылға дейін облыстың шағын және орта бизнесін дамытуда табысқа жетудің басты өлшемдері шағын және орта бизнес субъектілері санын **70**

пайызға, жұмыс жасаушылардың қатарын **60 пайызға** көбейтумен байланысты. Және олар өндіретін өндірістік өнімдердің көлемі, бюджетке төлемдер **екі есе** ұлғаяды.

Ауыл бизнесіне нақты қолдау көрсетумен байланысты да шағын және орта бизнестің қызметіне елеулі серпін беріледі. Кәсіпкерліктің одан әрі дамуына ықпал ететін басқосулар, көрмелер, семинарлар, «дөңгелек столдар» өткізумен байланысты жұмыстар да жалғаса береді.

Ақтөбеде биыл оннан астам жоба Индустрияландыру картасы аясында іске қосылады. Ал өткен жылы «Бизнестің жол картасы» бағдарламасы арқылы аймақ кәсіпкерлеріне 3 миллиард теңге берілді. Оған жаңа кәсіпорындар салынып, ескісі жаңартылды. Сонымен қатар инженерлік-коммуникациялық инфрақұрылым мемлекет есебінен жеткізілген. Кәсіпкерлік және индустриялық-инновациялық даму басқармасының өкілі Бағжан Тілегеновтың айтуынша, өткен жылы 124 жобаға қаржылай көмек көрсетілген екен. Жиында өзекті проблемалар да сөз болды. Мәселен, Индустрияландыру картасының талаптарын орындау кезінде білікті кадрлар жетпейді. Тығырықтан шығар жол бар. Ол – өндіріс орындары мен орта, жоғарғы оқу орындарының әлеуметтік әріптестік қарым-қатынасын нығайту. Тағы бір жайт Елбасы Жолдауында мүмкіндігі шектеулі азаматтарға көңіл бөліп, олардың жұмысқа орналасуына көмектесу жөнінде айтылған болатын. «Даму-Көмек» бағдарламасы аясында облыс мүгедектеріне үнемі демеушілік жасалады. 2013 жылдан бері филиалға 87 өтініш түсті. Ірі кәсіпорын басшылары 48 мүгедек жанға көмек беріп, өз ісін ашуға септігін тигізді.[4]

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ[1]
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар
3. Егемен Қазақстан 2014 ж қаңтар - сәуір
4. Ақтөбе газеті 2014 ж қаңтар - сәуір

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Абишева А.С.

№36 қазақ орта мектеп бастауыш класс мұғалімі, Ақтөбе қаласы

Егеменді елдің жас ұрпақтарын тәрбиелеу, талапқа сай білім беру, бүгінгі күннің уақыт күттірмес мәселелерінің бірі болып табылады. Сондықтан да бастауыш мектеп алдында балаға жүйеленіп, дайындалып берген белгілі бір білімді ғана беріп қоймай, оны жалпы дамыту, яғни сөйлеу, оқу, қоршаған орта жөнінде дұрыс көзқарас қалыптастыру, жағдайларды объективті түрде бақылап, талдау жасауға үйрету, ойын дұрыс жеткізе білуге, дәлелдеуге, сөйлеу мәдениетіне, шығармашылық бағытта жұмыс істейтін, ойлау қабілетімен ерекшеленетін жеке тұлға қалыптастыру міндеті тұр.

Бүгінгі таңдағы өзекті мәселе болып жүрген шығармашылық дегеніміз – адамдардың өздерін тануға ұмтылуы, жан – жақты ізденуі, қоршаған ортаның қыр – сырын білуі болып табылады.

Бала өмірінде дұрыс жол таба білуі үшін дұрыс шешім қабылдай білуге, өздігінен ой түйіп, дәлелдей білуге, өз ойын нақты түрде айта білуге үйренуі тиіс. Баланың танымдық іс – әрекетін қалыптастыруда оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын қолдану тиімді. Мұғалім үнемі оқушыға нұсқау беріп отырса, балалар да неғұрлым ізденіп, талаптана түседі.

Баладағы қабілеттілік туа біткен қасиет емес, - дейді психологтар. Олай болса, қабілетсіз бала болмайды, олардың қабілетін тікелей пәндік әрекеттер арқылы ашып, дамытуға болады. Балаға жаңа білім беріліп, оны іс – әрекет арқылы яғни біліктілік пен іскерлік арқылы балаға қалыптастыру, іс жүзінде дәлелдеп көрсете білу қажет.

Баланың бойына шығармашылық қасиет қалыптастыруда сөз өнері мол болу керек. Баланы бастауыш сыныптан бастап сөйлетіп, өз ойын қиналмай айтуға, тіпті дәлелдеп беруге ұмтылдыру қажет. Өз ойын ашық айтатын, сөйлеп тұрған, ашық баламен қандай да болса шығармашылық жұмыс жүргізуге мүмкіндік мол дер едім.

Ең алдымен шығармашылыққа үйрету үшін мына жағдайларды ескеру қажет. Сыныпта шығармашылық көңіл – күй тудыру үшін балалардың назарын бір нәрсеге бағыттау керек. Берілген тапсырма сол балаға сәйкес, шамалы жететіндей, сол баланың ынтасын аударып, қызығушылығын арттыратындай болуы тиіс. Оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне үйінде, сабақ үстінде қолайлы жағдайы болуы керек. Баланың жүйелі жұмыс істеуін қадағалап, жүйелі, сапалы болуына мән беріп отыруы керек.

Сондықтан, баланың шығармашылықпен жұмыс істеуіне, әрине, мұғалімнің сіңіріп еңбегі мол. Баланың ойын, қиялын дамытуда түрлі пәндік логикалық жаттығудың көмегі көп. Соларды сабақ үстінде бірсарынды өткізбей, түрлендіріп отырса оқушының да қызығушылығы оянып, пәнге деген ынтасы артады.

Сабақ үстінде әр түрлі әдіс – тәсілдерді пайдаланып, балалардың пікірлерін еркін айтқызып, сөйлетіп, ойларын емін – еркін ашық айта беруге мүмкіндік тудыру керек. Сонда ғана еркін сөйлеуге үйренеді, сол арқылы қабілеті жоғары оқушыны оңай тауып алуға болады, әрі қарай жүйелі жұмыс – мұғалімнің міндеті.

Қазақстан Республикасының “Білім туралы” Заңының негізгі міндеттерінің бірі баланың интеллектуалдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуды міндеттесе, Қазақстан Республикасының дарынды балаларды анықтап, оларға қолдау көрсетіп дамыту концепциясы шығармашылық қабілетті дамытуға бағытталған білім беру кеңістігін туғызуды талап етеді. Соған сәйкес Қазақстан Республикасының білім саласындағы нормативтік – құқықтық құжаттары адамның шығармашылығын дамытудың басым бағыттарының бірі ретінде қарастырады. Сондықтан жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндігін, шығармашылық қабілетін, шығармашылық ойлауын әрбір адамның жаңа білімді игеруіне, интеллектісі мен ойлау қызметінің артуына қажетті ықпал ретінде дамыту өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. [1]

Дамыта оқытудың да басты мақсаты баланы оқыта отырып, оны шығармашылық бағытта жан-жақты дамыту. В.Д.Эльконин шығармашылыққа мынадай анықтама береді: «Шығармашылық – бұл ерекше тұрғыдағы жасампаздық, жаңадан жасалған нәрсе, бұрынғы нәрселердің механикалық қайталануы емес, өзінің сонылығымен, біртұмалығымен ерекшеленетін болса, өзін-өзі куәландыратын, дәлелдейтін болса, онда бұл нәрсені туғызған шығармашылық акт туралы сөз қозғауға болады».

« Шығармашылық » сөзінің төркінін «шығу», «ойлап табу» дегенге келіп саяды. Көрнекі психолог Л.С. Выготский шығармашылық деп жаңалық ашатын әрекетті атаған.

Оқушыларды шығармашылық жұмысқа баулып, олардың белсенділіктерін, қызығушылықтарын арттыра түсіру үшін шығармашылық қабілеттерін сабақта және сабақтан тыс уақытта дамытуда әртүрлі әдіс – тәсілдерді қолдау болып табылады. Оларға мына тәсілдерді жатқызуға болады: Тақырыпты мазмұнына қарай жинақтау; Арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру; Логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу; Берілген тапсырманы түрлендіру бағытындағы жұмыс (мәтін мазмұнын өңдеу, шығарма, шағын мәтін әңгіме құру); Әңгіменің ұқсастығын салыстыру, бөліктерге бөлу, ат қойғызу; Қиялдау арқылы сурет салғызу; Ұнатқан кейіпкеріне мінездеме беру; Ой шапшаңдығын, сөз байлығын дамытуда өлең шумақтарын құрастыру; Мәтін, әңгіме, ертегіні өз бетінше аяқтау.

Ал, сабақтан тыс уақытта оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың жұмыс түрлеріне мұражайға апару; Әртүрлі кездесулер өткізу;

әртүрлі тақырыпта пікірталас, сайыс өткізіп, алған әсерлерін шығарма етіп жаздыру; Балаларға арналған журналдарды сабақ кезінде үнемі пайдалану. Осындай жұмыстарды үнемі жүргізу оқушыларды шығармашылыққа баулуға, шәкірт бойындағы қабілет көзін ашып, тілін байытуға, қиялын ұштауға, өз бетінше ізденуге зор әсерін тигізеді.

Шығармашылықпен айналысуға толық мүмкіндігі бар бала кейде ойынға беріліп, кейде басқа нәрсемен шұғалданып кететін кездері де болып отырады. Мұндай жағдайда оларға оларға дауыс көтеріп, қолынан келсе де оған бала психикасына әсер ететіндей режімге әсте болмайды. Шыдамдылықпен олардың тілін тауып, керек жерінде қолдау көрсеткенде ғана шығармашылыққа қол жеткізуге болады.

Жалқау баланы қадағалау, үнемі сұрап, қозғап отыру арқылы жаман әдеттен арылту. Бұл тәсілдерді сабақта да, сабақтан тыс тәрбиелік шараларда да үнемі қолданса мұғалім жетістікке жетеді. Барлық бала дарынды, барлық бала қабілетті деген іштей оқушыларға сенім арту, асқан сабырлық жетістіктерге жетелейді. Тапсырманы баланың шамасына қарай беру, оқушылар арасында белгілі бір шараға байланысты пікір, ой, тұжырым туғызу, берілген тапсырмаларды түрлендіріп отыру оқушы қабілетін ұштауға септігін тигізеді.

Бала бойындағы қабілетті ашу – оқушының шығармашылық бағытта дамуына жеке мән беру болып табылады. Шығармашылық жұмыстар оқушыларды ойлауға жетелеп, қызығушылығын оятып, шығармашылық қабілетін арттыруға, белсенділікке ынталандырады.

Жүйелі түрде жүргізілген шығармашылық жұмыстар оқушыларды ойлауға жетелеп, қызығушылығын оятып, шығармашылық қабілетін арттыруға, белсенділікке ынталандырады. Қай пәнде болсын оқушылардың танымдық, шығармашылық қабілетін дамыта оқыту олардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, ойын, ынтасын дамыта түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007ж.
2. С.Қ.Мұхамбетова. Педагогика. Ақтөбе- 2006ж
3. Г.Нұрахметов.Шығармашылық жұмыстар – оқушының қозғаушы күші./Бастауыш мектеп/ № 2-2006ж.

ТРАДИЦИЯ ИЗОБРАЖЕНИЯ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСКОГО В ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Айжарыкова Г.О.

*Магистрант 2 курса, Актюбинский Региональный Государственный
университет им. К.Жубанова, г. Актобе*

Образ Александра Македонского всегда был популярным в художественной литературе разных жанров. При этом выделяются несколько этапов в художественном осмыслении образа Александра. Уже в античные времена появились первые примеры художественного изображения этого выдающегося полководца и политика. Авторы ранних опусов воссоздающих образ полководца, опирались на документальные материалы, в том числе и на придворные дневники, так называемые «эфмериды». Соратники Александра также оставили воспоминания о походе. Например, ближайший друг царя, Птолемей Лаг, ставший царем Египта, прославлял Александра в своих мемуарах. Свидетельства о его походе оставили флотоводец Неарх, архитектор Аристокл, распорядитель двора Харет, царский кормчий Онесикрит. Некоторые из этих произведений являлись цельным литературным повествованием, другие состояли из отдельных очерков. Эти труды не

сохранились до нашего времени, но именно из них черпали информацию все те, кто в античные времена писал об Александре.

Более поздние исторические труды Арриана, Диодора, Квинта Курция Руфа и Плутарха считаются переложением свидетельств современников Александра, не дошедших до нас, однако, эти труды демонстрируют нам отношение к Александру их авторов, которое порой весьма субъективно, как, например, у Курция.

С эпохи раннего эллинизма среди большого количества произведений особо заметны двенадцать книг под названием «Об Александре», автором которых был Клитарх из Александрии, которые в совокупности представляют собой нечто вроде романа. Труд Клитарха известен обилием фантастических приключений и легендарных подвигов македонского царя. «В этом смысле сочинение Клитарха полностью соответствовало литературным вкусам публики эллинистического времени с ее тягой к необычному, к эффектам, драматизму, крайнему напряжению страстей», - пишет исследователь Вигасин.

Исследователи неизменно отмечают так называемый «Роман об Александре», созданный в эллинистическую эпоху в Александрии Египетской и приобретший затем самую широкую популярность. «В этом произведении, приписанном молвою Каллисфену, причудливо смешались как детали подлинной истории, сохраненные мемуаристами, так и старинные баснословия, раскрашенные народной фантазией. <...> Рассказы, восходившие к воспоминаниям участников похода, — о слонах, амазонках, необычайных богатствах, удивительных обычаях и чудесах природы Востока — соединялись с более древними преданиями, даже мифами, о песьеглавах и людях-птицах, обитающих на самом краю Ойкумены,» - пишет А.А.Вигасин [Вигасин 1993:11]. В конце античности и начале средневековья, когда рационализм уступил место увлечениям мистикой и всевозможными суевериями, этот роман получил широкое распространение. Он был переведен на различные языки: латинский, армянский, сирийский, эфиопский. В этих обработках Александр превратился в благородного рыцаря, а его единоборство с Дарием напоминало турнир.

Не случайно появление в 1130-е гг. «Романа об Александре», «основанного на модернизирующей мифологизации образа Александра,» [Косиков 1987:21]. В произведении македонский царь представлен в облике блестящего средневекового рыцаря со всеми атрибутами и одновременно он изображается как легендарная и мифологическая личность.

Около двадцати произведений об Александре Македонском были написаны в XX столетии. Некоторые из них представляют собой классические исторические романы, другие — произведения, наполненные романтическими приключениями. Многие из них были беллетристикой, едва выдержавшей одно издание, но целый ряд произведений весьма убедителен с точки зрения исторической достоверности. Самые известные среди них романы Луиса Куперуса (Louis Couperus; 1863-1923) «Искандер» («Iskander», 1920), роман-утопия «Александр» («Alexander», 1929) Клауса Манна (Mann Klaus; 1906-1949), «Македонец» («The Makedonian», 1933) Мэри Баттс (Butts Mary, 1890-1937), «Александр Великий» (1941) Никоса Казандакиса (Kazandakis Nikos; 1883-1957).

В 1958 г. появляется роман французского писателя Мориса Дрюона (Druon Maurice, 1918-2009) «Александр Великий или Книга о Боге». Писатель не ограничивается рамками исторической достоверности и высказывает смелые гипотезы, представляя читателю новое жизнеописание Александра Великого, где тот представлен правителем, «промчавшимся от Индии до Атлантики подобно метеору и тем предопределившим эллинизацию всего древнего мира» [Дрюон 1993:4]. Кроме того, Александр рисуется человеком божественного происхождения, «его мать, бывшая и царевной и жрицей, нашептывала ему это на протяжении всего детства; враги говорили ему об этом открыто, в глаза, когда он стал взрослым, и сам он гордо это провозглашал, после того как оракулы в Ливийской пустыне подтвердили божественное предназначение его жизни пророками, которое состояло в том, чтобы освободить Египет и восстановить культ Амона» [Дрюон 1993:4]. Дрюон ведет повествование от первого лица: мы видим происходящее глазами прорицателя Аристандра из Тельмесса. Поэтому и Александр в романе — это божество языческого мира, и его образ и

описание его деяний мало чем отличается от повествований об античных богах. Однако автор использует эпиграф А. Мальро: "Не стоит путать мифы с божественными жизнеописаниями, а богов – с их изображениями". Использование этого эпиграфа не даёт читающему забыть, что доминирующая точка зрения в произведениях – это восприятие античного придворного жреца.

В 1959 г. выходит первый роман из трилогии об Александре Македонском английской писательницы Мэри Рено (Mary Renault, 1905-1983) «Небесное пламя» («The Fair From Heaven»). Вторым романом трилогии, «The Persian Boy», был написан в 1972 г., а третий, «Погребальные игры» («The Funeral Games»), в 1981 г. В романах Рено очевидным образом «персонализирует историю». При этом она «достраивает» не только культурно-историческую эпоху, но и внутренний мир, психологию, интеллектуальный мир персонажей. При всем том, центральной остается точка зрения сюжетно доминирующей исторической личности. Александр в романах обладает исключительным характером. Его образ создан с нескрываемым М.Рено личным идеализированным отношением. При этом писательница стремится дать психологически убедительный портрет Александра в первую очередь как человека, а потом уже – как царя. Как известно, В.Скотт считал, что историзм романа заключается в том, чтобы опираться на подлинные факты, на то, как «жили, думали, чувствовали люди прошлых веков, почему так поступали, а не иначе под давлением обстоятельств и политических страстей» [Дьяконова 1978:76]. Рено придерживается этой традиции, привнося в нее мотивы, идущие от самой личности, и при их помощи объясняет поступки личности, причины принятия тех или иных решений.

Одним из существенных мотивов в трилогии в связи с изображением героя, пытающегося разобраться в жизни и в самом себе становится мотив «ученик-учитель». Этим объясняется и выбор повествователей: в первом романе Александр показан глазами его учителей (в широком смысле слова), людей, которые формируют личность будущего правителя, во втором – глазами его единственного ученика, а в третьем мы видим наследие его как учителя. Присутствие автора в произведении очевидно, но оно является необходимым, поскольку в романе невозможно изобразить с документальной подробностью все события, поэтому они интерпретируются автором. Писательница преподает нравственные уроки истории, являясь посредником между прошлым и настоящим, анализируя исторический процесс и выделяя исторический опыт, который, как ей кажется, нужен современникам. Автор демонстрирует свое «присутствие», что, в известной степени, является продолжением английской национальной литературной традиции – изображения героя в процессе самопознания. Писательница вкладывает собственные мысли и чувства в слова героя, от лица которого ведется повествование.

Во втором романе трилогии «Персидский мальчик» македонский царь на главном этапе его жизни – во время Восточного похода, дается глазами только одного человека – Багоаса, который анализирует происходящие события и дает им оценку, в которой присутствует зачастую оценка самой писательницы. Рено предпочла такого рассказчика, чтобы максимально приблизить читателя к македонскому царю, а также показать Александра таким, каким он не был запечатлен в источниках. Этап жизни Александра, о котором рассказывается в этом романе, изобилует многочисленными битвами и сражениями. В книге же, однако, этой важной стороне его жизни уделяется мало внимания, а больше рассказывается о том, что чувствовал Александр в то время, кого любил и кого ненавидел, как относился к врагам и близким. Рено важно, чтобы читатель увидел Александра прежде всего человеком, а не полководцем и царем. Кроме того, избрав рассказчиком юного перса, Рено открывает для себя возможность показать, каков Александр в глазах человека иной культуры. Многое в нем, как и во всех македонцах, кажется Багоасу слишком диким, однако он видит поведение Александра совершенно естественным. В третьем романе трилогии «Погребальные игры» Рено возвращается к изображению Александра через восприятие разных героев: его сподвижников, жрецов, жен, ученых, окружавших его. Однако все это уже воспоминания, именно это становится для писательницы объяснением, почему сведения

об Александре, дошедшие до нас, настолько противоречивы: каждый из мемуаристов видел Александра Великого своими глазами.

И прорицатель Аристандр у Дрюона, а Багоас у Рено – реально существовавшие люди, находившиеся рядом с Александром на определенном этапе его похода.

При сходной ситуации с персонажами, ведущими повествование, персонаж Дрюона – это подлинно человек 4 в. до н.э., в то время как персонаж Рено кажется современным подростком, стиль повествования, мысли и чувства его очень похожи на мысли современного человека. А.А.Бельский однако считал, что «важнейшие человеческие страсти во всех своих проявлениях, а также источники, которые их питают, являются общими для всех сословий, состояний, стран и эпох; отсюда следует, что хотя данное состояние общества влияет на мнения, образ мыслей и поступки людей, эти последние по своему существу чрезвычайно сходны между собой. Поэтому их чувства и страсти по своему характеру и по своей напряженности приближаются к нашим» [Бельский 1975:27]. Можно сказать, что Рено, осовременивая речь персонажа, не нарушает принципа историзма: она делает это, чтобы не создавать читателю дополнительные сложности при чтении, чтобы приблизить эпоху античности к современной реальности, показать то общее, что мы имеем с древними временами.

Дрюон пошел другим путем, поэтому его роман – это повествование о божестве языческого мира, каковым представляет себе Александра Аристандр. А герой Рено – это героизированная идеализированная личность, однако, Александр Рено – это человек, смертный. У него есть свои недостатки, он подвержен болезням и слабостям.

М.Дрюон пояснял, что считал Александра побочным ребенком, из тех побочных детей, которые двигают вперед историю, «ниспровергают, устанавливают новые порядки, открывают лучшие пути, которые даются им путем завоевания, и предпочитают стремиться к тому, чтобы пожинать плоды, совершать подвиги, все использовать с выгодой» [Дрюон 1993:5]. И в то же время Дрюон говорил, о признании Александра божеством египтянами, греками, иудеями, римлянами и индийцами; более того, он признавался пророком ранними христианами и мусульманами. Задавшись вопросом о происхождении Александра, Дрюон прежде всего ставит вопрос: «Что означало в ту эпоху быть богом среди людей?» [Дрюон:1993:6], пытаясь ответить на него на страницах своего романа.

Александр у Дрюона более традиционен. Он интересует писателя прежде всего как правитель и полководец. Французский писатель концентрируется на феномене Александра как властителя огромной империи и полководце, не знавшем поражений. Эмоциональной стороне в романе уделяется немного внимания. Если сравнить героя Дрюона с героем Мэри Рено, то очевидно, что в произведении английской писательницы больше «беллетристики», он ориентирован на более массового читателя и не лишено романтики.

Если Дрюон изображает Александра языческим божеством, то Рено, для творчества которой свойственен прием демифологизации, склонна считать Александра обычным смертным, сыном Филиппа.

Принцип героизации также по-разному реализуется у писателей. В романах Дрюона в героическом предстает проявление божественной силы, а у Рено – человеческого начала. В то же время разным является и отношение автора к своему герою: Рено относится к нему наивно и искренне, а Дрюон – с легкой долей иронии.

Таким образом, Мэри Рено создает образ царя в известной степени собирательный, ориентируясь на основные проявления его характера, описанные в разных источниках, однако при этом идеализирует и романтизирует личность Александра, представляя его идеальным правителем и идеальным человеком: просвещенным, отважным, честным и утонченным. М.Рено изображает Александра прежде всего человеком. Одновременно писательница привносит в повествование о македонском царе историко-героический компонент, включая в него те предания, которые дошли до наших дней и которые сделали самого Александра легендой, но все же в целом Рено пишет об Александре как об обыкновенном человеке, волнующемся, любящем, сомневающемся. При этом она

показывает трагедию Александра и крушение его мечты. На этом противоречии между величием личности героя и крахом человеческих иллюзий, и построен сюжет романов трилогии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дрюон М. Александр Великий, или Книга о Боге / пер. с фр. А. Коротеев. М.: Нугешиинвест, 1993. 368 с.
2. Косиков Г.К. Средние века // Л.Г. Андреев, Н.П. Козлова, Г.К. Косиков. История французской литературы. / М.: Высшая школа, 1987. С. 9-140.
3. Рено М. Небесное пламя / пер. с англ. Е.А.Чеботаревой СПб.: Амфора, 2006а. 608 с.
4. Рено М. От автора // Небесное пламя / пер. с англ. Е.А.Чеботаревой СПб.: Амфора, 2006б. 608 с.
5. Рено М. Персидский мальчик. пер. с англ. Ковжуна А. СПб: Амфора, 2005. 742 с.
6. Рено М. От автора // Персидский мальчик / пер. с англ : СПб, Амфора, 2007. 744 с.
7. Вигасин А.А. Предисловие // Руф К.К. История Александра Македонского. М.: Издательство МГУ, 1993. С. 7-23 .
8. Плиний Кай Секунда Естественная история / пер. с лат. В.Севергин. М., 1820. 820 с.
9. Плутарх. Сравнительные жизнеописания / пер. с древнегреческого М.Томашевской. В 2-х томах. М.: Правда, 1987. Том 2. 608 с.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДАҒЫ ТІЛ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Алтаева Назгүл Есенжанқызы

№26 жалпы орта білім беретін мектептің қазақ тілі пәні мұғалімі, Ақтөбе қ.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында «Елді жаңғырту стратегиясын іске асырудың табыстылығы, ең алдымен, қазақстандықтардың біліміне, әлеуметтік және дене болмысы, көңіл-күйлеріне байланысты» делінген. Қазақстандықтардың білімі оның мемлекеттік тілі қазақ тілінің тағдырымен тығыз байланысты. Қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне мемлекеттік тіл ретінде оқытудың барысын жан-жақты қарастыру әрбір мұғалімнің міндеті деуге болады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында білім берудің ізгілікті, дамытушылық сипаты және адамды қалыптастырудағы рөлі, жеке шығармашылық қабілеттерін дамуы үшін жағдай жасау қажеттігі болып отыр деген саясатты ұстана отырып, қазіргі заманға сай технологиялардың үлгілерін тандап, сабақ барысында пайдалана білу – бүгінгі заманның талабы.

Орыс мектебінде оқытылатын қазақ тілі пәнінің түпкі мақсаты – оқушыларға қазақ тілін меңгерту, туған елінің тыныс тіршілігімен жан-жақты, терең таныстыру, тілдерін дамыту. Тіл дамыту арқылы оқушылардың ақыл – ойы кеңейеді, адамгершілік, эстетикалық тәрбие, бір-бірімен достық қарым-қатынас мәселелері де дұрыс жолға қойылады.

Тіл дамыту жұмыстарының негізгі мақсаты- өзге тілді жастардың өз ойын қазақ тілінде ауызша не жазбаша түрде толық жеткізуге, қазақ тілінде сөйлеген сөзді жақсы түсінуге үйрету. Орыс тілді сыныптарда қазақ тілін оқытудың алғашқы кезеңінде оқушылардың ауызша сөйлеу мәдениетін дамытуға баса көңіл аударылады. Тілдік норма жетілу үшін оқушының ауызекі сөйлеу тілін, жазба тілін дамыту керек. Осы мақсатта тіл дамыту оқушыларға еркін тақырып аясында ауызша мәтіндер құрастыруға, өздері оқыған шығармаларын мазмұндап, көркемдеп баяндауға, ертегі, әңгіме құрауға үйретіледі. Сөйлеу

арқылы ауызша тіл дамыса, еркін тақырыпқа жазылған мақала, эссе,ойтолғау, әңгіме, мазмұндама, шағын шығарма жазу арқылы жазба тілді дамытуға болады.

Оқу тілі орыс тілінде жүретін сыныптарда тіл дамыту жұмысына мынандай талаптар қойылады: тіл дыбыстарын дұрыс айтуға жаттықтыру; тіліміздегі сөздерді орфоэпиялық ережелерге сай айта білуін қалыптастыру; сөздерді дұрыс байланыстырып, өз ойын дұрыс,жүйелі жеткізе білуге үйрету, т.б.

Орыс тілді сыныптарда ауызша тіл дамыту жұмыстарына баса назар аударылады. Мұғалім әр оқушының ауызша жауабын тыңдай отырып, оның қандай қате жібергенін анықтап, сол қателерді жою мақсатында түрлі жұмыстар жүргізуі тиіс. Әсіресе, мәтін мазмұнын қысқаша әңгімелету, мәтінге ауызша жоспар жасату, сөйлем құрастыру, белгілі адамдар өмірі мен шығармашылығы туралы ауызша әңгімелету, т.б. жұмыс түрлерін жүйелі түрде жүргізіп отыру қажет.

Оқушының сөздік қорын дамыту, грамматикалық дағдыларды қалыптастыру, дыбыстарды дұрыс айта білу, сөз тіркесін құрастыра білу қабілеттерін дамыту – байланыстырып сөйлеуге үйретудің шарты.Оқушылардың сөйлеу дағдысын қалыптастыру олардың дұрыс жазу дағдысын меңгеруіне негіз болады. Оқушыны қазақ тілінде сөйлеуге үйретуді тілімізге тән дыбыстарды меңгеруден бастаған жөн. Қазақ тіліне тән дыбыстардың емлесін меңгерген оқушы тіліміздегі сөздерді дұрыс айтып, жаза білетін болады. Тілімізге тән дыбыстарды жекелей айтқызу арқылы кез келген сөз құрамында осы дыбыстардың дұрыс айтылуын меңгертуге дайындаймыз. Қазақ тіліне тән дыбыстарды өткенде жаңа сөздерді меңгертіп отырамыз. Бұл қазақ тілінің фонетикасын оқып үйренудің лексикамен тығыз байланысын айқындайды.

Қазақ тілінде дұрыс сөйлеуге үйретудің басты шарты–үндестік заңын меңгерту болып табылады. Дыбыстардың өзара тіркесу заңдылықтарын, сөздердің байланысу жолдарын білмей тұрып, сөйлем құрату мүмкін емес.

Оқушылардың қазақ тілін меңгерту үшін мынадай жұмыстарды ұйымдастыру тиімді:

1. Фонетика, лексика, синтаксис мәселелерін салыстыра отырып, ережелерді меңгерту.
2. Сабақта сұрақ-жауап әдісін жиі қолдана отырып, оқушылардың қазақша сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға тырысу.

Әр сыныпта белгілі бір тақырыптар қайта қайталанғанымен оқушылардың жас ерекшелігіне қарай жұмыс көлемі күрделенетіні анық. Осы жұмыстардың ішінде сабақ барысында өте жиі қолданылатыны мәтінмен жұмыс. Мәтінмен жұмыс істегенде әр түрлі әдіс–тәсілдер қолданылады. Бірақ сол қолданылатын әдіс – тәсілдердің мақсаты оқушыларға айқын болуы керек. Қазақ тілі сабағында жүргізілетін басты жұмыстар- балаларды қазақша сөйлетіп үйрету, сұраққа жауап бергізу, өздерін бір-бірімен сөйлестіру, оқығандарын ауызша айтқызу, өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру. Осыған орай оқулықтағы мәтіндер, жаттығулар, өлең, жұмбақтар оқу, ауызша әңгімелеу, тіл дамыту және грамматикалық тұлғаларды меңгертіп, қазақ тілінде дұрыс сөйлеу үшін пайдаланылады және соған лайықтап беріледі. Кітаптағы мәтіндердің күрделілігі сол мәтіндермен жұмыс істейтін оқушылардың білімін деңгейіне сай келуі керек. Осыған байланысты мәтінмен жұмыс істеуді түрлі әдістермен жүргізуге болады:

3. Мәтінмен жұмыс.

- мәтінді мәнерлеп оқыту;
- түсінуге қиын сөздердің мағынасын ашу;
- мәтіннен жаңа сөздерді тапқызу, олардың айтылуы мен жазылуын, мағынасын

меңгерту;

- мәтін бойынша сұрақтар қойып, оған жауап алу;
- мәтінге тақырып қойғызу;
- мәтін бойынша жоспар жасату;
- мәтін мазмұнын әңгімелету;
- мәтін мазмұны бойынша оқушыларға сұрақ дайындату, т.б.

4. Жаттығу жұмысы. Жаттығу – грамматиканың теориялық курсы бойынша білімді бекіту мақсатындағы оқушының белгілі бір оқу тапсырмасын орындауы. Сыныпта орындалатын жаттығулар алуан түрлі болып келеді. Әсіресе, түсірілген сөздерді табу, сөйлемдерді өзгерту, сөйлемді аяқтау, сөйлемді кеңейту, сөйлемді тарылту, көп нүктенің орнына тілдік тұлғаларды қою, сурет бойынша әңгіме құрастыру, сөйлемді толықтыру, т.б. жаттығу жұмыстарын жүргізу арқылы оқушылардың қазақша сөйлеу қабілетін дамытуға болады. Мұнда оқушылардың грамматикалық материалдарды бағдарламаларға сай меңгерту, сөздерді ауызша сөйлеу барысында дұрыс қолдануы үшін тілдік тұлғалардың қолданылу заңдылықтарын білуі қажет. Грамматиканың заңдылықтарын меңгеріп, оны сөйлеуде қолдану арқылы тиянақты ойды білдіруге болады. Сөйлемді толықтыру жаттығуларында берілген сөздерден сөйлем құрату, әр сөздің мағынасын орысша, қазақша түсіндіру, дәптерге, тақтаға жаздыру жұмыстары жүргізіледі.

5. Қайталау - тіл үйретудің негізгі шарты. Сабақ барысында меңгерген сөздерді қазақша көбірек қайталату, сөйлетіп жаттықтыра беру қажет. Сөздерді жиі қайталату сол сөзді ұмытпау үшін керек. Мұндай жұмыс түрінде орыс тілінде жеке сөзді атап, қазақ тіліндегі аудармасын оқушыларға айтқызу арқылы тексеруге болады.

6. Мәнерлеп оқу немесе жаттау. Белгілі бір мәтінді, сөйлемді мәнерлеп оқыту тілді меңгертуге септігін тигізеді. Олендер, жұмбақтар мен мақал – мәтелдер, жаңылтпаштар жаттаудың да маңызы зор.

7. Жаңа сөздермен жұмыс тіл дамыту барысында ерекше орын алады. Оқушы әр сабақ барысында белгілі бір мөлшерде жаңа сөздерді меңгеруі тиіс, оқушылардың тілді белсенді меңгеруі үшін ол сөздерді ауызекі сөйлеу тілінде қолдануы керек. Сабақ барысында сөздерді жеке дара емес, белгілі бір жағдайда байланысты тақырып аясында қолдануға мүмкіндік жасалуы тиіс. Ахмет Байтұрсынұлының: «Тіл дамыту мәселесі тек қана грамматика заңдарына үйреніп, не болмаса, сөздерді балаға үйретіп қана емес, сөзді тіршілігінде көрсету барысында ғана шешуге болады», - деген тұжырымды бұған дәлел бола алады.

Сөздік қордың жүйелі болуы тақырыптың дұрыс таңдалуымен тікелей байланысты. Тақырып аясына тиісті сөздерді топтау басқа ұлт өкілдерінің қазақ тіліндегі сөздік қорын арттырып, бір- бірімен осы тілде қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді.

Сабақты тиімді де құнды әдістермен өткізу және оны жүйелі де жоспарлы жүргізу сабақ элементтерінің толық қатысуына мүмкіндік береді.

Қазіргі педтехнология талаптары оқушыға білім берудің ең тиімді, ұтымды жақтарын тандауды талап етеді және үнемі дамыту, жетілдіру, толықтыру сабақ сапасын арттырады. Оқушыны да, мұғалімді де шығармашылыққа жетелейді. Қорыта келгенде тіліміздің мәртебесі – еліміздің мәртебесі, сондықтан сауатты, мемлекеттік тілді жетік білетін азамат тәрбиелеу біздің мақсатымыз. Мұғалім әрдайым ізденісте болса ғана, орыс тілді мектептердегі оқушылардың қазақша сөйлеу дағдылары қалыптасып, пәнге деген қызығушылықтары артады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы, 2008ж.
2. Маманов Ы., Орыс мектептерінде қазақ тілін оқыту. Алматы, 1980ж.
3. Ж.Д.Адамбаев «Оқушылардың сөйлеу тілін дамыту» 2000ж.
4. Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде журналы 2003 ж, №5; №1, №2, №10, 2010ж., №2, 2004ж.
5. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас: теориясы мен әдістемесі, Алматы, 2000ж.
6. Байтұрсынұлы А., Тіл тағылымы., Алматы., 1989ж.
7. Кеңесбаев І., Мұсабаев Ғ., «Қазіргі қазақ тілі Лексика, Фонетика». Алматы., 1975ж. 95-6
8. Нұржанова Ж., «Қазақ тілін тиімді оқыту жолдары». Алматы., 1995ж.

АУЫЛ ТУРИЗМІ НЕГЕ АҚСАП ТҰР?

Амиргалиева Сара Жумабековна

№ 14 орта мектептің бастауыш класс мұғалімі

Елбасы Қазақстанның бай табиғаты, қайталанбас тарихи-мәдени ескерткіштері елімізде туризм индустриясын өркендетуге мол мүмкіндік беретіндігін айтып, Жолдауында туризмді ел экономикасының тұрақты дамуының басым бағыттарының бірі ретінде іске жаратуды ұсынды. Туризмді дамыту жаңа жұмыс орындарын ашуға, өңірдің инфрақұрылымын жетілдіруге, сондай-ақ ауыл шаруашылығына, жеңіл өнеркәсіпке, құрылысқа оң ықпалын тигізетіндігін алға тартты.

Бүгінгі таңда туризм индустриясынан түскен табыс мұнай өндірісі мен машина жасау өнеркәсібінен кейінгі 3-орында тұр. Сарапшылардың пайымдауынша, 100 мың турист қалада шамамен 2 сағат болған кезде 350 мың АҚШ долларын жұмсайды екен. Туризм әлемдегі жалпы ұлттық өнімнің оннан бір бөлігін, халықаралық инвестицияның 11 пайыздан астамын, әлемдік өндірістің әрбір 9-шы жұмыс орнын қамтамасыз етеді.

Кезінде бұл туралы бастама көтергендер туризм саласының мамандарын даярлау керектігін алға тартып, Ақтөбедегі жоғары оқу орындарында арнайы факультеттер ашылды. Бірақ қолына жоғары білімі туралы диплом алған түлектердің бәрі бірдей жұмысқа орналаса алмай қалды. Бұл туризм саласы өңірде әлі күнге аяғына нық тұрған жоқ деген сөз. Тұтынушысы жоқ салаға сұраныс та жоқ. Туризмнің мол табыс әкелетінін теориялық тұрғыда жалпақ жұртқа жарнамалап жүрген жанашыр ұстаз, С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің «Экономика және туризм» кафедрасының аға оқытушысы, өлкетанушы Райгүл Серғалиева осы саланың қыр-сырын қамтитын 7 түрлі оқулықтың, облыстың тұңғыш туристік картасының авторы. Қазір оның «Ақтөбе облысының географиясы», «Туризм және Ақтөбе облысында экотуризмді дамытудың жолдары» кітаптарын университет студенттері оқулық ретінде пайдаланып жүр. Ол қазір жоғары білімді мамандардың ауылдық жерлерде сұранысын туғызу үшін ауыл туризмін дамыту жолдарын ұсынып отыр.

Аймақта ауыл туризмі дамыса...

— Қазір Қазақстанда мемлекеттік және жеке оқу орындарын, ресейлік университеттердің филиалдарын қосқанда туризм саласының менеджерлерін даярлайтын 28 оқу орны бар. Елбасы тапсырмаларын жүзеге асыру мақсатында туризм саласындағы кадр мәселесін шешуге үлес қосып, ішкі туризм индустриясын дамыту үшін бес жыл бұрын Ақтөбе облысында тұңғыш рет Сақтаған Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінде туризм мамандарын даярлайтын бөлім ашылды. Бөлім оқытушылары мен студенттері бес жылдың нәтижесін өткен ақпан айында болған аттестаттау кезінде көрсетті. Туризм саласының мамандарын даярлайтын облыстағы жалғыз жоғары оқу орны — біздің университеттен биыл жазда екінші жыл қатарынан түлектеріміз диплом алып шығады.

«Туризм» мамандығы ашылғанда 69 студент оқып бастаса, қазіргі таңда 172 студент білім алып жатыр. Өткен жылы тұңғыш 50 түлек бітіріп шықса, биыл тағы 50 студент диплом алғалы отыр. Бір өкініштісі, жас мамандарды ауылдарына оқу бітіріп барғанда құшақ жайып қарсы алатын ешкім жоқ. Яғни түлектеріміз өз мамандықтарына сай жұмысқа орналасулары үшін бізде кенжелеп қалған сала — ауыл туризмін дамыту керек. Аймақтың әр ауылы тарихи және табиғи ескерткіштерге бай екенін ескерсек, туризм саласы мамандарының жұмыссыз қалуы мүмкін еместей көрінеді. Бірақ, өкінішке орай, осы мамандықты меңгеріп шыққан ауыл балалары жұмыс таба алмай жүр, — дейді Райгүл Ақтөреқызы.

Оның айтуынша, туризм саласының менеджері болып шығу үшін талапкерлер еліміздің өзге өңірлерінен Ақтөбеге келіп оқып жатыр. Ұстаз қала балалары орталықтағы туристік фирмаларға орналасып жатса, ауыл балалары жұмыс таппай сенделіп жүргеніне өкініш білдіреді. Ал осы мамандықты бес жылдан бері меңгеріп жатқандардың көп бөлігі ауыл балалары екен. «Қолда барда алтынның қадірі жоқ», — дейді қазақ. Университетті

аттестAUDAN OTKIZU KEZINDE ALMATY MEN ASTANADAN KELGEN MAMANDAR ONIRDIN KARTASYN JASAP, TURLI OKULYKTAR SHYGARFAN UNIVERSITETTIN TURISTIK SALADA KOSH ILGERI OZGANYN AYTYP KETIPTI.

...Кімдер түседі?

— Бүгінгі студент ертеңгі маман екенін ескерсек, оларды нарықтық экономикада бәсекеге қабілетті, білікті маман етіп шығару бүкілхалықтық іс. Олай болса, біздің түлектерге жергілікті әкімшіліктер тарапынан қамқорлықтың қажет екені үлкен мәселеге айналды.

Елімізде туризм саласына керекті оқулықтар мен құрал-жабдықтар тапшы. Осыған қарамастан біздің университет тығырықтан шығар жол тауып, отандық және шетелдік озық тәжірибелерді пайдалануда. Көршілес Ресей мен Қытайдан көрнекі құралдар алдырып, университеттің оқытушылар қауымы қажетті оқулықтарды жазып, қиындықтан шығатын жол тапты.

Сонымен қатар біз шетелдік оқу орындарымен тығыз қарым-қатынас орнаттық. Өткен жылы университетімізде ұйымдастырылған халықаралық конференцияға Ресейдің, Башқұртстанның мамандары келді. Олар аудандарға шыққан сапар кезінде өлкеміздің табиғи және тарихи ескерткіштерін көріп, таңдай қақты. Ұшан-теңіз байлықтың иесі болып отырған өңірімізде туризм менеджерлерінің жұмыссыз қалғаны парадокс деп кетті. Бірақ біздің университет іс-қимылсыз отырған жоқ. Студенттердің жұмыссыз қалмауына ықпал ету мақсатында облыс әкімдігімен және турфирмалармен келісімшарт жасасып жатырмыз, — дейді ұстаз.

Оның айтуынша, туризм саласының маманы болу үшін оқуға түскен талапкерлердің 70-80 пайызы осы мамандыққа өздерінің жүрек қалауымен келмейді екен. Арманының жетегіне ілесіп келетіндер тым аз. ҰБТ кезінде жинаған балдық көрсеткішіне байланысты немесе ата-аналардың «Балам қандайда бір жоғары оқу орнына түсуі керек. Түгеншенің баласынан кем емес!» деген қате түсінігінің ықпалымен оқуға түседі. Дегенмен көп ұзамай «туризм менеджері» деген аты дардай, заты заманауи мамандыққа қызығып, диплом алғанша асығады. Тезірек жұмысқа орналасса, көп пайда түсіруге лайық мамандық көп табыс әкеледі деп ойлайды. Қазір жастар арманның жетегінде жүрген жоқ, бірден мол табысты көздейді.

Осыны ескерген университет басшылығы түлектерді жұмысқа орналастыру бағытында бірқатар шаралар атқарып жатыр. Мәселен, облыста ішкі туризм әлеуетін көтеру үшін ауыл туризмін дамыту мақсатында Ойыл ауданында туристік база ашуға келісімшарт жасағаны үлкен жетістік. Алдағы уақытта университеттің «Экономика және туризм» кафедрасы жанынан турфирма ашу үшін арнайы бағдарлама да дайындалып жатқан көрінеді. Бұл дегенің өлкеміздегі ішкі туризм индустриясын жүзеге асыруға үлес қосудың бірден-бір үлгісі болып отыр.

Әлемді аузына қаратқан ескерткіштер

Аймақта ауыл туризмі дамып жатса, шәкірттерінің бәрі де өз кәсібі бойынша жұмыс табатынына сенімді оқытушының облыс өңіріндегі көпшілік біле бермейтін табиғи ескерткіштерді зерттеген еңбектері өте қызықты. Енді солардың бірқатарына тоқталайық.

Райгүл Ақтөреқызының айтуынша, тірі және өлі болып екіге бөлінетін табиғи ескерткіштердің екі түрі де облыс аумағында көп кездеседі. Өсімдіктер, жан-жануарлар, құстар тірі табиғаттың куәсі болса, өлі табиғат ескерткіштеріне жер қыртысының әр дәуірде өзгеріске ұшырауы жатады екен. Ақтөбе облысында 18 жерде өлі табиғи ескерткіштер бар. Оның үшеуі әлемдік маңызы мықты ескерткіштер көрінеді. Соның біріншісі — Хромтау ауданындағы **Айдарлыаша** осыдан 350 миллион жыл бұрын жер қыртысының қалай және қандай жыныстардан түзілгенін көруге болатын көрініске ие.

Айдарлыаша туралы Қытайда өткен геологиялық конгресте ғалымдар мәселе көтерген. Қытайда мұндай табиғат ғажайыптары табылған жерлерге арнайы ескерткіш орнатылып, қонақүйлер салынып, туристердің келіп тамашалауына мүмкіндік жасалады екен.

Сол сияқты Ырғыз ауданындағы **Жаманшың** қазаншұңқыры да әлемді аузына қаратқан табиғи ескерткіш көрінеді. Ғалымдардың айтуынша, 700 мың жыл бұрын құлаған метеориттің салған ізі осы — Жаманшың қазаншұңқыры. Оны Кеңес Одағы тұсында жан-

жақты зерттеген ғалымдар бұл метеорит құлауынан пайда болған көлемі 5,5 шақырым, тереңдігі 700 метр шұңқыр екенін растаған.

Ал Шалқар ауданының аумағындағы аты шулы **Шуылдақ** бағзы бір замандарда осы өлкені мұхит суы басып жатқанын білдіреді. Ол теңізді жартастарда жанартаулардың ізі де жатыр. Ондағы теңіз түбінде ғана өсетін өсімдіктердің, тірі ағзалардың әлемнің ешбір жерінде жоқтығын көп зерттеулерге үңіліп, көп ізденген ұстаз Райгүл Ақтөреқызы айтып отыр. Ол осылардың бәрін де аталған аудандардың басшылығы қолға алған жағдайда ішкі туризмді ізге түсіріп, мамандарға жұмыс орындары ашылатынынан үмітті.

Таңдай қақтырған табиғат

Енді ұстаз тірі табиғи ескерткіштерге тоқталды. Ол өлі табиғи ескерткіштер ғасырлардың куәсі болып, мызғымастан тұра беретін болса, тірі табиғи ескерткіштерге жататын орман-тоғайлар, жан-жануарлар мен өсімдіктер әлемі адамдардың қолынан «ажал құшып», құрып бара жатқанына қынжылады. Оларды қамқорлау ісін аудандардың әкімдеріне құлаққағыс етіп отыр. Енді ұстаз айтқан ретпен облыс аумағындағы алты табиғи ескерткішті атап өтейік: Родниковка селосының шетінде орналасқан тоғайлы орман, Қобда ауданының Сарбұлақ ауылына жақын маңдағы Шоқпар орманы, Ақтөбе қаласы төңірегіне жақын орналасқан Жаңатаң қыстауындағы жабысқақ қандыағаш, Қарғалы ауданындағы Пацаев шаруашылығына қарасты Дөңаралық орманшалар, Жайық өзені бағытында Херсон селосынан 10 шақырым қашықтағы су жағалы жабысқақ қандыағаш, Шевченко ауылының айналасындағы реликті ормандар.

— ... Осы аталған тірі табиғи ескерткіштердің бәрі де Қызыл кітапқа енген өсімдіктер мен аң-құстардың түрлеріне бай. Ал Ырғыздағы Торғай қорығы өз алдына бір әңгіме.

1968 жылы құрылған Ырғыз ауданындағы 348 мың гектарды алып жатқан халықаралық маңызы бар Торғай қорығы — табиғаттың ерекше сыйы. 1977 жылғы Ромсай конвенциясына сәйкес, ол ЮНЕСКО тізіміне алынды. Торғай қорығы арқылы құрлықтағы ең үлкен құс жолы өтіп жатыр екен. Күз бен көктем айларында 16 миллион құс туған жерге осы қорықты көмкеріп тұрған аспан арқылы оралады. 1998 жылы ЮНЕСКО-ның штаб пәтерінде жұмыс істейтін биолог-ғалымдардың бір тобы қорықта болып, аймақты зерттеді. Мұның алдында республиканың Ұлттық Ғылым академиясының ғалымдары көп жылғы зерттеулерінің қорытындысын жариялады. Олар Торғай қорығында құстардың 21 отрядының 251 түрі, батпақта тіршілік ететін құстардың, жыртқыш құстардың, торғайлардың, шағаланың, жыртқыш аңдардың, балықтың неше бір түрлері бар екенін есептеп шығарды. Сонымен бірге, өсімдіктер дүниесіне де бай қорықта Қызыл кітапқа енгізілген қызыл қаз, бірқазан, аққу, безгелдек сияқты құстар да бар, — деген Райгүл Серғалиева табиғат сыйлаған дүниелерді Ақтөбе облысы пайдаға жаратып жатса, туризм менеджерлеріне жұмыс табылып қана қоймайды, сонымен қатар өңірге миллиондар әкелетін туристер әлемнің әр түпкірінен ағылып келетініне сеніммен қарайды.

Испаниядан несі кем?!

Еліміздің туризм нарығында 1901 кәсіпорын, оның ішінде 683 туроператор, 1218 турагент қызмет көрсетеді екен. Біздің облыстың аумағынан Батыс Еуропа – Батыс Қытай халықаралық дәлізінің өтіп жатқаны да осы саланы дамытуға мүмкіндік беретін факторлардың бірі.

40 млн. халқы бар Испанияның табыс көзі – туризм. Қалай болғанда да, испандар осы саланы дамытып, қаражат көзіне айналдырып отырғаны сүйсіндіреді. Италияның 58 миллион, Францияның 60 миллион халқына табыс әкелетін де осы туризм! Олардан аумағы да, табиғи байлығы да, археологиялық және тарихи ескерткіштері де артық болмаса, кем емес біздің Ақтөбе облысы — Ұлы жібек жолы бойында орналасқан, көне замандардан бүкіл түркі әлеміне танылған тарихи мекен. Сол себепті «осы өлкеде ауыл туризмін дамыту мүмкіндігі басым» деп отырған ұстаздың сөзінің жаны бар. Туризм бағытының мамандарын даярлайтын өңірдегі жалғыз университет осы саланы дамытуға жауапты адамдардың, құзырлы органдардың, аудан әкімдерінің назарын аударуға тырысып отыр. Туризм расында

да аймаққа ақша әкелетін сала, ал соған қарамастан оқып шыққан жас мамандар жұмыссыз қалып жатыр.

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Бабаева К.С.

*Преподаватель кафедры Русской филологии и журналистики
Международный казахско-турецкий университет им. А. Ясауи*

В настоящее время мы живем в мире современных технологий, которые дают огромные возможности использования информационных технологий в процессе обучения. Термин *информационные технологии* часто выступает синонимом термина *компьютерные технологии*, так как все информационные технологии в настоящее время так или иначе связаны с применением компьютера[1]. Однако термин *информационные технологии* намного шире и включает в себя *компьютерные технологии* в качестве составляющей. При этом информационные технологии, основанные на использовании современных компьютерных и сетевых средств, образуют термин *Современные Информационные технологии*.

Происходят изменения во всех сферах жизни общества, в том числе и в области образования. В национальной политике образования разрабатываются новые программы, направленные на совершенствование и модернизацию системы обучения. Это обусловлено переходом на позиции личностно-ориентированной педагогики. Одной из основных задач современной школы является раскрытие потенциала всех участников педагогического процесса, предоставление им возможностей проявления творческих способностей. Решение этих задач невозможно без осуществления вариативности образовательных процессов, в связи с чем появляются различные инновационные типы и виды образовательных учреждений, которые требуют глубокого научного и практического осмысления.

Инновации как теоретически обоснованные, целенаправленные и практико-ориентированные новшества неизбежны: они порождены изменениями в обществе и логикой развития научно-технической революции.

Технический прогресс существенным образом влияет на все стороны современной жизни. Сегодня компьютер является одним из технических устройств, активно проникающим во все области человеческой деятельности. Практически любая компьютерная программа является мультимедийной. Она способна воспринимать, воспроизводить, и перерабатывать информацию самой разнообразной природы. Все это приводит к тому, что современные информационные технологии находят все более широкое применение в образовании, качественно изменяют его как в плане новых форм обучения, так и новых видов достижения цели[2].

В профессиональном образовании инновационные технологии (наборы методов и средств, поддерживающих этапы реализации нововведения) повышают эффективность обучения и воспитания личности, направлены на подготовку высококвалифицированных специалистов, получивших фундаментальные и прикладные знания. Использование инновационных технологий в учебном процессе способствует повышению качества подготовки специалистов и активизации роли самостоятельной работы студентов. Обычно к основным инновационным технологиям в образовании относят:

информационные технологии, которые могут позволить увеличить эффективность преподавания;

интернет-ресурсы;

повысить качество образования с помощью информационных методов преподавания;

инновационные формы активизации познавательной деятельности студентов;
использование мультимедийных средств делает возможной эффективную презентацию материала (и в особенности, по страноведению);

интерактивные учебные задания (существующие чаще всего в тестовой форме) и обучающие программы позволяют работать над развитием навыков во всех видах речевой деятельности;

доступ к национальным корпусам текстов позволяет объединить текстовые, аудио- и видеоматериалы и способствовать формированию социокультурной и лингвострановедческой компетенции иностранных студентов;

средства электронного общения (по электронной почте, в чатах, на форумах и т.п.), возможность публикации студенческих работ в Интернете позволяют сделать существенным компонентом учебного процесса не только учебную, но и реальную коммуникацию на изучаемом языке;

дистанционный доступ к учебным ресурсам позволяет сделать более гибкой и мобильной организацию обучения, значительно индивидуализировать обучение, увеличить объем самостоятельной и творческой работы студентов, усилить роль преподавателя как консультанта и координатора учебного процесса.

При этом особо важной оказывается разработка инновационных заданий для иностранных студентов, поскольку основной целью таких заданий является активизация регулярной мыслительной деятельности учащегося на стадии инициации.

Так, к одной, из форм инновационных упражнений можно отнести тестовые задания, проводимые после изучения определенного блока грамматического и лексического материала. Источниками текстового материала, используемого при составлении тестов, служат базовые учебники и учебные пособия по изучаемой дисциплине, что позволяет исключить возможность ошибок, связанных с предметной некомпетентностью студентов.

Тесты текущего контроля проверяют знания, умения и навыки по отдельным разделам дисциплины, полученные иностранными студентами в процессе обучения в вузе, имеют несколько вариантов и соотносятся с конкретными разделами дисциплины «Русский язык».

Тест используется не только для проведения промежуточного контроля, но и как итоговый, контрольный. Особенностью тестового контроля является то, что работа может выполняться как в аудитории в качестве проверочной, так и на внеаудиторных занятиях для самоконтроля студентов.

Появление Интернета, активное использование его ресурсов дало новые возможности в обучении студентов. Являясь наиболее глобальной, оперативной и интерактивной информационной средой, Интернет становится не только источником учебной информации, но и важным средством и условием самостоятельного обучения.

Так, на основе подготовленных материалов курса, а также имеющихся ресурсов Интернета студентам предлагаются серии проблемных заданий, связанных с программой курса, например, такие как: выбрать необходимую; информацию для выполнения контрольных работ, подготовить сообщение на основе материалов Интернета, написать реферат по указанной проблеме, принять участие в обсуждении той или иной проблемы или подготовить презентацию. И как показывает практика, студенты проявляют большую активность и заинтересованность при выполнении подобных заданий.

Таким образом, инновационные подходы в обучении русскому языку базируются на эмоциональной памяти учащегося, на формировании коммуникативной и профессиональной компетенции, на регулярной тренировке творческой деятельности студента. При этом наибольшее распространение получают инновации связанные с организацией учебного процесса и внедрением новых образовательных технологий в образовательный процесс.

Инновационный компонент в обучении русскому языку позволяет активизировать процесс усвоения материала и подготовиться к сдаче зачета или экзамена по дисциплине.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Григальчик Е. К., Губаревич Д. И. Обучаем иначе. Стратегия активного обучения. – Минск: Современное слово, 2003.
2. Джуринский А.Н. Развитие образования в современном мире: Учебное пособие. – М.: Дрофа, 2008.
3. В.И.Боголюбов. Педагогические технологии: эволюция понятия. Издательство «Просвещение», 2011.
4. Глухов Б.А., Щукин А.Н. Термины методики преподавания русского как иностранного. М.: русс, яз., 1993

ҚАЗАҚСТАН-2030 СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ОРЫНДАЛУ БАРЫСЫ

Бүтіншінов Ж.Т.

п. э. к., профессор, Ақтөбе гуманитарлық-техникалық корлледжінің Президенті

Ахметова А.З.

филология магистрі, Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің аға оқытушысы

1997 жылы «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы жарық көрді. «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы – тарихи және саяси маңызды аса қажет құжат. Өйткені кез-келген өсіп-өркендеуді мақсат еткен мемлекетке ұмтылатын меже, бағыт-бағдар керек екендігі ақиқат. Мемлекетке де алдымен осындай үлкен арман-мақсат керек, содан кейін әр кезең сайын сол үлкен арманға қадам жасап, жақындай беру керек. Осы тұрғыда аталмыш бағдарлама қараңғы жолда алға қарай жөн сілтеп тұратын темірқазықтай қызмет етуі тиіс.

Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде 3-5 жылға арналған қысқа мерзімді дағдарысқа қарсы бағдарламалар ғана қабылданған болса, «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы ұзақ мерзімге арналған, болашаққа үңілген алғашқы қадам болатын. Сол кезеңде әлемде де ұзақ мерзімді бағдарламалар қабылдау үрдіске айнала бастаған еді (Малайзияның 2020 жылға дейінгі бағдарламасы, Польшаның 2020 жылға дейінгі бағдарламасы және т.б.).

Аталмыш стратегияда еліміздің қарыштап дамуына жол ашатын жеті түрлі басымдық көрсетіліп, олар жеке-жеке талданып, әрқайсысының орындалуына қатысты мақсат-міндеттер айқындалған. Атап өтер болсақ, бұл басымдықтарға ұлттық қауіпсіздік, ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы, шетел инвестицияларының деңгейі жоғары, дамыған нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу, Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты, энергетика ресурстары, инфрақұрылым, әсіресе көлік және байланыс, негізгі міндеттермен ғана шектелетін кәсіпқой мемлекет деп көрсетілген болатын.

Елбасы жас мемлекет үшін перспективалы стратегияның үлкен кедергілер мен қиындықтарды оңай еңсеріп, биік мақсат жолында алынбас қамалдарды жеңуге жетелейтіндігіне баса назар аударады. Осыған байланысты: «Біз бүгінгі кезеңнің міндеттерінен өзге біздің ұрпақтың келер ұрпақтар алдында орасан зор жауапкершілік жүгін арқалайтынын: әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз.

Біз өз балаларымыз бен немерелерімізді сонау алыс болашақта, олар біздің жасымызға жеткен кезде қандай күйде көргіміз келеді?

Олар әл-ауқатты өмір сүре ме, тоғайған, дендері сау әрі білімді-білікті бола ма?

Олар жақсы әрі азат қоғамда өмір сүре ме?

Олар бейбіт-татулықта өмір сүре ме?

Олар өз қауіпсіздігі мен балаларының қауіпсіздігі үшін алаңсыз бола алар ма, көшелермен емін-еркін жүріп, өз дүние-мүлкі үшін қауіптенбес болар ма?

Біз оларға қуатты мемлекет пен өзіміздің жақын және алыс көршілерімізбен достық қарым-қатынасымызды мұра етіп қалдыра аламыз ба?» деген орынды сұрақтар қояды. Әрине, баласының, немересінің болашақ өміріне алаңдайтын кез-келген көзі ашық, көкірегі ояу қазақ азаматы осы мәселелер төңірегінде ой қозғап, осы бағытта шешілмеген ой түйіндеріне жауап іздері хақ. Сәйкесінше, Елбасы белгіленген межеге қол жеткізуге мүмкіндік беретін еліміздің қолында бар сегіз артықшылықты да атап көрсетеді, олар: біріншісі – тәуелсіз, егемен мемлекет, яғни кез-келген ел биік мақсаттарға қол жеткізуі үшін оның ешкімнен тәуелсіз, азат болуы шарт, екіншісі – жаңа саяси және экономикалық жүйе, үшіншісі – халықтың жаңа қоғам жағдайында санасының түбегейлі өзгеруі, төртіншісі – адами ресурс сапасы, бесіншісі – табиғи ресурстар, алтыншысы – ауыл шаруашылығына қолайлы жерлер, жетіншісі – қоғамдағы саяси тұрақтылық пен бірлік және соңғысы – қазақстандықтардың байсалдылығы мен төзімділігі, кеңпейілділігі мен ақжарқындығы. Яғни, байқасақ, атап өтілген осы сегіз артықшылық еліміздің биік жетістіктерге жетуінің елеулі кепілі болмақ. Яғни қолда бар байлығымызды шашау шығармай, халықты бір мақсатқа жұмылдыра алсақ, стратегияда көрсетілген мақсат-міндеттерге оңай қол жеткізе аламыз дейді Елбасы.

Бүгінде 2013 жылды артқа тастап, 2014 – жылқы жылының да жалынан тартып мінген жайымыз бар. Олай болса, 33 жылға арналған стратегияның 16 жылын өткеріп, 17 жылына аяқ бастық. Яғни 2030 деген ұзақ сара жолдың дәл ортасына келдік. Осы орайда стратегияда көрсетілген қай міндеттерді орындай алдық, ал қайсысын әлі де еңсере алмай келеміз деген сұрақтар айналасында ой толғап, өткенді сараптап, болашаққа бағдар жасау қандай жетістіктеріміз бар, ал қай салада әлі де олқылықтар орын алуда деген сұрақтарға жауап алуымызға негіз болмақ.

2012 жылдың соңында Н.Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» стратегиясында «Осылайша 2030 Стратегиясында белгіленген негізгі міндеттер орындалды, қалғандары орындалу үстінде» - деп атап өтеді. Стратегияның негізгі міндеттерінің орындалуы ретінде елдігіміздің айшықты белгісіндей болған жаңа елордамыз – Астананың бой көтеруі, әлеуметтік-экономикамыздың дамуы, мемлекеттік үдемелі индустриялық бағдарламаның жүзеге асуы, инновациялық технологияларға қол жеткізіп жатқандығымыз, елімізде тұрақтылық орнап, этносаралық татулыққа қол жеткізуіміздің арқасында еліміз ЕҚЫҰ-ға төрағалық етіп, Ұйымның Саммитінің Астанада өтуі, ЭКСПО-2017 халықаралық көрменің елімізде өтуін жеткізудің барлығы әрине «Қазақстан-2030» Стратегиясының мерзімінен бұрын орындалуы деп қабылдасақ, әлі де орындалмаған, бірақ орындалу үстінде деп көрсетілген басымдықтарға тоқталып өтейік.

Қазақстан - 2030 стратегиясы

1-ұзақ мерзімді басымдық: Ұлттық қауіпсіздік

1. Бостандық пен тәуелсіздікті жеңіп алу жеткіліксіз, оны табанды түрде қорғап, нығайтып, ұрпақтарға қалдыру қажет.

2. Егер біз өз мемлекеттілігімізден айрылып, егемендігіміздің стратегиялық негіздерін, өз жерлеріміз бен ресурстарымызды қолымыздан шығарып алсақ, бізге кешірім жоқ.

3. Қауіпсіздіктің басымдығы анық: егер еліміз қауіпсіздігін сақтамаса, онда тұрақты даму жоспарлары туралы сөз қозғаудың өзі қисынсыз.

4. Бабаларымыздың өз мемлекетінің іргетасын қалауы мен дамытуын шолып қарағанда, олардың өз мемлекеттілігін сақтап қалу үшін тарихи ауыр және қатал күрес жүргізгенін айқын көрсетеді.

5. Егер еліне қауіп төніп тұрса, жеке адам қаншалықты сәтті өмір сүргенімен, ол бәрібір қорғансыздың күнін кешеді. Қоғамдық мүдденің жекеменшік мүддеден басым екенін көрсете отырып, мұны әсіресе біздің ұлттық капиталымыздың өкілдері терең пайымдауға тиіс.

6. Бізге деген ниеті теріс күш иесі өзінің, оны қолданбақ әрекетіне немесе қатер төндіруіне қарсылық көрсетілетінін алдын ала білу үшін біз әлемге бірлігіміз бен

тәуелсіздікке деген ерік-жігерімізді, азаматтығымыз бен отансүйгіштігімізді паш етуге тиіспіз. Айқын азаматтық тұғырымыз болмайынша, стратегияның тәуелсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған басқа элементтерін ойдағыдай іске асыру өте қиынға түседі.

Қазақстан - 2030 стратегиясы

7-ұзақ мерзімді басымдық:

Негізгі міндеттермен ғана шектелетін кәсіпқой мемлекет

1. Бет-жүзіне, лауазымына қарамай, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ымырасыз күрес жүргізу қажет. Басқару корпусы батыл тазаруға және жаңаруға тиіс.

2. Жаңа тұрпатты шенеунік - өз ұлтының отаншыл әрі әділ, ісіне адал және кәсіпқой білікті қызметшісі болуға тиіс. Мемлекеттік қызметтің беделін биік көтеру және қолдап отыру - біздің таяу жылдарда шешуге тиіс стратегиялық міндетіміз.

3. Кәсіпқойлық, отаншылдық, ұзақ мерзімді міндеттер қоюға қабілеттілік, оларды жаңа жағдайда шеше алатын білімділік пен жігерлілік - кадрларды іріктеу мен жоғарылатудың басты өлшемдері.

4. Кадрларды басқарудың жалпымемлекеттік жүйесін құру қажет, онда оларды елімізде және сырт жерлерде нысаналы әрі тиімді даярлаудың, оларды қызмет бабында жоғарылатудың әділетті тәртібі, бірыңғай ақпарат тетігі, әлеуметтік қорғау кепілдігі әрі басқарудың ең іргелі ресурсы - адамға деген сергек көзқарас қамтылуға тиіс.

5. Сонымен бірге бұл мемлекеттік жүйенің білімсіз, біліктілігі төмен қызметкерлерді ығыстыра алатын қабілеті де болуы керек. Әр қызметкер іс жүзінде өзінің пайдалы екенін және керектігін ұдайы дәлелдеп отыруға тиіс.» - деген ұлттың ұлы мұраттары айтылған болатын. [1]

Ел Президенті айтқандай, стратегияның қай бағыттары орындалды, ал қай бағыттары әлі де орындалмай жатыр, оның орындалмауының себебі неде деген сұрақтарды талдап көрейік.

Биік максаттардың әлі де орындалмауына ең басты кедергі – елімізде сыбайлас жемқорлықтың кең етек алуы деп санаймыз. Өйткені жоғарыда көрсетілген басымдықтарды жүзеге асырып, оны идеядан шынайы өмірге айналдыратын күш-қуат – адами ресурс. Яғни мемлекеттің кадрлық әлеуеті қаншалықты мықты болса, оның мемлекет ретіндегі әлеуеті, саяси-экономикалық жүйесі де соншалықты мықты, мызғымас болады. Ал еліміздің модернизациялануына, бірыңғай даму жолына түсуіне осы сыбайлас жемқорлық жол бермей, басты кедергі келтіріп отыр. Оны ресми орта да мойындайды. «Нұр-Отан» Халықтық-демократиялық партияның жанындағы сыбайлас жемқорлықпен күрес Республикалық қоғамдық кеңесінің төрағасы, парламент Сенаты (жоғарғы палата) Оралбай Әбдікәрімов 2012 жылғы мына пікірін келтіріп өтейік: «Коррупция мешаает здоровой конкуренции. Она ведет к принятию необоснованных решений, которые не способствуют оптимальному использованию ресурсов. Снижает конкурентоспособность экономики Казахстана по сравнению с экономическими системами стран, в которых уровень прозрачности выше. Коррупция способствует росту уровня преступности, особенно увеличению уровня организованной преступности и теневой экономики. Непрозрачность и коррумпированность экономической системы создают среду, разрушающую общественную мораль, способствует потере уверенности граждан в верховенстве закона. А такая уверенность является одной из важнейших основ для создания условий экономического роста». [2] Шындығында да, халықтың бойында мемлекеттің кемел болашағына деген үміттен гөрі күдік басым болса, ертеңгі күні бұлыңғыр тартса, стратегияда айқындалған басымдықтар орындалуы мүмкін шынайы міндеттерден гөрі алыс болашақтағы орындалмас сағымға айналары хақ. Осы пікірге әлеуметтік лифтілердің қысқаруын, экономиканың шикізаттық сипатының сақталуын, шағын және орта бизнестің дамуына келтіріліп жатқан нұқсанды қоссақ, бұлардың барлығы мемлекеттің өрлеуінің негізі ретіндегі адами капиталдың қалыптасуына, әлеуметтік-саяси тұрақтылыққа басты кедергісін келтіруде. Демек, қазір 2030-стратегиясында көрсетілген Қазақстанның мүмкіндіктерін сөз еткеннен гөрі, сол мүмкіндіктерді жүзеге асыруға жол бермей отырған бөгеттерді сөз еткен маңыздырақ.

Сәйкесінше, мемлекеттік басқару сапасына және алға қойылған стратегиялық мақсат-міндеттерді орындауға ықпал ететін маңызды проблемаларды бөліп көрсеткен жөн.

2012 жылдың желтоқсанында «Transparency International» (ТИ) халықаралық үкіметтік емес ұйым сыбайлас жемқорлықты қабылдау Индексі бойынша зерттеу жүргізіп, нәтижесінде Қазақстан 174 мемлекет ішінде 133 орынды иеленді.

Қазақстан Республикасының Президенті 2007 жылы ҚР қауіпсіздік кеңесінде оқыған баяндамасында сыбайлас жемқорлықпен күресте маңызды өзгерістер орын ала қоймағандығын, өйткені мұндай күрес көбіне формальді ғана жүргізілетіндігін де атап өтеді. Ал «Сандж» зерттеу орталығының 2007 жылғы мәліметтері бойынша сол кезеңде коррупциялық қызметтер нарығының көлемі 156 млрд. теңгені (сол кездегі курс бойынша \$1,25 млрд. доллар) құраған. Соның ішінде сыбайлас жемқорлық барынша кең етек алған салалар ретінде кеден құрылымы және сот жүйесі көрсетілген. Қазақстан кеден брокерлері ассоциациясының мәліметтері бойынша 2011 жылы Қазақстанға енгізілген контрабандалық тауардың жалпы сомасы \$3 млрд долларды құрайды. 2012 жылы қазанда сыбайлас жемқорлықпен күрес мәселелері бойынша ҚР президенті жанындағы комиссия отырысында бұрынғы мемлекеттік хатшы Мұхтар Құл-Мұхаммед келесі пікірін жеткізеді: «Несмотря на неоднократные жесткие предупреждения главы нашего государства, уровень коррупции в стране снижается очень медленно. Особые нарекания в этом вопросе вызывают таможенные органы. Именно здесь сформировалась коррупционная среда, которую можно назвать целой индустрией...».

2012 жылы экономикалық және сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыспен күрес Агенттігі 1 мың 659 сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмысты анықтады. 2011 жылмен салыстырғанда пара алу фактісі бойынша қылмыс - 10,3%-ға, лауазымдық күзіреттілігін теріс мақсатта пайдалану - 32,5%-ға, қызметтегі жағдайын пайдалану арқылы алаяқтық жасау - 50%-ға өскен. Аяқталған сыбайлас жемқорлыққа қатысты істердің жалпы шығыны 7,5 млрд теңгені құраған, оның 6,9 млрд теңгесі қайтарылған. сыбайлас жемқорлыққа қатысты 1 367 қылмыс жасаған 656 мемлекеттік қызметкер қылмыстық жауапкершілікке тартылған болса, 415 адамның ісі сотқа берілген.

Қаржы полициясының есебі бойынша 2012 жылы Қазақстандағы көлеңкелі айналым \$30 млрд доллардан асқан. ҚР Парламентінің төменгі палатасы (Мәжіліс) депутаты Соловьева Айгүлдің мәліметтері бойынша Қазақстанда компаниялардың 20%-ы өздерінің мүдделерін ескерулері үшін шенеуніктерге пара төлеп отырады.

Сондай-ақ, ресми статистикалық мәліметтер бойынша Қазақстандағы көлеңкелі экономиканың аумағы жалпы ішкі өнімнің 20%-н құрайды, ал кейбір бөлек сарапшылардың бағалауы бойынша бұл көрсеткіш тіпті 40%-ға дейін жеткен. Мысалы, Орталық Азия және Таяу Шығыс мемлекеттері департаменті директорының орынбасары Юха Кяхконеннің «Аймақтық экономиканы дамыту перспективалары: Кавказ және Орталық Азия» баяндамасында Қазақстандағы бейресми экономиканың үлесі ЖІӨ-нің 30%-ға жетті деп көрсетілген. Кейбір сарапшылардың пікіріне жүгінсек, «көлеңкелі» экономиканың деңгейі ЖІӨ-нің 33%-ынан асса, оған тұрғындардың 40%-ы қатысады да, экономикаға мемлекет тарапынан жүргізілген реттеу шаралары ықпал етпей қалады, сөйтіп мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне тұтастай қауіп-қатер төнеді.

Әрине, мұндай фактілерді үздіксіз келтіре беруге болады, дегенмен бұлардың қай-қайсысы да елімізге сыбайлас жемқорлық деген қатерлі дерттің дендеп енгендігін айғақтай, дәлелдей түседі. Ол жуан дінді еменнің түбіріне түскен құрт тәрізді, сырты бүтін көрінген ағашты ішінен жеп құртуда. Осы ретте «Қазақстан – 2030» Стратегиясының: «Бет-жүзіне, лауазымына қарамай, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ымырасыз күрес жүргізу қажет. Басқару корпусы батыл тазаруға және жаңаруға тиіс», «Жаңа тұрпатты шенеунік – өз ұлтының отаншыл әрі әділ, ісіне адал және кәсіпқой білікті қызметшісі болуға тиіс. Мемлекеттік қызметтің беделін биік көтеру және қолдап отыру – біздің таяу жылдарда шешуге тиіс стратегиялық міндетіміз»-делінген басымдықты жүзеге асырдық немесе орындалу үстінде деуіміз орынды ма? Жоғарыда көрсетілген мәліметтерден байқағанымыз, «Басқару корпусы

батыл тазарды және жаңарды» деп айтатын күннің дәуірі алыста. Ол үшін халықтың санасын түбегейлі өзгертіп, бойындағы сан-алуан дерттерден емдейтін жаңаша жүйе қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан – 2030 стратегиясы, 1997 ж.
2. Искусство требовать жертв. // «Экспресс-К» №48 (17406), 16.03.2012.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮРДІСІНІҢ МОДЕЛІ

К.К. Жалмагамбетова

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінің психология және педагогика кафедрасының оқытушысы, магистр

Қазіргі ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім беру және жеке адамның шығармашылық, рухани және тәни күш–қуатын жетілдіру, жеке тұлғаның жан–жақты толысуына жағдай жасай отырып, зерделі азамат даярлау міндеті көзделген. Демек, студенттерді қоғам өмірінің барлық саласында, соның ішінде білім алуда тек деректер жинап, жалпы ақпарат алумен шектелмей, терең білімді, ізденімпаз, барлық іс–әрекетінде шығармашылық бағыт ұстанатын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын, бәсекеге түсе алатын маман ретінде тәрбиелеу уақыт талабынан туып отыр.

Сондықтан педагогикалық жоғары оқу орнында студенттерді ғылыми-педагогикалық, зерттеушілік қызметке даярлау, шын мәнінде әлеуметтік–педагогикалық мәселеге айналып отыр. Бұл орайда қарастырып отырған студенттердің ғылыми –зерттеу мәдениетін қалыптастыру мәселесі өзекті екендігі сөзсіз. Студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениетін қалыптастыру деп әдіснамалық білім негіздерін игеруде, тәжірибеде қолдануда және жаңа білімге бағытталған оң құндылықты көзқарасында көрініс табатын тұлғалық сапаларды қалыптастыру мақсатында арнайы ұйымдастырылған педагогикалық үрдісті айтамыз. Аталған құндылықтар мен сапаларды қалыптастыру кешенді педагогикалық шарттар орындалған жағдайда ғана мүмкін болады. Олардың қатарына біз төмендегідей шарттарды жатқызамыз:

–педагогикалық үрдістің студенттердің зерттеушілік белсенділігін, қызығушылығын арттыруға бағытталуы;

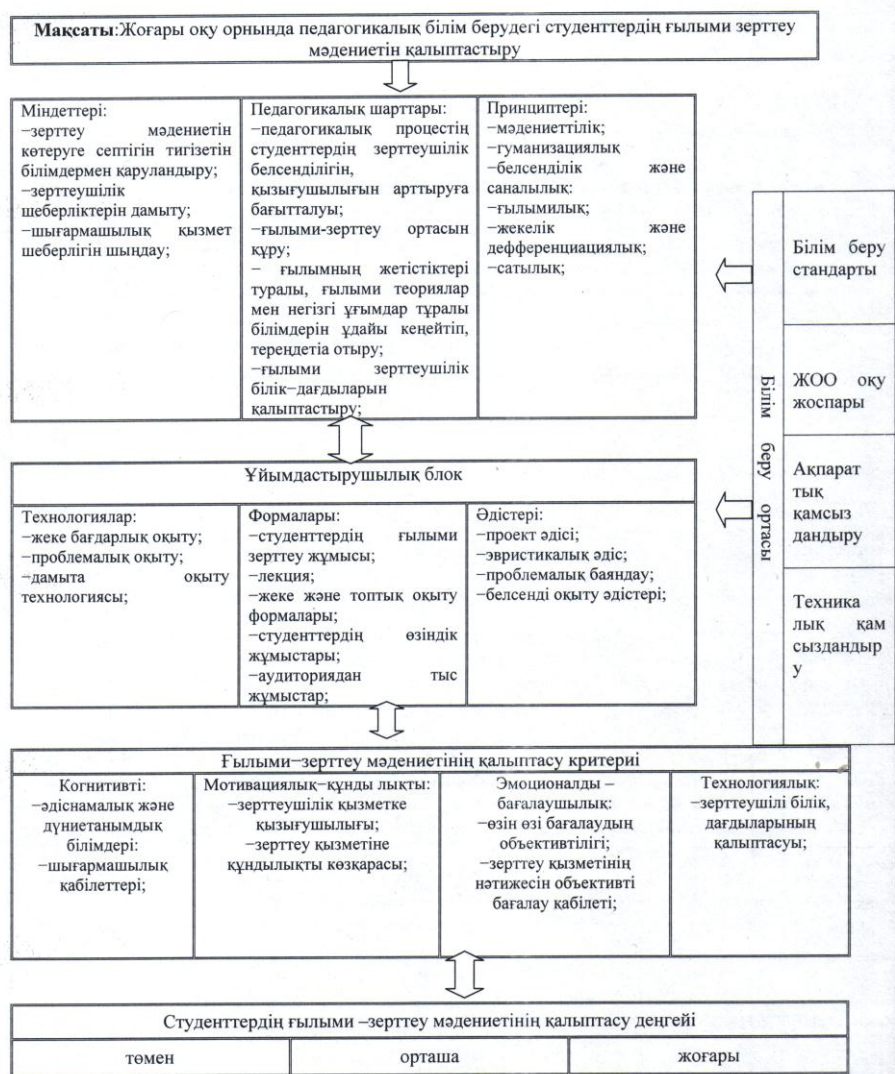
–ғылыми-зерттеу ортасын құру;

–қазіргі таңдағы ғылымның жетістіктері туралы, ғылыми теориялар мен негізгі ұғымдар туралы білімдерін ұдайы кеңейтіп, тереңдетіп отыру;

–ғылыми зерттеушілік білік–дағдыларын қалыптастыру; (әдебиеттермен жұмыс, фактілерді талдау, жүйелеу, жалпылау, тәжірибеде тексеру, математикалық-статистикалық есептеулер жүргізу.) [1].

Аталған педагогикалық шарттардың барлық деңгейде кешенді жүзеге асырылуы студенттердің зерттеу мәдениетін жоғары деңгейге көтере алады.

Зерттеу барысында теориялық негіздер мен жоғарыда берілген педагогикалық шарттарға сүйене отырып студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі жасалды.(1-сурет.)

Студенттердің ғылыми-зерттеу мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық мазмұндық моделі

Модель студенттердің зерттеу мәдениетін қалыптастыру үрдісінің тұтастығын мен жүйелілігін қамтамасыз етуді көздейді. Модельде студенттердің ғылыми-зерттеу мәдениетін қалыптастырудың мақсат-міндеттері, педагогикалық шарттары мен принциптері, қалыптастыру жолдары және сапалардың қалыптасу деңгейі мен оны анықтау критерийлері арасындағы байланыс көрнекі түрде көрсетілген. Модель студенттердің кәсіби деңгейіне сай зерттеу мәдениетін қалыптастыру мақсатын алға қоя отырып, зерттеу мәдениетін көтеруге септігін тигізетін білімдермен қаруландыру, зерттеушілік және шығармашылық шеберліктерін шыңдау қызметін атқарады. Жоғарғы оқу орнында студенттердің зерттеу мәдениетін қалыптастыру үшін оқу пәндерінің, үйірме жұмыстарының, педагогикалық тәжірибенің мүмкіндіктері пайдаланылады. Әсіресе, элективті курс негізінен алынған «Ғылыми-педагогикалық зерттеу әдіснамасы және әдістері», «Ғылыми зерттеу негіздері» атты курстың мүмкіндіктерін ерекше атап өтуге болады. Пәнді оқыту барысында студенттердің түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу білік-дағдыларын қалыптастыру, зерттеудің әдіснамалық негіздерін игеру, зерттеу нәтижелерін өңдеу, жинақтау және ғылыми ұсыныстар беруге үйрету міндеттері шешіледі. Үйірмелердің жұмысы негізінде студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысына деген қызығушылығын арттырып, студенттердің белсенділігін қолдап, өз бетімен ізденуін ұйымдастырып, бақылау орнатуға мүмкіндік туады. Педагогикалық тәжірибе студенттердің зерттеу нәтижелерін эксперимент негізінде тексеріп, қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениетін қалыптастыру үрдісін төмендегідей принциптердің негізінде жүзеге асырған жөн:

- ғылымилық;
- мәдениеттілік;
- гуманизациялық;
- саналылық және белсенділік;
- жекелік және дифференциациялық;
- сатылық;[1,2]

Студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениеті оқытушылармен бірлескен қызметі нәтижесінде қалыптасады. Мұнда оқытушының қызметіне жоспарлау, жобалау, студенттердің зерттеу жұмысын ұйымдастыру, тапсырмаларды іріктеу, студенттерге бағыт–бағдар беру, көмек көрсету жатады. Ал студенттердің қызметіне зерттеудің жоспарын құру, мақсат –міндеттерін айқындау, зерттеу жұмысын жүргізу, зерттеу нәтижелерін өңдеу, түзетулер енгізу, жалпылау және қортындылау.

Сонымен қатар, зерттеу мәдениетін қалыптастыру барысында ғылыми–зерттеу қызметінің субъекттері арасында қарым–қатынас ортасын құру қажеттілігі туады. Оның мәні мынада:

- 1) оқу және ғылыми–тәжірибелік қызметті байланыстыру;
- 2) студенттердің оқытушылармен бірлескен оқу–зерттеу қызметі;
- 3) өзге зерттеушілермен бірлескен оқу–зерттеу қызметі(курстас, лаборант т.б.);
- 4) ғылыми бірлестіктердегі мәдени қарым–қатынас;[3]

Ғылыми–зерттеу мәдениетінің қалыптасу деңгейін анықтауда белгілі бір критерилерге сүйену қажеттілігі туады. Біздің пікірімізше, студенттің ғылыми–зерттеу міндеттерін ойдағыдай орындауы, зерттеу жұмысына қызығушылықпен бесенді түрде қатысуы, өзінің зерттеу жұмысын бағалай білуі зерттеу мәдениетінің көрсеткіші бола алады. Психологиялық–педагогикалық әдебиеттерге, бақылау нәтижелеріне жасалған талдау негізінде төмендегідей критерийлер таңдап алынды:

–когнитивті критерий әдіснамалық және дүниетанымдық білімдерінің қалыптасу деңгейімен сипатталады;

–мотивациялық–құндылықты критерийі зерттеушілік қызметке танымдық қызығушылығының қалыптасу деңгейін сипаттайды;

–эмоционалды–бағалаушылық критерий өзін өзі және зерттеу қызметінің нәтижесін объективті бағалай алу деңгейімен сипатталады.

–технологиялық критерий зерттеушілік және шығармашылық білік–дағдылардың қалыптасу деңгейімен сипатталады [2];

Ғылыми–педагогикалық әдебиеттерге жасалған талдау нәтижесінде студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениеті қалыптасуының үш деңгейі белгіленді.[2,3] Деңгейлер белгілі дәрежеде шартты болып саналады. Себебі олар өтпелі, яғни төменгісінен жоғарғысына сатылап өтіп отырады, студент мәдениетінің көтерілуі зерттеу мәдениетін қалыптастырудың тиімді жүргізіліп жатқандығын көрсетеді:

– зерттеу мәдениетінің төмен деңгейі - студенттің зерттеу әрекетіне қызығушылығының тұрақсыздығы, бұл қызметті маңызды деп есептемеуі, әдіснамалық білімінің таяздығы, жүйесіздігі, өз қызметінің нәтижесін бағалау қабілетінің төмендігімен сипатталады. Мұндай студенттер оқытушылардың қатаң бақылауында болуы тиіс.

– зерттеу мәдениетінің орташа деңгейі- студент әдіснамалық білімді репродуктивті деңгейде қолданады, яғни зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерін қолданғанымен, әр түрлі авторлардың пікірлерін салыстырып, мәселеге қатысты өз көзқарасын жеткізе алмайды. Зерттеу жұмысын дұрыс рәсімдегенімен, ондағы қателерді тауып түзете алмайды.

– жоғары деңгей- студенттің зерттеу әрекетіне қызығушылығының тұрақтығымен, әдіснамалық білімінің тереңдігімен және зерттеу жұмысындағы қателерді тауып, оларды түзете алу қабілетімен сипатталады.

Студенттердің ғылыми–зерттеу мәдениетін қалыптастыруға барынша жағдай туғызатын оқытуды ұйымдастырудың формалары мен әдістері таңдап алынды. Оларға лекция, практикалық сабақтар, семинар сабақтар, оқыту әдістеріне проект әдісі, эвристикалық әдіс, проблемалық баяндау әдісі, белсенді оқыту әдістерін қолданған жөн. Ғылыми –зерттеу қызметіне қызығушылығын оятудың басты шарты– студенттің зерттеу қызметінде өз бетімен нәтижеге жетіп, дербестік таныту. Сондықтан оқыту әдісі белсенді болған сайын шәкірттерді қызықтыру оңайға түседі.

Қызығушылықты оятуда проблемалық жағдай туғызу маңызды рөл атқарады. Себебі студенттердің тығырыққа тірелуі, мәселені бар білімдерінің негізінде шеше алмауы жаңа білім алу немесе бұрынғысын жаңа жағдайда қолдану қажеттілігіне әкеледі. Оқу зерттеу материалы мен ғылыми–зерттеу жұмысының тәсілдері алуан түрлі болуы тиіс. Және бұл оқыту барысында тек әр түрлі зерттеу объектілерін таныту емес, сол бір объектінің әр түрлі жақтарын байланыстарын ашу мүмкіндігімен сипатталады. Материалдың жаңашылдығы оған қызығушылықтың пайда болуының алғы шарты. Бірақ ғылыми таным студенттің бар біліміне негізделуі тиіс. Бұрын алған білімдерін қолдану, байланыстарды айқындау, жүйелеу және оның кәсіби бағдарлығы қызығушылықты оятудың басты шарттары.

Сонымен қорыта айтқанда студенттердің ғылыми зерттеу мәдениетін қалыптастыру студенттердің зерттеу қызметіне деген оң ынтасын, қызығушылығын, қажеттіліктерін, қарым–қатынасын қанағаттандырып, арнайы зерттешілік орта құрылған жағдайда ғана мүмкін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход.–М.: Высшая школа, 1991.– 207 бет.
2. С.Е. Қаңтарбай, Ж.А. Жүсіпова Ғылыми–педагогикалық зерттеу әдістемесі.–А.: Дәуір, 2011. –271 бет.
3. Шамельханова Н.А. Исследовательская подготовка будущих инженеров.–А.: КазНТУ, 2005. – 268 бет.

Ө. ҚАНАХИННІҢ «АТА ҚОНЫС» ПОВЕСІНДЕГІ ДИАЛОГ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ КӨРКЕМ БЕЙНЕ

Жолаева Әсемгүл Саматқызы

С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығының 2 курс магистранты

Өтебай Қанахин (17.12.1923, Ырғыз ауданы, Тәуіп ауылы – 1990, Алматы қаласы) – қазақ жазушысы. Туған жер-атажұртын қара сөзбен тебірене толғаған көрнекті қаламгер, Ырғыз елінің аймаңдай перзенттерінің бірі. Туған жерге, ата қонысқа деген сүйіспеншілік, елге деген махаббат Ө.Қанахин шығармаларының алтын арқауы, жібек желісі еді. Олай болатыны – киелі Ырғыздың топырағы мен суының қасиеті жазушы ағаның қанына жарық дүние есігін ашқан сәттен-ақ сіңген болар. Әйтеуір, ел мен жерге деген мәңгілік махаббатын аялап өткен екі қаламгер болса бірі, біреу болса Өтебай Қанахиннің өзі екені айқын аңғарылады.

Ө. Қанахиннің «Ата қоныс» атты шығармасы әңгіме-сұхбат түрінде жазылған ел мен жер туралы толғау десе де болғандай (Ата қоныс: Повесть-эссе. – Алматы: Жазушы, 1990.– 288бет). Өйткені туған халқымыздың ежелден келе жатқан ата кәсібі мен ата қонысы төңірегіндегі әңгіме бүгінгі ауыл өміріндегі шындықтармен қат-қабат өрбіп, ұласып жатады.

Халқымыздың ғасырлар бойы өзімен бірге жасасып, атадан балаға үздіксіз жалғасып келе жатқан өнегелі салт-сана, әдет-ғұрып, дәстүр рәсімдері де шығарма шырайын арттыра түседі. Көркем шығарма тіліндегі кейіпкер бейнесін сомдаушы негізгі тілдік тәсілдердің бірі – диалог.

Диалог – әдеби шығармада қаһарман бейнесін ашудың, характер жасаудың, адам болмысын жете түсініп, біліп, танудың және танытудың көркемдік құралы.

Диалогтың құрылымы мен қызметі әр қаламгердің шығармасында өзінің алдына қойған мақсатына орай, жеке және жалпы стильдік заңдылықтар ескеріле отырып, түрлі қырынан тың қасиеттермен өзгере толысатыны күмәнсіз. Энциклопедиялық анықтама бойынша диалог тек «екі адамның сөйлесуі, пікір алмасуы, әңгімелесуі» [1, 56] ғана емес, екі түрлі мүдде, жан дүниелерінің, айрықша көзқарастар мен дүниетанымдарының тоғысуы, әр жазушы мүмкіндігі – шеберлігіне байланысты кейіпкер сомдаудың түрлі әдістерін қолданатыны белгілі. Соған байланысты кейіпкер тілін даралау, характер таныту ерекшелігі де әр жазушыда түрліше көрінеді.

Соның ішінде кейіпкердің төл сөзі монолог пен өзге кейіпкерлермен қарым-қатынасқа түскен кезінде ішкі ой-толғаныстарының оның тілінде (сөзінде) көрініс табуы, яки диалог тәсілі адам тұлғасын дамытуда қолданатын бейнелеу құралдарының ішінде (портрет, мінездеме) ерекше орны алады. Басқа көркемдік амал-тәсілдердің барлығы да негізінен кейіпкер туралы тек жанама түсінік береді.

Диалогтың кейіпкер бейнесін берудегі қызметі туралы М.Серғалиев, Х.Кәрімов, Б.Шалабаев, Г.Сәрсек, Қ.Еңсебаева сияқты ғалымдардың еңбектерінде қарастырылады. Академик М.Серғалиев көркем әдебиет тілі жөнінде «Көркем әдебиеттің тілі сөз болғанда, әсіресе оны құрайтын екі компонентті ескермесек болмайды. Олардың бірі – авторлық баяндаудың тілі де, екіншісі – кейіпкер тілі. Шындыққа жүгінсек, кейіпкер тілі деп отырғанымыз да автордың шығармаларындағы араласып жүрген адамдардың аузына салатын сөзі болып табылады. Демек, автор тілі дегеніміз де, кейіпкер тілі дегеніміз де жазушының қаламынан туатын, жазушының қабілеті мен талантына байланысты қағаз бетіне түсетін сөздер жиынтығы екендігі мәлім» - дейді [2,14]. Диалогтың ұтымды қолданылуы, сәтті шығуы қаламгер шеберлігінің бір көрінісі тәрізді. Жазушы кейіпкерлерді өзара сөйлету арқылы олардың мінез-құлқын, өмірге түсінігін, ой-өрісін, адамдар арасындағы сөйлеу мәнері мен мәдениеті, алған тәрбиесі көрінеді. Х.Кәрімов көркем шығарма мазмұнын жандандырушы амалдардың бірі [3,46] – диалогтың түрлерін, көркемдік қызметін, жан-жақты зерттеп, құнды пікірлер айтады. «Көркем шығармадағы диалогтың басты қызметі – адам образын жасау. Себебі диалог адамдар арасындағы өмірде кездесетін сан қилы қарым-қатынасты бейнелеп, кейіпкерлер репликалары арқылы бір-біріне әсер етіп, адам мінезінің нақты түрде, нанымды түрде ашылуына көмектеседі, соның тілдік амалына айналады» [3,60] десе, К.Еңсебаева: «Диалог – образ жасауда шешуші фактор. Кейіпкерді есте қаларлықтай етіп беру – сәтті диалогтың жемісі» - деп, диалог арқылы кейіпкерлердің бейнесін беруді екі топқа бөледі. Сол сәттегі (кейіпкерді сөйлеткен сәттегі) оның бейнесін беретін диалог. Ол көбінесе кейіпкер тіліндегі одағай, қаратпа, шылау сөздер, сұраулы сөйлемдер арқылы көрінеді. Мұндай бейнені бір сәттік деп атауға болады. Кейіпкердің сөйлеу мәнері арқылы оның мәдениеттілігі, интеллекттігі, көне көзділігі немесе мәдениетсіздігі, дөрекілігі, ойнақылығы танылады. Кейіпкердің мұндай қырлары диалог, монолог, полилог арқылы көрініс табады [4,48].

Жазушы Ө.Қанахин кейіпкер мінезін даралап көрсетуде диалогті ұтымды қолданады. Қаламгер туындысында диалог – мінездеудің бір кейіпкердің сөзі арқылы екінші бір кейіпкерді мінездейтін, кейіпкердің өз сөзі арқылы оның мінез қырларын ашатын түрлері кездеседі. Кейіпкер бейнесін, оның мінез-құлқын, сезімін, көңіл-күйін кейіпкердің өз сөзі арқылы да беруге болады.

«Әр қаһарманның сөзінде оның бүкіл ішкі бітім-мінезі арқылы, арманы, білімі, мәдениеті, мамандығы, мүддесі тұтасып жатады. Әр сөздің айтылу тұсындағы адамның көңіл-күйі тағы да, есепке алыну тиіс... Бір романда әрі жинақтала, әрі даралана көрсетілген

жүз кейіпкер болатын болса, олардың жүз түрлі сөйлеу мәнері болуға тиіс»[5,83] – дейді З.Қабдолов.

Кейіпкер бейнесін, оның мінез-құлқын, сезімін, көңіл-күйін, оның диалогтегі өз сөзі арқылы да беруге болады.

Диалогтегі өз сөздері арқылы кейіпкердің бір сәттік бейнесін немесе көркем бейнесі жасалуы мүмкін.

Ассалаумағалейкум, жездеке! Мал-жан аман ба? Жаңа үйге бас

сұққан бойда өзіңе сәлем берейін деп сұрап едім, сыртта жүр екенсіз...

Уағаликісәләм! Сау-сәләмат бол! «Күлсең кәріге күл» деп бұрынғылар бекер айтпаған ғой.

«Боранды күні б... қышардың»кебі-дағы...

Хүбеке (шалдың аты Хұсайын екен),жай-күй нешік?

Шал көстейген жалғыз күрек тісін көрсетіп ыржиган болды.

Бізден не жай-күй сұрайсың, Нұркейжан...

Аталарымыз. «Быламықішем деген асым ба еді, тоқсан бес көрем

деген жасым ба еді » деп неге күңіренді дейсің...Бойда дәрмен жоқ, қолда пәрмен жоқ...Құлақта да мүкіс бар: ауыр еститін болдым. Құдайекең тәлкек қып жүзге жеткенше алмай қояма деп қорқамын...

Апамды о дүниеге жөнелтіп жіберген өзіңнен көр...

Балдызжан, баяғыда Қожанасырды біреу қонаққа шақырған екен,

деп көтеріңкі дауыспен сөйлеп кетті. – Қожекең барады. Сонда үй иесі қонақасыға палау бастырайын ба, әлде қазақша ет астырайын ба деп сұрапты. Сол сәтте Қожекең: «Немене, бұл үйде қазан біреу-ақ па еді?» депті мұртынан күліп. Сол сияты: нағашы апаннан басқа сол елде қыз құрып қалып па еді...

Жездеке, айып бізден! Жаңа ғана қартайдым деп отырғаныңды

енді өзің бекерге шығардың. Келесіде сол бір болғырлардың бес-алтауын мұрнынан тізіп сіздің алдыңызға әкелмесем бе: қалауын алыңыз, ұнағаны сіздікі, тіпті екі-үшеуіне бірден жіп тақсаңыз да қолыңызды қақпаймын...

Ау, өкіметтің заңына томпақ келмей ме?

Ол жағын өзіміз реттейміз...

Келесіде сен оларды үйірімен айдап келем дегенше мен бармын ба, жоқпын ба...[6,235].

Берілген мысалда кейіпкердің өз сөзі арқылы оның мінезі мен жан дүниесінің бір қыры ашылады. Кейіпкер мінезін даралауда олардың басқа кейіпкермен қарым-қатынасын, дүниеге көзқарасын, таным-түсінігін беруде диалог-талас пен диалог-тартыстың да өзіндік орны бар. Жазушы кейіпкерлер арасындағы қақтығысты білдіретін,сол арқылы олардың арасындағы қарым-қатынасты көрсететін жеңіл-желпі әзілге құрылған диалог-тартыс түрін де қолданады.

Ағаңа әбден бауыр басып алып, басқаны елейтін түрің жоқ қой,

қайным-ау, төрем-ау...

Тыңдар құлақ болса, бізде де айтар талай әңгіме бар...

Жеңеше, сізбен де асықпай әңгіме-дүкен құру бұрыннан ойымда

бар. Бірақ күн жылы, жер қарада Нұрекеңе ілесіп алдымен көптен көрмеген ата-баба қонысын аралап шықпақ едім...

Онда жарайды, кезегімді күте тұрамыз тағы...

Жоқ, жеңеше, кезегіңіз тап осы қазірден бастап келді дей беріңіз...

Мен саған әңгімемді зорлап тыңдататын болдым-ау...

Тіпті де олай емес, жеңеше! Сізбен емін-еркін сұхбаттасып

ырласпайынша менің осы келгендегі мақсатыма толық жетуім мүмкін емес. Нұрекеңді сізсіз жеке алып, соқа басымен ғана шектелсем, тірліктің бір ғана бетін көрген боп шығар едім. Сіз екінші беті және бір сәнді де салтанатты жағысыз[6, 243-244].

- Қайдам? Әне бір жолы келгенде үш ай өтпескеңнің басынан аяғына шейін осы ағаңмен болдың...

- Жеңеше кешіріңіз ол тұста мені қатты тебіrentкен оқиғалар, яғни он алтыншы жылдың дүрбелеңі сол кісіге қатысты еді ғой.

- Иә сол жылы халқым деп қамығып, елім деп еңіреген небір ерлер шығып еді-ау...

Жеңеше, бұдан былай түзде Нұрекеңнің әңгімесіне құлақ қойсам, үйде өзіңіздің сөзіңізді бар ықыласыммен тыңдайтын боламын...[6;243-244].

Жазушы диалог – тартысты қолдану арқылы кейіпкерлерінің бір-бірімен қарым-қатынасын ашады.

Диалогте жазушы кейіпкерді сөйлету арқылы оның образын әр қырынан көрсетеді. Ол үшін әр түрлі тәсілдерді, тілдік құралдарды пайдаланады. Диалогте орыс сөздерін қазақ тіліне сай бұрмалап беруге, ауызекі сөйлеу тіліне тән қарапайым сөздерді қолдануға жазушы очындай мақсаттар үшін барады. Сол арқылы кейіпкерді өз ортасына, мәдени дәрежесіне сай сөйлете алады. «Диалогтерде кейіпкер бейнесіне сай орыс сөздерін қазақы түрде қолдану – бұрыннан бар дәстүр. Кейіпкер тілінде берілген орыс сөздері белгілі бір мақсатқа қызмет етіп, стильдік жүк арқалап тұрады»[6, 22].

Заман қисық ауыздікі болды. Сол жылдары біреудің үстінен

Біреудің нақақ қағаз түсіруі, біреудің біреуге өп-өтірік жала жабуы, ақты қара деп көрсетуі сатқындық, зымиандық күнделікті гадетке айналды. Сол тұста әумесер де ақымақ біреу былай депті ғой: «мілитса болу қиын екен, мілитса болып алған соң туған әкеңді де дедектетіп, айдап әкеліп тастау оңай екен!».

... Аупарткомның бірінші секретарының қақпасы алдында бір кісі тісін шұқып тұрады. Оған қасында екі-үш серігі бар құрдасы жолығады.

Әй, секретардың қақпасы алдында жалғыз өзің секиіп не бітіріп

тұрсын?- дейді құрдасы. Сонда ол:

Аупарткомның үйінен етке сылқия тойп шығып тұрғаным ғой, деп тісін шұқи түседі[6, 38].

Қазіргі заманға не жетсін. Ғылым-ілім біздің де үлесімізге тиіп,

жастарымыз техниканың құлағында ойнайтын болды. Соған қатты қуанамын. Менің бір жаман жиенімнің ақтөбедегі сәмәлет оқуын бітіріп, аспанда самұрық құстай қалықтайтынын қайтерсің! Әне бір жылы келіп кетті. Айырпыланына ауыл балаларын мінгізіп, көкке шығарып, қайтадан жерге қонып қызыққа батырды жаман неме...[6, 278].

Кейіпкер тіліндегі орыс сөздерінің бұрмаланып қолданылуы да оның бейнесін аша түседі, мәдени дәрежесінен, шыққан ортасынан хабар береді.

Кейіпкер бейнесін беруде жазушы кейіпкер тіліндегі қарапайым сөздерді де қолданады. Кейіпкер тіліндегі қарапайым сөздер туралы зерттеуші Х.Қожахметова: «Әдеби тіл нормасына сай келмейтін, дөрекі сөздерді қарапайым лексика дейміз. Ол әдеби тіл нормасына жатпағанымен көркем әдебиетте образ жасау үшін кейіпкердің сөзінде кездесіп отырады».

Бұл тілдік амал арқылы жазушы кейіпкердің ой-өрісін, өскен ортасын, әлеуметтік халін, мінез-құлқын көрсетеді[7,62] деген пікір білдірсе, академик Р.Сыздық:

«Дөрекі, қарапайым элементтер, бөгде тілдік сөздер, әсіресе макронизмдер кейіпкердің мінез-құлқын, алған тәлім-тәрбиесін, білім, мәдениет дәрежесін көрсету үшін келтіріліп, оның образын жасауға көмектеседі. Бұл стильдік тәсіл. Тәсілдің дұрыс қолданылуы жазушының сөз күдіретін қолдану шеберлігіне алып барады»[8,54] деген тұжырым жасайды.

Теріс оқыған жарымес біреу-дағы...

Ал сондайлар қаншама шопаннрың еңбегін – еш, тұзын сор етіп жүр?!...

Қазір балаларынан қашатын тұрақсыз әке, тұрлаусыз шеше деген

бір сұмдық шықты. Кейбір жас әйелдің ішіне сыйған баласы, сыртына сыймай, айдалаға тастап кетіп жатыр дегенді естігенде жағамызды ұстаймыз, иманымыз түршігеді...

Ондайлардың да бары рас. Әсіресе үлкен қалаларда...

Бұрын әйелдер жаратқанға бала бер деп жалбарынушы еді. Қазіргі

Келіншектер бала берме деп тілейтінді шығарыпты; бойында бала болмаудың түрліше айла-шарғысын істеп бағатын көрінеді. О, тоба! Жабайы аң екеш аң да, құс екеш құс та, балық екеш балық та, құрт-құмырсқаның өзі ұрпағын көбейту үшін бар жанын салмай ма? Ал біздер болсақ ақыл-есі, ар-ұяты бар адам емеспіз бе?!

Кейбір қала қатындарының: «итше күшіктеп не керегі бар?» дегендерін естігенде сондайлардың тура шашын жұлғың келеді... [6, 192]. Бұрымды болмаған соң, қазіргі қыз, қатындар тоқал ешкіге ұқсай ма немене... ?!

Сендер қазан-аяққа, жөргек-жасалыққа араласқан еркектерді жатасыңдар да мақтайсыңдар.

Енді тұрмыстың жаңа жағдайында қол ұшын бермесе...

Олай болғанда ер азаматта қандай қасиет болады? Сендер не десеңдер о деңдер: құдайым қатынбасша еркектен сақтасын! [6, 284-285].

Автор теріс оқыған жарымес, итше күшіктеп, шашын жұлғың келеді, қатын, тоқал ешкіге ұқсау, қатынбасша еркек тәрізді қарапайым сөздерді кейіпкер аузына салу арқылы олардың сол сәттегі көзқарасын ашу-ызасын тереңдете түседі.

Кейіпкерлер тілінде қолданылған қарапайым сөздер кейіпкердің бір сәттік бейнесін жасауға да, көркем бейнесін беруге де қызмет етеді. Кейіпкер аузынан шыққан қарапайым сөздер оның шыққан ортасын, алған тәлім-тәрбиесін, мінез-құлқын, көңіл-күйін, ішкі сезімін де көрсете алады.

Ө.Қанахин өз шығармасында диалогты үлкен шеберлікпен қолдана білген. Адамның қандай екені оның сөйлеген сөзінен көрініс табады. Жазушы шығарма кейіпкерлерін дүниеге деген көзқарасына, жан дүниесіне, өскен ортасына, тәлім-тәрбиесіне, біліміне, мәдениетіне сай сөйлете білген. Ө.Қанахин қолданған көркем диалог - шығарма ажары.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақ Кеңес Энциклопедиясы. 3-том – Алматы: Рауан, 1975 – 559бет.
2. Серғалиев М. Сөздің күнгейі мен көлеңкесі// Жазушы және сөз мәдениеті// Алматы, 1983.
3. Кәрімов Х. Қанатты тіл – Алматы: Санат, 1996 – 212бет.
4. Еңсегенова Қ. Қазіргі көркем әдебиеттегі кейіпкер тілінің стильдік қызметі. Филол.ғыл.канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. диссерт. авторефераты – Алматы: 1995 – 32бет.
5. Қабдолов З. Сөз өнері – Алматы: Санат, 2002 – 356бет.
6. Қанахин Ө. Ата қоныс – Алматы: Жазушы, 1990 – 288бет.
7. Қожахметова Х. Сөз сыры// Ізденіс // 2005, №6.
8. Сыздық Р. Қазақ әдеби тілінің тарихы – Алматы: Арыс, 2004 – 462бет.

ШЕТ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ДИАЛОГ АРҚЫЛЫ СӨЙЛЕТУДІ ДАМУ

Жусупова А.С.

Астана Университеті

Халықаралық қарым-қатынастар және Шет тілдер факультетінің магистранты

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы әлемдік бірлестікке кірген заманда білімнің рөлі мен маңызы артып, білім беру сапасын көтеру басты мәселелердің бірі болып отыр.

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызша сөздің рөлі өте зор. Ауызша сөйлеу арқылы адамдар бір-бірін түсінеді, өз ойларын айтады, дәлелдейді, естіген, айтылған хабарға өз көңіл-күй қатынасын білдіреді. Сөйлеудің бір түрі ол- диалог.

Әлеуметтік–сындарлылық тұрғыдан оқытуды түсіну (Vygotsky,1987;Wood,1998) «Оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдер» негізінде жатыр. Жаңа әдістер ретінде «Диалог арқылы оқыту» мен «Қалай оқу керектігін үйренуді» әлеуметтік-сындарлылық көзқарасымен тығыз байланысты. Диалог негізінде оқыту мен оқу студенттендің өзара сұхбаттасуы және мұғалім мен студент арасындағы диалог өзіндік ой-пікірін жүйелеуі мен дамытуына көмектесетін амал.

Ғылыми зерттеу нәтижелері сабақта диалогтың маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Мерсер мен Литлтон (2007) өз еңбектерінде диалог сабақта оқушылардың қызығушылығын арттыруымен қатар, олардың білім деңгейінің өсуіне үлес қосатындығын атап көрсетеді. Зерттеулерде ересектермен интерактивті қарым-қатынас пен достарымен бірігіп жүргізілген жұмыстың студенттердің оқуына және когнитивті дамуына әсер ететіндігі айтылған.

Выготскийдің оқыту моделі студент диалог құру нәтижесінде білім алады деп жорамалдайды. Оқушылардың диалог жүргізу мүмкіндігі болған жағдайда, оқыту жеңіл болмақ. Диалогтық оқытудың нәтижесі көп жағдайда сұрақтардың дұрыс қойылуына байланысты, оның артықшылықтары: ес пен тілді дамыту;

- оқушылардың оқу-танымдық қызметін белсенді етуі;
- жақсы диагностикалық құрал;
- үлкен тәрбиелік күші бар;
- оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауға көмектеседі.

Диалогта аз дегенде 2 адам сөйлейді (диа – екі деген мағынаны білдіреді). Бұл жерде сөйлеушілер кезек-кезек сөйлейді, яғни диалогтың екі жақтылығында. Диалогқа, яғни сұхбатқа қатысушылар саны екі және одан да көп болуы мүмкін. Диалог мазмұнына байланысты сөйлеушілердің көңіл-күйі, дене қимылы, мимикасы өзгеріп тұрады. Сол себепті диалогқа үйрету кезінде алдымен оқырмандардың, немесе үйренушілердің сұраққа жауап бере алуын, біреудің әңгімесін қолдай алуын, әңгімені жалғастыра алуын, бұйрық бере алуын, шақыра алуын біреуге өтіне алуын қадағалап осыған сәйкес жұмыстар жүргізу қажет.

Алдымен үйретушілер тірек сөздерді қолданып, игерілген сөз тіркестерін, барлық грамматиканы қолдана отырып, біреумен әңгіме жүргізе алатын болады. Сөйлеу көлемі әр оқушыға 5-6 реплика болу керек. Оқушы барлық сүйеніштерді пайдалана отырып, өтініш айтуға, бұйрық беруге, өз ойын жеткізуге үйренеді, өзінің басқа біреумен келісетінін-келіспейтінін білдіреді, пікір айтуға үйренеді, қайта сұрауға үйренеді.

Диалогқа үйретуде көретін кинофильмдер, бейне фильмдердің, арнайы оқылған әңгімелердің маңызы зор. Студенттер осы тақырыптарға байланысты әңгімелесіп, олардың кейпкерлері туралы өз ойларын бір-біріне айтады, келісетін-келіспейтіні туралы әңгімелеседі. Бұл сәтте әр студент 2-3 репликадан айтып, бір-бірімен дауласуға да болады.

Жалпы диалог репликадан тұрады. Диалог түрінде сөйлеуге үйретудің объектісі реплика болып табылады. Оның екі түрі бар. Бірі көршісін әңгімеге тарту және оның сөйлеуіне тұтқа (қозғаушы болатын реплика) (репликаның бұл түрін түрткі реплика) деп атаймыз.

Ал екінші репликаның түрі - жауып реплика, яғни қозғаушы репликаға жауап беретін реплика түрін атаймыз. Репликалардың бұл 2 түрінің бір-бірімен тығыз байланыстылығы сонша, олар бір-бірінің туып өрбуіне себепкер болып отырады. Репликаның екі түрі бірігіп бір диалогтық бірлестік туғызады. Егер студенттерді бірлестікке үйрете алсақ олар сөйлеуге тез үйренеді. Ал егер студенттер жеке репликалармен шектеліп қалса, онда бұл репликаларды біріктіре алмайды. Жалпы шет ел тілдерін оқыту әдісі бойынша диалог түрінде сөйлеуге үйрету саласында сұрақ-жауап беруге үйрету қажет деген ұғым. Әрине диалогта сұрақтар мен жауаптар үлкен орын алады.

Бірақ, диалогтық бірлестікті сұрақ-жауап беру деп қана түсінбеу керек. Тіршілікте болып жатқан әр жағдайда қажетті тірек сөздермен бұйыра, шақыра, өтіне алу мүмкіндіктеріне жеткізу деп те түсіну қажет. Мысалы, біреуді қонаққа шақыру, біреуге

телефон соғу, біреуді құттықтау, шақыруды қабылдау, қабылдамау, бір мекемеге бір нәрсе хабарлау.

Мысалы Н.И. Гез деген ғалым шетел тілдерін оқыту әдістемесінде көптеген диалогтық бірлестіктерді тізіп береді:

- сұрақ-қарсы сұрақ;
- мәлімдеме- соған байланысты тұрған сұрақ;
- іліп алма реплика (реплика-подхват), яғни бір хабар- сол хабарды жалғастаратын реплика, өтініш-сұрақ.

Сонымен қатар, сөйлеушілердің репликаларының функционалдық ара қатынасын мынандай 3 топқа бөлуге болады.

1) ақпаратты хабарлау – сөзбен жауап қайтару, толықтыру, қосымша ақпарат сұрау;

2) ақпарат сұрау- оған сөзбен жауап беру, ақпарат беруден бас тарту;

3) өтініш , ұсыныс, кеңес түрінде іс- әрекетке қозғау салу сөзбен жауап беру, ақпаратты хабарлау (өкініш білдіру, ұсынысты қабылдау, күмәндану).

Алдымен диалог құру үшін сөз үлгілерін үйрету керек. Сөз үлгілері дегеніміз- түрлі сөйлем үлгілері. Егер біргеуге бір нәрсе туралы айту керек болса, хабарлау керек болса, онда сөз үлгісі ретінде хабарлы сөйлем қолданады, ал біреулерден ақпарат сұрау, мәлімет алу алу керек болса, онда сөз үлгісі ретінде сұраулы сөйлемдердің үлгілері қолданылады. Біреуді бір нәрсеге жұмсау үшін, бұйрық беру үшін бұйрық райлы сөйлемдердің үлгілері қолданылады.

Бұл сөйлемдерді қолдану үшін, студент осы сөйлем үлгілерінің бәрімен жұмыс істей алуы қажет, тек сонда ғана олар сөз үлгілерін өз сөзінде қолдана алады. Сұрақ-жауап бірлестіктеріне үйрету үшін, мұғалім алдымен өзі оқушыларға сұрақтар қояды, содан оқушылар бір-біріне сұрақ қояды да, оларға басқа оқушылар жауап береді. Бұл сұрақ-жауап бірлестігіне үйрету кезінде мынадай ойынды қолдануға болады. Мысалы, бір допты алып бір студентке сұрақ қоямын, студент жауап беріп асықты келесі студентке жібереді. Осындай тізбекпен сұрақ-жауап жүріп отырады. Студенттерді сұрақ қоюға үйрету үшін, алдымен бір затты көрсетіп, сол затты қазақ тілінде атайды. Одан кейін 2-ші сұрақ қойылады. Заттың ол зат екеніне күмәндана сұрақ қойылады.

Қазіргі кездегі ең тиімді әдіс түрлері деп рольдік ойындарды, дөңгелек үстел және сайыс сабақтарды айтар едім.

Сөйлесуге, үйретуге, дағдыландыруға қажетті тапсырмалар түрлері.

Егер өтілетін тақырып экология табиғат туралы болса төмендегідей тапсырмаларды қолдануға және ситуацияларды беруге болады. Ситуацияларды негізге ала отырып мини диалогтан бастап, диалогты күрделендіре беруге болады. Қазақстанның экологиялық жағдайлары нашар қалалары туралы әңгіме, мәтін оқи отырып осыған талдау жасауға жұмылдыру. Мысалы, Семей полигоны, Балқаш, Арал тағдыры атты мәтіндерді оқыдық, талдадық, сөз тіркестерімен жұмыс істедік.

Жағдаяттың бірінші түрі: сіз қала сыртында дем алып жүрсіз, біреулер қоқыс тастап, таза жерді ластап жатыр. Сіз көршіңіз екеуіңіз осы тақырыпқа дауласыңыз.

Жағдаяттың екінші түрі: теледебат. Сіз хабарды жүргізушісіз, халық сізге Қазақстанның экологиялық жағдайы туралы сұрақ қояды (халық студенттердің көбі).

Жағдаяттың екінші түрі: қаланың ортасына Жанармай колонкасын салады, ал сіздер сол жердің тұрғындары болып қарсылық білдірдіңіздер.

Жағдаяттың төртінші түр: бір мекеме басшысы өз зауытының шығатын қоқыс туралы мәлімет беріп оның қоғамға зиянды еместігін дәлелдейді, оған халық сұрақ қояды (түрлі сұрақтар қойылады, қолдайды, өтінеді, сұрайды, қарсы болады).

Мен өз сабағымда осы жағдаяттарды қолдандым, оқушылар ақылдасып, өз ойларын ашық, қысылмай айытты, рөлге кіре білді, сөйлей алмайтын оқушының өзі де өз пікірін қоса білді. Осы диалог әдісі арқылы оқушылар топпен жұмыс жасап бір-біріне көмектесіп, қолдап отырды.

Сонымен қатар, диалогпен жұмыс істей отырып, түрлі әдістерді қолдана отырып жаңа тақырыпты өткен материалдармен тығыз байланыстыра отыру қажет. Егер тақырып отбасы

болса, барлық тірек сөздер осы тақырып төңірегінде болу қажет. Диалогқа үйретуде студенттердің алдына қойылған міндеттер төмендегідей болу қажет.

- әңгімені толық тыңдап, сөйлесушімен арадағы әңгіме белсенді араласу, өз ойын, өз пікірін айту, басқалардың әңгімесін қолдай білу;
- жаттанды диалогты ғана емес, кезекелген жағдайды әңгімеге араласа білу;
- өз елінің, өз отбасың туралы еркін сөйлесе алуға үйрету.

Диалог тек оқушы мен оқушы арасында ғана емес, мұғалім мен оқушы арасында да болады, мұғалім сұрақ қоя отырып, оқушыдан дұрыс жауап алады. Студентке «сенін айытқанын дұрыс емес» деуге болмайды. Оған мұғалім: «Мүмкін тағы ойланарсың, тағы да ізденіп көр» деп қолдау көрсетілсе студенттің өзіне деген және мұғалімге деген сенімділігі артады да, сабаққа деген қызығушылығы жоғарлап, ағылшын тілінде еркін сөйлейге үйренеді.

Тіл үйренуде ең маңызды нәрсе – сөйлей білу мен ауызша айтылғанды қабылдай білу. Сөйлеу – тіл әрекетінің ауызша (естудің көмегімен) іске асатын, ұйымдастырушылық қасиеті бар түрі. Сондықтан оны жүзеге асыру үшін тек жекелеген пікірлерді немесе сөйлемдерді ғана емес, тұтас хабарды жеткізе білу дағдысы да болуы керек.

Қорыта айтқанда, диалогтық сұхбаттасу мұғалімдермен оқушыларға білім алуға үлкен үлес қосатынын зерттеулер арқылы байқадым. Оқушылардың білетіндігін және білмейтіндігін анықтау үшін жақсы дамыған коммуникативті дағдылар және түсініктікпен қарау талап етіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Mercer,N and Littleton, K.,(2007). Dialogue and the development of thinking. A sociocultural approach. [Диалог және ойлауды дамыту. Өлеуметтік мәдени тәсіл]. NY: Routledge.
2. Mercer,N.,(2000). Words and Minds: how we use language to think together. [Сөздер мен сана: бірлесіп ойлану үшін тілді қалай қолданамыз?]
3. <http://www.kitaphana.kz/ru/downloads/referatu-na-kazakskom/236-pedagogika/3253-okity-adisi.html>

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГИДРОНИМОВ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Ибрагим А.Е.

*магистрант специальности 6М020500 – «Филология: русский язык»
Костанайского государственного университета им. А.Байтурсынова*

Географические названия любой территории имеют свою историю. Одни названия живут тысячелетиями, а некоторые всего несколько десятков тысяч лет. Это зависит от многих факторов: общественно-исторических, политических, экономических. Многие изменения в обществе находят отражение в топонимии.

Топонимика Костанайской области представляет огромный интерес в связи с малоизученностью географических названий. Выделяют следующие классы топонимов: ойконимы – названия населённых мест (от греч. oikos – жилище, обиталище); астионимы – названия городов (от греч. asty - город); гидронимы – названия рек (от греч. hydros – вода); дримонимы – названия лесов (от греч. δρῦς – дерево); оронимы – названия гор (от греч. oros – гора); урбанонимы – названия внутригородских объектов (от лат. urbanus – городской); годонимы – названия улиц (от греч. hodos – путь, дорога, улица, русло); агаронимы – названия площадей (от греч. agora – площадь); дромонимы – названия путей сообщения (от греч. dromos – бег. движение, путь); макротопонимы – названия больших незаселённых

объектов (от греч. makros – большой); микротопонимы – названия небольших незаселённых объектов (от греч. mikros – малый); антропотопонимы – названия географических объектов, произведённых от личного имени (от греч. antropos – человек) [1, с.43]. Самыми древними географическими названиями считаются гидронимы.

Гидронимия – это совокупность названий водных объектов, а гидронимика – отрасль ономастики, изучающая гидронимы. Под гидронимом понимается название любого водного объекта. Объектом изучения для гидронимики могут быть гидронимы в целом как специфический вид собственных имен, гидронимы определенной территории и отдельные водные названия. Из всех топонимических групп – имен населенных мест, гор, улиц и т.д. – самыми трудными для выяснения этимологий, по мнению исследователя, оказываются названия рек. Они менее подвержены изменениям времени, нередко имеют большой возраст, а потому достаточно непросто восстановить их первичную форму и содержание.

Исследование гидронимии предполагает изучение названия любого водного объекта, в том числе лимнонимов (название озер), потамонимов (название рек, ручьев) [2, с.112].

Общеизвестно, что наши предки предпочитали селиться около водоемов. Их жизнь была тесно связана с водой. Иногда названия гидронимов переходили в названия населенных пунктов и наоборот. Люди выбирали себе наиболее благоприятные для проживания места. Размещались возле рек и озер, где можно было держать скот, служивших им источниками пищи. Гидронимы иногда позволяют восстановить древние имена или прозвища людей, не зафиксированные историческими источниками. Давая имя географическому объекту и употребляя это имя в речи в процессе коммуникации мы вызываем в сознании образ объекта, соотнося его с определенными пространственными параметрами. Но у каждого географического объекта имеются и определенные признаки, свойства, присущие ему и отличающие его от других. Воды Земли – проточные и непроточные, озера и болота, родники и ручьи, реки и моря – чрезвычайно разнообразны по своим физико-географическим, химическим и другим характеристикам. Люди, дававшие наименование водному объекту, сознательно или бессознательно выбирали его наиболее бросающиеся в глаза признаки. Такие названия, как правило, не возникали случайно, они отражали особенности окружающей среды. Различные физико-географические характеристики рек и озер нашли свое выражение в их названиях. В них раскрываются особенности течения реки, цвет и вкус, запах воды, характер русла реки или ее поймы, особенности почвы, наличие тех или иных видов растительности по берегам, видов животных и рыб, обитающих в водоемах или окружающей местности.

Рассмотрим гидронимы Костанайской области Республики Казахстан. В группе гидронимов наименований рек и озер Костанайской области около 600 наименований, закрепленных на современной карте области. При классификации гидронимов в лексико-семантическом плане их можно разделить на следующие группы:

1) Наименования, в которых отражены физико-географические особенности и характеристики;

2) Гидронимы, содержащие в своем составе фитонимы;

3) Гидронимы, содержащие в своем составе зоонимы;

4) Гидронимы, содержащие в своем составе антропонимы;

5) Гидронимы, содержащие в своем составе этнонимы.

Рассмотрим каждую группу в отдельности.

1) Гидронимы, в которых отражены физико-географические особенности и характеристики. Их можно разделить на две подгруппы:

- Протяженность, глубина, ширина, площадь. Например, Большой Ушколь (озеро), каз.наз. Үлкен Үшкөл (Камыстинский р-н) [5, с.158]; Узынколь (озеро), каз.наз. Ұзынқөл (Федоровский район) [3, с.123]; Шолак Дамды (река), каз.наз. Шолақ Дәмді (Наурзумский р-н) [6, с.591] и другие.

- Цвет, температура, чистота водных объектов, вкусовые качества. Например, Карасу (река), каз.наз. Қарасу (Аулиекольский р-н) [6, с.563]; Акмола (река), каз.наз. Ақмола

(Амангельдинский р-н) [6, с.542]; Ащыколь (озеро), каз.назв. Ащыкөл (Узункольский р-н) [6, с.546]; озеро Светлое, (Карабалыкский р-н) [6, с.581] и другие.

2) Гидронимы, содержащие в своем составе фитонимы. Это, например, озеро Камышное (Узункольский р-н) [6, с.561]; Кайындыколь (озеро), каз.назв. Қайындыкөл (Федоровский р-н) [3, с.117]; река Жосалы (г.Аркалык) [6, с.558] и др.

3) Гидронимы, содержащие в своем составе зоонимы. Например, Шошқаколь (озеро), каз.назв. Шошқакөл (Наурзумский р-н) [6, с.592]; Арыстансор (озеро), каз.назв. Арыстансор (Федоровский р-н) [3, с.115]; Кулыколь (озеро), каз.назв. Қулықкөл (Камыстинский р-н) [5, с.155].

4) Гидронимы, образованные от антропонимов. Например, озеро Шегебай (Костанайский р-н) [3, с.155]; озеро Бейсенбай (Наурзумский р-н) [5, с.170]; озеро Шильдебайколь (Тарановский р-н) [4, с.90].

5) Гидронимы, содержащие в своем составе этнонимы. Например, река Майкы (Амангельдинский р-н) [6, с.572]; озеро Бердибай (Аулиекольский р-н) [6, с.549]; река Тилексай (Джангельдинский р-н) [6, с.585]; озеро Адайколь (Камыстинский р-н) [5, с.153]; и др.

На территории Костанайской области часто встречаются лимнонимы с термином *коль* – озеро (*Алаколь (Мендыкаринский р-н), Акмолаколь (Наурзумский р-н), Есенколь (Карабалыкский р-н), Сарыколь (Сарыкольский р-н), Ортаколь (Узункольский р-н)*). *Коль* – озеро, является общетюркским словом и встречается во многих гидронимах. Слово *коль* встречается во многих тюркских языках, но в различных фонетических вариантах: казах., кирг., тат., баш., кул, азерб., алт.

Большую часть гидронимов Костанайской области на казахском языке (ок. 94 %): *оз.Балтайсор, р.Желкуар, р.Карасу, р.Койбазар, оз.Конысбай, р.Торгай* и другие, остальные – русские названия (ок. 6 %): *оз.Светлое, оз.Соленое, оз.Куриное, оз.Котлован* и другие.

Таким образом, гидронимы способствуют расширению ономастической лексики, т.е. сферы собственных имен. В языке происходит постоянный и активный процесс образования новых слов от географических названий. В результате обогащается лексика нашего языка. От гидронимов образуются многие названия населенных мест и улиц, имена и фамилии людей, клички животных и т.д. Водные объекты на первоначальной стадии развития любой цивилизации играли важную роль, именно по рекам происходило расселение этнических групп. Данные гидронимии (поскольку они самые древние и устойчивые) позволяют установить этнолингвистическую карту прошлого. Многослойность топонимов в пределах какой-либо территории может свидетельствовать об их различной языковой принадлежности, что позволяет установить бывшие миграции народов. С помощью гидронимов можно объяснить происхождение названий многих географических объектов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4т. – М, 2009.
2. Субботина Т. В. Локус, топос, урбоним, микротопоним: к вопросу о содержании пространственных понятий // Вестник Челябинского государственного университета. 2011. № 24 (239). Филология. Искусствоведение. Вып. 57. С. 111-113.
3. Абиля Е.А. и др. Историческая топонимика Костанайской области. В 5-ти частях. Научное издание. Часть 2 (Карабалыкский, Федоровский, Костанайский районы). - Костанай: ТОО «Центрум», 2010. - 294 с.
4. Күзембайұлы А. и др. Историческая топонимика Костанайской области. В 5-ти частях. Научное издание. Часть 3 (Тарановский, Денисовский и Житикаринский районы). - Костанай: ТОО «Центрум», 2010. - 260 с.
5. Күзембайұлы А. и др. Историческая топонимика Костанайской области. В 5-ти частях. Научное издание. Часть 4 (Аулиекольский, Камыстинский, Наурзумский районы). - Костанай: ТОО «Центрум», 2012.- 300 с.

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ГОДОНИМОВ
Г.АРКАЛЫКА КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ (НА ПРИМЕРЕ
АНТРОПОНИМОВ)**

Ибрагим А.Е.

*магистрант специальности 6М020500 – «Филология: русский язык»
Костанайского государственного университета им. А.Байтурсынова*

Топонимика каждого города Казахстана – представляет собой огромный интерес своим разнообразием. Казахстан – многонациональная республика. Происходит постоянное взаимодействие крупных и мелких этносов на уровне культуры и языка, проникновение одного языка в другой. Подобные трансформации становятся причиной причудливого слияния разноязычных наименований. Интерес вызывает топонимика не только крупных мегаполисов, но и небольших городов, имеющих славную историю и давние традиции. Мы рассмотрим микротопонику одного из городов Костанайской области – города Аркалык. Этот город является одним из четырех городов областного значения. Аркалык был основан в 1956 году, как посёлок геологов и строителей. Своим рождением он обязан открытию здесь в послевоенные годы залежей бокситов (сырья для производства алюминия) [1]. 17 мая 1956 года было принято совместное постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР, в котором отдельной строкой было вписано: «На базе Амангельдинского месторождения бокситов построить и ввести в эксплуатацию Торгайские бокситовые рудники». В 1960-годы Аркалык был объявлен Всесоюзной ударной комсомольской стройкой, сюда стала стекаться молодёжь со всего СССР. В 1965 году Аркалык получил статус города.

История названия города имеет двойственный характер. Арка – «север», «задняя сторона», «тыл». Аркалык имеет также значение «аркинец» от именной основы арка, а также переводится как «спина», «хребет».

Происхождение, развитие и образование имен собственных изучает раздел лексикологии – ономастика. Разделы ономастики: топонимика, которая изучает все виды географических названий и антропонимика, которая изучает происхождение имени человека. Антропонимы дают важную информацию об историческом, мировоззренческом, культурологическом и социально-политическом развитии этносов. Наши предки из поколения в поколение передавали накопленный жизненный опыт, культурные традиции, нашедшие свое выражение в литературе, фольклоре и языке.

Годоним (от греч. *hodos* «путь, дорога, улица, русло») – это название улицы [2, с.6].

Большая часть названий улиц города Аркалык образована от антропонимов [3]. Из групп микротопонимов названий улиц г.Аркалык мы выделили 7 групп, образованных от антропонимов.

1. Улицы, которые получили свое название в честь коммунистов, борцов за советскую власть. Эта группа делится на 2 подгруппы:
  - в первую группу мы включили улицы, названные в честь вождей пролетариата и видных деятелей революции: улицы *Крупская* и др.
  - ко второй подгруппе относятся улицы, получившие названия по фамилиям революционеров, которые родились в Торгайском регионе: улицы *Иманова*, *Джангельдина*.
2. Улицы, названные по фамилии писателей. Эта группа состоит из двух подгрупп:

- в первую входят имена писателей, которые внесли большой вклад в казахскую литературу: улицы *Абая, Муканова, Каирбекова* др.
  - вторую подгруппу составляют имена в честь известных казахских писателей, в том числе связанных с г. Аркалык и Торгайским краем: улица *Мауленова* и др.
3. Улицы, связанные номинацией с Великой Отечественной войной. Названные в честь героев этой войны: *Павлова, Матросова, Комарова* и др.
  4. Названия, которые связаны с историей Казахстана, Костанайской области, а точнее – с людьми, известными в разных областях. По этому признаку были названы улицы: *Шакиака Жанибека, Жауке Батыра, Нургали и Назипы Кулжановых, Байкадамова* и др.
  5. Названия улиц, данные в честь ученых. Улицы *Сатпаева, Козыбаева, Тулегенова* и др.
  6. Наименования улиц, получившие названия в честь летчиков и космонавтов. Сюда можно отнести улицы: *Гастелло, Гагарина*.
  7. Наименование улиц в честь тех, кто имеет непосредственное отношение к городу Аркалык: улицы *Маясовой, Кейки-Батыра Кукембайулы, Демченко, Талгата Баймаганбетова* и др. [4, с.35-52].

Таким образом, имена собственные, используемые в качестве номинации географических объектов, составляют культурно-историческое наследие создавшего их народа. Они свидетельствуют о том, что ментальность формируется под влиянием национального языка, народных традиций, народной культуры и проявляется в тех реалиях, которым данный народ отдает предпочтение.

Таким образом, проведенный нами лексико-семантический анализ классов топонимов Костанайской области на примере годонимов г. Аркалыка как элементов единой топонимической системы показал, что географические названия содержат сведения о культуре и быте народа, проживающего на данной территории. Большая часть названий антропоцентрична, и по сравнению с другими видами онимов топонимы тесно соприкасаются с микромиром (с самим человеком). Они содержат наиболее полную языковую и фоновую информацию о каких-либо исторических, социальных, культурных событиях в жизни народа – носителя языка. Рассмотрение топонимов территории Костанайской области как единой системы в едином лексико-семантическом аспекте показало, что они отражают в себе:

- историю региона (края);
- географические условия, в частности, большой объем названий различных водных и ландшафтных объектов;
- активную и созидательную деятельность человека, что наиболее ярко отразилось в названиях улиц и т. д.

Годонимы как языковые единицы обладают способностью к хранению общественно-исторического опыта и культурной информации, являясь самой подвижной и изменяемой частью топонимической лексики, наименования внутригородских объектов представляют собой отражение этнолингвистического пространства региона.

Анализ годонимов г. Аркалыка показал, что большое число годонимов, которые отражают символы советской эпохи, ее предпочтения и идеологию: многие из них – названия улиц, проспектов – можно встретить и за пределами города, на всей территории Костанайской области и Республики Казахстан.

По нашему мнению, особенностью годонимов г. Аркалыка как одного из регионов Костанайской области является то, что некоторые из них можно встретить только в пределах города, как правило, это названия улиц, данные по имени известных в городе людей, которые проявили себя в тех или иных исторических событиях, произошедших на территории города, или же в ее культурной жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. История города [Электронный ресурс]: Официальный интернет-ресурс акима города Аркалыка. URL: <http://www.arkalyk.kostanay.gov.kz/rus/history/> (Дата обращения: 15.04.2014).
2. Суперанская А.В. Что такое топонимика? М.: Наука, 1984. – 182 с.
3. «О внесении изменения в решение акима города от 14 ноября 2011 года №07 «Об образовании избирательных участков на территории города Аркалыка» Решение акима города Аркалыка Костанайской области от 26 февраля 2014 года № 4. [Электронный ресурс]: Официальный сайт Информационно-правовой системы нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» МЮ РК. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V14NC004516> (Дата обращения: 17.04.2014).
4. Детская энциклопедия. Том 1. Аркалык – город сильных и стойких духом людей. Под общей редакцией Е.С.Цвентух. – Костанай, 2005. – 314 с.

ШЕШЕНДІК ӨНЕР – ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ

Кабжанова А.

*Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің
психология мамандығының 2 курс студенті*

Шешендік сөз немесе шешендік өнер - ежелгі Грекия мен Рим заманынан бермен қарай көптеген халықтардың мәдени, рухани, өмір тіршілігіндегі өнердің бір түрі. Грек шешендік өнерінің игі әсері аркасында көне Римде де бұл өнер дами бастады. Біздің дәуірімізге дейінгі III ғасыр Рим мен Грек елдерінде эллиндік дәуір деп аталып, әдеби-мәдени құндылықтардың алмасуымен сипатталады. Бұл сипат шешендік өнерге де тікелей қатысты. Байырғы салалары: бейнелі сөз, шешендік сын, шешендік өсиет, шешендік нақыл, шешендік дау, шешендік толғау. Әр қайсының әсерлі өңі, сұлулығы, татымдығы, дуалылығы, зерделігі адам ой жүйесіне, жан-дүниесіне, сезіміне мықты қозғау салады, жүрек тебіренеді. Тыңдаушының еркі мен сезімін билейді, толғандырады. Шешендік сөз мынадай талаптарға жауап беруі керек:

1) Белгілі бір әлеуметтік мәні бар тақырыпты қозғайтын және шаршы топ алдында ауызша айтылған сөз болу.

2) Әңгіме өзегінің дәлелі (аргумент) болуға тиіс, соның аркасында тыңдаушыларға бір нәрсені әуелі түсіндіріп, содан соң ойлантып, ақырында белгілі бір حرکتке ұмтылдыруды көздеуі қажет.

3) Тыңдаушыларға жақсы әсер етіп, құлақ құрышын қандыратын, сүйсіндіретін эстетикалық қасиеті болуы игі. Шешендік сөз дәстүрінің қажеттігі ауызша сөйлеудің аясы, кеңіген сайын арта түсуде. Жиналыс, мәжіліс, құрылтайларда, пікірсайыс жиындарда, семинар, симпозиумдарда шешендік өнер өте қажет. Қазіргі замандағы шешендік сөздердің түрлері бұл сөздердің жанрына (мазмұнына) қарай негізінен былайша ажыратылады:

1) Әлеуметтік - саяси тақырыптағы шешендік сөздер, бұларға осы тақырыптарға жасалған баяндамалар, сөйленетін сөздер, митинг, конференцияда айтылатын сөздер, хабарламалар, баяндамалар, радио, теледидардан ауызша жүргізілетін саяси-әлеуметтік шолулар жатады.

2) Академиялық шешендік, бұл топты жоғары оқу орындарында оқылатын дәрістер, ғылыми баяндама, хабарлама, шолулар құрайды.

3) Сот ісінде қолданылатын шешендікке прокурордың айыптау сөзі, айыпкердің қорғану сөзі кіреді.

4) Әлеуметтік тұрмыста жұмсалатын шешендікті мерейтойларда, салтанатты дастарқан басында айтылатын сөздердің " шешендік сөз" деген мәртебеге ие болу үшін оған

қойылатын талаптардың бірі - оның ішінде көркем, әсерлі болуы. Ал көркемдік жалпы тілде, оның ішінде көркем әдебиетте, поэзияда жұмсалатын көріктеу құралдары мен тәсілдері арқылы жүзеге асырылады. Атап айтқанда, билер аузынан шыққан шешендік үлгілерде дәл өлеңдегідей өлшемді, жүйелі болғанымен, ұйқас ырғақ сияқты поэтикалық элементтер қатысады. Бұрынғы шешендік сөздерге тілге демеу, ойға дәлел ретінде мақал-мәтелдерді келтіру көріктеу амалдардың бірі болса, бүгінгі шешендердің аузынан шыққан сөздерде мақал-мәтелдерді келтіру көріктеу амалдардың бірі болса, бүгінгі шешендердің аузынан шыққан сөздерде мақал-мәтелдермен қатар, өзгелерден келтірілген сілтемелер орын алады. Сондай-ақ шешендік сұраулар да, ықшамдау тәсілімен келген сөйлемде де шешендік сөздерге эмоциялық реңк беріп, оның экспрессиясын күшейтеді. Еске сақтау, жатқа төгілтіп айту шешеннің даралық ерекшелігіне байланысты. Шығарманың графикалық суретіне көз қандырып, көңілге ұялатады, санасына сіңіріп, жатқа айтады. Сенека бірден екі мың сөзді немесе екі жүз өлеңді естісімен жатқа заулатқан. Науаи жүз мың өлеңді жатқа білген. Қазақ қоғамында күйма құлақ, естігенін жатқа қайталайтын шешен билер, білгір шежірешілер ересен мол болған. Шешендік біліктілік пен білімнен, қуатты түйсік пен терең сезімнен, санадағы саңлақтық пен ұшқыр қиялдан, тер төгу мен ой тербелісінен туады. Шешендік өнердің теориясының дамуына Дәуірлеу дәуірінің кемеңгерлері Кампанелла мен Томас Мор, Петрарка мен Данте, Рабле мен Шекспир, Сервантес пен Лопе де Вега өнерпаздығы зор әсер етті. Қазір ақпараттар заманы, ақпараттық қоғам өмірде жаңа үрдістерге жол ашты, шешендіктің жаңа түрін туғызды. Жаңа шешендіктің міндеті тіліміздегі барлық сөздерді өмірдің барлық саласында қолдана білуді жүктейді. Қазіргі шешендіктің басты міндеті – терең ойлап, ақылға салуға айтылған сөзді тез қабылдап, оның мағынасын дұрыс түсінуге, өзіне керек емес ортаның әсеріне түсіп қалмауға үйретеді. Бұл – монолог құрай алу, басқалармен диалогқа түсе алу, іскерлік жағдайында, тірлік қарым – қатынаста сөз жүйесін басқара алу деген сөз. Қазіргі шешендік оқушыларды этика нормаларына баулап, сөз мәдениетін жетік меңгерту, ұнамды да сенімді сөйлей білуге үйретуі тиіс. Ежелгі Грек тарихында шешендік өнердің өркендеуіне атақты Солон заңы себеп болған. Солон заңы бойынша Афинаның әрбір азаматы өз мүддесін өзі қорғауға тиіс болған.

Қазақтың шешендік сөздерін жинап, халық шешендігін алғаш бағалаған адамдардың бірі – белгілі ғалым В.В.Радлов. Ол қазақ ауыз әдебиетінің нұсқаларынан өзі құрастырған жинаққа бірнеше шешендік нақыл сөздерді енгізіп, кітаптың кіріспесінде былай дейді: «Қазақ тілі – исламның бүлдіргіштік әсеріне ұшырамай, түпкі таза түрін – түркі сипатын сақтап қалған тіл». Қазақтың шешендік-тапқырлық, нақыл сөздерін алғаш жинап, жариялаушы ғалымдардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол өзінің «Қазақ хрестоматиясына», «Ізбасты», «Байұлы», «Жәнібек батыр», «Жиренше шешен» дейтін тапқырлық-шешендік сөздерін енгізіп, оларды оқуға ұсынды.

Зайырлы қоғамда дұрыс сөйлеу әрекеті - адамның қоғамдағы табысының критерийі. Шешендік – зайырлы қоғамның әлеуметтік және экономикалық өсуінің кілті. Қоғамдық сауығуда адамның білімі, денсаулығы, көңіл – күйі, еңбектегі табысы үлкен рөл атқаратын болса, осындай қоғамдық ахуалды қалыптастыратын да мәдениетке негізделген тілдік қарым – қатынас. Тілдік қарым – қатынаста кісінің білімі, өзін - өзі ұстау мәдениеті, тыңдау және сөйлеу мәдениеті шешуші рөл атқаратын болса осындай мәдениетті қалыптастыратын да шешендік өнер. Қай кезде болса да шешендік өнердің қызметі қоғамды басқару, мораль қалыптастыру, этика мен адамгершілік, стиль қалыптастыру, сөйлеу әрекетін жандандыру болған. Аристотельдің айтуынша шешендік өнердің негіздерін үш нәрсе құрайды: мерзімдік жағдай; авторлық жігер шабыт; парасатты, ойлы сөз. Жағдай уақытқа, орынға, тақырыпқа қатысты. Көпшілік алдында сөйлейтін сөз өзінен - өзі туындамайды, белгілі бір орында, белгілеген уақытта, көпшілікті қызықтыратын тақырып төңірегінде жүзеге асады.

Қазақ шешендік өнерінің тарихына көз жіберсек, шешендік өнердің дамуында осы үш элементтің шешуші рөл атқарғанын көреміз. Халықтық мәселелерді талқылаған әрбір халық жиналысы, әр түрлі дау – дамайларды шешуге арналған билер кеңесі, жақсы мен жаманды айыратын айтыс өнері белгілі бір тақырыптардың төңірегінде келісілген орын мен уақытта

өткізіліп отырған; сөйлеушілер тақырыптан ауытқымай, туындаған мәселелердің айналасында ортақ мазмұнды өрбітіп, басты – басты ойларды шешуге ат салысқан; жиынға қатысушы немесе тыңдаушы көпшіліктің ақыл – ойына әсер етіп, түрткі болатындай, парасатқа жетелейтін қуатты да көркем, әсерлі де айқын, халыққа түсінікті тілмен сөйлеуді мақсат еткен .

Шешендік сөздерді ғалымдар қазақ әдебиеті қалыптасқан кезеңнен бастап –ақ зерттей бастаған. Соның бірі Орал педагогикалық институтының қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, филология ғылымдарының докторы Мәтжан Тілеужанов ұзақ жылдар бойы халқымыздың ауыз әдебиеті үлгілерін жинаумен шұғылданып, кейінгі ұрпаққа үлкен мұра қалдырып кеткен болатын .

Ол есімі ел есіндегі ерекше тұлға, қол бастаған батыр, сөз бастаған шешен Сырым Датұлы туралы көптеген мәліметтер жинақтап халқына жеткізді. Сонау өткен ғасырларда патша әкімдері қазақ даласын игерудің бірнеше сорақы түрлерін шығарды, әкімшілікті бөлшектеді, олардың арасына іріткі салды, бір – біріне жауластырды. Халық: «би екеу болса, дау төртеу болады» деп айтпады ма, бастық көбейсе, берекет болмайды, «биі көп елді дау аралайды, жауы көп елді жау аралайды» демеп пе еді кезінде. Осы кезеңнің бір белгісі ретінде, Сырымның әуелден жұртшылыққа белгілі мына сөзі дәлел болады. Бірде Сырым асығып жүріп, ханды елемей қалған екен, сонда Нұралы хан: «Әй, Сырым, неге сәлемдеспейсің, асып жүрмісің?» депті. Сонда Сырым іле – шала: «Хан ие, асып жүргенім жоқ, қара қазақтың басын қоса алмай сасып жірмін!»-депті.

Тарихымызда қара қазақты халық қатарына қосуды арман еткен бірінші қайраткер Сырым Датов десек, артық емес-ті. Халық әдебиетінде Сырымды Кіші жүздің атақты Малайсары, Мөңке, Әйтеке, Саржалақ, Есет, Үкі, Ақсуат, Төле билерінен ақыл – кеңес алдырады. Олардан: көпшіл бол, халықтан кол – үзбе деген баталар алды. Сырымға: «Досың кім, дұшпаның кім?»-деген сауалдар қойылса керек, сонда ол: «Досым – алаштың азаматы, дұшпаным – жаман туған туысқаным!»-десе керек.

Сырымды Хиуа, Түркімен хандарымен салғыластырады, хандармен қағысқанда халықты ордаға, көлге теңейді, зордан да зор шығады, ақыры одан сендердің көздерің шығады –деп өктем - өктем сөздер айтқызады, халық әманда қалады, құс – қонақтар кетіп отырады деген даналық сөздерді Сырымға телиді. Сырым сөздерінде жұмбақ, тұспал,ишара, пернелеу көп ұшырайды, күлдіргі жәйттер де баршылық. Жылдам жауап беруге, шапшаңдылыққа, тапқыштыққа үйретеді. Сырым билік айтуды 12 жасынан бастаған, ал оның ел басшысы болуы ХІІІ ғасырдың 50 – 80 жылдары, 1797 жылы Сырым қозғалысының тынған кезеңі. Сырым шау тартқан шағында 1797 жылдары Петербургке барады. Бөкейлікті Орал өзенінің оң бетіне көшіру мәселесіне араласады. Сірә, туған жылы қате көрсетіліп жүрсе керек. Сырымның қайда жерленгені белгісіз. Байбақтының белді биі болған, ел шешені, тархандық атағы бар әрі бүкіл елге батыр атанған Сырым бейтін соңынан туыстары таппауы, оған белгі қоймауы ақылға сыймайды. Сірә, Сырымды улап өлтірді деген лақап болмас деп те ойлаймыз. Оған патшашыл саясаттың айла – шарғысы жетіп

отырған. Сырымның сыры кетпеген сырлы сөздері қазақ әдебиетімен ұштасты, дәстүр жалғасты, ақиқат пен шындық бүкіл тұла бойымен көрінді.

Профессор М.Тілеужановтың ұлағатты ісін ізбасар інілері жалғастыруда. Оған дәлел ретінде М.Өтемісұлы атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің доценті, педагогика ғылымдарының докторы А.Қыдыршаевтың «Шешендіктану», т.б. еңбектерін алуға болады . «Шешеннің сөзі мерген, шебердің көзі мерген» деп халық дәл айтқан. Сөзсіз, шешендік – шеберлік. Аталмыш мақал шешен сөзін нысанаға дәл тиетіні жағынан анықтауда терең мағыналы. Халық түсінігінде шешеннің сөзі қынаптан суырылған қылыштай өткір, соқырға таяқ ұстатқандай анық, бойға қуат, көңілге медет болатындай терең мағыналы әрі көркем болуға тиіс.

Тіл өнерінің салтанатты думаны шешендік алаңында қызады да, сонда оның от ауызды, орақ тілді шеберлері көзге түседі. Қазақ халқы шешен деп тілдің терең сырына, мол байлығына қанық, оны сілкілескенде сілтей білетін, аса дарынды кісілерді атаған . «Жүзден

біреу шешен, мыңнан біреу көсем» дегеннен шешендікте үлкен талғам болатыны аңғарылды. Кезінде ерекше шешендік қабілеті бар кісілер елді аузына қаратып, өзгелер оларды ұйып тыңдаған «отағасы», «биағасы», «ауыл ақсақалы», «ру басы». Елге беделді шешендер ел билеу ісінің тұтқасы болса, батыр ел қорғау ісінің тұтқасы болған. Соған орай «шешен сөз бастар, батыр қол бастар» делінген. Қазақтың бір мақалында: «Тілдің майын тамызып, сөздің балын ағызып қос шешендер сөз айтар» десе, енді бірінде «үйде шешен, дауға жоқ, үйде батыр, жауға жоқ» делініп, соңғысында шешендік өнерін өмірімен ұштастыра алмағандығын ұғындырады. Егерде қазақтың шешендік өнері, бұл күндегідей публицистикалық стильдің емес, сөйлеу тіл стиліне қатысты болғаны мәлім. Бүгінде шешендік өнердің қатысты емес саласы жоқ, яғни шешендік өнерді қажетсінбейтін мамандық саласы жоқ. Қазақтың «сөйлей – сөйлей шешен боларсың» дегенін сөзшендіктен шешендікке бір – ақ секіруге болар түсінбеу жөн. Егер көп сөйлеген кісі шешен бола берсе, мылжындар және тіл мен жағына сүйеніп, аузымен орақ оратындар бұл жағынан алдына жан салмаған болар еді.

М.Балақаев: «Шешендік – дарындылық. Ол – тілі ғана емес, ойы да жүйрік кісілерге, тілдік сезімі күшті адамдарға тән қасиет. Ондай қабілеті бар адам, басқа өнерді үйреніп білетіндей, тіл өнерінде оқып, үйреніп, ізденіп жүріп игереді», - дейді. Жинақтай айтқанда, қазақтың дәстүрлі шешендігі көп көріп – білуді, білгенді көкейге берік тоқуды, айтыс – тартыстарға түсіп, жалықпай жаттығуды тілейтін өнер ретінде қалыптасқан. Демек, нығыз шешенге сөзге шебер болу ғана жеткіліксіз. Сондай – ақ ол табанды, тауып айтатын тапқыр, шаршы топта тай -салмай сөз бастайтын батыл, сөз сайысында саспайтын салқын қанды болуы шарт.

Шешендік өнердің қиындығы туралы Бұхар жырау:

Көш бастау қиын емес,-

Қонатын жерде су бар.

Қол бастау қиын емес,-

Шабатын жерде жау бар.

Шаршы топта сөз бастау қиын,-

Шешімін адам таппас дау бар!-деген. Сонау дәуірлерден бастап қазақтың шешендік дәстүріне бойлай қарасақ, шешен кісі өз заманының озат ойшылы, оқымаса да көкейге тоқығаны көп саналы, білімді, парасатты азамат болуы тиістілігіне анық көз жетеді. Мәселен, Майқы мен Аяз билер, Асан қайғы мен Жиренше шешендер, Төле би, Әйтеке би, Қаз дауысты Қазбектер, Жәнібек пен Сырым батырлар – көзі қазы, көңілі таразы дүлдүл шешендер. Демек, шешендік сөздерді қай уақытта да озат ойшылдар мен ділмар шешендер шығарып, халық санынан, ғасыр шыңдауынан өткен, сөз өнерімен соғылған әдеби мұра, асыл қазына деп түсінеміз.

Токсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келсек, қазақ шешен – билерінің мұрасы – халықтың даналық қазынасы. Демек, ғасырлар бойы жинақталып, сұрыптала сүзілген шешендік сөз нұсқаларынан халықтың тіл байлығын, ақыл – ой қорын және шебер сөйлеу мәнерін үйрену бүгінгі ұрпаққа сын. Тіліміздегі поэтикалық мүмкіншілігі мол жекелеген сөздер мен сөз тіркестеріне қосымша мән үстеп, ой иірімдеріне түсіріп, айрықша қабілет, бейне жасау шеберлігі ертедегі шешендерден қалыптасқан. Ана тілімізді терең меңгеріп, оның астарлы сырларына үңіліп, шешендік өнерден тәлім аламын деген оқушы қазіргі шешендер сөзімен қоса, шешендік толғаулар мен билер сөзінің көркемдігіне назар аударғаны жөн. Шешендік – ел келешегі жастардың рухын аспандатар, асқақтатар өнер. Ал қазақтың халықтық рухы орасан. Тек рух сақталса ғана, жастар рухын оята білгенде ғана халық мерейі, абыройы қаз қалпында болмақ. Рух тұнған тұста ғана қалыптасу үстіндегі тұлғаны тұтандыра, ілгерілетер идея да күшті. Демек, бүгінде жастардың рухын еселеп жандандыра, жаңғырта түсер кешенді ойлы істер ауадай кажет. Ал ел болашағы – қазақ жастарының рухының биіктігі, жоғарылығы – ұлт тәуелсіздігі сақталуының бірден-бір айғағы. Токсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келсек, шешендік шежіре-рухани байлық көзі. Халқымызға тән шешендік өнер тәліміне кейінгі ұрпақты тәнті етер болсақ, орасан рухани шапағат, парасат сыйлаймыз. Ал рухы зор, рухани бай ұрпақ – еліміздің сенімді келешегі. Сөзді

көпшілікке таратудың, жұртшылықты сендірудің немесе тәрбиелеу құралы ретінде қолданушы әрбір маман адам шешендік өнердің ғылыми негіздерімен, яғни аудитория алдында түсінікті де ұғынықты, сенімді де иланымды қалыпта сөз сөйлей білу дағдыларын меңгере білуі тиіс. Шешендік өнер — көрген-білгенді көкейге тоқып, көп үйреніп ізденудің арқасында талай айтыс-тартысқа түсіп, жалықпай жаттығу арқылы жетілетін өнер. Шешендік өнердің қиындығы туралы Бұқар жырау: „Көш бастау қиын емес – Қонатын жерде су бар. Қол бастау қиын емес – Шабатын жерде жау бар. Шаршы топта сөз бастау қиын – Шешімін таппас дау бар, – деп дұрыс аңғартады. Нағыз шешен үшін сөзге шебер болу жеткіліксіз. Табанда тауып сөйлейтін тапқыр, топ алдында тайсалмай, мүдірмей сөз бастайтын батыл, сөз сайысында саспайтын сабырлы болуы қажет. Шешендік сөздерге тән ерекшеліктер. Біріншіден, қазақ шешендерінің сөздері жазбаша емес, ауызша айтылып дүниеге келеді де, одан кейін бірден-бірге жатталып, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді. Екіншіден, айтыла келе бастапқы нұсқа қалып өзгертіліп отыруы мүмкін. Үшіншіден, шешендік сөздер кейінгі айтушылар тарапынан қажетіне қарай өзгеріп қолданылып отырған. Шешендік сөз ақындар айтысы сияқты сөз тартысы дау үстінде, ел тағдыры талқыланған ұлы жиын кеңес кезінде, оңаша ой толғау не сұхбат, әңгіме-дүкен барысында арнау, сәлем, өсиет түрінде де өмірге келген. Шешендік сөздер көбінесе түсінік сөзден басталады. Түсінік сөзде айтылмыш шешендік сөздің немен байланысты, қандай жағдайда туғандығы мен кім айтқандығы баяндалады. Шешендік сөздің, айтылар ойдың негізі – мазмұн. Сөз нақтылы, нені айтса да сендіретіндей, иландырып қарсыласын мойындататындай дәлелді айтылған. Жазба әдебиетіміз дамыған кейінгі дәуірде шешендік сөздер саптан шыққан жоқ. Заманға сай жаңа мазмұн, жарасымды тұр тапқан шешендік сөз нұсқалары көбейді. Шешендік сөздің шыны – айтыс. Мұнда ауыз әдебиетіне тән барша қасиеттер тоғысқан. Шешендік сөздер мән-мағынасының тереңдігімен ғана емес, сондай-ақ тақырыбының кеңдігімен де ерекшеленеді. Шешендер сөзі – халқымыздың тілдік қазынасы. Ол көркем әдебиетіміздің қалыптасып дамуына белгілі дәрежеде үлес қосқан акын-жыраулардың арнау, толғау сөздеріне ұқсас болып келеді. Ертеден-ақ, халқымыздың өзіндік басқару жүйесі болды. Ел қамын жеген ерлері, сөзін сөйлеген, әділін айтқан шешендері, білімпаз билері болды. Би – халықтың көкейіндегісін айтқан, ойын жарыққа шығарған әділет жоқшысы. Қазақтың атақты билері Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекеден қалған сөз дәстүрі ғасырлар бойы үзілген емес. Ш.Уәлихановтың: "Би атағын беру қазақта халық тарапынан бір сайлау арқылы немесе халықты билеп отырған өкімет тарапынан бекіту арқылы болған емес, тек сот ғұрыптарына әбден жетік, сонымен қатар тілге шешен қазақтар ғана бұл құрметті атаққа өз бетімен ие болған. Би атағын алу үшін би болам деген қазақ өзінің заң ісіне жетіктігі және шешендік қабілеті бар екендігін халық алдында сан рет көрсетуге тиіс болған. Ондай адамдардың атағы бүкіл қазақ даласына тез жайылып, олардың аты жұрттың бәріне мәлім болып отырған", – деген сөздерінен би – халықтың көкейіндегісін айтқан, жарыққа шығарған әділет жоқшысы екенін танымыз. Кезінде Ахмет Байтұрсынов: "Әділ билердің қолындағы билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді", – деді. Демек бұл қастерлі мұра – шешендікпен айтылған билер сөзі ұмытылмайды, қай кезде болса да халық жадында. Қазақ ауыз әдебиетінің ерекше бір жанры – шешендік өнер. Халқымыздың даналығының үлгісі шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан ерекшеленіп өткен құнды мұра, асыл қазына. Шешендік өнеріне ерте замандардан-ақ, үлкен мән берілген. Ежелгі грек, рим елдерінде шешендік өнерді "риторика" деген атпен жеке пән ретінде оқыған. Дүние жүзіне әйгілі ерте заман шешендері Пратогор, Демосфен, Цицерон, Квинтилиан сияқты өз заманының мемлекет қайраткерлері, ел аузына қараған ойшылдары болған. "Риторика" ғылымы өнердің падишасы ретінде ерекше бағаланған. М.В.Ломоносовтың 1748 жылы басылып шыққан "Шешендікке қысқаша басшылық" атты еңбегі бұл өнердің Ресейде дамып, қалыптасуына түрткі болды. Қазақтың шешендік сөз тарихы Майқы би мен Аяз билерден басталып (XII-XIII ғғ.), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV ғғ.) есімдерімен қатысты қалыптасып, өркендей түсті. Шалғез, Бұхар (XV-XVIII ғғ.), Шортанбай, Дулат, Мұрат, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекелерге жалғасты. Шешендік өнерінің кеңінен дамып биіктеген

кезеңі – XV-XVIII ғғ. Бұл кез қазақ халқының жоңғар, қалмақ, қытай басқыншыларына қарсы тұрып, өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы күрес жылдары еді. Шешендік сөздердің алғашқы үлгілерін халық ауыз әдебиеті туындыларынан, ертегі, аңыз әңгімелерден, өлең-жыр, дастандардан ұшыратамыз. Осы сөз өнерінің кең қанат жайып, орнығып дамуында тапқырлық пен шешендіктің тамаша нұсқалары – жыраулар толғаулары, айтыстар мен мақал-мәтелдердің орны ерекше. Қазақтың шешендік сөздерін өзге жұрттың атақты адамдары, ғалымдары жоғары бағалады. Шешендік сөздер нұсқаларын академик В.В.Радлов (XIX ғ.) зерттеп жинаған болатын. Ол: "Қазақтар... мүдірмей, кідірмей, ерекше екпінмен сөйлейді. Ойын дәл, айқын ұғындырады. Ауыз екі сөйлеп отырғанның өзінде сөйлеген сөздер ұйқаспен, ырғақпен келетіндігі соншалық, бейне бір өлең екен деп таң қаласын", – деп көрсете отырып, әсіресе қазақ тілінің тазалығы мен табиғилығын дұрыс аңғарып, қазақтардың сөзге тапқырлығы мен шешендігі өзіне ерекше әсер еткенін жазған. Сондай-ақ, қазақтың шешендік, тапқырлық, нақыл сөздерін жинап жариялағандардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол халық даналығының жас өспірімдерді тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулитын тәрбие құралы екенін жете танып, өз еңбектеріне орнымен енгізіп, пайдалана білді. Шешендік сөздерді алғаш зерттеушілердің бірі – М.Әуезов. "Қазақ әдебиеті тарихы" (1927 ж.) еңбегінде "Билер айтысы" деген арнаулы тақырыппен шешендік сөздердің кейбір түрлеріне мысалдар келтіреді. Ауыз әдебиетінде алатын орны мен халықтық сипатына дәлелді ғылыми тұжырымдама береді. Ауыз әдебиеті мұраларын зерттеп, жинап, ерекше еңбек сіңірген ғалым-лингвист А.Байтұрсынов шешендік өнерді жеке алып қарастырып, құнды пікірлер білдірді (1926 ж.). Шешен сөз, көсемсөз, дарынды сөз деп үш топқа бөліп, әрқайсысын қолданыс орнына қарай (саясатқа қатысты, сотта сөйлеу, қошемет сөздер, ғалымдардың ғылыми тақырыптағы сөзі, діни уағыз сөздер) іштей тағы беске бөліп, әрқайсысына қысқаша түсініктер, тың анықтамалар берген. Шешендік сөз терең ойға, ұтқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылады. Майқы би (XII – XIII), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV) атынан сақталған өсиет, насихат, нақыл сөздерде жоқшылықтың, шапқыншылықтың ауыр азабын шеккен қазақ халқының бейбіт өмір, жайлы қоныс туралы арманы мен қиянатшыл хандарға, қайырымсыз шапқыншыларға қарсы наразылығы, күресі бейнеленген. Қазақта шешендік өнердің бір дамыған дәуірі – XVIII –XIX ғасырлар. Бұл дәуір қазақ халқының Қоқан, Жоңғар, Қалмақ басқыншыларына қарсы өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы ауыр күрес жылдарымен тұстас келеді. Осы кезде аттары шыққан қазақтың белгілі шешен билері мен батырлары Төле, Қазыбек, Әйтеке, Сырым, Жәнібек атымен байланысты шешендік сөздер дұшпанның әрекетін, хандардың әділетсіздігін әшекерелеуге, елді бірлікке, күреске жұмылдыруға бағытталған.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Адамбаев Б. Қазақтың шешендік сөздері. – Алматы: “Ана тілі”, 2007. – 160-б.
2. Тілеужанов М.М. Сырым Датұлы және оның шешендік сөздері. Орал, 1990.
3. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. – Орал: “Ағартушы”, 2004. – 156-б.
4. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті. – А: Зият Пресс, 2004-140 б.
5. Қосымова Г. Қазақ Қазақ шешендік өнерінің негіздері және тілдік танымы. – Алматы: “Ғылым”, 2005. – 296-б.
6. www.kitaphana.kz.
7. kk.wikipedia.org.
8. kazdocdat.com.

СИТУАЦИЯ УСПЕХА НА УРОКАХ РАЗВИТИЯ РЕЧИ

Какенова Каламкас Гельманкызы

учитель русского языка и литературы, средней школы №34, г. Актобе

«Интерес к учению, - писал В.А.Сухомлинский, - появляется только тогда, когда есть вдохновение, рождающееся от успеха...» В этой фразе названы два главных ключа, которые открывают дверь к успеху: интерес и вдохновение.

Создавая условия для успешного учения, каждый учитель ищет свои приемы и средства. Разбудить в учащихся интерес к русскому языку помогают уроки развития речи: во – первых, они могут отличаться высокой эмоциональностью; во – вторых, совершенствуя речь учащихся, мы тем самым помогаем учащемуся в учебной работе и по другим предметам.

Реализуя ситуацию успеха на уроках развития речи, мы стремимся сделать уроки развития речи эмоционально привлекательными для учащихся, стараемся заинтересовать их самим процессом работы над словом, научить детей осознанно относиться к продуктам своего учебного труда (изложения, сочинения), чтобы достижение одного урока стало стимулом для работы на следующих занятиях.

Особенно важным является – организация успеха для учащихся третьих - четвертых классов национальных школ.

Стремясь изменить уроки развития речи, мы начинаем с «эмоциональных поглаживаний» (термин американского психотерапевта Э.Берна), то есть обращаемся к ученикам по имени, опоры на похвалу, одобрение, акцента на позитивный настрой.

Следующим приемом, придающим эмоциональную привлекательность к урокам развития речи, стало необычное начало каждого занятия. Наши уроки мы начинали обычно с четверостиший, загадок, скороговорок, вызывавших улыбку. При этом они становились как бы речевой разминкой, настраивали детей на соответствующую тему. Например, перед изложением «В берлоге» (по И. Соколову-Микитову) четвероклассники старались быстро произнести такую скороговорку:

Прорычал медведь в берлоге,
Промолчал сурок в норе.
Прорычали, промолчали -
И проснулись на заре.

Радуют попытки учеников выразить свою творческую индивидуальность в изложениях, сочинениях, упражнениях на конструирование отдельных предложений и связных текстов. На уроках развития речи учащимся была предоставлена возможность испробовать свои силы и в стихах, и в прозе. Вот одно из писем ласточке:

«Дорогая Ласточка! У меня есть хорошая радость. У нас уже наступила весна. Ярко светит солнышко. Я сделала тебе домик, поэтому прилетай скорей. Жду с нетерпением».

Другая ученица о весне написала так:

Вот, наконец, пришла Весна,
Цветов и радости полна.
И льется звонкий ручеек.
Он песни звонкие поет.

Такие попытки на уроках развития речи создали для ребят еще один канал для достижения успеха, поскольку многие ученики открыли в себе способности, о которых раньше не подозревали.

Однако чувство удовлетворения приходит, когда достижение связано с преодолением каких – то трудностей. Каждый новый успех должен быть не простым повторением предыдущего, но более высокой ступенькой в учении.

Различные методы оценивания с целью заинтересовать учащихся и повысить интерес к предмету стимулировали учащихся на лучшую подготовку. Отвечая на вопросы

по теме урока, каждый ученик хотел заработать как можно больше жетонов. Отличительным моментом одного из уроков послужила рефлексия «Дневники и бортовые журналы».

Ученики на стикерах писали о том, что им известно по данной теме и что нового узнали на уроке. Затем прикрепляли стикеры к таблице, которая наглядно показала участие каждого ученика в групповой работе. Например, Аружан Д. в графе «Что нового узнали на уроке» пишет: «Нужно быть справедливым, честным, добрым. Жизнь учителя трудная».

Оценочные замечания: «Ты сегодня очень постарался. Я дарю тебе эту звезду», «А ты приятно меня удивил» пробуждали желание вновь услышать подобные замечания и на следующем уроке. А оценивание одноклассников предоставляло детям возможность давать ценную обратную связь, они учились друг у друга и поддерживали друг друга. Взаимное оценивание давало ученикам возможность закрепить пройденный материал. Кроме этого они научились высказывать свою точку зрения, рассуждать, комментировать, используя критерии оценки.

Конечно, названные приемы не могут отразить все многообразие возможностей ситуации успеха. Она порой возникает на уроке спонтанно, неожиданно. Если в процессе преподавания учитель постоянно использует приемы, ведущие к успешной деятельности ребенка, тогда ситуация успеха – важная характеристика преподавания.

Ситуация успеха, связанная с позитивным формированием эмоциональной сферы ученика, приобретает в настоящее время особую актуальность, потому что эмоции радости, уверенности в себе особенно необходимы сегодня. Важно донести до детей мысль о том, что ценность образования – непреходящая. Осознать это можно лишь только через заинтересованное отношение к своему учебному труду.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Руководство для учителя, 2012 г.
2. Журнал «Русский язык в школе» - 1993.- №3.

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУ

Г.А. Калимуллина

*№2 жалпы орта білім беретін мектеп-гимназиясының қазақ тілі
мен әдебиет пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қ.*

**«Тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойына
білімге негізделген этикалық игіліктер мен өнерлерді дарыту»
Әл-Фараби**

Бүгінгі жаһандану үрдісінде әр ұлт, әр мемлекет өзіндік бет-бейнесін сақтап қалуға тырысуда. Бізді де осы үрдістен алып шығар – ежелден қалыптасқан ұлттық құндылықтарымыз және білімді ұрпақ болмақ. Сол себептен де жас ұрпақты тәрбиелеуде басты ұстанар бағытымыз – ұлттық құндылықтар болу қажет.

Осындай бағытта баланың бойына ұлттық құндылықтың нәрін сеуіп, азамат қылып өсіру ұстаз бен ата-анаға байланысты. Осы жерде тәрбиенің түп қазығы мұғалімнен бастау алатындықтан ұстаздың білімді де білікті болуы маңызды болмақ. Балаға жүрек жылуы жоқ жан ұстаз бола алмайтыны белгілі.

Өскелең ұрпақ білім мен ұлттық тәрбие негіздерін өзінің ұлттық мектебінен алатыны сөзсіз. Ұлтын сүйе білу – ол ұлтжандылық.

Ұлттық рухта оқушыны қоғамдық өмірге даярлау, шығармашылық белсенділігін арттыру, әлемдік өркениеттің адамзатқа тән құндылықтары негізінде ұлтжандыққа,

азаматтыққа тәрбиелеу қазіргі кездегі басты мақсаттардың бірі болып табылады. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін келесі міндеттерді орындауымыз қажет:

- оқушылардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру;
- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату;
- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;

Әр адам өзінің ұлттық тамырын, әдет-ғұрпын, мәдениетін түсінуінің маңызы зор болмақ. Өз халқына деген, өзінің туған жеріне деген сүйіспеншілігі, өз халқы өмір сүретін ортаға деген сезіммен ұласып жатуын мектеп қабырғасында үйрету, әр баланың ұлттық рухта қанаттануының негізі болмақ.

Жеке тұлғаны ұлттық құндылықтарды пайдалана отырып тәрбиелеуде, халық ауыз әдебиетінің қарапайым үлгілерін біртіндеп күрделенуіне қарай тандап алдым. Тұлғаның рухани дүниесіне әсер ете отырып, ең алдымен әдептілігіне аса назар аудардым. Өйткені әдептілік-халқымыздың ұлттық психологиясының өзегі, оның ғасырлар бойы қалыптасқан барысында «әдеп», «әдептілік» деген түсініктер төңірегінде ұйымдастырған мақал-мәтелдер сайысы, ұлттық ойындар игі нәтижесін көрсетті. Тұлға бойында қайырымдылыққа баулып, жанашырлық, аяушылық сезімдердің туғызып тәрбиелеуде ертегілер рөлі жоғары. Себебі ертегі халық ауыз әдебиетінің құрылымы жағынан алғанда қарапайым, ал рухани құндылығы жағынан баға жетпес аса қымбат, көркем туынды болып есептеледі. Ертегілерді оқыту көріністер даярлау арқылы тұлға бойында сөз байлығының баға жетпес інжу-маржанын жинап, қиялына қанат бітіріп, өсіп-жетілуіне қажет нәрсенің мол қорын алдым. Тіл білімінің атасы А. Байтұрсынов «Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын-сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді. Ал басқа өнердің бәрінің де, қызметін шама шарқынша сөз өнері атқара алады» деген.

Тәуелсіз елдің-тәуелсіз мемлекеттік тілін байытуға, қорғауға, тұлғаны тәрбиелеуді ұлттық өзімізге тән қазақи тілімізбен ғана бере аламыз. Міне, біздің халқымыздың қайғысы бүгінгі таңдағы ең өзекті мәселе ұрпақ бойындағы тілге немқұрайлылықты жою. Оқу-тәрбие үрдісіндегі жұмыстарымды халықтық педагогикаға негіздеп жоспарлаймын.

Ұлттық салт-сананың өміріндегі қолданылмалы көріністері: рәсімдер, ырым-тыйымдар, жөн-жоралғылар, діни-уағыздар, перзенттік парыз, адамгершілік борыш. Әр сабақ, әр тәрбие сағаттарында тұлға бойында төмендегідей қасиеттерді тәрбиелеудемін.

Меймандостық, кісілік, сыйласымдылық, имандылық, кішіпейілділік, кеңпейілділік, салауаттылық, тіршілікке бейімдеу, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылық, мәдениеттілік.

Еліміздегі бүгінгі оқушылар нарықтық реформа және өзгеден қоғамдық қатынастар жағдайында өскен ұрпақ. Ұлттық құндылықтар бұл жастардың құндылық бағыттылығына қалай да болса бір әсерін тигізеді. Қазіргі ұстазға қойылған негізгі талап бала санасында қай кезде де сапалы білім алдыңғы қатарлы әлеуметтік құндылық болып есептелетінін сезіндіру. Сапалы білім алу мен ұлттық құндылықтарды сіңірі арқылы ғана өзгеріп жатқан өмір жағдайларына дағдыландыру. Қазақ халқының поэтикалық өнерінің бала бойында жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпалы мол. Өлеңдер, эпостық жырлар, мақал-мәтелдер. Балалардың әсемдікке, сұлулыққа деген көзқарасын қалыптастыруда Абай өлеңдерінің рөлі ерекше. «Қуатты ойдан бас құрап, еркеленіп шығар сөз» деп ұлы ақынның өзі айтқандай, ақынның өлеңдері туған жердің сұлу табиғатын, қазақ ауылының көріністерін, ақ көңіл ауыл адамдар бейнесі сан алуан сезімдерімен ұласып отан сүйгіштік қасиеттерін қалыптастырады.

Қазіргі кездегі жалпы білім беретін мектептердің оқулықтарының мазмұны қазақ халқының өмір тәжірибесіне әдет ғұрпына, салт-дәстүріне, рухани қазынасына, саяси әлеуметтік, экономикалық ерекшеліктеріне ыңғайланып жасалуда. Бұны біз ұрпағымыздың бойына ұлттық құндылықтарымызды, қасиеттерімізді сіңірудің қажеттілігінен туындаған

жағдай деп түсінуіміз керек. Әр ұлт өз ұрпағына ұлттық тәлім тәрбие беру арқылы ғана ұлттық болмысын, бейнесін сақтап, дамыта алатыны белгілі. Жас ұрпаққа еңбек тәрбиесін беруде де ұлтты қолөнердің атқарар міндетінің шексіздігін мойындағанымыз ақиқат. Шын мәнінде қолөнердің әр түрінің сан ғасырлық тарихы бар. Шығармалардағы өру, тігу, тоқу, құрастыру, ұлтымызға тән ас, сусын дайындау сияқты еңбек түрлерімен танысу арқылы логикалық, танымдық ойлау қабілеттері дамиды. Бұдан біз халық шығармаларының қандай түрі болса да, халық өмірімен, сол халық тарихымен, кәсібімен, күн көрісімен байланысты екенін көреміз. Ұлттық құндылықтарды пайдалану халық дәстүрі туралы мағлұматтар беру ғана емес, тұлғаның еңбек ету дағдыларын қалыптастыру үшін де маңызы зор.

Халық өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесін дұрыс түсінген, оның қиындықтарын, қуанышын және ниеті мен мақсаттарын бағалаған. Халық айтқандай: «Тәрбие – құнды байлық», түркмендер бұл ойды былай айтқан: «Бала – қазына, тағы үлкен қазынасы – оның тәрбиесі». Бұл өте дұрыс, себебі жас ұрпақтың тәрбиесі халықтың ең қымбат байлығы. Оқыту процесіне соңғы кездері жаңа жобалар мен озық технолоиялар енгізіліп жатыр. Оның мәні – тұлғаны өзінің әрекеттеріне талдау жасауға, өзі үшін маңызды мәселелерді анықтай алуға және шешу жолдарын таба білуге бағыттау. Осы орайда Д.Дьюи философиясының идеясын айтар болсақ, яғни өмірлік тәжірибеге негізделген өз білімін оқушының да, оқытушының да пайдалана білуі жүзеге асырылады. Сондықтан жаңа үрдісті тәжірибеге енгізуде мұғалімдердің сыртқы форманы ғана басшылыққа алмай, оның философиясын ұғыну маңызды шарт. Өйткені оқытудағы басты мақсат – алдындағы оқушыларға таза білімнің өзін бере білу емес, бүгінгі алған білімін өмірлік қажеттіліктеріне сай қолдана білуге үйрету.

Осыған сәйкес оқыту мазмұны құндылықтық, танымдық, әрекеттік- шығармашылық және тұлғалық қызметтерді қамтиды:

- құндылықтық қызмет: тұлға үшін мәнді бағдар жүйесін, өзіндік даму траекториясын тандап алуы;
- танымдық қызмет: тұлғаның рухани дамуының негізі ретінде ұлттық мәдениет, дәстүр, жан-жақты ғылыми білімдерін игеруі;
- әрекеттік-шығармашылық қызмет: тұлғаның оқу, еңбек ету, ғылыми, көркемдік және басқа да әрекет түрлерінде өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруы, шығармашылық қабілетін қалыптастыру және дамытуы;
- тұлғалық қызмет: өзіндік санаға бағытталған рефлексиялық қабілетті дамыту арқылы өзінің өмірлік мұратын дұрыс қалыптастыруды қамтамасыз етуі.

Білім беру үрдісіндегі демократиялық және гуманитарлық қарым-қатынастар оқушының танымдық қабілетінің дамуына, өз әрекеттеріне өзгеріс енгізе алуына, өзін үнемі жетілдіріп отыруына ықпал етеді. Оқытудың осы тұрғыда ұйымдастырылуы әр оқушының жеке тұлғасындағы өзіндік ерекшеліктері, өзіндік өмір тәжірибесі мен өзіндік құндылықтарын ескеру арқылы өзіндік және өзара бірін-бірі дамытуға жол ашады. Осылайша қарастыру негізінде білім беру үрдісінде оқушының өзіндік сана, өзіндік таным, өзіндік білім алу, өзара қарым-қатынас, өз өмірінің субъектілігі сияқты педагогикалық рефлексиялық сапалары пайда болады және одан әрі дамиды деген тұжырым жасауға болады.

Біздер қазіргі таңда ұлттық құндылықтарымызды пайдалана отырып, тұлғаға тәрбие беруде олардың әдепті, әдемі, әдепті, сұлу, білімді, мәдениетті болып өсуіне мүмкіндік жасауымыз қажет. Яғни, өзіміз не үйретсек, соның жемісін көреміз, сол үшін береріміздің мәні мен маңызы зор болуға тиісті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ.Бөлеев «Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау».- Алматы, 2004 ж.
2. Д.Дьюи. «Демократия и образования», 2000 ж.

3. Берікұлы Ниетжан. «Педагогика», Ақтөбе, - 2004 ж.
4. «Тәрбие құралы», №1, Алматы, 2006 ж.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Калменова Бакытгуль Тулаковна

*старший преподаватель кафедры Философии и социологии
Медицинский университет г.Астана*

До второй мировой войны почти все коммерческие банки старались не кредитовать частные лица, считая, что этот вид услуг является нерентабельным. Но в начале нынешнего века ситуация изменилась, так как банки все чаще теперь нуждались в работе с физическими лицами, ведь их депозиты были источниками ресурсов для финансирования предоставляемых корпорациям крупных кредитов. Ужесточенная конкурентная борьба между банками заставила банки расширять спектр оказываемых услуг, таким образом, в 1920 - 1930 годы группа из нескольких крупных банков, возглавляемых одним из предшественников нью-йоркских "Ситикорп" и "Банк оф Америка", создала у себя первые отделы потребительского кредита. Начиная с 1930-х годов, сектор потребительского кредитования стал одним из наиболее остро развивающихся сегментов банковского кредита. А с середины 1950-х годов потребительский кредит получил широкое распространение в Германии, Франции, Италии, Швеции, и несколько позже - в Японии. Только в последнее время темпы роста данного сектора замедлились вследствие ужесточения конкуренции за счет потребительского кредита и падения стимула населения к сбережению денег. Тем не менее, средства потребителей до сих пор остаются основным источником средств и одним из важнейших источников дохода современных коммерческих банков.

Классификацию потребительских ссуд можно провести по ряду признаков по формам выдачи, по способу организации, по способу погашения по субъектам кредитных отношений, и т. д. [1].

Но поскольку последние получают необходимые им средства в большей мере за счёт банковских ссуд, то фактически 9/10 всей суммы потребительского кредита предоставляется банками. Погашается потребительский кредит в разовом порядке или с расчётного платежа.

1) Кредит с разовым погашением. Сюда относятся текущие счета, открываемые покупателем на срок 1-1,5 месяца в универмагах и других предприятиях розничной торговли; в пределах предоставленных кредитов они покупают товары и, по истечении установленного срока, единовременно погашают свою задолженность. Потребительский кредит с разовым погашением включает также кредиты в виде отсрочки платежа (за услуги коммунальных предприятий, врачей и медицинских учреждений).

2) Кредит с рассрочкой платежа, основная часть потребительского кредита (в США – 3/4 всей его суммы) составляют кредиты с рассрочкой платежа.

Через различные формы потребительского кредита обслуживается всё возрастающая доля розничного товарооборота.

Особое развитие потребительский кредит получил в условиях общего кризиса капитализма (главным образом после 2-ой мировой войны 1939-1945) в связи с резким усилением несоответствия между ростом производства и ограниченностью платёжеспособного спроса трудящихся.

Кредит в экономике страны, выполняет определённые функции:

- обличает перераспределение капиталов между отраслями хозяйства и тем самым способствует образованию средней нормы прибыли;
- стимулирует эффективность труда;

- расширяет рынок сбыта товаров;
- ускоряет процесс реализации товаров и получения прибыли;
- является мощным орудием централизации капитала;
- ускоряет процесс накопления и концентрации капитала;
- обеспечивает сокращение издержек обращения.

Кредит играет большую роль в обеспечении сокращения издержек обращения, связанных с обращением товаров и металлических денег. Благодаря тому, что потребительский кредит ускоряет реализацию товаров, сокращаются издержки, связанные с их упаковкой и хранением. Экономия же на издержках обращения металлических денег достигается:

- развитием системы безналичных расчётов. На основе развития кредитов и банков создаются возможности производства платежей без участия наличных денег путём перевода денежных средств со счёта должника на счёт кредитора;

- увеличением скорости обращения денег. С помощью кредита свободные денежные капиталы и сбережения помещаются их владельцами в банки, а последние путём предоставления ссуд пускают их в оборот. Оборот денег ускоряется также тем, что покупка товаров в кредит исключает необходимость предварительного накопления денег, а долг может оплачиваться немедленно после получения дохода. Таким образом, кредит и кредитная система сводят до минимума резерв денег как покупательного и платёжного средств у каждого отдельного физического и юридического лица;

- заменой металлических денег кредитными – банкнотами. По мере того, как с развитием капитализма развивается кредит и банки, металлические деньги всё больше замещаются кредитными деньгами, обеспечивая всему классу капиталистов огромную экономию на издержках обращения денег. Начиная с первой мировой войны, в большинстве капиталистических стран, а с периода мирового экономического кризиса 1929-1933 гг. во всех странах металлические деньги перестали выполнять функции средств обращения и платежа. С этого времени металлические деньги внутри страны полностью заменены кредитными деньгами и кредитными операциями [2].

Потребительский кредит очень хорошо стимулирует эффективность труда. Получая заработную плату, недостаточную для покупки за наличный расчёт ряда товаров, в частности предметов длительного пользования, люди имеют возможность покупать эти товары в кредит или брать кредит под их покупку. Впоследствии, деньги за эти товары должны быть выплачены, поэтому каждый, взявший в кредит, старается продержаться на своём рабочем месте, как можно дольше, т.е. на более долгий промежуток времени. Только так он может быть уверенным в своих силах выплатить кредит и зарекомендовать себя перед кредиторами, как честное и добросовестное лицо, для дальнейших связей [3].

Сейчас даже появилась новая форма покупки в рассрочку – это соглашения банков с торговыми фирмами, по которым последние продают товары в кредит клиентам банков, причём банки сразу выплачивают фирмам наличные деньги на сумму проданных товаров, а покупатели постепенно погашают кредит банкам.

Каждый вопрос имеет максимально возможный балл, который будет выше для таких важных вопросов, как профессия, и ниже для таких вопросов, как возраст. После окончательного подсчёта очков вручную или с помощью компьютера банк определяет, какую услугу разумнее предоставить клиенту: ссуду или овердрафт. Условия и порядок предоставления потребительского кредита.

Большая часть потребительских кредитов (погашаемых в рассрочку, так и единовременно) имеет чаще фиксированную процентную ставку, нежели плавающую, зависящую от конъюнктуры денежного рынка. Одной из причин нечастого использования плавающих ставок выступает относительно короткий срок кредитования. При выдаче потребительских кредитов под плавающие ставки последние обычно привязаны к ставке для предпринимательских фирм.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Омаров Г.К. Процесс выдачи кредитов // Банки Казахстана. – 2008. – № 4. – С. 23-26.
2. Петухов В.Ф. Специфика управления проблемными кредитами // Банковское дело. – 2008. – № 9. – С. 33-36.
3. Сухарева Н.Д. Кредитная политика банков // Банковское дело. – № 8. – 2010. – С. 44-50.

«ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ»

Канапина К.Г.

учитель русского языка в казахской школе, СШ №30, г. Актобе

"О, сколько нам открытий чудных готовят просвещения дух, и опыт – сын ошибок трудных, и гений – парадоксов друг", - эти пушкинские слова вполне подходят в качестве девиза творческой (познавательной, исследовательской) деятельности любого уровня.

В каждом человеке заложено стремление раскрыть себя и проникнуть в самые сокровенные тайны бытия с самого раннего возраста. Именно в школе необходимо помочь тем, кто интересуется различными областями науки, помочь претворить в жизнь их планы и мечты, помочь наиболее полно раскрыть свои способности. Общеизвестно, что ребёнок который приходит в школу, является исследователем по своей природе (мы называем их "почемучками"), Любопытство, перерастающее в любознательность, составляет как бы первооснову будущей исследовательской деятельности.

Безусловно, ученическое исследование не может быть приравнено к исследованию учёного, которое имеет своим результатом научное открытие. Учащиеся решают проблемы, уже решённые обществом, наукой и новые только для школьников. Это означает, что главной целью исследования в сфере образования является развитие личности учащегося. Ученики постигают истину не как готовый результат, а как итог своих собственных наблюдений. Учитель же помогает выбрать путь восхождения: найти тему, проблему, в решении которой ученик может сказать «свое слово», направить.

Урок русского языка «Ребусы». Учитель знакомит с секретом чтения ребуса, затем ребята разгадывают ребусы, которые им даёт учитель. Следующий этап – составление коллективного ребуса. Затем учитель ставит проблему: составить свой ребус на основе полученных знаний. Результат исследования – ребус, созданный учеником. Составление устного лингвистического журнала « Наши имена». В старших классах от учащихся требуется знание и владение основными исследовательскими методами:

- анализ литературы,
- поиск информации,
- сбор и обработка данных,
- научное объяснение полученных результатов,
- видение и выдвижение новых проблем,
- выдвижение гипотез,
- способов их решения.

На занятиях актуализировать знания учащихся о методах анализа произведения, о том, как выбор метода связан с поставленной задачей, как фиксировать результаты наблюдений и т.п., а затем организовать индивидуальные консультации по каждой теме. Только после того, как будет накоплен и проанализирован необходимый материал, сформулированы самостоятельные выводы, можно предложить старшекласснику поработать в библиотеке, найти имеющиеся критические статьи, монографии по изучаемой проблеме, вместе с

руководителем определить, какие из них следует прочитать, законспектировать, из каких сделать выписки. Поскольку неперенной частью работы должен стать обзор (анализ) прочитанного, руководителю нужно научить старшеклассников это делать. Здесь поможет использование таких видов заданий (на уроках литературы и в процессе исследовательской работы): рецензирование критических статей, составление конспектов, тезисных планов, аннотаций, творческие работы, предполагающие сравнение разных подходов к анализу одного и того же произведения.

Современные педагогические технологии (частью которых является проектно-исследовательская деятельность) в сочетании с современными информационными технологиями могут существенно повысить эффективность образовательного процесса, решить стоящие перед образовательным учреждением задачи воспитания всесторонне развитой, творчески свободной личности.

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Кеулимжаева Гульзада Жубандыковна

учитель русского языка и литературы средней школы №18, город Актобе

Процесс глобализации поставил много проблем в области образования. Проявлением глобализации в образовании является использование зарубежного опыта теории и практики современного менеджмента, накопленного в экономически развитых странах. Проблема выбора содержания образования особенно актуальна в настоящее время. Те методы и приемы в образовании, которые использовались ранее, сейчас не могут обеспечить эффективную работу. В связи с этим с 2012 года было введено обучение по программе Кембриджского университета. Данная программа включает в себя новые методы обучения: развитие критического мышления у детей, использование критической оценки и оценки результатов обучения, применение информационно-коммуникационных технологий и цифровых систем, работа с одаренными детьми, обучение детей с учетом их возрастных особенностей, менеджмент и руководство в среднем образовании. Согласно новому методу обучения используется накопительная система оценок, т.к. старая система образования сейчас не эффективна.

Другая тенденция глобализации – использование информационно-коммуникационных технологий. Применение компьютерных технологий оказывает содействие формированию у учеников положительной мотивации обучения. Компьютер дает возможность существенным образом изменить способы управления учебной деятельностью, предъявляя учебный материал с иллюстрациями, графиками и т.п. [1]. Обеспечивается гибкость управления учебным процессом: учитель может на каждом этапе обучения получить обратную информацию о качестве усвоения материала. Во многих случаях компьютер не только фиксирует ошибку, а довольно точно определяет ее характер, который помогает своевременно устранить причины ее возникновения. Компьютер значительно расширяет возможности представления учебной информации для ребенка. Современные кабинеты оснащены компьютерами, интерактивными досками, есть доступ к сети Интернет, имеются видеофильмы по литературе, электронные пособия по всем предметам.

В современном мире, в условиях прогрессирующей глобализации, трехязычие становится необходимостью. Казахстан, взяв курс на овладение его гражданами тремя языками, исходит из сегодняшних реалий – триединство языков будет являться свидетельством конкурентоспособности страны. Сами граждане, свободно владеющие несколькими языками, будут конкурентоспособными личностями как внутри страны, так и за рубежом. По сути, триединство языков в Казахстане – концепция, направленная на дальнейшее укрепление страны, ее потенциала, которую общество должно поддерживать. Идея

языкового триединства, по сути, является частью национальной идеологии, нацеленной на становление и развитие конкурентоспособного Казахстана – равного среди лучших.

Важно отметить, что в условиях многонационального Казахстана предложенное триединство языков является существенным фактором укрепления общественного согласия. В связи с этим с 2013-2014 учебного года в общеобразовательных школах республики введено изучение с 1 класса английского языка. Овладение им дает возможность обучения за рубежом в лучших вузах мира и создает возможность получения практического опыта в передовых странах планеты. Знание английского языка – это обязательное требование для делового общения и ведения бизнеса в любой точке мира. Проще говоря, всеобщее владение английским языком обеспечивает естественную человеческую потребность взаимопонимания «в мировом масштабе».

Какова же роль русского языка в условиях глобализации?

Русский язык — один из шести официальных рабочих языков ООН наряду с английским, французским, испанским, арабским и китайским. В том или ином статусе русский язык используется в деятельности 70-ти международных организаций. [3]. Но, конечно же, более популярен русский язык в бывших советских республиках, т.к. позволяет многим странам СНГ развиваться в качестве открытых, а не национально-обособленных, узких систем, что в век информации и глобализации является одним из условий успешного развития. [2]. В законодательстве Республики Казахстан русскому языку присвоен статус официального языка. Так, в Законе «О языках» ст. 5 «Употребление русского языка» гласит: В государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык. Русский язык в Казахстане сохранил свои позиции и его авторитет связан сегодня не с каким-либо давлением, а только с его достоинствами и потребностями в нем. Несомненно, русский язык стал высокоразвитым, богатым, раскрытым в своих потенциях, упорядоченным, стилистически разграниченным, исторически сбалансированным языком, способным обслуживать все потребности – не только национальные, но и общечеловеческие. Он продолжает играть важную роль почти во всех сферах жизни, но прежде всего - в сфере культуры. Русский язык незаменим и в области межнационального общения. В обозримом будущем знание русского языка будет оставаться фактором личной конкурентоспособности. В этом нет никаких сомнений. Следует отметить, что в последнее время он увеличил словарный запас на несколько тысяч слов - главным образом из английского и французского языков: маркетинг, менеджер, акционер, сайт, инвестиция, инаугурация, презентация, пиар, мэр, префект, бизнес и т.д.

Таким образом, школьники стараются учить русский язык, т.к. понимают, что в жизни он будет им жизненно необходим.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Нуртазина Р.А., Интеграция образования Казахстана в условиях глобализации, 2004
2. Грановская Л.М. Русский язык в «рассеянии». Очерки по языку русской эмиграции первой волны / Л.М.Грановская. – М., 1999.
3. Алпатов В.М. Американизация японского и русского общества по языковым данным / В.М.Алпатов // Российское востоковедение в память о М.С.Капице. Очерки, исследования, разработки. – М., 2001.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. Уч. пособие / В.А.Маслова. – М., 2001.

ОБУЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Короткова В.В.

средняя школа-лицей № 27, г. Актобе

*«Сначала я открывал истины, известные всем,
Затем – истины, известные немногим,
И, наконец, истины, неизвестные никому».*

А. Эйнштейн

По поводу понятия «**критическое мышление**» существует большое разнообразие мнений и оценок: с одной стороны, оно ассоциируется с негативным, так как предполагает спор, конфликт; с другой стороны, объединяет понятия «критическое мышление», «аналитическое мышление», «логическое мышление», «творческое мышление» и т.д.

Сегодня в различных научных источниках можно найти разные определения критического мышления. Джуди А. Браус и Дэвид Вуд определяют критическое мышление как разумное рефлексивное мышление, сфокусированное на решении того, во что верить и что делать. Критики пытаются понять и осознать свое собственное «я», быть объективными, логичными, пытаются понять другие точки зрения. Критическое мышление, по их мнению, – это поиск здравого смысла: «как рассудить объективно и поступить логично с учетом, как своей точки зрения, так и других мнений, умение отказаться от собственных предубеждений... Критические мыслители способны выдвинуть новые идеи и увидеть новые возможности, что весьма существенно при решении проблем». [1]

Критическое мышление - интеллектуально упорядоченный процесс активного и умелого анализа, концептуализации, применения, синтеза информации и оценки информации, полученной или порожденной наблюдением, опытом, размышлением или коммуникацией, как ориентир для убеждения и действия. [2]

Понятие *критическое мышление* определяется Е.В. Волковым как мышление, отличающееся «обоснованностью и целенаправленностью, - такой тип мышления, к которому прибегают при решении задач, формулирования выводов, вероятностной оценке и принятии решений» [3, с. 5] .

Дайана Халперн определяет критическое мышление в своей работе «Психология критического мышления» следующим образом, это – «направленное мышление, оно отличается взвешенностью, логичностью и целенаправленностью, его отличает использование таких когнитивных навыков и стратегий, которые увеличивают вероятность получения желательного результата». [4, с.56]

При всем разнообразии определений критического мышления можно увидеть в них близкий смысл, который отражает оценочные и рефлексивные свойства мышления. Это открытое мышление, не принимающее догм, развивающееся путем наложения новой информации на жизненный личный опыт. В этом и есть его отличие от творческого мышления. Критическое мышление – отправная точка для развития творческого мышления, они развиваются в синтезе, взаимообусловлено.

Критическое мышление предполагает готовность к воображению или принятию во внимание альтернативных решений, внедрению новых или модифицированных способов мышления и действий; приверженность к организованным общественным действиям и развитию критического мышления у других. Наиболее оптимальный для этого путь стимулирование учеников к доказательствам на основе собственного опыта. (5, с.154)

При планировании учебной деятельности для меня имеет огромное значение что нового и полезного откроют на моих уроках ученики. Ведь наше современное общество и реалии времени требуют, чтобы наши ученики были конкурентоспособными и всесторонне развитыми личностями, а для этого они должны быть способны мыслить самостоятельно,

креативно, принимать независимые решения, способность отстаивать свою точку зрения. Поэтому критическое мышление необходимо развивать еще в школьные годы.

Критическое мышление предполагает развитие таких навыков, как:

- наблюдение;
- анализ;
- вывод;
- интерпретация.

Развитие критического мышления происходит через диалог. По Александру (2004), традиционные модели общения в классе, в котором голоса учеников едва принимались во внимание, ставятся под сомнение диалектической и диалогической педагогикой. [5, с.154-155]

В своих уроках я применяю модуль «Критическое мышление». Наблюдая за своими учениками, я использовала такие методы и приёмы, которые бы совершенствовали мыслительные способности учащихся и позволили бы мыслить более продуктивно и творчески.

Для эффективного развития критического мышления, я использую различные приёмы и методы. На этапе введения нового материала я применяю прием «ассоциации». Ни один ученик не остается равнодушным к этому приему. Дети любого возраста с удовольствием пишут свои ассоциации и бурно их обсуждают.

При работе с текстами и новой информацией использую прием «инсерт», при котором дети в процессе чтения маркируют текст значками (" V " - уже знал; " + " - новое; " - " - думал иначе; " ? " - не понял, есть вопросы); затем заполняют таблицу, количество граф которой соответствует числу значков маркировки; обсуждают записи, внесённые в таблицу.

Эти таблицы мне помогают увидеть, насколько учащиеся ориентируются в полученной информации, видеть пробелы в их знаниях. Такой вид деятельности помогает детям осознанно подходить к изучению новых тем.

Прием «Толстые и тонкие» вопросы также очень эффективны при работе с текстами, поскольку помогают не только мне увидеть степень осознания детьми информации, но и самим детям лучше усвоить новый материал.

Например, составьте вопросы по данной теме.

Почему вы думаете....?

Предположите, что будет если...?

Такие вопросы требуют от учеников аргументацию и вывод.

Приём «Добавь следующее» или «Снежный ком» является хорошей игрой для развития речи и памяти младших и средних школьников. Ученик называет предмет и передает эстафетную палочку соседу, тот придумывает второе слово, относящееся к этой же группе предметов, и называет уже два слова по порядку. Следующий ученик называет два слова и добавляет свое и т. д.

Прием «Зигзаг» или «Джигсо» Данную стратегию уместно использовать для развития у школьников следующих умений:

- анализировать текст совместно с другими людьми;
- вести исследовательскую работу в группе;
- доступно передавать информацию другому человеку;
- самостоятельно определять направление в изучении какого-то предмета с учетом интересов группы.

Этот прием очень удобен при изучении и систематизации большого по объему материала. Для этого предстоит сначала разбить текст на смысловые отрывки для взаимообучения. Количество отрывков должно совпадать с количеством членов групп. Например, если текст разбит на 5 смысловых отрывков, то в группах должно быть 5 человек.

Прием «Кластер» – это графическая (схематичная) подача материала, которая раскрывает смысл понятия. При составлении кластера учащиеся работают в группах, что способствует развитию диалоговой речи, умению высказывать свои идеи, творчески

подходить к выполнению задания, и в результате систематизируются знания по той или иной теме или проблеме.

Приём ""Живые вещи"" направлен на развитие фантазии ребят, прием может использоваться также и в качестве релаксационного момента на любом уроке.

Пример. Подумайте и скажите, на какое животное похожа парта? Постарайтесь "вписать" ее в естественные формы животного (сколько ему лет, какой у него характер, что он любит, о чем мечтает?). А на что похож школьный рюкзак? (стул, компьютер). При этом происходит развитие устной неподготовленной речи, повторение лексики и грамматических структур более непринужденным, мотивированным, и поэтому более эффективным.

Прием «Мозговой штурм» преследует цель - развитие творческого типа мышления. Этот приём я использую при актуализации знаний и подготовке к восприятию нового материала.

Прием «Авторский стул» я использую при проверке домашнего задания, провожу в нескольких вариациях:

1. На «Авторский стул» приглашается один отвечающий, которому задают вопросы другие учащиеся.
2. На «Авторский стул» приглашается группа учащихся, например при работе с диалогами. Учащимся предлагается своими словами пересказать смысл диалога.

Данный прием делает проверку любого материала более увлекательным и интересным для детей, при котором они себя чувствуют комфортнее, чем при обычной проверке учителем.

Приём “Жокей и лошадь” хорошо использовать для закрепления страноведческого материала. Класс делится на две группы: «жокеев» и «лошадей». Первые получают карточки с вопросами, вторые – с правильными ответами. Каждый «жокей» должен найти свою «лошадь». Эта игра применима даже на уроках изучения нового материала. Одна из черт этого приема – необходимость всему коллективу учащихся одновременно ходить по классу, что требует определённой сформированности культуры поведения, но при этом позволяет детям снять напряжение от статичной позы за партой.

Обучение критическому мышлению помогает выстроить совместную деятельность с учениками так, чтобы поиск и творчество давали возможность реализоваться как каждому ученику, так и учителю. Не имеет значение, какие приемы вы используете на своих уроках, главное, чтобы они помогали развиваться вашим учащимся и вам.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дж.А. Браус, Д. Вуд Инвайронментальное образование в школах. Руководство: как разработать эффективную программу. СПб. Пер. с англ. NAAEE, 1994
2. Scriven M., Paul R. W. Defining Critical Thinking // 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform, Summer 1987.— National Council for Excellence in Critical Thinking
3. Волков Е.В. Развитие критического мышления. М., 2004
4. Халперн Д. Психология критического мышления .— СПб.: Питер, 2000.— 512с.
5. Руководство для учителя. Третье издание. University of Cambridge, АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы». 2012

БИЛИНГВИЗМ КАК УСЛОВИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ

Курманова М.Е.

Магистрант 2 курса

Северо-Казахстанского государственного университета

Казахстан – одна из немногих стран, которая разрешила проблемы языковой политики без острых конфликтов и потрясений. В стране созданы условия для свободного развития языков всех этносов, проживающих на территории республики.

Президент страны Н. Назарбаев неоднократно в своих программных выступлениях говорил о том, что «каждый казахстанец должен владеть минимум тремя языками: казахским, русским и английским. Это откроет перед человеком огромные возможности для самореализации, поможет ему значительно расширить кругозор и стать максимально полезным своей стране» [1].

Сегодня знание казахского, русского и других иностранных языков не только помогает получать многообразную и разностороннюю информацию, пользоваться Интернетом, но вести деловые контакты, заключать выгодные договоры, достойно представлять Казахстан на мировой арене в любой сфере деятельности.

Согласно Конституции в Республике Казахстан «государственным языком является казахский язык, поэтому требования к государственному языку и его статусу должны стать основными параметрами модели, к которой должен постепенно, последовательно приближаться казахский язык» [2, ст. 7].

Проводимая в настоящее время языковая политика Республики Казахстан обусловлена сложившейся языковой ситуацией и реалиями современной жизни, требующими не только сохранения и развития казахского языка, как государственного, но и формирования казахско-английского билингвизма. В этой связи основным направлением новейшей языковой политики является формирование полиязычия, при котором подчеркивается важность сохранения родного, этнического языка и необходимость овладения английским языком в целях профессиональной и межкультурной коммуникации. При этом особую актуальность приобретают вопросы, связанные с повышением эффективности процесса обучения иностранным языкам, учитывающего влияние родного языка билингва.

Понятие «билингвизм» является одним из основных понятий, на которых базируется вся теория взаимодействия языков. Многие лингвисты считают наиболее точной формулировку У.Вайнрайха, модифицированную А.Е. Карлинским: «под двуязычием мы понимаем практику попеременного использования двух языков одним и тем же индивидом или группой индивидов в целях коммуникации» [3, с.22]. Б.Хасанулы формулирует билингвизм следующим образом: «двуязычие – это синхронное (попеременное или смешанное) использование двух языков в гетерогенном социуме представителями одного этноса» [4, с.279].

Важнейшей составляющей и следствием взаимодействия и разносистемных, и родственных языков является билингвизм, который, в свою очередь, сам создает предпосылки для возникновения языковых контактов, проявляющихся как в виде интерференции (отрицательное влияние родного языка), так и в виде фацилитации (положительное влияние).

Из признания того, что «нет двуязычия без интерференции» [5, 17], что любое двуязычие сопровождается интерференцией, что владение вторым языком всегда требует преодоления интерференции [6, 132], напрашивается вывод о том, что интерференцию следует ожидать на всех этапах формирования двуязычия. В то же время интерференция представляет собой динамический процесс. Степень ее проявления зависит от этапов овладения вторым языком и от типов двуязычия: на начальном этапе изучения неродного

языка она проявляется очень сильно, притом на всех уровнях языка, по мере овладения средствами изучаемого языка и приобретения речевых умений и навыков на данном языке она постепенно сокращается и наконец, исчезает.

Одно и то же интерферентное явление может быть охарактеризовано с разных позиций: со стороны происхождения, со стороны характера проявления, со стороны принадлежности к языковым уровням и т.д. Соответственно квалифицируется оно по-разному.

В методической литературе по обучению иностранному языку принято различать следующие виды интерференции:

- 1) по происхождению – внешняя и внутренняя;
- 2) по характеру переноса навыков родного языка – прямая и косвенная;
- 3) по характеру проявления – явная и скрытая;
- 4) по лингвистической природе – уровневая: фонетическая, фонологическая, лексическая (семантическая), грамматическая.

Остановимся более подробно на лексической и грамматической интерференциях.

Лексическо-грамматическая интерференция является одним из основных аспектов в изучении взаимодействия двух языковых систем. При обучении второму языку должны учитывать интерференцию. При обучении словарям английского языка студентов групп с казахским языком обучения одна из основных задач – выявление причин лексическо-грамматической интерференции. Р.М.Гайсина пишет: «Действительно, общее в языках не вызывает трудности в усвоении, так как область сходных явлений связана с переносом умений и навыков, выработанных в процессе пользования родным языком. Значительные трудности вызывает усвоение тех областей в лексико-семантической системе чужого языка, в которых локализуется «различное», «специфическое», — то, что не находит прямых соответствий в родном языке и, вследствие этого, является причиной типичных ошибок, причиной интерференции» [7, 59].

Рассмотрим причину возникновения лексической интерференции.

1. Опыт обучения английскому языку студентов групп с казахским языком обучения показывает, что легче усваивается английская лексика, совпадающая в объеме значений с лексикой родного языка.

2. Количество и номенклатура частей речи в родном и английском языке не совпадают. (В английском языке – 10 частей речи, тогда как в казахском – 9).

3. Одноименные части речи при совпадении основных характеристик имеют ряд несходных особенностей. Например, существительные в казахском языке при склонении имеют окончания; падежей в казахском языке семь вместо двух в английском языке и т.п.

4. Наблюдаются различия в грамматической характеристике лексики сходных слов.

5. Различны в казахском и английском языках способы словообразования и структурные типы слов. Например:

а) слову английского языка в родном языке соответствует словосочетание: *to go* – *барып келу*;

б) английскому словосочетанию может в казахском языке соответствовать одно слово: *a pale face* – *жүдеу*;

в) слову, состоящему в казахском языке из нескольких слов, на английском может соответствовать простое: *шағын толқынды пеш* – *microwave*.

6. Многозначные слова могут совпадать в одном или нескольких значениях, а в некоторых не совпадают: *бас* – *head*: *бас* (дене *müşesi*) – *head*, *бас* (*бас тақырып*) – *head(headline)*, *басшы* – *head*.

7. Слова, идентичные по своему словарному значению, почти всегда различаются значениями контекстными.

8. Может быть различной стилистическая характеристика номинативно-тождественных слов.

9. Не совпадает характер словообразовательных гнезд в английском и казахском языках.

Следует выявить факторы, влияющие на лексическую интерференцию в области восприятия и производства английской речи казахами-билингвами, что позволит яснее и глубже понять природу лексических ошибок и способствует их предупреждению.

Английское слово может быть либо полностью известно носителю казахского языка, либо известно не во всех значениях, либо вовсе неизвестно.

С.А.Абдигалиев так объясняет причину лексической интерференции: «обучаемые, строя свою речь на изучаемом языке, используют слова последовательно, но сочетают их по правилам родного языка» [8, 31].

Рассматривая явление грамматической интерференции важно отметить, что данный вид интерференции возникает в случае изменения правил расстановки, согласования, выбора или обязательного применения грамматических единиц, или когда правила, обязательные с точки зрения грамматики одного языка не срабатывают ввиду их отсутствия в грамматике другого языка.

В грамматической интерференции С.С. Сорокина выделяет синтаксический и морфологический подтипы, которые включают, в свою очередь, проявления интерференции в еще более узких рамках [9, 15].

Помимо грамматической интерференции нередко также говорят о синтаксической интерференции. На синтаксическом уровне интерференция обнаруживается в нарушении рамочной конструкции, в свободном порядке слов и т.д. Необходимо отметить, что интерференция в синтаксисе преодолевается труднее всего, и особенно в случаях «неорганичности», искусственности фразы.

По мнению С. С. Сорокиной синтаксическая интерференция включает:

- а) конструктивный подтип;
- б) позиционный синтаксис;
- в) подтипы синтаксического согласования [9, 20].

Изучение грамматической интерференции наглядно отражено в работе Е. А. Устиновича под руководством профессора А. Д. Петренко. Используя методы, предложенные данными учеными в условиях англо-бурского билингвизма, было проведено исследование, показавшее, что наиболее типичные проявления грамматической интерференции в контексте казахско-английского билингвизма выражаются в следующем:

- опущение предлогов в результате проведения аналогий между двумя языками (в казахском языке отсутствуют предлоги);

Mondays вместо ***on Mondays***.

- ошибки в написании слов, образованных путем словосложения;

Bookshop вместо ***book shop***.

- порядок слов в предложениях;

In 2010 he there worked. (*Ол 2010 жылы сонда жұмыс істеді.*) вместо ***In 2010 he worked there.***

В казахском предложении глагол, как правило, ставится на последнее место. Если придерживаться данного параметра в английском языке, то возникает синтаксическая инверсия, которая преследует определенные стилистические и прагматические намерения говорящего.

- построение отрицательных предложений;

He took it not вместо ***He didn't take it.***

Сравните каз. Ол оны алған жоқ.

- написание вежливой формы местоимения «Вы» с заглавной буквы в английском языке по аналогии с казахским.

Каз.... Сіз...

Англ. ... You...

Итак, можно сделать вывод о том, что проявление грамматической интерференции обусловлено интерпретацией грамматических категорий одного языка (английского) через призму другого (казахского). Интерференция является результатом некорректного построения речевого высказывания, что проявляется в речи билингвов на языке-реципиенте под влиянием оригинального языка-источника.

Таким образом, изучение лексико-грамматической интерференции представляется чрезвычайно важным, так как помогает прогнозировать возникновение ошибок и, тем самым избегать их.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Казахстан – лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс. Послание состоявшегося государства.
2. Конституция Республики Казахстан от 1995 года
3. Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков. – Алма-Ата: Ғылым, 1990. – 181с.
4. Хасанулы Б. Языки народов Казахстана: от молчания к стратегии развития. – Алматы: Арда, 2007. – 384с.
5. Шепель Ю. А. Виды интерференции как следствия двуязычия. (на материале русского и украинского языков) // VII Международная научно-практическая Интернет-конференция «АЛЬЯНС НАУК: УЧЕНЫЙ – УЧЕНОМУ». 17-21 с.
6. Тулепова С.Б. Интерференция как объект исследования лингвистики и методики // Современный мир: доминирующие стратегии развития: Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2007. – Часть 2.– С.131-138.
7. Гайсина Р.М. Сопоставительное описание лексических полей (на материале разносистемных языков). – Уфа, 1990. – 67 с.
8. Абдигалиев С.А. Интерференция на уровне лексического сочетания.//Языковые контакты и интерференция. – Алма-Ата, 1984. – 31-35 с.
9. Сорокина С.С. Пути предупреждения и преодоления грамматической интерференции синтаксических подтипов в немецкой речи студентов I курса языковых факультетов: автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1971 – 26 с.

ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Нағашыбай Нұржамал

Кадиржанова Гаухар

Аударма ісі мамандығы 101 тобы, Қазақ-Орыс халықаралық университеті

Ғыл. жет.: ф.ғ.к., аға оқытушы Исакова А.С.

Фразеологизмдер тілі білімінде ең көп зерттелген сала болып табылады. Қазақ, орыс, ағылшын тіл білімінде фразеологизмдерді зерттеген ғалымдар қатарына І.Кеңесбаев, Ә.Т. Қайдар, Б. Манасбаев, Х. Қожахметова, Р.Е. Жайсақова, Ш.О. Қожахметова, Г.Смағұлова, В.В. Виноградов, Н.М. Шанский, В.Н. Телия, М. Чернышева, М.М. Копыленко, А.В. Кунин, И.В. Арнольд, Н.Барли, А. Дундэс, А.Крикман, М. Куузи, Г.Мильнер, А. Тэйлер, Г.Л. Апперсон, Линда және Роджер Флавэлдер т.б.

Фразеологизмдерді тілдердің құрылымдық сипатына, тілдік ерекшеліктеріне байланысты зерттеген тіл маманы І.К. Кеңесбаев «Фразеологиялық сөздігі» (1977) атты кітабында қазақша тұрақты тіркестердің мәнін ашып берді: *Борша-боршасы шықты* – быт-шыт болды, күл-талқаны шықты. Бұндағы *борша* деген сөз түрік тілінде *parcha* ретінде кездеседі. *Parcha* – заттың бір бөлігі. Осыдан біз жоғарыдағы *борша-боршасы шықты* деген тұрақты тіркестегі борша сөзінің қай мағынаны білдіретінін аңғарамыз. *Дембел денелі* – орта бойлы толықша келген адам. Осындағы дембел қазіргі түрік тілінде басқаша мағынада кездеседі. Мысалы, *tembel* – жұмыс істеуді қаламайтын, артық шаршамауды қалайтын еріншек адам [4, 278]. Қазақ тілінде *тәрік қылды* тіркесі *дүниені тәрік қылды* фразеологизмі ретінде жұмсалады. Оның беретін мағынасы – дүниеден безді, дүниеден күдер үзді. Ал қазіргі түрік тілінде түгел сөзге қолданылатын актив сөз. *Terk etmek* – қалдыру, кету, босату.

А.В. Кунин «Курс фразеологии современного английского языка» деп аталатын еңбегінде ағылшын тілінің тұрақты тіркестерін тереңірек зерттей отырып, оған орыс тілінде түсініктеме берді: *C a r e l e s s : That, now, to me is as stern a looking rogue as ever I saw; an unforgiving eye, and a damned disinheriting countenance!* (R.B. Sheridan. "The School for Scandal". Act IV, sc. I).

Оборот a damned disinheriting countenance - выражение лица, не сулящее никаких надежд на наследство не является фразеологизмом, что подтверждается приводимым ниже примером и фиксацией этого оборота только в словарях цитат.

Logan Pearsall Smith «English idioms» London кітабында ағылшын және орыс фразеологизмдерін салыстыра, сөзбе-сөз аудармасы мен орыс тіліндегі баламасын жазған.

Әр түрлі тақырыптағы ағылшын және қазақ тілдеріндегі тұрақты тіркестер жиынтығы:

1. Басын жоғалту — loose one's head.
2. Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір — speech is silver but silence is gold.
3. Қанға-қан – a tooth for a tooth.
4. Тілін жұтып қою – to have lost a tongue.
5. Өз үйім – өлең төсегім – my house is my castle.
6. Бір күнгі қонақ – құт, екі күнгі қонақ – жұт – a constant quest is never welcome.
7. Жел тұрмай, шөптің басы қимылдамайды – there is no smoke without fire.
8. Жақсы әйел жаман еркекті би етеді – a good wife makes a good husband.
9. Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді – the rotten apple injures its neighbours.
10. Темірді қызғанда соқ - strike the iron while it is hot.
11. Таяқ еттен, сөз сүйектен өтеді — sticks and stones may break my bones, but words will never hurt me.
12. Мұрынын шиіру – to look down a nose at somebody .
13. Ит үреді, керуен көшеді – the dog bark, but the caravan goes on.
14. Қабағынан қар жауу – knit one's brows.
15. Екі қайықтың басын ұстаған суға кетеді – is you run after two hares, you will catch neither.

Фразеологизмдердің екі тілге ортақ семантикалық, лексикалық құрылым жүйесін талдау біз зерттеу нысанына алып отырған тұрақты тіркестердің толық баламалы болып келетінінің саны – 6; жартылай баламалы тұрақты тіркестер саны – 8; баламасы жоқ тұрақты тіркестер саны – 1 екенін көрсетті.

Толық баламалы:

1. Басын жоғалту — loose one's head.
2. Жақсы әйел жаман еркекті би етеді – a good wife makes a good husband.
3. Темірді қызғанда соқ - strike the iron while it is hot.
4. Тілін жұтып қою – to have lost a tongue.
5. Мұрынын шиіру – to look down a nose at somebody.
6. Ит үреді, керуен көшеді – the dog bark, but the caravan goes on.

Жартылай баламалы:

1. Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір — *speech is silver but silence is gold.*
2. Қанға-қан – a tooth for a tooth.
3. Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді – *the rotten apple injures its neighbours.*
4. there is no smoke without fire – жел тұрмай, шөптің басы қимылдамайды.
5. Өз үйім – өлең төсегім – *my house is my castle.*
6. Бір күнгі қонақ – құт, екі күнгі қонақ – жұт – *a constant quest is never welcome.*
7. Қабағынан қар жауу – *knit one's brows.*
8. Екі қайықтың басын ұстаған суға кетеді – *is you run after two hares, you will catch nither.*

Баламасы жоқ:

1. Таяқ еттен, сөз сүйектен өтеді — *stiks and stones may break my bones, but words will never hurt me.*

Басын жоғалту - *loose one's head.* Бұл тұрақты тіркес есінен тану, көңілі бөліну деген мағынаны білдіреді. Бас - ойлау мүшесі болғандықтан, екі тілде де адамның ойлауы арқылы іс-әрекетінің осыған тәуелді екендігін аңғартады.

Жақсы әйел жаман еркекті би етеді - *a good wife makes a good husband.* Әйелдің отбасында алатын орны ерекше. Сондықтан да жақсы әйел адам жұбайын басқару арқылы оны жақсылыққа итермелейді, екі ұлтта да осындай ұғым қалыптасқан.

Темірді қызғанда соқ - *strike the iron while it is hot.* Бұл тіркестің мағынасы кез келген істің орайлы сәтін қолдану немесе құр жібермеу болып табылады. Темір - қаттылықтың белгісі, ол қыза бастағанда, оны соғып пішінге келтіру оңай болады, сондықтан да екі тілде де қанша қиын іс болмасын, оны тиімді пайдалану жөнінде айтылған.

Тілін жұтып қою - *to have lost a tongue.* Тіл - сөйлеу құралы, ал тілді жұтып қойса, сөйлеу мүмкін еместігі екі тілдің тіркесінен айқын көрініп тұр. Сондықтан, тілін жұтып қою - үндемеу деген мағынада қолданылады. Мында ағылшын және қазақ тілдерінде тіл сөйлеу мүшесі келтірілген, өйткені сөйлеу құралы басқа емес, тек тіл екені белгілі болуына байланысты екі халықтың өз танымдарынша бірдей болып келеді.

Мұрынын иіріу - *to look down a nose at somebody,* бұл фразеда менсінбеу мағынасында берілген және екі тілде де бірдей адамның сөйлеу мүшесі мұрынды алған. Яғни, осы тілдерде мұрынның танымдық сипаты екі тілге ортақ, ұлттық танымы сәйкес деген сөз.

Ит үреді, керуен көшеді - *the dog bark, but the caravan goes on.* Қазақта бұл тіркестің мағынасы уақыт бір жерде тұрмай, зуылдап өтіп жатады дегенді білдіреді. Тіркестер лексикалық жағынан да, мағына жағынан да сәйкес келіп тұр. *Керуен* - қазақ елінің ұғымында сонау ерте кезден жауынан қорғану үшін және мал жайылымы үшін көшкенін ескерсек, түйеге немесе жылқыға тиелген жүктер немесе адамдар тобы. Яғни, керуен уақыт ағымы секілді бір жерде тұрақтамайды. Ал енді ағылшын тілінде керуен сөзі жабық арба дегенді білдірсе, сол арбаның доңғалағы секілді уақыттың жылжитынын олар да осы тіркес арқылы жеткізген.

Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір — *speech is silver but silence is gold.* Қазақи түсінік бойынша көмір арзан, ал алтын бағалы болып табылады. Сондықтан да, аз сөйленген сөз алтынмен бара бар болса, көп сөйленген сөздің көмірмен теңестендірілгендігін байқауға болады. Ағылшын тілінде де дәл осылай, тек күмістің алтыннан сәл төмендігі ескеріліп, қазақтағы көмір сөзімен алмастырылған. Бұл жерде екі халықтың да айтпақ ойы бір болғанымен, белгілі бір ойлау шеңберінде қалыптасқан тіркес болып табылады.

Қанға-қан - *a tooth for a tooth.* Ерте заманда қандай қылмыс болмасын қанмен өтелетін болған. Қазақтың тағы мынадай тіркесінде тісін қайрау, яғни өштесу мағынада пайдаланылады. Бұл жерден аңғаратынымыз *тіл өштесу - нысаны*. Ағылшын түсінігі бойынша тіспен тістің қарама-қарсы орналасқанын саралай отырып, қазақ тіркесіндегі қанға-қанмен мағынасы астарласып жатыр.

Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді - *the rotten apple injures its neighbours.* Қазақ елі - мал баққан ел, халық малдың қарынына май салып сақтаған. Егер де оған құмалақ түсіп кетер болса, оны жарамсыз қылары белгілі, ал құмалақ қазақ ұғымында өте кең таралған.

Ағылшын елінде төрт түлік мал ұғымы қалыптаспағандықтан, олар мысал ретінде алманы алып отыр. Сол арқылы бір нәрсе бұзылса, жанындағыларға әсер ететіндігі түсіндіріліп тұр. Бұл мысалдан екі тілде де тұрақты тіркес арқылы беріліп тұрған мағына біреу, бірақ оны жеткізуде алынып отырған зат танымға байланысты өзгеше болып келеді.

Жел тұрмай, шөптің басы қимылдамайды – *there is no smoke without fire*. Осы тіркес арқылы екі халық та кез келген істің басталуына бір жағдай түрткі болатынын көрсетіп тұр. Біздің халық сонау табиғат аясында көшіп-қонып өмір сүрген, сондықтан олар табиғатқа тиесілі ұғымдарды алған. Олар ұзақ бақылап бір нәрсенің екінші затқа ықпалынсыз өздігінен әрекет етпейтіндігін түсінді. Көз алдымызға елестетсек расымен де желсіз шөп қозғалмайды. Ағылшындардың санасы бойынша оттың жануы арқылы түтіннің бөліну процесін осы тіркеске негіз қылып алған.

Өз үйім – өлең төсегім – *my house is my castle*. Адам өз баспанасында өзін жайлы сезінуіне байланысты осындай түсінік қалыптасқан. Қазақтың жеке баспанасы, жайлы төсегі болса, өзін бақытты сезінеді. Ал ағылшындар өз үйін қорғанға теңеген.

***A constant guest is never welcome* - Бір күнгі қонақ — құт, Екі күнгі қонақ- жұт** тәрізді тұрақты тұлғалар жиі келген қонақтың қадірін жоғалтатынын, оған өзі қалағандай құрмет көрсетілмейтінін бейнелі түрде жеткізеді. Екі ел мақал-мәтелдерін талдап-тарату барысында алыс жатқан, салт-санасы, әдет-ғұрпы, тілі-діні әр басқа халықтардың айтайын деген ойтұжырымы, көзқарасы мен өмірлік ұстанымдарының өзара сәйкес келіп жататындығы анықталды. Мұның сыры өмірдің өзінде, адамзаттың көріп-біліп, көңілге түйген ойында, өмірден алған тәжірибесінде жатса керек.

Қабағынан қар жауу – *knit one's brows*. Бұл тіркестің мағынасы ашулану, ызалану. Екі тілде де адам мүшесі қасты бұл тіркеске қолданғанымен, сәл тілдік айырмашылықтар бар. Адамның қандай көңіл күйде тұрғанын түріне қарап аңғаруға болады. Ал қабағы түйіліп тұрған адамның ашулы екені белгілі. Қар - қыстың нышаны, ал қыс мезгілі суық болғандықтан, жалпы суық сөзі адамға жайсыздық келтіреді. Бұл тіркестегі *қар жауу* сөзін алудағы мақсат адамның өзге адамдарға салқындық танытуы болып табылады.

Екі қайықтың басын ұстаған суға кемедей – *is you run after two hares, you will catch nither*. Осы екі тілде берілген фразалардың ой тұжырымы бір, алайда құрылымы жағынан өзгешеліктер бар. Екеуінің де мағынасы бір іспен шұғылдан, оны аяғына дейін бітірмей, екінші бір істі бастама дегенді білдіреді. Аяғында екі істі те нәтижесіз қалады деген мағынада қолданылады. Ағылшын тілінде алынған *қоян* жануары өте шапшаң, бір мезгілде оларды ұстау мүмкін емес, яғни, біріншісін ұстап, кейін екіншісін қолға түсіру керек дегенді келтіріп тұр. Ал қазақ тілінде ағылшын тіліндегі *қоян* сөзімен алмастырылған қайық сөзі алынған. Жаңа келтірілген соңғы мысалға сәйкес, қазақ фразасы да осы ойды құптай отырып, суда жүзіп жүрген екі қайықтың басын ұстап тұру мүмкін емес, себебі екеуі екі жаққа тартса, суға батып кетуің анық деп түсіндірілген.

Таяқ етпен, сөз сүйектен өтеді — *stiks and stones may break my bones, but words will never hurt me*. Айтылған сөз адамды кейде қуантады, кейде ренжітеді. Аңдамай айтып қалған сөз адамның жүрегіне тиіп, көңіліне келуі мүмкін, сондықтан да қазақтарда «Таяқ етпен, сөз сүйектен өтеді» деген дәл осы тіркесі пайда болып, осы тіркеске қарама-қарсы мағынада «*Stiks and stones may break my bones, but words will never hurt me*» тіркесі пайда болған. Яғни, олардың түсінігі бойынша адамға сөз емес, неғұрлым дене жарақаттай алатын қатты заттар сүйекке әсер ететіндігі айтылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кеңесбаев І.К. Фразеологиялық сөздік, Алматы, 1977 ж.
2. Степанова М.И. Фразеологический словарь русского языка, М., 1998 г.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка, М., 1996 г.

АФРИКАНСКАЯ КУЛЬТУРНАЯ ТРАДИЦИЯ В ПОНИМАНИИ ПРОБЛЕМЫ ВОЙНЫ И МИРА

Постников Сергей Васильевич

доцент кафедры гуманитарных и социально-экономических дисциплин Вольского военного института материального обеспечения Минобороны России, кандидат педагогических наук, доцент, профессор Академии военных наук,

Постникова Ольга Анатольевна

профессор кафедры русского языка Вольского военного института материального обеспечения Минобороны России, кандидат исторических наук, профессор Академии военных наук,

Андре Карлуш Педру

*военнослужащий вооруженных сил Анголы, курсант специального факультета Вольского военного института материального обеспечения Минобороны России
(национальная группа Анголы)*

На раннем этапе своего развития население Черной Африки создает целый пласт культурного наследия, посвященного проблемам жизни и смерти, в т.ч. насильственной смерти. В первую очередь, это мифы о появлении смерти, что было попыткой философского осмысления причин зла, насилия, войн.

Наиболее часто встречаются различные версии о появлении смерти на земле через «состязание» – некое божество колеблется умеют умирать люди или нет, для того, чтобы решить эту дилемму, он посылает к людям двух посланцев одного с сообщением: «люди не будут умирать» (или «люди будут умирать, но потом снова будут оживать»), а другой с сообщением: «люди будут умирать». Первый посланец с хорошей для человечества вестью – обычно хамелеон, а второй – ящерица (субийя, зулу и др.) или саламандра (дуала, баквири [1, с. 64]). Несмотря на то, что хамелеону давали фору – отправляли первым, посылали второго посланника, когда хамелеон уже прошел половину пути, он все равно приходил последним, потому что по разным причинам задерживался в пути. До сих пор у некоторых африканских народов есть традиция травить хамелеона, засовывая ему табак в рот, приговаривая при этом: «Ты пиялся дорогой вместо того, чтобы поспешить и прийти к нам первым» [1, с. 59–61]. Относительно ящерицы, то её также недолюбливают, например бушмены съедают любую ящерицу, которую они поймают.

Существует вариант истории о происхождении смерти в племени амакоса (Южно-Африканская Республика), она более логична и понятна – раньше люди не умирали вообще. Но вскоре на земле стало так тесно, что не всем даже хватало воздуха, которым они могли бы дышать. Было принято решение на общем собрании, что единственный выход это то, что люди должны умирать. Но это, как и в предыдущих вариантах, должна была решить случайность – Творцу послали хамелеона с сообщением, что люди не желают смерти и ящерицу с сообщением, что люди должны умирать. Ящерица легко обогнала хамелеона, который постоянно отвлекался на пути, чтобы поест ягод и насекомых, а впоследствии и вовсе заснул [1, с. 61–62]. Иногда вместо ящерицы, в мифе о происхождении смерти фигурируют синеголовый геккон или заяц.

По другому, менее распространенному мифологическому мотиву, люди стали смертными как бы в наказание за то, что проспали свое бессмертие, которое им собирался дать бог, если бы они сумели прободрствовать: этот мотив порожден очевидной аналогией сна и смерти. Среди прочих мотивов есть и мотивы наказания, и более архаические: аналогия с месяцем, со змеей, сбрасывающей кожу, и пр. В некоторых мифах говорится о мировой катастрофе, например о потопе (хотя в литературе есть ошибочное мнение, что народы Африки не знали мифа о потопе), о мировом пожаре. Есть мифы о происхождении огня, домашних животных, культурных растений.

Часто смерть африканцам представлялась в виде старца. Существует легенда о двух старцев – Жизнь и Смерть, которые захотели пить из источника. Но дух источника сказал, что первым это должен сделать тот, кто старший. Жизнь и Смерть начали спорить, кто на свете появился первый жизнь (ведь без жизни в мире ничего не было) или смерть (ведь если в мире ничего не было, значит это было состояние смерти). Дух источника решил их спор сказав, что они ровесники, ибо без жизни нет смерти и наоборот.

Проблема насилия весьма актуальна и для доколониальной Анголы, «сколько лет прошло с тех пор? Никто не знает. Одно только можно сказать с уверенностью, что описываемые события произошли в очень давние времена, еще задолго до того, как на эту землю пришли португальцы». В частности, в сказании о правителе Банго-а-Мусунго, вполне исторически реальном деятеле, который прославился своей жестокостью по отношению не только к рабам («Рабы никогда не вызывали у него жалости. Он считал их низшими тварями, дикими животными, ничем не отличавшимися от тех, за которыми он гонялся на охоте»), но и к свободным единоплеменникам («Люди знали: прояви кто хоть признаки недовольства, тотчас будет казнен. И так как никто не решался открыто обвинить вождя в жестокости, смерти следовали одна за другой. Ужас сковал людей»), социально-политическое насилие осмысливается как явление противоправное, осуждается обществом. В сказании организованное насилие, бунт народа оправдывается искоренением такого насилия: «И вдруг... они бросились к подземному жилищу, охваченные одним желанием во что бы то ни стало помешать ненавистному вождю когда-нибудь выйти наружу. ...Люди таскали со всех сторон камни и наваливали их один на другой, один возле другого до тех пор, пока над последним жилищем Банго-а-Мусунго не вырос огромный памятник, и сегодня еще видимый издалека» [2, с. 106–114].

Традиционное черно-африканское общество доколониального периода уже знало войны и, по мнению африканиста Дж. Миллера, ее ведение было наряду с торговлей «преимуществом» в «сравнительно статичном мире королей лунга» [4, с. 68]. Об этом факте говорит и то, что в числе публичных функций жрецов африканских племен были обряды военной магии и принесение жертв божествам войны. Верховное божество многих народов Черной Африки, их небесный бог становился племенным богом-воителем. Примером этого могут быть восточно-африканские масаи, воинственный народ, который чтил бога-воителя Энгаи (одновременно небесное божество дождя). Масаи верили, что Энгаи разрешил им производить грабительские набеги на соседей, захватывать у них скот и другую добычу; ему молились воины во время похода и по возвращении с добычей (благодарственное моление); правда, женщины тоже молились Энгаи. Другой пример – племена Золотого Берега (нынешняя Гана). Здесь было два племенных союза – южный и северный; первый почитал бога Бобовисси, второй – бога Тандо. Оба эти образа сложные, но в обоих хорошо видна связь с межплеменными отношениями, с войнами. Им молились перед военными походами. Племена, отпадавшие от северного союза (во главе которого стояли ашанти), переставали почитать бога Тандо и переходили к культу Бобовисси. Когда в 70-х гг. XIX в. англичане нанесли поражение ашанти, престиж бога Тандо, не сумевшего защитить свой народ, пошатнулся. В религии йоруба одним из верховных божеств считается Огун – покровитель кузнецов, охотников и воинов, бог железа и войны, хранитель Правды. Обычно он изображается с мачете, ромом и табаком. Его цвета – зелёный и чёрный, символ – нож. Огун обладает огромной, иногда грубой, силой, которую призывают, чтобы удалить препятствия, блокирующие дорогу и личную судьбу. Он наносит поражение врагам и является надежной защитой. Энергия Огун в Природе проявляется посредством утвердительных и агрессивных действий. Этой энергии присуща динамика и живучесть. В жертву ему обычно приносят собаку, но бывали и человеческие жертвоприношения с целью обеспечить удачный исход войны [5].

Близкими к ним персонажами африканской мифологии можно считать демона насилия у суахили Попобаву, бога в религии йоруба Шанго, божество грома и неба в дагомейской мифологии, вершителя верховного суда Хевиозо. Дух огня, грома, молнии,

войны, барабанов бата, танцев и празднований Шанго воплощал в себе дух мужской силы. Его оружие – короткий двусторонний топор оше (oshe), цвета – белый и красный. Оришу призывают игрой на мараках. Его собрат Хевиозо был одновременно связан и с плодородием (посылание дождя, урожай), и с разрушением (смерть людей, засуха) [5].

Как и в мифологии других народов, в ангольской редко торжествует грубая сила, воинственность, симпатии его создателей всегда на стороне слабых, маленьких, но ловких и умных. Кролик может, например, перехитрить двух огромных животных – слона и гиппопотама («Кролик, Слон и Гиппопотам»), а кролик и обезьяна запросто расправляются с жадной львицей и удавом («Кролик и Обезьяна»). Вместе с тем заметим, что войны как социально-политическое явление в жизни африканцев играли особую роль. Так, у народа «имбангала были причины охотиться за пленными: те им были нужны для ритуальных человеческих жертвоприношений и для возмещения потерь воинов, которые они несли в нескончаемых войнах; их военная тактика была разработана с учетом этих задач» [4, с. 159]. С появлением ранних государств на территории Анголы начинаются междоусобные войны между племенами. Причиной такой войны в легенде «О том, как стали враждовать народы» указывается личная зависть племенных вождей, их непримиримость и несговорчивость, «ненависть так глубоко вошла в сердца людей и земля так сильно пропиталась кровью, что никакие предложения об установлении мира мстительные люди не принимали» [2, с. 243]. Другой причиной было состояние экономики. Так войны короля Вашконселуша, как сетует неизвестный народный историк, привели «к таким опустошениям, что торговля вообще прекратилась, дороги были перекрыты, а уничтожение урожая вызвало всеобщий голод» [4, с. 172]. Война Каландулы «велась в основном за главный торговый путь, проходивший от королевства Нзинги, Матамбы, через земли ндембу...» [4, с. 177]. Однако, как считает Дж. Миллер, «повествовательные эпизоды в традициях прямо ничего не говорят о войнах, которые должны были происходить в этот период» [4, с. 161].

Фольклор и мифология колониального периода отличаются мрачностью своей тематики. Их сюжеты редко рассказываются в присутствии европейцев. Лишь среди своих братьев-африканцев ангольский стихийный мыслитель чувствует себя раскованным и свободно ведет повествование. Как пишет по этому поводу писатель Анголы Каштру Сороменью: «В долгие, бессонные ночи у костров души африканцев раскрываются в поэтических образах сказок. Но когда наступает день африканец умолкает. Он смотрит вокруг, думает о своей искалеченной судьбе и замыкается в себе, обезличиваясь перед белым человеком» [2, с. 6].

Среди особенностей и причин возникновения первых ангольских государств Дж. Миллер называет некоторые специфические условия, которые в полной мере можно считать элементами ангольского военного искусства того периода. Среди них: контроль над скудными, но ценными природными ресурсами; военная или стратегическая позиция; институционные инновации, которые способны были привлечь людские ресурсы; идеологические инновации; внешние союзники; торговые монополии; прибавочный продукт земледелия; превосходство в технике; индивидуальный талант [4, с. 212–216].

Военное искусство африканцев начинает приобретать некоторые инновации, собственные изобретения, оцененные европейцами. Так, народ имбангала в войне с португальцами для обороны своих поселков, как противоосадное сооружение, стал использовать фортификационные укрепления – киломбо, частоколы, палисады [4, с. 196].

К началу XVIII в. в культуре ангольских народов появляется направление, которое можно определить, как военная идеология. Использование королями мбунду идеологии в сфере политики даже затемняло различие между «силой» и «магией», ибо магические компоненты занимали важное место в арсенале сил, которыми располагал король. Это ясно видно из политических традиций, которые рассказывают о войнах исключительно в понятиях фетишей и магических сил; о том же свидетельствует и внимание, какое мбундские военачальники уделяли длительным магическим приготовлениям в период столкновений с воинами-имбангала. «В связи с этим, – как отмечает Дж. Миллер, – а также в связи с важным

значением организации и мобилизации людей можно добавить, что превосходство в вооружении не играло, по-видимому, значительной роли в образовании государств у мбунду. Идеологическое же превосходство, вероятно, было важным средством привлечения людских ресурсов» [4, с. 214].

Национальная философская мысль в странах Чёрной Африки, в т.ч. и философия понимания войны и армии, появилась лишь во 2-й пол. XX в., в процессе деколонизации африканских стран.

Родоначальником этого направления африканской этнофилософии считается бельгийский миссионер Пласидо Темпельс, опубликовавший в 1946 г. книгу «Философия банту» (фр. *La Philosophie bantoue*). По Темпельсу, онтология банту – это, прежде всего, теория сил. Анализируя мировоззренческие идеи бантуязычных народов, воплощенные в их религии и языке, он вычленил основополагающее понятие «жизненная сила», которым обозначил формы эманации божественной сущности, присутствующей в мире. Первым африканским философом стал руандийский аббат Алексис Кагаме, издавший в 1956 г. книгу «Банту-руандийская философия бытия». Как и Темпельс, он исходил из существования коллективной и неизменной философии банту, однако выводил ее в основном из данных анализа языка киньяруанда.

Новый этап в развитии африканской политической и социальной философии представляют собой многочисленные современные этноконцепции. Сегодня, как считает Н. Мава, «она получает свое продолжение в таких теориях как «негритюд» Леопольда Седара Сенгора», основанную на ценностях эмоций, ритма и интуиции, ««философия сознательности» Кваме Н'Крумы, «самобытность» Мобуту Сесе Секо, которые опираются на мифические, культурные, духовные и даже телесные особенности негро-африканца. Эти особенности, систематизированные и предельно абсолютизированные, и составляют, согласно этнофилософии (вариантами которой являются «философия банту», негритюд, «философия сознательности», самобытность), «африканскую философию», представляющуюся как единая коллективная и общая для всех негро-африканцев!» [3, с. 14].

Стремясь доказать существование специфической «африканской философии», этнофилософия обращается к традиционному африканскому прошлому, где она обнаруживает мифы, верования, культуры, которые затем систематизируются и представляются в виде «африканской философии».

Гуманистическое направление в понимании мира раскрывается в философии убунту (зулу *ubuntu* и коса *ubuntu* – человечность) – южноафриканское направление этики и гуманистической философии, особое внимание уделяющее понятиям верности и лояльности в отношениях между людьми. Убунту является одним из основополагающих принципов новой Южно-Африканской Республики. Его положения связываются с идеями Африканского Возрождения.

По сути, убунту – это философия непротивления насилию, африканский пацифизм. Не случайно, характеризуя убунту, архиепископ Десмонд Туту в 1999 г. дал ему следующее определение: «Человек с убунту открыт и доступен для других, принимает других людей, не видит для себя опасности в том, что другие талантливее и добрее, поскольку он твердо уверен в себе, понимая, что является частью большего целого, и, наоборот, человек с убунту угнетён, когда других оскорбляют или унижают, пытаются или угнетают».

Специфической попыткой познать соотношение добра и зла в африканском мире, мессианской роли африканцев, противостояния белой и черной рас является теория негритюда. Этот термин впервые применил Э. Сезэр в поэме «Возвращение в родные места» (1939), понимая под ним свойство менталитета африканцев, как дух или ритм, «философию недеяния», Сенгор создал концепцию, отражавшую манеру самовыражения характера чернокожего, черной цивилизации – совокупность ценностей африканского мира. А главным идеологом стал Л. Сенгор (1906–2001).

Одной из главных составляющих негритюда считается «поэзия действия», при этом основоположник теории исходил из противопоставления африканской чувствительности

(ощущений и действий) европейскому рационализму (анализу и абстракции). Вначале негритюд у Сенгора – некое философское учение, определяющее место черного человека в мире, как объективная реальность (основа аутентичности), как фактор единения и консолидации. Ж.-П. Сартр видел у негритюда две стороны, а у его создателя – два лица (принадлежащего Европе и Азии: «маяк и зеркало», «душа и знамя», «революционер и раскольник»). И рассматривал этот явный дуализм как реакцию африканцев на «отбеливание».

В основу негритюда легли утверждения об исключительности негро-африканской цивилизации. Его сторонники провозгласили особую роль негроидных народов в духовном развитии человечества. Сначала эта теория отражала протест против колониализма и расовой дискриминации, выступала против приоритета европейских духовных ценностей. Позднее негритюд приобрёл другую окраску – в нём стали прослеживаться мотивы расовой исключительности, расовое сознание негритюда противопоставлялось классовому.

Перу Л. Сенгора принадлежит одно из первых осмыслений африканскими философами проблемы роли военного лидера. Оно оформилось в виде стихотворения «Ноливе» [17]. Повествование ведется от имени африканского владыки, вождя зулусов Чаки. Память о нем занимает громадное место в истории зулусов. Первые десятилетия XIX в. получили у южноафриканских народов название «дифакане» или «мфеканс». На русский язык слово переводится как «перемалывание» [14, р. 75]. Это был период многочисленных войн, в ходе которых происходило объединение одних племен, дробление и миграция других. Важнейшая роль в этих событиях принадлежала зулусам и их правителю Чаке. Он проявил не только полководческий талант – с именем Чаки связаны и коренные перемены в управлении [16, р. 82].

Доблесть и силу Чаки воспевали Маголвапе, крупнейший зулусский поэт прошлого века, прозаик Р. Дломо в романе «Чака», поэт и писатель Вилакази. В 1979 г. вышла книга зулусского поэта Мазиси Кунене, озаглавленная «Великий император Чака. Зулусская эпическая поэма».

В Чаке все они видели «короля-воина», стремившегося положить начало зулусской государственности. «Африканский континент знает многих выдающихся лидеров и полководцев, но никто из них не захватывает наше воображение в такой же степени, как Чака, сын Сензангаконы» [9, р. 216] – писал в предисловии к своей книге Мазиси Кунене. Первым романом, написанным африканцем Южной Африки, стал роман «Чака». Т. Мофоло создал этот роман еще в начале прошлого столетия, в 1909–1910 гг. [13, р. 23].

Именно роман Т. Мофоло произвел на Л. Сенгора неизгладимое впечатление. Сенгор воспроизвел и опоэтизировал сюжет Мофоло. Вслед за ним идеализацией образа Чаки занимались еще несколько авторов. Идея у них, как правило, одна – Чака пожертвовал всем, что ему дорого, даже любовью, чтобы она не мешала ему служить делу своего народа.

В африканской литературе Чака стал, прежде всего, олицетворением силы африканских народов, их готовности идти на жертвы ради единства и самостоятельности. Временами звучит и идея, иногда именуемая в Африке «антирасистским расизмом». Слышится и афроцентризм в противовес европоцентризму. Большинство современных авторов стремятся не к тому, чтобы найти и собрать новые материалы о Чаке, а хотят в его образе воплотить свои сегодняшние идеи.

Другой африканский поэт и философ ганец М. Дэй-Ананг в своем стихотворении «Ашанти котоко» приводит аллегорические представления своих соотечественников о мире и войне. Он пишет: «Мир похож на женщину, / Когда она за топливом идет, / чтоб обогреть свой дом. / Она берет валежник и корягу, / Сухую щепку, хворост и плавник – / Все, что горит. / Связала воедино / И вот, взвалив на плечи / Большую и тяжелую вязанку, / Идет домой. / Вот так и мир / Сбирает воедино / Двенадцать языков: / Могучих га, / Бесстрашных акан, / Воинственных эве, искусных фанти, / Выносливых крепи, / Ашанти балгородных / И верных акимов и аквапимов; / Мир всех сплотил / В могучую семью». Война же у него – это «яростная неукротимость», «суетный крик, молчанье мира», «поднимающая свое грозное

оружие на соседа» [6, с. 127–128]. Традиционным для африканских народов символом мира и благополучия, противостоящим войне, болезням и смерти в другом его стихотворении «Паутинки мира» выступает образ паука, плетущего паутину, призванную «Опутав людей и события, / На дорогах войны / Человечество остановить» [6, с. 129].

Совершенно иную сторону войны показывает ангольский философ поэт А. Жазинто. В стихотворении «Народ ушел на войну» затрагиваются экзистенциальные мотивы, сопоставление смерти одного человека и целого народа: «Каянга ушел на войну, / Вернется ли он не знаю / ... / Народ ушел на войну. / Я знаю: народ вернется». Мир в ожидании мира – это мир размышляющих стариков и вспоминающих женщин, в котором «Даже птица не режет крылом раскаленное небо», «Собаки томятся от жажды. / Мухи вьются / В струистом колыпании зноя – / Это все потому, что ушли создатели жизни – мужчины» [6, с. 75].

Философия сознательности К. Н'Крума (1909–1972) коренным образом отличалась от философии негритюда, хотя и базировалась на сходных источниках. Он, как марксист, был готов изменить мир любой ценой, не замыкался в рамках теории африканской исключительности, пытался создать «философию действия» и сделать ее основой консолидации африканцев. Ему принадлежит инициатива унификации национальных целей революционного движения в Африке. Н'Крума в «Руководстве по ведению революционной войны» говорит о триединой цели – национализм – panaфриканизм – социализм – и подчеркивает, что ни одна из этих целей не может быть достигнута без двух других [12, р. 24]. Вполне с ним солидарны Мугабе в Зимбабве, Нуйома в Намибии и душ Сантуш в Анголе.

В форме всеобщей революционности, идеи африканской солидарности звучат в речах конголезского лидера Патриса Лумумбы (1925–1961). Он говорит, что без единства африканцы не смогут устоять перед чудовищными аппетитами империализма: необходим единый фронт освободившихся и еще борющихся за освобождение народов Африки, чтобы каждое государство было вправе рассчитывать на помощь всех стран континента. История континента идет обособленно и зависит только от африканцев: «Африка никогда не будет свободной и независимой, если какая-либо ее часть останется под иностранным господством» [15, р. 47].

Принадлежность идеям революционности наиболее ярко выразилась в творчестве конголезского лидера Мариана Нгуаби. «Нельзя стать революционной армией теоретическим путем, – пишет он, – этого можно добиться только путем практики» [11, р. 158]. Непримируемость революционера идеализируется им и переносится на все стороны общественной жизни. Он призывает «вести настоящую войну за экономическую независимость, материализующуюся в конкретных, ощутимых и определенных действиях и победах» [15, р. 173].

С позиций этического идеала, равенства людей, такие мыслители, как – Жизель Рабесахама, Жилус Ньерере, Мамаду Диа и Амаду Али Диенг – отвергли капиталистический путь развития. Таким образом родилось понятие «африканский социализм». Оно в 1960–1970-е гг. играло большую роль в культурологической и философской мысли в Тропической Африке. В то же время, отмечается в работе, мавританский ученый Амед Баба Миске, Эликия М'Бокло из Заира доказывали неприменимость марксизма к африканскому обществу.

Среди милитаристских течений современной африканской философии не последнее место занимает расовая идеология самоутверждения людей с черным цветом кожи – афроцентризм. По своей природе эта философия направлена на борьбу с евроцентризмом в различных сферах общественного сознания: науке, философии, религии, искусстве и поведении. Своей целью она ставит реабилитацию негроидной расы, самоидентификацию, ценностное возвышение африканской культуры вплоть до абсолютизации культурно-исторических и расовых особенностей, представления об исключительной роли негроафриканцев в мировой истории. С момента своего возникновения в нач. 1980-х гг. афроцентризм претендует на то, чтобы стать универсальной идеологией африканцев,

основой их единой морали и нравственности, этики и эстетики, законом общественного устройства, руководством к действию и методологией научных исследований.

Главным теоретиком афроцентризма стал Молефи Кете Асанте. В своих работах «Афроцентризм: теория социальных перемен» и «Афроцентристская идея» он впервые заявил, что афроцентризм – это идеология африканцев, живущих на континенте и за его пределами, в том числе афроамериканцев, которые, как и все, должны помнить и чтить свою историческую родину.

Суть афроцентристской концепции истории – первенство негро-африканской культуры в мировой цивилизации. Большое внимание афроцентристы уделяют высокоразвитой древнеегипетской цивилизации, созданной, по их мнению, именно негроафриканцами. Кроме того, «среди древних цивилизаций, которые Африка дала миру: Эфиопия, Нубия, ... Куш, Аксум, Гана, Мали и Сонгай» (М.К. Асанте).

Среди путей возвеличивания негроафриканцев оправдывается и военная экспансия черного населения над белым. Ведь это – «ответные действия» «всех негров Африки, Азии, Европы, Австралии и обеих Америк», с которыми была война. «Война всем неграм, / что стыли в грезах, / витали в сказках, / в кровавых венках / и пестрых масках, / война всем неграм, / забитым темным, / всем неграм бедным, / всем неграм беглым, / война их пляскам, / их песням, / сказкам» (Б. Буа Дадье, Берег Слоновой кости) [6, с. 98].

Осмыслением роли и последствий противостояния черной и белой рас занимались и занимаются нигерийский писатель, поэт, философ, критик Ч. Ачебе (1930–2013), известный прежде всего своим первым романом «Распад» (или «И пришло разрушение»), опубликованным в 1958 г. и описывающим приход европейцев на африканскую землю и его разрушительные последствия; ганский философ и культуролог Кваме Энтони Аппиа (род. 1954), занимающийся вопросами политической философии, философии языка, африканской интеллектуальной истории, расовой теории, семантики, морали; ангольский писатель, поэт, философ, политический деятель Агостиньо Нето (1922–1979).

А. Нето был одним из наиболее авторитетных представителей той «новой волны» африканской революционной демократии, которая в основном пришла к власти в сер. 1970-х гг. Эта «новая волна» африканских революционных демократов пошла значительно дальше своих предшественников, пионеров национальной демократии 1960-х гг., в научном анализе африканского общества, целей и этапов освободительной войны и в практических преобразованиях.

Для стратегии А. Нето характерна диалектика. Они не знали застывших лозунгов, идей, форм и, последовательно стремясь к полному политическому и социальному освобождению Анголы, при выдвижении конкретных задач всегда учитывали реальные возможности и обстановку.

А. Нетто противопоставляет идеям «африканского социализма» концепцию научного социализма. Он заявляет, что не может быть европейского или африканского социализма, социализма для развитых стран и социализма для развивающихся стран. «Есть только один, научный социализм, ставший реальностью на значительной части земного шара», и что задача заключается в том, чтобы, исходя из конкретных ангольских условий, претворить в жизнь гениальное учение марксизма-ленинизма. «Мы защищаем национальное единство, а оно нет. Они хотели бы, чтобы рабочий класс правил, но правил один и при этом постоянно борясь с другими классами» [7, р. 497]. Разночтения в трактовке строящегося мира вместо независимости приведут к неокOLONIALИЗМУ или неустойчивому равновесию между зависимостью и независимостью, между прогрессом и реакцией [8, р. 300].

Еще в нач. 1960-х гг. А. Нето сознавал, что национальная независимость не обеспечивается только свержением португальского колониального ига, что нужно «проявлять бдительность в отношении попыток ведущих империалистических держав заменить архаичный португальский колониализм более гибкими формами неокOLONIALИЗМА». Ангольский философ выдвигал и задачи социального плана, свидетельствовавшие о его намерении в условиях независимости преобразовать ангольское

общество, защищать интересы рабочих и крестьян, добиваться установления социальной справедливости [10, р. 63]. Идеи о пагубном влиянии колонистов постоянно звучат и в его стихах: «Жерди, обитые жестью, / Вбитые в красную землю, – / Остов убогого дома. / Жалкие тряпки в лохмотьях – / Как дополнение к пейзажу. / Солнце, сквозь щели пробившись, / Будит хозяина дома. / Двенадцать часов работы – / Его ежедневное рабство. / Дроби камни! / Таскай камни! / ... / Старость приходит быстро. / Хватит для успокоенья / Рваной одной цинówki. / Ночью он, благодарный, / Умрёт голодной смертью...».

В то же время в годы борьбы за независимость лидеры МПЛА не говорят о социализме как цели Движения. Они сознавали, что национальное освобождение само по себе представляет цель и базу для сплочения патриотических сил. Сознывая закономерность националистического этапа развития в массовой борьбе народов колониальных стран, они не спешили перескакивать через этот этап, объявлять его пройденным, изжитым, но и решительно отказывались от абсолютизации национализма, от узкого, эгоистического.

Проблема национального единства имеет в Анголе, как и в большинстве стран Африки, этнический аспект. Огромные бедствия принесли Анголе попытки использования этнической неоднородности в политических целях. Нето последовательно отстаивал идею единства всех племен, рас и народностей, проживающих в Анголе. Под его руководством МПЛА стало всенациональной организацией в отличие от трайбалистских группок и движений, охотно берущих на вооружение популистские лозунги. Он был противником беспринципных политиканов, готовых принести страну в жертву своему честолюбию и властолюбию. «Не может быть единства с марионетками, – говорил А. Нето. – Вопрос о единстве ставится правильно только тогда, когда речь идет о патриотических силах с различными тенденциями, между патриотами и предателями единство невозможно» [8, р. 33–34].

Современная культурная традиция ангольцев в понимании наиболее острых социально-политических проблем человечества продолжает развиваться в направлении, заложенном в середине прошлого столетия и основанном на исторических тенденциях африканского мировоззрения прошлого. В целом проблема понимания насилия, войны и мира в черно-африканской культуре стоит лишь в начале своего пути, но уже сейчас ощущается мощнейшая тенденция в ее дальнейшем развертывании.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вернер Э. Мифы народов Африки / Пер. с англ. Т.Е. Любовской [Текст]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007.
2. Истории чёрной земли. Сказки и легенды народов Анголы [Текст]. Пер. с португ. Л.В. Некрасовой. – М.: Изд-во «Наука», 1975.
3. Мава Н. «Африканская философия» в свете диалектического и исторического материализма (на материале франкоязычной литературы) [Текст]. Дис. ... канд. филос. наук. – М. 1985.
4. Миллер Дж. Короли и сородичи. Ранние государства Сбунду в Анголе [Текст]. Пер. с англ. О.Л. Орестова и О.С. Томановской. – М.: Изд-во «Наука», 1984.
5. Огун // Мифы народов мира / под ред. С.А. Токарева [Текст]. – М.: Советская энциклопедия, 1980–1982.
6. Поэзия Африки. Библиотека всемирной литературы [Текст]. Серия 3. Т. 131. – М.: Худ. литература, 1973.
7. Africa Contemporary Record. Annual Survey and Documents. 1977–1978 [Text]. – L., 1979.
8. Barnett D., Harvey R. The revolution in Angola. VPLA, life histories and documents [Text]. – N.Y., 1972.
9. Kunene M. Great Emperor Shaka [Text]. – Zulu Epic., 1979.
10. MPLA. Angola. Exloitation esolavadieste. Resis tance nationale [Text]. – P., 1961.

11. Ngouabi M. Vers la construction d'une société socialiste en Afrique [Text]. – P., 1975.
12. Nkrumah K. Handbook of Revolutionary Warfare [Text]. – N.Y., 1969.
13. Ogunbesana K. A King for All Seasons: Chaka in African Literature [Text]. – New York, 1973.
14. Okoye F.N. Tshaka and the British Traders [Text] // Transafrican Journal of History. – 1972. – vol. 11. – № 1.
15. Remarques congolaises et africaines [Text]. – Bruxelles. – 1967. – № 3.
16. Senghor L.S. On African socialism [Text]. – London, 1964.
17. The new Black Magazine [Электронный ресурс] // Terms&Conditions. – 2005. – Режим доступа: <http://www.thenewblackmagazine.com/view.aspx?index=496>
18. Encyclopedia of African Peoples [Text]. – L., 2000.

БАСТАУЫШ КЛАСТА АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Рабаева А.Ш.

№36 қазақ орта мектебінің мұғалімі, Ақтөбе қаласы

Қазіргі ғылым мен техниканың қарыштап дамыған кезінде оқу- білімнің, соның ішінде болашағымыз- бүгінгі мектеп оқушысының білімі, тәрбиесі маңызды мәселе. Еліміздің әлеуметтік экономикасының дамуына дамыған, білімді де білікті тұлғаны тәрбиелеу- аса құрметті қоғамдық міндет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев 29 қаңтар 2011 жыл Қазақстан Халқына Жолдауында «Мен қазіргі заманғы қазақстандықтар үшін үш тілді білу әркімнің дербес табыстылығының міндетті шарты екендігін айтып келемін. Сондықтан 2020 жылға қарай ағылшын тілін білетін тұрғындар саны кемінде 20 пайызды құрауы тиіс деп есептеймін»- деген болатын [3].

Сондай-ақ елбасы «еңбек нарығының даму серпіні мен келешегіне сәйкес келетін білім беру мен кәсіптік қайта даярлаудың халықаралық стандарттарын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік саясат» орайында ағылшын тілі жөнінде «кез келген ортанқол мектептің балаларға ең жоғарғы деңгейде шет тілін оқып үйренуіне жағдай жасайтындай дәрежесіне қол жеткізуіміз міндет», -деп атап көрсетті. Еліміздегі үштілділік саясатын жүзеге асыру мектептен бастау алатыны белгілі. Осыған орай 2013-2014 оқу жылында республикамыздың барлық мектептерінде ағылшын тілін 1-кластан оқыту еңгізілді.

Бастауыш сынып оқушылары еліктегіш, жаңаны жаны сүйгіш келеді. Осы бүлдіршіндерді ана тілімен қоса өзге ұлт тілін игерту жолдарын дұрыс таңдай білу жақсы мамандар қолында. Дегенмен, ағылшын тілін саналы меңгерту, оны өз деңгейінде қажеттілікке айналдыру, бір жылғы мәселе емес. Сондықтан ағылшын тілін оқыту ісімен шұғылданатын мамандар арасында туындайтын бір сұрақ: ағылшын тілінде өз ойын ауызша және жазбаша еркін жеткізе алуға қалай үйрету керек? Оқушыны ынталандыру үшін қандай әдіс - тәсілдерді, технологияларды қолданған жөн?

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8-бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті - ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен іс-тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптстыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» деп атап көрсетілген.

Чехтың ұлы педагогі Ян Амос Коменский «Ұстаз оқушыға өзінің тәсілдерін үйретуден бұрын алдымен оның бойында білім алуға деген талпынысты оятып алуы қажет. Егер шәкірттің бойында оқуға деген ынта – ықылас оянбаса, онда жүз мұғалім оған төніп тұрса да одан түк шықпайды» деген болатын. Білім, біліктерін оқушылардың зердесіне қалай ұялатудың ұтымды жолдарын, әдістерін талмай іздеу – әр ұстаздың міндеті. Баланың

жасырын, тіпті тым терең жатқан қабілеттерінің көрінуіне мүмкіндік жасау үшін қызығу қабілетін ояту қажет. Мектеп оқушыларының шығармашылық қызығуын қалыптастыру өте маңызды, күрделі және көп салалы мәселе болып есептеледі.

Ікластарда оқушы тез шаршайды, тез жалығады, айналасына және жанындағы отырған жолдастарына көңіл аударып, қасындағы отырған оқушыны да өзімен бірге басқа әрекеттерге ауысуға бейім келеді. Әрине ағылшын тілінде олардың көңілін аулайтын түрлі ойындар, сергіту ойындары өте көп, тек оларды тиімді пайдалану оқушыны жалықтырмауға және сабақ барысымен тілдік әрекеттерді байланыстыру сабақ барысын әрлендіре түседі.

Бастауыш кластарда ағылшын тілін үйрету мынадай тіл дамыту жұмыстары бойынша жүзеге асады.

1. Лексикалық жұмыс
2. Грамматикалық жұмыс
3. Фонетикалық жұмыс

Тілді меңгеруде ең маңыздысы – лексика. Басқа білім салаларының ішінде лексиканың бірінші орын алу себебі мынада кейбір сөйлеушінің сөзінде грамматикалық қателер кездескенімен адамдар арасында қатынас болуы мүмкін [1]. Айтушының не айтқысы келгенін тыңдаушы түсінеді. Лексиканы меңгеру үшін түрлі әдіс - тәсілдер пайдаланылады. Нақты мағыналы сөздерді суреттер, зат, макет арқылы түсіндірген жөн.

Контексттерде грамматикалық құрылым, ондағы жаңа сөзбен басқа сөздердің барлығы оқушыларға бұрыннан таныс болуы қажет. Сонда оқушының назары жаңа сөздерге аударылады. Яғни грамматикалық материалды түсіндіруде қазақша мысал келтіріп, берілген мысалды ағылшынға аударып, екі тілдегі ұқсастық пен айырмашылықтарға тоқталған жөн. Содан кейін ағылшын тілінде жасалу жолын (ерекшелігін түсіндіріп өтетін грамматикалық материалды бекіту үшін, практикалық жаттығулар көп жасалу керек [2]. Демек шетел тілін оқыту барысында оқушыларды тілдік материалмен таныстырып қана қою жеткіліксіз, оларға оның қалай қолданылатынын көрсетіп, дұрыс айтуға, жазуға, оқуға дағдыландырып төселдіру керек. Фонетикалық материалды меңгерту үшін, фонетикалық дағдыларды қалыптастыру және жетілдіру үшін жаңылтпаштар, тақпақтар, өлеңдер жаттау оқушының дағдысын іскерлікке жеткізеді.

Алфавитті ертегі ретінде алып лексикалық қорын дамыту оқушылардың ықыласын, қызығушылығын арттырады. әріптеріге байланысты ойын элементтерін қолдану, ән айту, сергіту жаттығуларын жасау оқушыларды класс бөлмесінде қозғалыста жиі болуы, олардың қызығушылығын арттыра түседі.

Сондықтан мұғалім сабақ барысында ойын түрлерін пайдаланып отырса, оқушылардың ынтасы артып, алған білімдерін өмірде қолдана білу мен іздемпаздық дағдылары жетіле түседі. Ойын түрлерін сабақта тиімді пайдалана білу мұғалімнің меңгертіп отырған білімін аса зор ықыласпен тыңдап, білімді берік меңгеруіне көмектеседі. Жас ерекшеліктеріне байланысты ойын барысында тез сергіп, тапсырманы жылдам орындауға тырысады. Сабақта ойын түрлерін қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, белсенді түрде қатысып, түсінбегенін түсінуге мүмкіндік туғызады. Мұғалім ойын түрлерін жеңілден - ауырға, бірте - бірте күрделендіре жүргізуіне болады. Енді ағылшын әліпбиіндегі кейбір әріптерді түсіндіру барысындағы элементтерге тоқталып өтейін. Мысалы R әріпі кезінде “rain” сөзін түсіндіріп бірнеше бала қолшатыр астында “Rain, rain go away” әнін орындайды. “P” әріпін өткенде олар қолшатыр астында тұрып, жаңбыр астындағы күшікті қасына шақырады. “Purrry, purrry come to me. Let’s play under the tree”. Бастауыш класс оқушылары бұл тақпақты образға кіріп орындайды. Енді қолшатыр астындағы оқушылар күшікті қасына шақырып тал түбіне ойнай бастағанда талдағы жыланды байқайды “S” әріпін өту барысында “snake” сөзі лексикалық қорына толықтырылады. “Oh, Mary come and see. A big snake on the tree” деп қаша жөнеледі. Енді олар жылан шағып алмас үшін “V” әріпін өту барысында бірнеше оқушы класс ішінде микроавтобуска “van” отырып, “I am driving in my van” әнін орындайды. Ән бастауыш класс оқушысы өте жылдам үйренеді. “I am driving in my car” әуенімен орындалады. Осылай ертегіні түрлендіру арқылы мұғалім

алдындағы лексикалық, грамматикалық, фонетикалық тілдік әрекеттер сабақтасып орындалып жатады.

Қорыта айтқанда ойынның қай түрін алсақ та, балалардың өсіп-жетілуіне, ойлау қабілетінің дамуына, сөйлей білуіне өте зор әсер ететінін көреміз. Ойын олардың адамгершілік қасиеттерін, эстетикалық талғамдарын қалыптастырады, ұжымшылдыққа тәрбиелейді. Бұл қасиеттердің балалардың сіңуі үшін, олардың ойынына басшылық етіп, бағыт беріп отыру керек. Ойынның көп түрі бар: шығармашылық, сюжетті-рөлді, тұрмыстық, спорттық, қимылды, сөздік ойындар. Аталған ойынның қай түрін алсақ та, балалардың күнделікті тіршілікте елеулі орын алады. Олардың өсіп-жетілуіне, олардың ақыл-ойының дамуына әсер етеді, дүниетанымын арттырады. Сөйлеу қабілетін жетілдіріп, дүниетанымын молайтуда сөздік ойындардың орны ерекше. Сөздік ойындарды ойнатудың пайдасы зор. Мұндай сөздік ойындар арқылы балалар түр-түсті ажыратып, нәрселерді топтап айта білуге, іс – әрекетті, қимылды білдіретін сөздерді айтуға жаттықтырады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Америка ғалымының көзқарасы. Идея триединства языков в Казахстане правильна и будет способствовать развитию страны. // Казинформ. -15 мамыр. - 2008 жыл.
2. Президенттің Қазақстан халқына жолдауы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан». Астана, 28 сәуір. - 2007 жыл.
3. Н. Ә. Назарбаев 29 қаңтар 2011 жыл Қазақстан халқына жолдауы.
4. Қалиев Ж., Мальцев В.С., Очаковская З.Н.. English – Ағылшын тілі. «Мектеп» баспасы, 2001.

ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК КӨРІНІСІНІҢ ТІЛ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ БЕЙНЕСІ

Сайлыбайқызы Гүлім

*С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті
филология мамандығының 1 курс магистранты*

Тілдің табиғилығы мен оның даму мәдениеті қадым заманнан бері көтеріліп келе жатқан мәселе, бұл ұлттық таным мен ұлттық сана сезімнің қалыптасуынан келіп шығатын үрдіс екені белгілі. Қазіргі тілдің даму ширегіне жеткен кезінде, және жаһандануға байланысты тіларалық қарым-қатынастың тереңдей түскен шағында бұны ескі сарынмен және біржақты заңдылықтардың шеңберінде қарау көп жағдайларда қазір тілшілердің, тіл жанашырларының сыңаржақ пікірлерін туындатып жататыны да аян. Қазіргі тіл тазалығымен оның мәдениетінің дамуын әлеуметтік лингвистика, психолінгвистика, когнитивті лингвистика сияқты тілдің ғылымның өзге ұштасқан салаларымен байланыстыра қарап бағамдауымыз қажет.

Айрықша теориялық ғылыми пәндердің қазіргі өмір талабына байланысты тәжірибеге араласуы қоғамдағы қалыптасқан тілдік ахуалға байланысты. Қазақстандағы тілдік қарым-қатынастың сан қырлылығы мен күрделілігі қазір тілдің типологиялық, генетикалық және функционалдық қасиеті жөнінде тұрақталған тұжырым айтуға негіз бола алмайтынын байқап отырмыз.

Ұзақ жылдар бойы орыс тілінің басымдылығын көріп келген қазақ тілінің тазалығымен мәдениетін орыс тілінің қарым-қатынасынсыз қарастыру мүмкін болмай отыр. Бұл мәселелерді көтермес бұрын қазіргі қазақ қоғамында қалыптасқан тілдік ахуалға назар аударуымыз қажет. Тарихта біртұтас ұлттың дінге, мәдениетке, идеологияға және тілге байланысты себептердің салдарынан екіге бөлінуі бізге белгілі.

Қазіргі қазақ қоғамына көз жүгіртетін болсақ, қазақтардың тілге байланысты орыс тілді және қазақ тілді қазақтар болып екіге бөлініп қалыптаса бастағанын байқаймыз. Бұл әсіресе Қазақ елінің егемендік алуынан кейін жандана бастағаны айқын болып отыр. Осы мәселелерге түбегейлі көз жүгірту үшін бірнеше жәйттің басын ашып алуымыз қажет. Мәселен, қазақтардың ұлтқа ұюы мен олардың консолидациялану жолы, әдеби тілдің қалыптасуының ұлттық сезімді қалыптастыруға ықпалы, қазақ әдеби тілінің қалыптасу, даму жолдары және осыдан келіп шығатын тіл мәдениеті мен оның тазалығын сақтаудың проблемалары сияқты мәселелерге ұласады.

Түркі тілдес тайпалардың XIII – XIV ғасырларда дербес ұлттарға айнала бастауына, біріншіден, олардың тілдік туыстықтары негіз болды. Түркі тілдерінің ішінде қазақ тілінің ең жаңа түркі тілдер категориясына жататыны, қазақ тілінің көнеден дами келе жаңарған, өміршең тіл екенін дәлелдейді. Сондықтан сан ғасырлық тарихы бар, миллиондаған адамдарға қызмет етіп отырған, Орталық Азиядағы іргелі бір мемлекеттің тілі болып табылатын қазақ тілі сияқты ірі тілдің тұтас тарихын таныту үшін оның даму кезеңдерін қоғамдық құбылыстармен байланыстыра отырып сипаттау, дамуын дәуірлеу, оны дамыту мен ары қарай жетілдіруіне үлес қосқан қайраткерлер әлемінің тілдік көрінісін бағамдау сияқты қыруар мәселелерді жүйелеу қажет болады. Бұны бір мақаланың көлеміне сыйдыру мүмкі емес. Қазақ тіл мәдениеті қазақтың ауызша және жазбаша көркем әдеби тілімен ұштасып жатқандығы, оның көптеген мәселелері қазақ қауымының қазақ поэзиясы тарихын танып-білуімен шешілетіні мәлім. Кез-келген тілдің стильдерінің барлығы әдеби тілден тарамдалып шығады.

Қазақ тіл білімінде осы күнге дейін «әдеби тіл» деген ұғымға тиянақты бір анықтама берілмей келеді. «қазақ әдеби тілі», «қазақ жазба әдеби тілі», «қазақтың ауыз әдебиеті тілі», «қазақтың жалпыхалықтық тілі» деген ұғымдар бір-бірінен ажыратылып, әрқайсысы нақты анықтамаға ие бола қойған жоқ. Өйткені қазақ тілінің бізге мәлім тарихының өн бойындағы сыры, ерекшеліктері, жұмсалы өрісі толық зерттелініп, қазақ қауымы тарпынан түйсініліп біткен жоқ. Халықтың әдеби тілінің қалыптасып, дамуы сол халықтың әлеуметтік тарихымен тығыз байланысты. Қауымның ру-тайпалық дәуірін айтпағанда, бірнеше саяси-территориялық бөліктерге бөлініп келген дәуірдегі халықтың әдеби тілі мен ұлт болып құралғаннан кейінгі ұлттық әдеби тілінің сипаты бірдей болмайды. Осы күнге дейін «ұлт» деген ұғымның нақты мағынасына жете түсінбей жүрген қазақ үшін бұл мәселе күрделі. Орыс тіліндегі «нация» мен «национальность» атаулары қазақтың бір ғана «ұлт» сөзімен беріледі. Шын мәнінде орыс ұғымында «Русская нация» тек орыс халқын қамтымайды, Ресей Федерациясын мекендейтін, мемлекетті құрайтын барлық ұлттардың мемлекетті құрайтын бірлік ретіндегі атауы, ал «национальность» ұғымы белгілі бір этностың өзіндік шығу тегін білдіреді. Ал біртұтас Қазақ мемлекеті үшін «қазақ» этнонимінің мемлекетті құрайтын барлық этностардың ұлттық ортақ атауы екінін түсіндіру үшін біз Қазақстанда бір ғана қазақ ұлты, 130 этностың не халықтың бар екенін дәлелдеп беруіміз қажет. Лингвистикадағы әлемнің тілдік көрінісі деген саласына жүгінетін болсақ, халықтың санасында осы ұғымның тұрақтылығын біз Ресейге қоныс аударған орыстарды ресейліктердің қазақтар деп қабылдауынан, Монғолия мен Қытайдан қоныс аударған қандастарымызды жергілікті қазақтардың монғол не қытай деуінен байқаймыз, бұл мемлекеттен сырт халықтардың оларды өздері келген мемлекеттегі ұлттың құрамдас бөлшегі деп тануынан шығып отыр.

Қазақтың жазба, төл ұлттық тілі XIX ғасырдың II жартысында Абай мен Ыбырай шығармаларының негізінде қалыптаса бастағаны белгілі. Әдеби тіл осы ауызша және жазбаша тілден нәр алып қалыптасады, дамиды, сөйте тұрып, олардың да нормаға түсіп, толысуына ықпал етеді. Тілдің ауызша және жазбаша формалары жетіліп, кемелденіп, әдеби тілдің көрсеткіші дәрежесіне жету үшін нормаға түсуі қажет. Нормалар неғұрлым бірізді, қалыптасқан болса тіл де соғұрлым мінсіз қызмет етеді.

Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебе алуына байланысты қазіргі жағдайы нормадан ауытқушылықтарға ұрындырып, әркімнің еркін көсеуіне айналып, ала-құла терминдер мен аудармалардың қаптап кетуіне әкеп соқтыруда.

1947 жылы ҚСССР ҒА –ның сессиясында ғалымдар тарапынан айтылған орыс графикасына негізделген қазақ жазуы сөздердің дыбысталуы мен жазылуы арасындағы кереғар алшақтықты жояды деген сыңаржақ пікір «қазақ тілінде сөздер қалай жазылса солай оқылады» деген ұғымның қалыптасуына әкеп соқтырып, қазіргі қазақ орфоэпия саласын тұралатып, транскрипциялау әдісінен жұрдай болуына алып келді. Қазақтан тұңғыш шыққан тілші-ғалым С.Аманжолов ХХғасырдың 20 жылдарынан бастап-ақ қазақ тілінің графикасы қалыптастыруға ерен еңбек еткені белгілі. Алғашында латын графикасына көшірілген қазақ тілінің тазалығымен мәдениетін сақтау үшін күрескен ғалым-жерлесіміз 40 жылдары қазақ тілі кирил графикасына көшірілгенде орыс әліппесінің қазақ тіліне неғұрлым зиянсыз қолданылу жағын барынша зерттеген болатын. Ғалымның орыс графикасының қазақ тілін берудегі қыры мен сырын түсіндіретін тұжырымдары кейінгі тілші ғалымдардың тарапынан көзге ілінбей, 30 жыл бойы ғалымның жеке архивінде қалып қойғаны белгілі.

Қазіргі кезде қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне үйрету әдістемесі де осы «қазақ тілінде сөздер қалай жазылса солай оқылады» деген сарынымен дамып келеді. Қазақ тілін үйрету оқулықтарының ешқайсысында транскрипциялап оқыту әдісі жоқ, қазақ тілін меңгеріп шыққан тұтынушыларды былай қойғанда, қазақ тілінде ойлайтын адамдардың өзі қазақ тілі мәдениетіндегі сөз әуезділігінен айырылған. Қазіргі таңда қазақ мектебін бітірген қала жастарының арасында «койне» тілдің қалыптасып келе жатқанын байқау қиын емес.

Осыдан сексен жыл бұрын Халел Досмұхамедұлы: «...елдің елдігіне негіз болып тұрған нәрселердің де абайламастан өзгеріп кететіні болады. Мәдениет қуған елдің алдымен тілі өзгермекші», - деп, сақтандырып, тілдің төл заңынан, табиғи болмысынан қол үзіп қалмауына шақырды. Көрнекті фонетист-ғалым С.Мырзабеков: «Тілдің грамматикалық құрылымының жаны сірі, өміршең екені анық болды. Іргесі екі мың жыл бұрын қаланған жалғаулар мен жұрнақтарды бабаларымыз өзге тілдерге жалтақтамайтындай етіп, кең пішкен екен», - деп нақты айтқан.

Флексив (қопармалы) тілдер жүйесіне жататын орыс тілінің заңдылықтарын негіз етіп алған агглютинативті (жалғамалы) қазақ тілі сөздеріндегі сөйлем мүшелерінің орын тәртібі бұзылды. Қазіргі кездегі заң құжаттарының қойыртпақ құрмалас сөйлемдермен берілген қазақшасын қазақ мектебін бітірген адамдардың өзінің түсінбеуі осының салдары. Ауызекі тілден де осындай сорақылықтарды ұшыратамыз, мәселен: «Мен айттым ол келмейді деп», «Қашан әкеп бересің маған кітапты?» деген сияқты сан-алуан сауатсыз тіркестер «Я сказал что он не придет», «Когда занесешь мне книгу?» деген орыс сөйлемдерінің түп-тура көшірме аудармасы. А.Байтұрсынов: «Тілдің ауанына қарамай, харіптің, емленің ауанына бұрылып, тілдің көркін бұзған, әдеби тілмен жазамыз деп, жат тілмен жазып, өз тілінен айырылған басқа түріктердің ізіне түсіп, тілімізді аздырғанымызды мақұл көрмейміз», - десе, Х.Досмұхамедов әдеби тіл бұқара тілге жақын болмаса халық арасына сіңбейтінін, сондықан жер жүзіндегі жұрттың көбі әдебиет тілін қара тілге (яғни жалпыхалықтық тілге – О.С.) жақын қылып елге түсінікті қылуға тырысатынын айтқан.

Әрине әрбір халықтың тарихында үлкен әлеуметтік, қоғамдық, мәдени өзгерістер дәуірі болады. Бұлар сол халықтың тіліне жаңа тіркестер мен жаңа ұғымдарды алып келеді де соған орай тілімізде жүздеген жаңа сөздер мен тіркестер көрініс табады. Тілдегі жаңа сөздер мен молығылар 20-30, 40-60, 80-95 кезеңдерді қамтиды. Мәселен *оқулық, мінбе, сенбілік, еңбеккүн, өнеркәсіп* - 20-30 жылдары; *аялдама, балмұздақ, бөлшек сауда, жылжымалы кітапхана, көрермен, оқырман, басылым сөздері* - 40-60 жылдары; *теледидар, азагүл, аялдама, мәлімет, құлақтандыру, жағажай, әуежай, мейрамхана* – 80-95 жылдары қалыптасты. Ал шамамен 95 жылдан бастап осы атаулар сұрыпталып, тың ұғымдар аударманың бірнеше тәсілінің негізінде нормаланып ене бастады, қазіргі таңда біз терминжасау саласында атауларды саралап, олардың жасалуын нормалауға әрекеттенудеміз. Бұл қазақ тіл мәдениеті мен әдеби тілінің нормалануының соңғы кезеңі, яғни тікелей тілдің тазалығымен әуезділігіне бет бұрған кезең деп тануымыз тиіс.

Бұл мәселені көтергенде кірме сөздердің енуі мен олардың қазақ тіліне төселуін, бейімделуін айтпай кетуге болмайды. Жиырмасыншы ғасырдың басында қазақ тіліне енген

орыс сөздері ауызекі сөйлеу тілінің ықпалымен тез төселіп бейімделіп кетті. Мәселен *жәрмеңке, жанарал, майыр, кереует, бөкебай, насыбай, самауыр* т.б. сөздер бір ғасыр шамасында қазақ тіліне әбден сіңісіп кетті. Қазақ тілінің шұбарлануы жазба әдеби тілінің қалыптасуымен ілесе келді. Ең алдымен графикаға байланысты сөздерді дұрыс жазу мәселесі көтерілді. Орыс сөздерін былай қойғанда латын және орыс графикасы қазақ сөздерінің әуезділігі мен табиғилығын дұрыс бере алмады, осыған байланысты әр жылдары тілшілер тарапынан бірнеше түзетулер мен өзгертулер болды. Бұларды бір ізге түсіру үшін 1934 жылы терминкомдар құрылды. Оларға кірме терминдерде неғұрлым дәл баламалар табу жүктелген еді. Алайда жылдар өте келе терминком өзінің алғашқы міндетін атқаруды ұмытты. Енді бұл мәселемен БАҚ құралдары еркін айналысып, бір терминнің бірнеше атауларының қалыптасуына алып келді. Сондай-ақ қазақ тілінде терминнен басқа да осы күнге дейін бірнеше фонетикалық нұсқада қатар қолданылып, бірізге түспеген дублет сөздер бар. Мысалы, *күнбағыс – пісте – шекілдеуік – шемішке, суағаш – мойынағаш – иінағаш, сақпанишы – сақманишы, диірмен – тиірмен, кесе – кәсе* т.б. көптеген сөздер. Бұл қазақ сөздерінің проблемасы болса, орыс тілінен және орыс тілі арқылы енген кірме сөздердің дұрыс берілуі мен олардың қазақ мәтінінде бейімделуі мәселесі көтеріліп отыр. Бұл тек соңғы бес жылдың барысында қазақ тілінің орыс тілінің дәнекерінсіз-ақ шетел тілдеріне тікелей шығу мүмкіндігіне ие мамандардың пайда бола бастауымен байланысты көтерілді. Орыс тілі арқылы енген көптеген шетел сөздері түпнұсқа тілде мүлдем басқа естіліп, басқа жазылатынына көзіміз жетіп отыр. Қазақ тілі сонау 30-40 жылдары қалыптасып қалған орыс және орыстілі арқылы енген шетел сөздері орысша қалай жазылса қазақша да солай жазылсын деген кереғар пікірдің салдарынан тазалығына нұқсан келген. Мәселен *Уашиңтоң сөзі қазақ мәтінінде Вашингтон, Бейжің Пекин, Ханс Ганс, Самсоң Самсунг, Тосиба Тошиба* болып беріліп жүр. Бұл сөздер қазақша дыбыстармен берілген болса түпнұсқаға әлде қайда жақын болатынын сәйкес. Сол сияқты қазақтың төл дыбыстары: *ң, і, ә, ө, ұ, ү, ғ*, дыбыстары шетел сөздерінің осындай дыбыстарына дыбыстарына субституция болады. Қорыта келгенде, қазақ тілінің мәдениеті мен тазалығы көптеген факторларға тәуелді екенін мойындауымыз қажет. Қазақ тілінің сауаттылығы, оның әуезділігімен табиғилығы үндіевропа тілдерінің кеселінен ұзақ жылдар бұзылып келді. Бұған тек орыс не латын графикасы ғана ықпал еткен жоқ, табиғаты жағынан бір-біріне қабыспайтын үндіевропа тіліне алтай тілдері жүйесінің өкілі болып табылатын қазақ тілінің грамматикасы, сөзжасамы, фонетикасы, жасанды түрде телінгендігінде болып отыр. Яғни лингвистиканың заңдылықтары қазақ тіліне көп жағдайда сарапталынбай, табиғаты ескерілмей пайдаланылғандығынан туындаған. Қазіргі таңда қазақ тілі оқытушыларының алдына қазақ тілінің табиғатын, тарихын терең тану, оның өзге де ғылым салаларымен ұштасуынан пайда болған пәндерін терең меңгеру міндеті жүктерінуі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Р.Сыздықова. Қазақ әдеби тілінің тарихы. Алматы, 1993
2. С.Мырзабек. Қазақ тілінің айтылым сөздігі. Алматы, 2001
3. Ш.Сарыбаев. Қазақ тіл білімі мәселелері. Алматы, 2000
4. С.Аманжолов. Тіл және жазу. Өскемен, 2006

ҚАРЫМ – ҚАТЫНАС ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ – ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНІҢ МАЗМҰНЫ

Сарсенгалиева А.Ж.

№51 гимназия психологы, Ақтөбе қаласы

Қазіргі қоғамымыздың әлеуметтік, экономикалық, саяси, мәдени, рухани өміріндегі өзгерістер адамгершілік құндылықтарды, оның ішінде қарым-қатынас және адам мәдениетінің деңгейін түбегейлі қайта қарастыруды қажет етеді. Әсіресе әлемдік деңгейде қарым – қатынас мәселелерінің шиеленісіп отырған шағында адамның адамға қатынасын ізгілендіріп, жоғары мәдениеттілік деңгейіне көтеру қажеттігі айқындала түсуде.

Уақыт ағымы алға тартқан бұл міндет болашақ мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру мақсатында орта кәсіптік оқу орындарының оқу – тәрбие үрдісінің мазмұнын жаңғырту қажеттілігін айқындайды. Осы орайда оқытушылар арасындағы қарым – қатынасты ұйымдастыру – әлеуметтік- экономикалық және мәдени дағдарыспен бірегей көтеріліп отырған өзекті мәселелердің біріне айналды.

Қарым – қатынас мәселесі қазіргі кезде көпшілікке белгілі мәселелерінің бірі. Ғалымдардың пікірінше, XX ғасыр басына дейін «коммуникация» терминіне көңіл бөлінбей, сөзі тек қатынас және оның түзгіштері жайлы айтылып келген дейді. Бірақ, «коммуникация» (communicatio) деген сөздің түбірі латыннан алынғанына қарағанда бұл сөздің ежелде пайда болғаны шығады. **«Қарым-қатынас»** ұғымын педагогика мен психология ғылымына алғаш А.Ф.Лазурский енгізген [1].

Қарым – қатынас – тұлғаның сыртқы объектіге, адамға, рухани байлыққа, әлеуметтік ортаға қатынасын білдіретін экзопсихикалық ұғым. Психолог – педагогтар А.Н.Леонтьев, И.Ф.Харламов қарым-қатынас ұғымына мотив ұғымының мазмұнын, В.Н.Мясищев оны қажеттілік ұғымының мазмұнымен теңестіреді. Кейбіреулері қарым-қатынастың бағыттылықпен, (Н.Д.Левитов), позициямен (Б.Г.Ананьев, А.К.Маркова), сезіммен (С.Л.Рубинштейн), мінез-құлықпен (Б.Н.Теплов), қызығушылықпен (П.И.Иванов, А.П.Архипов), әлеуметтік белсенділікпен (Б.Ы.Мұқанова) байланыстылығы туралы пікірлерін айтса, Сент – Экзюперидің «Бірден бір нағыз сәндік – ол адамның қарым – қатынасының сәндігі» деген сөздерінде адам тәрбиелеудің ұлы даналығы жатыр [2].

Антуан де Сент-Экзюпери қарым – қатынасты адам баласының жалғыз құндылығы ретінде жырлап өтті. Ойлап көріңізші, қарым – қатынасыз өміріміздің болуы мүмкін бе еді? Әрине, жоқ! Онсыз қоғам да болмайды; ешбір қызмет, ешбір іс-әрекет жүзеге аспайды. Адамның өмір сүруінің жалғыз тәсілі осы өзгелермен байланыста, қарым – қатынаста болуында. Адам қарым-қатынаста ғана адам болады.

Қарым – қатынас – білім мен мәдениеттің компоненті, оның бөлінбейтін бөлшегі іспетті адам баласының тәлім – тәрбиесі мен өзгелермен байланыс орнатуының ерекше жолы. Қарым – қатынас – бұл адамдардың іс – әрекет процесіндегі өзара әрекет формаларының бірі [3].

Қарым – қатынас оқытушы мен студенттің тұлғасын қалыптастыру факторы ретінде көрініп, қатынас және өзара қатынас феноменін іске асыруды қамтамасыз етеді, білім беру әрекетіндегі субъектілердің бір – бірін тануды іске асырады.

Қарым – қатынасты шартты түрде екі блокқа бөліп қарастыруға болады: **бірінші** — адамның өмір сүру үрдісіндегі стихиялық қарым-қатынас, қарым – қатынастың бұл түрінсіз жалпы қарым – қатынастың болуы мүмкін емес; **екіншісі** — ұйымдардың, кәсіпорындардың әрекетін іске асыратын мақсатқа бағытталған үрдіс. Білім берудегі қарым – қатынас стихиялық қарым – қатынастың элементтеріне тән, бірақ, білім беру мен тәрбиелеуді іске асыруда мақсатқа бағыттылық сипаты басымырақ болады.

Қарым – қатынас тікелей (адамдардың бір – біріне тікелей әсер етуі) және жанама (адам басқа адаммен тікелей қатынасқа түскенде) болады. Тікелей қарым – қатынаста эмоционалдық әсер ету басымырақ келеді. Мұғалім мен оқушы арасындағы тұлғааралық қарым – қатынас біріктіру құралы ретінде іске асады. Ал, жанама қарым – қатынас

адамдық мәдениетті меңгеруге бағытталып, оқушының дамуының және қалыптасуының негізін қалайды. Оқушы жанама қарым – қатынас негізінде білім алады, ойшылдардың көзқарастарын, пікірлерін, өмірге қатынасын және әлеуметтік құндылықтарды біле алады [4].

Тәрбие процесіндегі қарым – қатынас туралы пікірлерді қарастыра отырып мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

Қарым – қатынас – бірнеше элементтерден тұратын жүйелі үрдіс;

Қарым – қатынас – бұл субъектаралық өзара әрекет;

Қарым – қатынас – білім беру үрдісіндегі субъектілердің өзара қатынасын реттеу мақсатында және жалпы ортақ нәтижеге жетудегі келісімге бағытталған өзара әрекеттік үрдіс;

Қарым – қатынас – қызметтік үрдіс;

Қарым – қатынас – бір жағынан нормативті және басқарушы үрдіс болса, екінші жағынан өзіндік реттеуші үрдіс.

Оқытушы өзінің қызметінде қарым – қатынастың барлық міндеттерін атқаруы тиіс, ол мағлұмат беруші де, студенттерді танып білуші де және ұжымдық қатынас пен өзара қатынастарды ұйымдастырушы да бола алады.

Бұл жерде ойға түйетініміз: педагогикалық көзқарас педагог тұлғасы арқылы жүзеге асады. Өйткені, қарым – қатынас арқылы студенттің көзқарасы, ойлауы, өмірге, адамдарға, өзіне деген көзқарасы пайда болады.

Зерттеуші ғалымдар, соңғы кезде практиктер, педагогикалық көзқарас проблемасының өзекті екендігіне тоқталып жатыр. Неге? Өйткені, қарым-қатынас – оқу – тәрбие міндеттерін шешудің маңызды құралы [5].

Оқушылармен қарым – қатынас жасай отырып, оқытушы оның жеке және тұлғалық ерекшеліктерін анықтайды; құндылық бағдары, тұлғааралық қарым – қатынасы, іс – әрекеті туралы ақпарат алады.

Қарым – қатынас оқытушы пен оқушының біріккен әрекетін реттейді, өзара әсерін қамтамасыз етеді, педагогикалық процестің тиімді өтуіне септігін тигізеді. Практика арқылы дәлелденген: білім беру мекемелерінде оқыту мен тәрбиеленудің жаңа технологиясын енгізу, жүзеге асыру дұрыс қойылған педагогикалық қарым – қатынас арқылы болады [1].

Қарым – қатынасыз адамның тек өзін – өзі танып білу, әлеуметтену яғни индивидтің жеке тұлға ретінде дамуы, әлеуметтік тәжірибені адамнан адамға, ұрпақтан ұрпаққа тарату, әлеуметтік топтардың қауымдастықтар мен мемлекеттердің өмір сүруінің өзі, сондай – ақ, индивидтің (дара адамның) психикалық іс – әрекеті де мүмкін емес [2].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қарым-қатынас мәселесі күнделікті әлеуметтік өмірде ғана емес, білім беру саласында да маңызды. Қарым – қатынас адамзат қоғамының және жеке тұлғаның жарқын өмір сүруінің міндетті шарты. Қарым – қатынас аса үлкен құндылық болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қ.Сейталиев. Жалпы психология. Алматы.: Білім, 2010. – 123б
2. //Қызықты психология №5 – 6, 2013ж. 5 – 9б.
3. //Қызықты психология №1 2013ж. 17 – 22б.
4. Психология. Учебник./ Под редакцией А.А.Крылова.- М: ПБОЮЛ, 2001.-584С.
5. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников.-М.: Педагогика, 1984.-246с.

THE PURPOSES, FUNCTIONS AND INTERESTS OF MAIN FACTORS OF WELFARE STATE IN THE REPUBLIC OF

Stavbunik E.A.

Master student in Public Administration, Kazakhstan, Karaganda Economic University

The human society during its historical development has called into being two very interesting phenomenon that is State and Market. The State and the Market act as a product of different causes, initially deal with different spheres of life, over the time their paths crossed and goals and tasks became closer, and the results depended on joint efforts and activities.

Level of development of the modern society is governed by the possibilities of coordination of the Market and State Forces, the ability of combination and complementarity of these forces.

At the same time no doubt about the fact – these elements are relatively independent structures, they have their own mechanisms of influence to the society development, which show different spheres of influence, specific functions, aims and goals.

Last decades were marked by the deep transformational changes at the economic systems which embraced countries of post socialism as well as emerging countries of Asia and Latin America. These changes mean transition from planned economy to the market economy.

Any economic action taken by the business, as well as any measures taken by the state in various fields of national economy, connected between each other by explicit and implicit factors, causes, relationships.

In general, the history of human society knows three forms of relations between the state and the economy:

1. State directly controls the economy. It turns out nationalization of the economy and of the consequences can be found by referring to the history of the Soviet economy;

2. Splicing of government and business. This form has a different species:

- a) In the form of state patronage (protection of patronage by customer loyalty). By this form the state bodies include representatives of business. This kind of interaction between the state and the economy is sometimes referred as: patron-customer form of business-government relations;

- b) Symbiotic form of business-government relations. The mutual penetration of representatives of the business elite to the government and conversely;

- b) Oligarchical form of the business-government relations. This is when the business structures are strengthened and go beyond the scope of State's client and stay on one horizontal level with former patron. Former client makes Government to consider with him, sometimes even patronize the Government.

3. Business-government relations that are based on the Science

This form is very hardly to finding the way to governance, but ultimately all alternatives give way to this form of relations. It is very important for the Government to know the limits of intervention to the economy. This form determines the roles of subjects' interaction: subjects, which represent business interests, start to arrange the rules and charge the control over the abundance the rules.

Here are fixed obligations of the parties: the State guarantees the business enabling environment and production of public goods that are necessary for functioning and development of the State, such as industrial, social and institutional infrastructure; business incurs obligations to pay taxes and to reproduce used economic resources.

To ideal model of relations national model is countered, which reflects the common features of this interaction in a particular national market economy model (liberal, social and corporate, corporate paternalism).

It reflects the earlier history of the country, the actual practice of state-building and business.

So, fully formed during the historical development of the certain country the ideas about "justice" determine the objectives of economic agents and their relation to the variations of distribution of ownership rights to economic resources between private agents, state and municipal

agencies.

All these issues are modifying the roles of power and business in their relations and interactions, as well as the volume and character of their mutual liabilities

Along with the ideal and the national regulatory models it can be distinguished normative model of interaction between business and government, emerging from the specified in the country formal rules, regulations and application practices, as well as opposing to this model real institutional model as a set of prevailing in a certain area formal and informal norms, rules and practices of their interaction.

According to the Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan from 1995 year, the Republic of Kazakhstan declares as a Social State. Despite the fact that the current economic situation does not allow to say that Social State was established in Kazakhstan however the fact of the proclamation of the Republic of Kazakhstan as the Social State and decisions that were made due to this directions are saying that interest and needs of citizens are the main link in the chain of transformations of the social life [1].

The development of modern Kazakhstan as a democratic, low-governed and social state depends not only on the relationship of business and government structures, but also on the further development of civil society.

Civil Society is a society where main acting person and subject of events and relations is an individual with a system of needs, interests and values.

This concept also refers to the existing public relations: political, economic, cultural, national, religious, family, and others, also it shows the diversity of private interests.

Civil society reaches of high level of development only in the framework of democratic political system, where the relations between State and civil society are building on the base of General Public Agreement

Democratic procedures in the Civil Society are based on the public right to assess the quality of the Government and on the mechanisms of the Society's impact on Government [2].

The aim of the Civil Society is a defense of citizens' interests, representation of citizens' interest in the face of society and authority, public control of Government and external and internal policy [3].

Contemporary relations between the participants of the welfare state are actualizing some principles such as social partnership and social responsibility of business. We consider that the social partnership is a cooperation between the state and social agencies (trade unions, parties, movements), but in the framework of the market structure business are involving to the social partnership.

Entrepreneurs in developed countries involved in the resolution of many social problems, but in Kazakhstan such activities do not become systematic.

Thus social partnership is an important mechanism and important part of the development of the social state and social policy.

Social partnership, as a special type of social relations, expresses essential characteristics of the welfare state, the main principle of which is the balance of the social groups.

The social partnership in the social state, as a special mechanism in regulation of the labor relations, is aimed to the realization of the principle of equal negotiations, to getting compromise between employee and employer. Furthermore, it promotes reduction of the risks at social and labor sphere. Welfare state as a mouthpiece of the social interests, determines the social partnership as a main element of its ideology, a main condition of political stability of society and economic progress.

Social partnership considers as the way to improve welfare state. During the collective negotiations, mutual consultations, and workers' participation in management happens mutual enrichment of the participant of social dialogs, increasing of the democratic level and development of the civil society.

The main task of the welfare state, as one of the partner, is a foundation of conditions for interacting and implementation of civil and political rights without any intervention and pressure on entrepreneurs and representatives of civil society.

Also the aim is an establishment of frameworks and rules in the limits of which social partners stay independence. Improvement of the Government representation in the social partnership system should be considered in the framework of improvement its functions and interests as the social partner.

At first, the Government is a large employer and this means existence of the social responsibility policy in the system of labor relations. The state, as the largest employer, should have a significant impact on the socio-labor relations in general. This also applies to income policies, job creation, and employment programs. For example, the state should use the public sector as a benchmark for the private sector in the creation of decent working conditions, wages and incentive systems, social protection of workers.

Second, the state acts as guarantor of important civil rights that are necessary for the effective functioning of the social partnership system, realization workers, trade unions, employers and their unions rights. The main functions of the state, in this case, are the function of organizer and coordinator. The state develops the basic rules, norms and mechanisms of parties' interaction; forms the procedure of determining the minimal labor standards (minimal wages, social benefits and guarantees). Therefore the state can widely use circumstantial economic regulators in the form of social norms and regulations. For employers these regulators are investments, favorable taxes, loans, public contracts, licenses, free trade zones, etc. For employees these regulators are guaranties against unemployment and additional measures of social protection.

Thirdly, the state, as the full member of social dialog, acts as a part at negotiations and consultations, but also can be considered as independent regulator of the social partnership system and the labor relations at all. Three-party negotiations lead to three-party agreements, where on the one hand each party specifies obligations of each other, and on the other hand parties develop basic directions of the economic, industrial and social politic in the country. Consultation, in contrast to the negotiations, allow to the state, which is represented by the government and local authorities, to realize their own preferences.

Fourth, one of the most important functions of the state as a social partner is a function of an arbitrator, mediator and conciliator. Collective conflict management through the settlement arrangements and arbitration procedures are solved under the state auspices. As the experience of Western European countries and Japan shows such administrative procedures are more effective than trial, because does not lead to prolonged and undesirable consequences, in particular, to strikes.

Fifthly, the state in the social partnership system performs the function of organizer. Implementation of this function requires legislative recognition of arrangements that were reached by partners through social dialogue. And for the state and society as a whole, it is important to create conditions for the development of such arrangements and to maintain control over their observance.

Sixth, the most important function of the state is the role of coordinator. Value of this function is enhanced by complexity and multilevel nature of the agreement in the social partnership and by inequality of regions' development in Kazakhstan. The variance of prices, the economic potential of different regions, and the differentiation in wages leads to problems in the implementation of the agreements. Consequently, on the base of coordination such agreements may provide an unified procedure for the salary payment, the permissible level of unemployment, specially designed activities to implement the state policy of employment, programs for retraining and internships.

Seventh, it is an informational function. In our opinion, to the state is belongs a leading role in promoting the ideas of social partnership through the media and public opinion.

So, the state in the social partnership should acts as the guarantor of fundamental rights and freedoms, as the arbitrator in the conflict situations at workplace, as an organizer and coordinator of

the negotiating process. The State also intended to create the conditions for a civilized system of social partnership, forming of legal and regulatory framework.

Currently representatives of business and entrepreneurship play an active role in coordinating the interests of employers, employees and the state. In Kazakhstan, these include "National Union of Entrepreneurs and Employers of Kazakhstan «Atameken», Forum of Entrepreneurs of Kazakhstan, Union of Chambers of Commerce of the Republic of Kazakhstan.

Also it includes large Kazakh associations, which prove oneself by results:

1. **Central Asian Association of Entrepreneurs**
2. Union of workers of small and middle business of Eastern Kazakhstan
3. **Association of furniture and woodworking industry;**
4. **Almaty Association of Entrepreneurs;**
5. **Association of producers of milk and milk products;**
6. **Entrepreneurs Association of Astana;**
7. **Entrepreneurs Association Karaganda region;**
8. **Association of Business Women of Kazakhstan.**

The most active business associations in the regions:

1. Akmola, Jambul, Mangistau, Atyrau , Kyzylorda – Association of Business Women of Kazakhstan ;
- 2 . Aktobe region - the Union of Industrialists and Entrepreneurs;
- 3 . Almaty region - Entrepreneurs Forum of Taldykurgan ;
- 4 . The East Kazakhstan region – the Union of Workers of Small and Medium-sized businesses ;
- 5 . Karaganda region – Central Kazakhstan Association of Entrepreneurs;
6. Kostanay - Entrepreneurs Association of Kostanay region;
7. Pavlodar region – Entrepreneurs Forum Pavlodar region;
8. Northern Kazakhstan region – League of Entrepreneurs of North Kazakhstan region ;
9. South Kazakhstan Region – Public Association of peasants and farmers “Sharua”;
- 10 . Almaty - Almaty Association of Entrepreneurs;
11. Astana - Akmola Chamber of Commerce and Industry [4].

Socially responsible business – this is one of the fundamental values of a civilized economy and broadly. Its main role is active participation in the financing of the social sphere in addition to the social costs of the state.

The purpose of Entrepreneurs (Employers) in the system of social partnership is a protection of economic rights and interests of its members in the field of social and labor relations.

Associations and employers in the social partnership system must perform the following functions:

1. Protecting the interests of its members both in the domestic and foreign markets.
2. Representation business in social and labor relations and the development of guidelines for the development of social and labor sphere.
3. Synergy between business and the state in the developing of key policies in the social and labor issues (issues relating to pay and working conditions, employment, job creation) .
4. Conclusion of collective agreements, control over their implementation.
5. Settlement of labor conflicts and conflicts with unions.

However, in practice, there are problems and negative trends of entrepreneurs' representation as the main employers in the social partnership.

First, lack of mobilization and lobbying capacities of many business associations.

Secondly, lack of institutional representation of employers' associations in the social partnership.

Thirdly, entrepreneurs are not ready to have an additional responsibility and take care about employees. Researches show that the main reasons of the low activity for most employers are related with the difficult economic situation and low activity of the workers themselves.

Fourth, there is an insufficiency in the development of entrepreneurs' priorities system as agents of social partnership and social dialogue. Practice confirms that in the business development among other priorities economic objectives are dominated.

Fifth, insufficiently developed infrastructure also has a negative impact to the development of social partnership as a whole and to the representation of employers in particular (institutions of social dialogue, information support, standards and procedures, generally accepted principles of cooperation, skills) [5].

Another important aspect of the social dialogue and social partnership are in general unions. As part of civil society they are intended to represent and protect the interests of employees. In this case trade unions are the most massive public union workers of a particular industry, professional group for the protection and representation of their interests in the field of labor and social-labor relations.

Today, Kazakhstan has the most widespread and representative organization of workers of the country. It is the Federation of Trade Unions of the Republic of Kazakhstan, which brings together about two million union members. It is volunteering and includes 26 national sectorial trade unions, 14 regional associations and Capital trade unions – union of Astana. Their structure includes more than 17,000 primary, more than 530 city and district, 190 regional trade union organizations. Federation of Trade Unions of Kazakhstan comes from the fact that a reputable and strong nation can be built only on the basis of social justice.

One of the most important function is a participation in social partnership in the Republican tripartite (government representatives, employers and workers) Commission on Social Partnership and the regulation of social-economic and labor relations.

The unions are differing among many public organizations in two main features.

The first feature is the mass workers' union, which is also most approachable. There are no any restrictions and special conditions for entering to the ranks.

The second feature is that this organization by goals, objectives and interests are mostly close to the economy and social and labor issues. Because, ultimately, the application area of socio-economic interests of the individual is a work activity [6].

Thus, the successful functioning of the modern welfare state is possible only on the basis of a highly effective and socially-oriented economy.

In economic policy, the welfare state must combine governmental regulations measures, measures of encouraging competition and the development of personal initiative of citizens to ensure their own welfare.

In the political sphere it is required to keep consensus of the main political forces regarding the main goals and objectives of the society, the activities of the existing system of social institutions. This allows you to ensure continuity of social policy in cases of democratic change of ruling parties, governments and senior government officials.

The spiritual atmosphere in the social state should be characterized by a strong sense of citizenship, social solidarity and humanism.

The ultimate goal of social development of the welfare state should be a statement of the principle of social justice, which in this context means:

1. Firstly, guarantees for everyone to work according to his abilities and qualifications, labor, depending on its quality and quantity, the possibility of self-sufficiency and improve their well-being;

2. Secondly, the creation of equal opportunities to all members of society through the education system and social support; transition from the political and legal equality of citizens to their social equality;

3. Third, guarantees by the forces of government and public institutions acceptable standard of living for individuals who do not have the opportunity to work independently and maintain their standard of living [7].

REFERENCES:

1. Кубеев Е.К. Современные тенденции развития Республики Казахстан как социального государства в свете новой Концепции правовой политики // KarSU Bulletin, № 1, 2011.
2. Исламбеков А.С. Проблемы «Концепции развития гражданского общества в Казахстане на 2006-2011 годы»// 20 лет независимости Республики Казахстан в свете формирования гражданского общества, 2011, г. Астана.
3. Concept of the Civil Society development in the Republic of Kazakhstan to 2006 – 2011 years.
4. Структуры поддержки предпринимательства. Режим доступа: <http://www.damu.kz/127>
5. Гага В.А. и др.. Экономика и социология труда: (социально-трудовые отношения): Учебник - Томск: Изд-во Томского госуниверситета - 340 стр., 2008.
6. Федерация профсоюзов Республики Казахстан. Режим доступа: http://old.vkp.ru/about/r_kazah.html
7. Жаканова М.Е., Кожамметова Т. Казахстан – социальное государство. Режим доступа: <http://www.group-global.org/ru/lecture/view/7908>.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАСКРЫТИИ ОДАРЁННОСТИ

Сырая О.А.

*педагог-психолог средней общеобразовательной
школы-лицея №20 города Актобе*

В настоящее время все более важной становится работа с одаренными детьми. Это связано с задачами сохранения и развития интеллектуального потенциала страны и ее духовного возрождения. Каждый талантливый ребенок должен быть замечен.

Одаренность – это системное, развивающееся в течение жизни качество психики, которое определяет возможность достижения человеком более высоких результатов в одном или нескольких видах деятельности по сравнению с другими людьми.

Одаренный ребенок – это ребенок, который выделяется яркими, очевидными, иногда выдающимися достижениями (или имеет внутренние предпосылки для таких достижений) в том или ином виде деятельности.

Выявление и развитие одаренности ребенка является одной из главной задачей школьного психолога. Для того чтобы выявить одаренность ребенка необходимо его протестировать.

Диагностическая работа – это часть деятельности, которая всегда актуальна. Психологическая диагностика одаренных представляет собой углубленное психолого – педагогическое изучение их способностей на протяжении всего периода обучения, потенциальных возможностей в процессе обучения и воспитания, а также выявление причин и механизмов нарушений в обучении, развитии, социальной адаптации. Психологическая диагностика проводится как индивидуально, так и с группами учащихся. Тесты, проективные методики и иные психодиагностические процедуры позволяют быстро и довольно точно определить, какими именно качествами обладает ученик, динамику развития его познавательных процессов, а также особенности «внутреннего мира». Это позволяет понять многое в его поведении, спрогнозировать будущие достижения и успешно обойти многие препятствия на пути к личной цели.

На диагностику затрачивается достаточно большое количество времени, помочь в этом может использование современных информационно-коммуникативных технологий.

Современные информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) все больше внедряются в различные сферы жизни, становятся неотъемлемой частью современной культуры, в том числе и в сфере образования. Использование ИКТ открывает широкие возможности в практической деятельности психолога образования, дополняют традиционные формы работы школьного психолога, расширяя возможности взаимодействия психолога с другими участниками образовательного процесса.

В профессиональной среде психологов образования не разработана единая концепция информатизации школьной психологической службы, технологии реализации идей информатизации в конкретной школе. Но, несмотря на стихийность, информатизация все равно постепенно входит в психологию образования. Особенно это касается таких областей как диагностика, где разработано достаточно много компьютерных психодиагностических программ, использования ИКТ в качестве средства сопровождения деятельности психолога (компьютерные презентации и демонстрации с использованием мультимедийной техники).

Диагностическая деятельность психолога в связи с использованием ИКТ переходит на новый уровень.

Говоря об информатизации школьной психологической службы, можно выделить направления, которые отражают основные возможности использования ИКТ в работе школьного психолога:

1. Автоматизированное рабочее место психолога школы.
2. Коррекционно-развивающие занятия.

В первую очередь автоматизированное рабочее место психолога связывают с диагностической деятельностью психолога. Однако данные системы не учитывают специфику деятельности школьного психолога, поэтому возможности тестирования, создания отчетов ограничены, хотя позволяют существенно помочь психологу в работе. Необходимо отметить, что определенные программы автоматизации тестирования, либо не адаптированы к специфике работы в школе, либо ориентированы на узкие области профессионального знания. Классические тесты для изучения интеллекта занимает огромное количество времени, использование автоматизированных тестов позволяет сократить время, которое можно потратить на коррекционно-развивающие занятия и консультирование.

Таким образом, вырисовывается единая структура автоматизированного рабочего места школьного психолога, которая включает:

1. Систему автоматизированной диагностики, аналитики, систематизации информации, состоящую из:

- ✓ конструктора тестов;
- ✓ системы тестирования;
- ✓ системы обработки и интерпретации информации;
- ✓ система представления информации в разной форме (графическая, текстовые отчеты разного уровня);
- ✓ базы данных, где содержится вся информация.

Не принижая достоинств диагностического автоматизированного рабочего места, важно заметить, что деятельность школьного психолога не сводится к одной диагностике, но проведение компьютерной диагностики при использовании ИТК позволяет высвободить огромное количество времени, которое можно распределить на другие сферы деятельности.

В рамках занятий ИКТ выступает в большей степени как средство коррекции и развития.

Применительно к коррекционно-развивающим занятиям сформулированы следующие приемы использования ИКТ детьми и психологом:

- ✓ работа учащихся с компьютерными диагностическими программами;
- ✓ работа учащихся с познавательными компьютерными конструкторами, позволяющая лучше узнать себя;
- ✓ использование компьютерных презентаций для трансляции педагогом-психологом необходимого материала.

Также в рамках коррекционно-развивающей работы психолог может широко применять компьютерные игры. Компьютерные игры – это уникальное соединение техники, развлечения, психологии и педагогики. Использование игр способствует развитию сенсомоторных, перцептивных и высших психических функций (памяти, внимания, мышления); повышению мотивации детей. При коррекции основных личностных, поведенческих и эмоциональных нарушений (агрессивности, замкнутости, страхов и др.), что свойственно одаренным детям, компьютерные игры выступают в качестве такого же инструмента, как куклы и картинки. Так же компьютерные игры применяются в коррекционной работе для моделирования ситуации общения, которые необходимо проиграть психологу с ребенком. В этом они подобно книжно-картонным материалам, но имеют перед ними преимущество в лучшей графике, интерактивности и подвижности персонажей.

Применение компьютерных технологий в коррекционно-развивающей работе с детьми способствует повышению эффективности обучения учащихся, их учебной мотивации, развитию интеллекта и творческих возможностей.

Рассмотрев направления, которые отражают основные возможности использования ИКТ в работе школьного психолога можно отметить определенные преимущества:

- ✓ широкие мультимедийные возможности (хорошая графика, лучше модулируется живая реальность, более полное восприятие);
- ✓ возможность учитывать индивидуальные особенности каждого ученика;
- ✓ экономия временных ресурсов.

Использование современных информационно-коммуникативных технологий в раскрытии одаренности ребенка способствует повышению эффективности обучения, развития интеллекта, креативности, способностей детей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вербицкий, А.А. Психолого-педагогические особенности использования ИКТ, как орудия образовательной деятельности./ А.А.Вербицкий – Интернет-ресурс <http://academy.odportal.ru/documents/akadem/bibl/technology/interaction/9.2.htm>
2. Захарова, И.Г. Информационные технологии в образовании./ И.Г.Захарова – М.: Издательский центр «Академия», – 2003. –192 с.
3. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие./ Г.К.Селевко – М.: Народное образование, – 1998. – 256 с.
4. Сидорова, В. В. Современные образовательные технологии и их роль в обучении. / В.В.Сидорова. Интернет-ресурс http://www.muh.ru/.Docs/071016_conf/071025_sidorova.htm?user=57738563605cfbccef62b1d4106ae860

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ЗАЩИТА В ОТНОШЕНИИ ГРАЖДАН, БИПАТРИДОВ И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА

Тасбулатова Г.Ж.

*Преподаватель кафедры международных отношений, истории и истории
Кошетауского университета имени Абая Мырзахметова*

Каждое государство имеет свои законодательные акты относительно правового положения иностранцев на его территории (Положение иностранных граждан в Республике Казахстан от 19 июня 1995года). Если такие законодательные акты несовместимы или противоречат взятым на себя государством обязательствам в соответствии с действующими

международными соглашениями и договорами, заключенными данным государством с другими государствами, то в таких случаях можно сказать, что данное государство нарушило права иностранцев. Имеются и более сложные случаи подобного порядка. Например, в практике наблюдаются случаи, когда осуществление дипломатической защиты государством не связано с нарушением прав его граждан за границей, а имеет место при наличии угрозы или попытки серьезного нарушения их права. Такие обстоятельства налагают на государство дополнительное бремя для обдумывания всех нюансов, чтобы предпринятые им дипломатические меры не оказались актом вмешательства во внутреннее дело государства пребывания иностранца. В целом, за исключением некоторых особых вышеуказанных случаев, правовое условие осуществления дипломатической защиты прав граждан за границей — это нарушение прав этих лиц государством пребывания.

Общепризнанно, что государства могут осуществлять дипломатическую защиту, как правило, лишь в отношении своих граждан, иными словами, состояние потерпевшего иностранца в гражданстве — правовое условие осуществления права дипломатической защиты.

Возникает такой вопрос: имеет ли государство право осуществления дипломатической защиты в отношении граждан другого государства. Практика осуществления дипломатической защиты свидетельствует, что то возможно, но регулируется специальными договоренностями между заинтересованными государствами или международными соглашениями. Например, гражданин Европейского союза в третьем государстве вправе получить дипломатическую защиту от посольства любого государства — члена Европейского союза, если в данном государстве отсутствует дипломатическое представительство своего государства.

Взаимосвязь между гражданством и дипломатической защитой настолько очевидна, что дала основание некоторым юристам считать, что гражданство возникает из факта наличия прав дипломатической защиты [1, 38]. Следует подчеркнуть, что право на защиту граждан за границей нельзя рассматривать как признак гражданства. Дело в том, что право защиты основывается на гражданстве. В международно-правовой литературе подчеркивается, что для осуществления дипломатической защиты состояние гражданства, т.е. отношение между гражданином и государством, должно быть постоянным и без всякого перерыва с момента причинения вреда до момента вынесения решения по данной претензии. В связи с этим А. Фердросс писал: «Субъект международного права только тогда может требовать возмещения за международно-неправомерное причинение ущерба частному лицу, если это последнее являлось его гражданином во время совершения правонарушения. Однако, поскольку причинение ущерба государству в лице его гражданина не может уже продолжаться, если это потерпевшее частное лицо переменило свое гражданство после совершения правонарушения, то практика государств выдвинула положение, что потерпевшее лицо должно без перерыва сохранять свое гражданство впредь до удовлетворения международного требования» [2, 389].

Профессор В.А. Василенко считает, что претензия в порядке дипломатической защиты может быть предъявлена лишь в том случае, если соответствующее лицо являлось его гражданином или имело его национальность в момент причинения ему ущерба и сохранило это качество [3, 240].

Несмотря на наличие весомых аргументов этих ученых, здесь все же возникает вопрос: как должен решаться случай, когда потерпевшее физическое лицо переменило свое гражданство после совершения правонарушения при преходящих обстоятельствах: например, изменение гражданства в результате изменения территориального суверенитета? В таких случаях указанное правило нельзя применить потому, что ни прежнее, ни новое государство потерпевшего лица не смогут, согласно правилу, предъявлять требование о возмещении; не может этого сделать ни первое государство, — так как правонарушение в отношении его более не продолжается, ни второе государство — так как в отношении его никогда не было правонарушения.

Чтобы разобраться в этих сложных ситуациях, на наш взгляд, необходимо обратить внимание на общие проблемы гражданства. В теории государства и права под гражданством понимают устойчивую правовую связь физического лица с определенным государством. Институт гражданства — настолько серьезная правовая категория, что его называют одним из важных признаков определения государственности. Профессор А.И. Лепешкин, например, считает, что «гражданство определяет принадлежность лица к государству, определяет правовое положение лица не только внутри государства, но и вне его, в международном общении» [4, 38].

Согласно общепризнанным принципам международного права, каждый ребенок имеет право на гражданство. Это положение содержится в Принципе 3 Декларации прав ребенка 1959 г., а также в Конвенции о правах ребенка 1989 г. В соответствии с пунктом 1 ст. 7 Конвенции ребенок регистрируется сразу же после рождения, и с момента рождения имеет права на имя и на приобретение гражданства. В ст. 3 Конвенции о гражданстве замужней женщины 1957 г. [5, 122] говорится, что «каждое Договаривающееся государство соглашается, что иностранка, состоящая замужем за кем-либо из его граждан, может приобрести по своей просьбе гражданство своего мужа в специальном упрощенном порядке натурализации». В ряде конвенций содержится условие оседлости для приобретения гражданства. Например, требование оседлости сроком от пяти до десяти лет закреплено в Конвенции ООН о сокращении лиц без гражданства 1961 г. Институт гражданства арабских государств развивался под влиянием мусульманского права, основным источником которого во всех мусульманских странах исторически являлся и во многих еще до сих пор является Коран, предписания и запреты которого образуют канонический закон — шариат. Ислам признал три правовых статуса существования людей:

- правоверные мусульмане;
- покровительствуемые;
- многобожники.

Каждый мусульманин, независимо от происхождения, расы и языка, на всей территории халифата на основе мусульманской идеи о братстве пользовался правами в полном объеме. Немусульмане объявлялись врагами мусульманской веры и исламского государства. Но христианам и иудеям, проживавшим на завоеванных мусульманами территориях, на договорной основе можно было приобрести статус «Амана». Этот статус приобретался как на основе индивидуального, так и коллективного договора со всем населением завоеванной христианской территории. Договор гарантировал им защиту со стороны исламского государства, права собственности и свободу вероисповедания. Между правовым положением мусульман и «Аль-зимма» (которые по статусу «Амана» временно жили в мусульманском государстве) было огромное фактическое различие. Статус мусульманского «гражданства» (который в данном случае следует воспринимать как чисто условную категорию, обозначающую всех мусульман, проживающих на территории халифата и пользующихся правами члена этой общности в том объеме, в каком это было возможно в тех условиях) можно было приобрести только посредством:

- принадлежности к исламу;
- происхождения от мусульманского отца для детей, рожденных в законном браке;
- происхождения от мусульманской матери для внебрачных детей;
- поселения мусульманина на жительство в пределах мусульманских владений.

Международный суд ООН в своем консультативном заключении 1949 г. признал, что «имеются случаи, когда защита может осуществляться государством от имени лиц, не имеющих его гражданства» [7, 192].

Таким образом, мы приходим к следующим общим выводам.

Государство не может оказать защиту своим гражданам в следующих случаях: если такая защита направлена против другого государства, гражданином которого тоже является данное потерпевшее лицо; при двойном гражданстве, когда возникает спор о праве осуществления дипломатической защиты между государствами, предъявляющими

претензию к третьему государству (в решениях международных судов отмечается, что на основе принципов эффективной и реальной связи гражданства предпочтение в случае двойного гражданства отдается гражданству второго государства), если лицо уже получило политическое убежище в другом государстве. Государство имеет право осуществления дипломатической защиты в отношении граждан другого государства только на основе специальных договоренностей или международных соглашений. Предоставление защиты своим гражданам за границей является общепризнанным правом каждого государства. Такая защита осуществляется на основе норм международных соглашений и законодательства государства пребывания. Государство, осуществляющее дипломатическую защиту, не имеет права под предлогом «защиты прав своих граждан» вмешиваться во внутренние дела государства пребывания. Целью дипломатической защиты ни в коем случае не может быть отмена того или иного законодательного акта государства пребывания, относящегося к иностранцам, который не противоречит его международным обязательствам. Невмешательство во внутренние дела государства пребывания — это правовое условие осуществления дипломатической защиты. Такая защита может осуществляться при соблюдении ряда условий.

С точки зрения современного международного права такими условиями могут быть:

- наличие нарушения (или в некоторых случаях — попытки нарушения) прав иностранцев государством пребывания;
- состояние такого потерпевшего иностранца в гражданстве соответствующего государства;
- невмешательство во внутренние дела государства пребывания потерпевшего иностранца.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Броунли Я. Международное право. – М: Юрайт, 1977. – 560с.
- 2 Фердросс А. Международное право. – М: Норм-К, 1959. - С.389.
- 3 E. Assamonte. Annuaire de L'institut de droit international. – Madrid: Second school, 1956. - 700p.
- 4 Лепешкин А.И. Теория государства и права.- М: НОРМА, 1972. – 526с
- 5 E. Albert. Yearbook of International Law Commission. - N.Y.: Book, 1956. - Т. II. – 296p.
- 6 S. Adams. Annual dijest of public international law cases 1931 and 1932. – London: Education, 1938. -192p.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ С ЦЕРЕБРАЛЬНЫМ ПАРАЛИЧОМ

Тасеменова Г.М.

логопед кабинета инклюзивного образования, ГKKП ДО № 17 «Шұғыла», г. Ақтобе

Для выявления отклонений в развитии личности ребёнка с церебральным параличом необходим комплексный клинико – психолого - педагогический анализ её особенностей. При обследовании необходимо не только обратить внимание на выраженные признаки поведения ребёнка, мешающие процессу адаптации в школе, но и учесть особенности проявления его характера, мышления, влечений, направленность его интересов, особенности общения с окружающими. Педагогу особенно важно отметить и положительные особенности ребёнка, на которые необходимо опереться в процессе учебной деятельности, лечебно-педагогических мероприятий так необходимых категории этих детей.

Чаще всего, среди видов аномального развития детей с церебральным параличом, встречаются дети с задержками развития по типу психического инфантилизма.

Основным признаком при всех формах инфантилизма недоразвития личности является ведущим и определяющим симптомом. Психическая незрелость проявляется во всех сферах деятельности ребёнка, но преимущественно в эмоционально-волевой. Многие дети эгоцентричны, руководствуются эмоцией удовольствия. В интеллектуальной деятельности для них характерны нарушения целенаправленной деятельности. Всё это составляет в совокупности феномен «школьной незрелости», выявляющийся на первом этапе школьного обучения.

В основе психического инфантилизма лежит недоразвитие лобных систем коры больших полушарий головного мозга. Поражение незрелого головного мозга при детском церебральном параличе приводит к тому, что корковые мозговые структуры, особенно поздно формирующиеся лобные отделы, созревают неравномерно и в замедленном темпе, что служит причиной изменений личности по типу психического инфантилизма. Однако специфическим условием развития этого типа отклонений личности является неправильное воспитание, ограничение деятельности и общения, связанных с двигательной и речевой недостаточностью. Это препятствует их школьной, трудовой и социальной адаптации. Эта незрелость носит дисгармонический характер.

Признаки незрелости эмоционально-волевой сферы у детей старшего школьного возраста, проявляющиеся в поведении, повышенном интересе к игровой деятельности, слабости волевого усилия, в целенаправленной интеллектуальной деятельности, повышенной внушаемости, имеют, однако, иную окраску, нежели у детей более раннего возраста. Отсутствует детская живость и непосредственность в проявлении эмоций. Преобладает двигательная расторможенность, эмоциональная неустойчивость, однообразие игровой деятельности, лёгкая истощаемость, инертность.

У школьников с церебральным параличом выделяется три варианта осложнённого психического инфантилизма. Это дети с невропатией, которые отличаются повышенной чувствительностью к различным раздражителям, эмоциональной возбудимостью, заторможенностью в поведении, проявляющейся в виде страха перед всем новым, неуверенностью в своих силах. Они очень привязаны к матери, долго привыкают к школе, несамостоятельны. В школе у многих из них наблюдаются случаи трусливости, робости, отсутствие инициативы, низкий уровень мотивации, иногда даже при повышенной самооценке. Все эти особенности личности могут быть причиной нарушений адаптации к школе, вообще к социальному окружению в целом. У некоторых детей возникают ситуационные конфликтные переживания в связи с неудовлетворением их стремления к лидерству, эгоцентризмом и неуверенностью в своих силах.

Не найдя признания у сверстников, некоторые дети проявляют склонность к уходу в свой внутренний мир фантазии, у них развивается чувство одиночества. Это приводит к ещё большей дисгармонии в развитии психологических свойств личности.

При невропатическом варианте психического инфантилизма у детей с церебральным параличом бывают реакции и пассивного протеста. Они проявляются в отказе от еды, от устного общения с определёнными лицами (избирательный мутизм), ухода из школы; иногда в виде нарушений отдельных соматовегетативных функций: энуреза, энкопреза и т.д. Может возникнуть и суицидальное поведение, которое проявляется в мыслях, представлениях или в совершении суицидальной попытки. Педагоги должны знать, что это бывает в основном в препубертатном и пубертатном возрасте в результате острого переживания чувства обиды, недовольства самим собой, унижительного замечания, неразделённое первое чувство любви и т.д. Это поведение возникает внезапно, импульсивно и оно может быть достаточно неожиданным для окружающих. Наиболее частым проявлением протеста у учащихся с церебральным параличом может быть отказ от выполнения требований учителя, родителей. Это может быть и реакция отказа от обычных желаний, в бездумном характере его ответов, в отсутствии стремления к контакту с окружающими. Такая реакция может быть на ситуацию фрустрации. Это сложное состояние, которое возникает при встрече с неудачами, трудностями. С психологической стороны это крушение надежд, проявляющееся в

ощущении беспомощности. Если эти формы поведения закрепляются при неправильном воспитании, то всё это приводит к формированию личности тормозного типа. У детей с церебральным параличом этому в значительной степени способствует воспитание по типу гиперопеки, которое ведёт к подавлению естественной активности ребёнка, в результате у ребёнка постепенно начинает закрепляться ощущение зависимости от взрослых, пассивность, робость как устойчивые свойства личности.

У некоторых детей с церебральным параличом закрепление тормозных форм поведения носило компенсаторный характер. Это наблюдалось при тяжёлых двигательных и речевых нарушениях у детей с сохранным интеллектом. Замедленностью реакций, отсутствием активности, дети как бы старались завуалировать свои речедвигательные дефекты. Владея развёрнутой фразой, дети маскируя дефекты звукопроизношения, только односложно отвечали на вопросы, сами никогда не задавали их, отказываясь выполнять доступные им двигательные задания. Такое поведение чаще наблюдалось у детей со спастической диплегией.

Другой вариант осложнённого психического инфантилизма у школьников с церебральным параличом представляет собой сочетание психического инфантилизма с симптомами раздражительной слабости. Проявление эмоционально-волевой незрелости у них сочетается с повышенной возбудимостью, с нарушениями внимания, низкой работоспособностью, несдержанностью, повышенной раздражительностью. Трудности в обучении таких детей связаны не только с недоразвитием эмоционально-волевой сферы, но и с их повышенной утомляемостью, истощением активного внимания. Они требуют к себе внимания, одобрения своих действий, у них возникают вспышки гнева, которые заканчиваются слезами. У них замечаются неправильные взаимоотношения со сверстниками, что неблагоприятно сказывается на дальнейшем развитии их личности. Особенностью школьного возраста является возникновение новой социальной потребности найти своё место в коллективе сверстников. И если эта потребность не реализуется, возникают реакции в форме озлобленности, агрессивного поведения.

Взаимоотношения детей в коллективе зависят от многих факторов, прежде всего от особенностей их характера, поведения, от прежнего опыта социального общения.

В психологической литературе подчёркивается роль уровня притязаний и самооценки при формировании взаимоотношений детей в коллективе сверстников.

Аффективное поведение возникает в связи с повышенными требованиями увеличения школьной нагрузки. В связи с этим цереброастеническое состояние детей усугубляется, им сложно приспособиться к новым условиям, и всё это вызывает у них отрицательное отношение к школе. Возникает конфликт между ставшей привычной самооценкой ребёнка и оценкой его окружающими. Требования окружающих начинают превышать возможности детей. Всё это порождает атмосферу недовольства учителя ребёнком, приводит к возникновению у ребёнка чувства неполноценности. Нередко это возникает у детей в III – IV классах. Здесь должна семья поддержать, помочь ребёнку поменять самооценку и снизить уровень его притязаний. Если этого не будет, то вырастет эгоист, трудный подросток. Возникнет фиксация внимания на своих переживаниях. Это мешает детям установить контакт со сверстниками. У них формируется индивидуалистическая, а не общественная направленность, что затруднит социальную адаптацию подростков.

У других детей завышенная самооценка из-за чрезмерной любви родителей, снисходительного из-за болезни к ним отношения. Попадая в школу, стремясь сохранить привычную самооценку и не справляясь с предъявляемыми требованиями, дети дают разные варианты аффективного поведения. Этот протест проявляется в негативизме, конфликтах с детьми, отходе от коллектива. Они стремятся занять лидирующее место. Их желания не реализуются, что приводит к возникновению отрицательного отношения к школе, к снижению эмоционального тонуса вообще. У ребёнка появляются защитные реакции в виде агрессивного или нарочито дурашливого поведения.

Постепенно у них формируются черты неуверенности в своих силах, обвиняя при этом окружающих в плохом к ним отношении.

Следующий вариант - органический инфантилизм у школьников с церебральным параличом. В его основе – сочетание незрелости эмоционально-волевой сферы с нарушениями интеллектуальной деятельности, проявляющимися в виде инертности, снижения уровня критического анализа своих действий и поступков.

Эмоционально – волевые расстройства при этом характеризуются большой дисгармонией. Наряду с чертами «детскости» наивностью суждений для этих детей характерными являются критичность, элементы импульсивности в сочетании с инертностью. При воздействии неблагоприятных факторов окружающей среды дети становились двигательно беспокойными, импульсивными, некритичными к себе и своему поведению. Для них характерно сочетание снижения уровня критичности с неадекватно высокой самооценкой и высоким уровнем развития притязаний. Усилению патологических форм поведения способствует неблагоприятная семейная обстановка и фактор внутриутробного поражения мозга с недоразвитием лобно – мозжечковых систем.

Это ещё раз показывает, что процесс формирования личности детей с церебральным параличом связан как с ранним органическим поражением мозга, так и с особенностями их воспитания и окружения. Специфика детского церебрального паралича определяет некоторые особенности формирования личности. Прослеживается связь развития личности с тяжестью и характером двигательных нарушений.

Специфика двигательного поражения также оказывает определённое влияние на особенности развития личности детей с церебральным параличом. При спастической диплегии наиболее часто проявляются невропатические формы осложнённого психического инфантилизма с преобладанием неуверенности в своих силах.

При осложнённых формах спастической диплегии преобладает церебрастеническая форма осложнённого психического инфантилизма с различными проявлениями аффективного поведения.

Практика показывает, что в возникновении различных вариантов дисгармоничного развития личности детей с церебральным параличом ведущее значение имеют не биологические, а социальные факторы, включающие действие такого фактора, как воспитание в широком смысле этого слова. Это и как будет организована собственная деятельность детей и подростков, как будет проводиться работа по развитию адекватной самооценки и уровня притязаний ребёнка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Власова Т.А. Каждому ребёнку – надлежащие условия воспитания и обучения (о детях с временной задержкой развития) М., 1971
2. Власова Т.А., Певзнер М.С. О детях с отклонениями в развитии. М., 1973
3. Егорова Т.В. Психологические проблемы неуспеваемости школьников. 1971
4. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. М., 1980
5. Менчинская Н.А. Краткий обзор состояния проблемы неуспеваемости школьников. М., 1971
6. Никашина Н.А. Коррекционная направленность обучения. – Всб.: Учебно – воспитательная работа в школе для детей с задержкой психического развития. М., 1977
7. Переслени Л.И., Подобедов В.Л. Исследование прогностической деятельности для характеристики умственного развития детей. – Дефектология, 1982, № 6
8. Пермякова В.А., Домишkevич С.А., Типические особенности эмоционально – волевой сферы и личностной регуляции учебной деятельности младших школьников в норме и при отклонениях в развитии. – В кн.: Развитие школьников с отклонениями. Иркутск. 1981
9. Психологические проблемы неуспеваемости школьников / Под ред. Н.А. Менчинской. М., 1971

10. Ульяновская У.В. Об особенностях саморегуляции в интеллектуальной деятельности детей с задержкой психического развития. – Дефектология, 1982, № 4
11. Шевченко С.Г. Особенности знаний и представлений о ближайшем окружении у первоклассников с задержкой психического развития. – Дефектология, 1974, № 1
12. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. М., 1974.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Томова И.В.

учитель истории СШ № 16, г.Актобе

***Ценою слез и материнской боли
Война была оплачена сполна.
Мы память чтим
И не позволим,
Чтоб разразилась новая война!***

Сегодня в обществе слова «патриотизм», «любовь к Родине» обретают высокое значение. Строить здоровое общество и сильное государство может только человек, воспитанный в духе патриотизма. Это должна быть уникальная личность, готовая внести свой вклад в построение правового государства и гражданского общества. Патриотизм (от греч. *patriótes* — соотечественник, *patris* — родина, отечество), означает нравственный и политический принцип, внутренне присущий гражданину. Это глубоко социальное чувство, стержнем которого является любовь к своей Родине, преданность своему народу, гордость за его историческое прошлое и настоящее, забота о его будущем. Это стремление защищать интересы государства как внутри страны, так и за её пределами.

Мы, казахстанцы, строим новое общество, где ценятся честь, достоинство и труд каждого, где присутствует высокая мораль, этнические стандарты, гражданская позиция и духовные ценности. Именно через патриотическое воспитание мы должны способствовать формированию лучших духовных качеств личности, обеспечить единство и преемственность всех поколений людей. Человек не рождается патриотом, он становится им в ходе воспитания и участия в общественной жизни. Патриотизм является неотъемлемой частью общественного и гражданского сознания, стержнем повседневного поведения, направляющим ориентиром образа жизни.

Современная система образования должна осуществлять подготовку такого выпускника, который бы отвечал потребностям времени и обладал высоким уровнем нравственности. Нашему обществу нужны не только специалисты-профессионалы, но и патриоты. Именно учреждения образования способствуют формированию гражданской позиции и расширению мировоззрения. Эта работа повседневная, многоплановая и рассчитана на многие годы вперед. Основопологающим принципом в этом вопросе является конкретно-исторический подход, основывающийся на героической истории нашего народа.

Одним из направлений развития Президент страны Н.А.Назарбаев в «Стратегии «Казахстан-2050» назвал новый казахстанский патриотизм – основу успеха нашего многонационального и многоконфессионального общества. «Надо воспитывать в себе и наших детях новый казахстанский патриотизм. Это прежде всего гордость за страну и ее достижения».

«Наши дети и внуки также должны предпочесть жизнь на родине, потому что им здесь гораздо лучше, чем на чужбине. Каждый гражданин нашей страны должен обрести чувство хозяина на своей земле. На той земле, которую защищали наши далекие и не очень предки – прадеды, деды и отцы». [1]

Сколько бы не прошло лет, не изгладится в памяти народа то время, когда советский народ и его славные Вооруженные силы громили фашистских захватчиков. Путь к Победе во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. был труден и долог, и сегодня мы склоняем головы в память тех, кто пал на полях сражений, и тех, кто не дожил до славного юбилея Победы. Никогда не померкнет в памяти народа слава сыновей и дочерей – творцов Великой Победы! Стойкость и бесстрашие, которые проявили наши отцы, деды и прадеды в годы Великой Отечественной войны, неутомимый труд по укреплению могущества страны в мирное время всегда будут образцом беззаветного служения своей Отчизне, своему народу. Это непреходящие ценности, которые должны усвоить наши дети – молодое поколение Казахстана.

В нашей школе № 16 г. Актобе более четверти века назад был создан школьный музей – Комната Боевой Славы, посвященная 196-ой Краснознаменной Гатчинской стрелковой дивизии, по инициативе ветеранов которой и были собраны необходимые материалы.

Целью работы Комнаты Боевой Славы является привлечение учащихся к активному участию в общественной жизни, повышение политической грамотности, развитие гражданственности и воспитание в духе казахстанского патриотизма, а также изучение материалов – документов, экспонатов, литературы, фотоматериалов, свидетельских показаний участников Великой Отечественной войны – актюбинцев, ветеранов 196-ой Краснознаменной Гатчинской стрелковой дивизии. Наш школьный музей играет большую роль в ознакомлении с историей края, города, республики, страны, в патриотическом воспитании учеников нашей школы, помогает становлению гражданской позиции школьников, вызывает чувство гордости и восхищения за героические подвиги молодых солдат, за тот огромный вклад, который внесли казахстанцы в Великую Победу над фашистской Германией.

Значительную роль в организации Комнаты Боевой Славы сыграл бывший учитель истории нашей школы, ветеран ВОВ, лектор-общественник, председатель первичной организации ветеранов - актюбинцев 196-ой ГКСД Бергазин Алмат Жумалиевич. Несмотря на преклонный возраст (почти 91 год), ветеран до сих пор находится в строю – является членом Совета школьных музеев, проводит встречи со школьниками, студентами, родителями, учителями, общественностью, делится воспоминаниями о тяжелых днях войны, рассказывает о подвигах земляков – актюбинцев, кобдинцев и казахстанцев.

В Комнате Боевой Славы имеется несколько стендов, рассказывающих о воинах и командирах 196-ой ГКСД – «Живы навсегда в сокровищнице – памяти нашей» (о встрече ветеранов 22-26 сентября 1982 г.); «Никто не забыт, ничто не забыто» (список ветеранов 196 -ой ГКСД, награжденных орденами Отечественной войны 1 и 2 степени); «Через года, через века – помните!»; «Равнение на боевые знамена» (об акции Памяти); «Во имя завтрашнего дня»; «Ветераны 196-8 Гвардейской стрелковой дивизии». Комната создавалась на научной основе, был собран богатейший материал.

Одним из ценных экспонатов является фотоальбом форматом 20х30 см объемом 20 листов, который включает в себя 20 текстов с фотоснимками, отражающими историю 196-ой ГКСД, эпизоды боевых действий, яркие примеры героизма, доблести и мужества воинов соединения, проявленные в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками. Он был изготовлен в 1994 г., в честь 50-летия Победы и в целях увековечивания памяти павших и Славы живых ветеранов - актюбинцев, в котором отражен боевой путь соединения на фронтах Великой Отечественной войны в период с 3 июля 1941 года по 9 мая 1945 года. [2]

При составлении фотоальбома использовались биографические справки, наградные листы, схемы боевых действий дивизии, фотографии военного времени, фотопортреты настоящего времени, фотографии о встречах ветеранов, материалы, опубликованные в книгах, журналах, газетах, иллюстрации и различные описания.

Над созданием альбома активно работали ветераны-актюбинцы 196-ой ГКСД: Бергазин А.Ж., Голубничий С.Г., Доброгорский Б.П., Кауханов Б., Король И.Г., Нестеренко

Г.В., Темиргалиев Г.А. Фотоальбом является пособием в воспитании молодежи в духе патриотизма, интернационализма, дружбы народов, сознательного отношения к труду и учебе, политической бдительности, готовности к защите Родины и воинской дисциплине.

Также в Комнате Боевой Славы хранятся материалы о знаменитом выпускнике нашей школы - Дружинине А.М., полковнике милиции. Ученики могут познакомиться с литературой – подарком воинов – интернационалистов из фонда «Боевое братство участников локальных войн». В фондах нашего музея находится 265 единиц хранения.

Бергазин Алмат Жумалиевич узнал и восстановил имена около 200 кобдинцев, участников Сталинградской битвы и благодаря ему, эти имена запечатлены на мемориалах музея Сталинградской битвы на Мамаевом кургане (г. Волгоград). В последние годы ветеран неутомимо занимался составлением и уточнением списка воинов-кобдинцев, участников Великой Отечественной войны, которые уже вошли в несколько томов областной книги Памяти и были изданы в печати (109 статей). [3]

Небольшая книга (объемом всего 62 страницы) «В стороне большой Хобды» была напечатана в 1994 году Актюбинской областной типографией небольшим тиражом – всего 100 экземпляров. Автор – Бергазин А.Ж. – посвятил ее истории своей малой Родины - Хобдинскому краю. Как историк, он рассказал о природе и обитателях края, об установлении Советской власти, о начале кооперирования в селе, о плодах довоенных пятилеток, об освоении целинных и залежных земель, о положении колхозов во вторую годовщину Республики Казахстан. В небольшой работе использованы документы, фотоматериалы из истории Хобды. Три экземпляра данной брошюры хранится в Комнате Боевой Славы [4].

В июне 2012 г. вышла в свет книга «Жеңіс жолымен» («Дорогою Победы») – итоговая работа Бергазина А.Ж., которая станет учителям и родителям хорошим пособием в воспитании у патриотов Казахстана лучших качеств – честности, трудолюбия, любви к своей Родине. Книга объемом 116 страниц вышла в количестве 100 экземпляров, напечатана на личные средства ветерана ВОВ Бергазина А.Ж. Она содержит 9 статей на казахском языке (о героях - казахах) и 33 материала на русском языке. В книгу включены воспоминания Бергазина А.Ж. о своих однополчанах- воинах 196-ой КГСД, о земляках, о казахстанцах, газетные публикации автора разных лет в разных периодических изданиях – «Коммунизм жолы», «Знамя труда», «Актыбинский вестник», «Кобда», «Эврика» [5].

В Комнате Боевой Славы хранится экземпляр с дарственной надписью автора для учащихся и учителей средней школы № 16. 10 экземпляров находится в нашей школьной библиотеке, которые доступны всем учащимся, учителям и родителям. Казахстанцы чтят память о погибших. Очень дорогой ценой досталась нам Победа. Каждый пятый казахстанец не вернулся с войны. Безграничны уважение и признательность народа к ветеранам войны и труда. На их славных делах воспитываются все новые поколения патриотов Казахстана. Они учатся мужеству, верности своей Родине, готовности все преодолеть, все превозмочь, когда к этому призовет Отчизна.

Каждая встреча с Человеком с большой буквы, ветераном Великой Отечественной войны, председателем первичной организации ветеранов 196-ой Краснознаменной Гатчинской стрелковой дивизии Бергазиным Алматом Жумалиевичем обогащает жизнь учеников и педагогов нашей школы, связывая прошлое с настоящим. Алмат Жумалиевич является нашим современником, примером для подрастающего поколения. Школьники и педагогический коллектив гордятся тем, что лично знакомы с ним, слушаем его выступления, принимаем участие в открытых мероприятиях, что сердцем прикасаемся к живому пульсу истории. Актив Комнаты Боевой Славы часто встречается с ветераном, поздравляет его с праздниками, юбилеем, делает фото на память. Такие встречи всегда проходят очень трогательно и надолго останутся в памяти ребят.

На базе Комнаты Боевой Славы развернута научная деятельность наших учеников. Они пишут и защищают научные проекты на городских научно-практических конференциях:

- В марте 2013 г. ученики 8 «А» класса Краснов Николай и Куандык Чингиз выступали с докладом «Наш современник: 90-й год в строю» на ХУП НПК Малой Академии наук и «Арайлы Ақтөбе – туған өлкем!».

- «Значение школьного музея в воспитании патриотов Казахстана».

Куандык Чингиз, ученик 8 «А» класса. Сізге «ҚАЛЫПТАСҚАН МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖАҢА САЯСИ БАҒЫТЫ. 2050 СТРАТЕГИЯСЫ» атты Ақтөбе 1 облыстық жас ғалымдардың ғылыми-тәжірибелік конференция жұмысына қатысқаныңыз үшін Сізге алғыс білдіреміз. Получили сертификат и АЛҒЫС ХАТ. 12 апреля 2013г.

- «Комната Боевой Славы – наша гордость». Куандык Чингиз, Сабиров Михаил, ученики 9 «А» класса СШ № 16. Участие в выездном заседании Комиссии по защите прав несовершеннолетних (в СШ № 29). г.Актобе, 30 октября 2013 г. Награждены грамотами.

- «Значение школьного музея в воспитании патриотов Казахстана». Ястребова Евгения, ученица 9 «В» класса СШ № 16. Участие в ХУШ Областной научно-практической конференции Малой Академии наук Республики Казахстан, г.Актобе, 16-17 марта 2014 г. Награждена грамотой (1У место).

Руководитель Комнаты Боевой Славы - Томова Ирина Владимировна, учитель истории, тоже делится своим опытом работы в сборниках и на сайтах Интернета:

- «Значение школьного музея в воспитании патриотов Казахстана». – Участие и публикация статьи в сборнике трудов XXII международной заочной научно-практической конференции «Научная дискуссии: вопросы социологии, политологии, философии, истории». Москва, № 1 (22), 21.01.2014 г.

- «Казахстан в годы Великой Отечественной войны». – Публикация на сайте InfoUrok.RU. 19 марта 2014.

- «Значение школьного музея в воспитании патриотов Казахстана». – Публикация на сайте InfoUrok.RU. 24 марта 2014г.

- «ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТА В ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РАБОТЕ». – Участие и публикация статьи на II Международной научно-практической конференции «Состояние и проблемы развития образования на современном этапе с использованием виртуальной реальности», посвященной 20-летию Казахско-Русского Международного университета. г.Актобе, 27 марта 2014 г.

- «Применение метода проекта в патриотическом воспитании». – Публикация на сайте InfoUrok.RU. 5 апреля 2014г.

Экскурсоводами в Комнате Боевой Славы являются ученики нашей школы. Ребята проводят беседы, классные часы, открытые мероприятия на основе материалов, собранных силами ветеранов, учащихся и учителей.

Необходимо проводить патриотическую работу в Комнате Боевой Славы, сохранять ее материалы, документы, знакомить школьников всех возрастов с героическими страницами истории нашего края, города, республики, привлекать как можно больше ребят к научно-исследовательской работе, создать электронный вариант каталога этого своеобразного школьного музея, использовать интерактивные технологии XXI века. В ближайших планах – создать сайт нашего школьного музея - Комнаты Боевой Славы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента РК - Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана. 15 декабря 2012 г.
2. Фотоальбом «Четырежды рожденная 196-ая Краснознаменная Гатчинская стрелковая дивизия. 1994.
3. «Актобе» энциклопедия. – Актобе, 2004
4. А.Бергазин. В стороне большой Хобды. –Актобе, 1994, 62 с.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНДА КОММУНИКАТИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Утенова М.Ж.

Көлкебаева Қ.Л.

№51 гимназия, Ақтобе қаласы

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі тарихи қысқа уақыт аралығында еліміз экономика, қаржы саласында прогрессивті технологияларға арқа сүйей отырып, кешенді реформалар жүргізу үстінде. Сөйтіп әлемдік өркениетке қауымдаса отырып, қарқынды дамушы елдердің алдыңғы қатарынан көріне бастады. Бүгінгі таңда еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының перспективалары нақты айқындалып, арнаулы бағдарламалар қабылдануда. Еліміздің инновациялық, индустриялық одан әрі тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекетіміздің күш-қуатының негізі, ұлттық қауіпсіздігіміздің кепілі, қоғамдық дамуымыздың және оның жаңа сапалық деңгейге көтерілуінің көрсеткіші болып табылатын **білім жүйесінің, адам капиталының мәні мен маңыздылығы** барынша артып отырғанын атап өтуіміз керек. Қоғамдық-экономикалық қатынастардағы өзгерістер: нарықтық қатынастарға өту, ашық демократиялық қоғам құру талаптары өз кезегінде **өскелең жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру жүйесінің ұстанымдарына, мазмұны мен құрылымына айтарлықтай жаңалықтар** ендіруді қажет етіп отыр.

Бүгінгі таңда ХХІ ғасыр табалдырығын еркін аттаған азат ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім беруді жетілдірудің басым бағыттарын айқындап, педагогика ғылымында жеке тұлғаны қалыптастыру көкейкесті мәселелердің бірі болып отырғаны анық. Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде елімізде білімнің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие жұмысында нақты өзгерістер енгізумен қатар елімізде болып жатқан түрлі бағыттағы білім беру қызыметіне жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды саралауды, шәкірттердің шығармашылық әлеуетін дамытуды, мұғалімдердің ғылыми бағытқа бет бұруын, іс-әрекетті жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді.[1]

Еліміздің болашағы - ұрпақ тәрбиесінде. Тәрбие балалардың жеке және дербес ерекшеліктеріне, дайындығы мен дәрежесіне лайық іске асырылады, тәрбие адамдардың іс-әрекеттерін ұйымдастырады. Ол үшін тәрбиеші алдын ала жасалған арнаулы жоспар бойынша тәрбие жұмысын мақсатқа бағыттап ұйымдастырып, тәрбиенің құралдары мен әдістерін және формаларын іздестіреді, оларды тиімді етіп пайдаланады. Тәрбиеші тәрбие арқылы баланың түрлі іс-әрекеттерін тиімді етіп, оның жақсы дамуына қажетті материалдарды іріктеп алады, айналадағы табиғи және әлеуметтік ортаға көзқарасын дамытады. Тәрбие жұмыстарының сара жолдарын табу нәтижесінде баланың ой-өрісі кеңейеді, эстетикалық сезімі мен талғамы артып, адамгершілік сапасы қалыптасады. Мектеп мемлекет қолындағы ақпарат құралдардың (баспасөз, радио, теледидар) көмегімен оқушыларға тәрбие береді, сондай-ақ, мемлекеттің саясатын жүргізеді. Баланың жеке басының дамуы мен қалыптасуына ықпал ететін факторлардың ішінен тәрбие адамның дамуына орасан күшті ықпал етіп, ортаның ықпалына белсенді әсер етіп, баланың дамуын қоғам талаптарына сәйкес бағыттап, белгілі бағытта баланың өмірі мен іс-әрекеттерін ұйымдастырады, ортадағы жағдайлардан тұлға дамуына қажетті материалдарды іріктейді, жеке бастың дамуына теріс, зиянды әсер қалдыратын жағымсыз ықпалдардан аластайды. Осы тұрғыдан келгенде тәрбие аға ұрпақтың жаңа ұрпаққа қоғамдық тарихи тәжірибені беру процесі, жаңа ұрпақты өмірге, еңбекке дайындау арқылы қоғамның алға қарай дамуын қамтамасыз ететін процесс. Сонымен, тәрбие бала дамуын бағыттайды, басқарады, сондықтан да ол — баланы қалыптастырудағы негізгі күш.

Бүгінгі таңда жастарға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, ойлай білу мүмкіндігін жетілдіру, сонымен қатар әр адамның кәсіби біліктілігі мен білімділігін, іскерлігін арттыру әділетті қоғамның міндеті болып табылады.

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет мәртебесіне ие болуы, білім беру және мемлекеттік жастар саясаты туралы заңдардың қабылдануы жастар тәрбиесі мәселесіне жаңаша ойлаумен қарауды талап етеді.

Біздің бүгінгі қарастыратын **коммуникативті мәдениетті қалыптастыру** бағыты - тәртіп қағидасын анықтайды, құндылықтар жүйесін, идеяларды, нормаларды айшықтайды және шығармашылық қызметте өзінің дербестігін көрсетуде қарым-қатынасты ұйымдастыруға, байланысты орнатуға, оларды дамытуға, келісуге, тәртіпке келтіруге және түзетуге көмек береді.

Бағыттың негізгі мақсаты – дені сау, ұлттық сана- сезімі оянған, рухани дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан адамды тәрбиелеу, қарым-қатынас мәдениетін көтеру, тіл мәдениетін арттыру, дүниетанымын кеңейту және тәуелсіз жеке тұлғаны қалыптастыру.

Бағыттың міндеттері:

- білім беру ұйымдарында денсаулығы зор, рухани дүниесі бай, адамгершілікті, тәуелсіз жеке тұлғаны қалыптастыру.

- әлеуметтік қатынас жасаудың алуан түрлі жағдайларында тілді жетік меңгерген тұлғаны даярлап шығу.

- мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, өз халқы мен басқа Қазақстан халықтарының дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасау.

- адамдармен ізгілікті қарым-қатынас орнатуға деген ұмтылыстарын қалыптастыру.

- түрлі ұлт топтары және мәдениет өкілдерімен, түрлі көзқарастағы адамдармен өзара тең қарым-қатынас деңгейінде пікірлесу, әріптестік қабілетін қалыптастыру.

- қоғамдағы түрлі топтардың өзара қарым-қатынасының мәселелерін бейбіт шешу, даулы жағдайлардан сақтануға дайындығы мен ұмтылысын қалыптастыру.

- сөйлеу мәдениетін меңгерген адам ретінде өмір сүру біліктілігін қалыптастыру.

Коммуникативті мәдениетті қалыптастыру бағыты туралы сөз қозғағанда, алдымен, бағыттың атауына мән бергенді жөн көрдік. «Коммуникация» терминін латын тілінен аударғанда, «жалпы, барлығымен бөлісу» дегенді білдіреді. Егер өзара түсінушілік болмаса, коммуникация да болмайды. Ақпарат алмасу – коммуникация. Ал коммуникация туралы сөз болғанда, бірлескен адамдардың көзқарасы, идеясы, қызығушылығы, көңіл-күймен алмасу жайында айта кету керек. Коммуникация -ортақ түсінушілікке әкелетін екі жақты ақпарат алмасу. Адамдардың бір-бірімен керекті контактіні құрып және ұстай алу қабілеттілігі коммуникациялық компетенттілік деп аталады. Коммуникативті қабілеттілік адамның жасына, біліміне, мәдениетіне, психологиялық даму деңгейіне, өмірлік және кәсіби тәжірибесіне байланысты ерекшеленеді.

Жоғарыда айтып кеткендей, коммуникация- адамдардың бірі-бірімен байланысы, қарым-қатынасы. Әлемдегі барша адамдардың қарым-қатынасының басты құралы ол – тіл. Тілдік қатынас арқылы адамдар арасында қарым-қатынастың нешеме түрі орнатылады. Қазіргі таңда заманның өзі әр азаматтан оның өмірлік ісіне сәйкес келетін белсенді тілдік іс-әрекеттер жасауды талап етуде. Қоғам кәсіптік тілдік қатынасты әлеуметтік коммуникацияда қазақ әдеби тілінің нормаларына сәйкес кәсіптік этиканың заңдары бойынша құра алатын, пікірталас, диспуттарды басқаруға қабілетті адамдарды қажет етуде.

[3]

Қарым-қатынасты адамның өмірлік іс-әрекетінің негізгі факторы десек қателеспейміз. Интеллект және ерік, эрудиция және эмоционалды мәдениет, тәрбиелілік – осылардың барлығы: біріншіден басқа адамдарды түсіну, яғни психикалық дұрыс бағалау. Екіншіден олардың мінез-құлық және жағдайына адекватты эмоционалды жауап бере алу, үшіншіден әр

адамның өзінің жеке- даралық ерекшеліктеріне байланысты стилін, әдіс-тәсілін, формасын таба білу. Қарым-қатынас мәдениетін көтеру үшін, ерте жастан бастап адамның басқа адамға жанашырлық, тілектестік, ортақтастық, мейірімділік қасиеттерін қалыптастыра білу керек. Қарым-қатынас ең алдымен, бір адамның екінші адамды өзара түсінушілігінен басталады.

Коммуникативті мәдениетті қалыптастыруды жүзеге асыру - білім ордаларының басты міндеті болып табылады. Жалпы білім беретін оқу орындарында, алдымен, осы бағыттың мақсаты мен міндеті айқындалуы шарт. Аталмыш бағыттың жыл бойына арналған тәрбие жоспары жасалуы тиіс. Мысалы: (1-кесте). Тәрбие жоспарын орындайтын ұстаз сынып жетекшісі болғаны абзал. Себебі тәрбие жұмыстарын жүргізгенде сынып жетекшісінің ролі ерекше. Сапалы білім, саналы тәрбие беруде мұғалім еңбегі ерен. Ерекше тұлға ретінде сынып жетекшісі атап өткім келеді. Өйткені ол - балалар мен ата-аналардың, үлкендердің арасындағы сарапшы. Сондай-ақ баланың психологиялық құпияларын жетік біле отырып тәрбиелейді, білім береді. Ең жауапты, ең негізгі болып табылатын сынып жетекшісінің еңбегі аса жоғары жауапкершілікпен сипатталады. Сынып жетекшісінің жұмысында нәтижеге жетудің бір жолы ол - іс-әрекетті дұрыс жоспарлау. Сынып жұмысын жоспарлау барысында тәрбие міндеттерін нақты белгілеп, балалардың жеке жас ерекшеліктерін және олардың тәрбиелік деңгейімен өмірдің талабын еске ала отырып атқару қажет. Мектептегі сынып жетекшісінің тәрбие жұмысындағы негізгі міндеті - оқушылардың жеке басын қоғамның талабына сай тәрбиелеу. Бала еліктеу, қабылдау арқылы түрлі рөлді ойындарды атқара отырып, әлеумет өмірінің, өндіріс қатынастарының мазмұнын түсінеді. Әр түрлі тапсырмалар, іс-шаралар, шығармашылық жұмыстар баланың дүниетанымын кеңейтіп, қарым-қатынас жасау белсенділігін дамытады. Қарым-қатынас жасау белсенділігі жеке адам қасиеттерінің (қайырымдылық, қамқорлық, т.б.) қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Баланың даму барысында таным белсенділігі артады. Оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеу ісін жетілдіру үшін олардың жас және дербес ерекшеліктерін еске алып, оқу-тәрбие жұмысының барысында сана-сезімін ояту, өз бетінше жұмыс істей білуге үйрету - мұғалімнің басты міндеті. Мұғалім оқушының білімге, өнерге қызығушылық ынтасын, спорт ойындарына құштарлығын анықтайды, өзін-өзі тәрбиелеуге жүргізілетін жұмыстардың тақырыптарын ақыл-ой, құлық, еңбек, эстетикалық тәрбиесімен ұштастырып алады. Баланың өзін-өзі тәрбиелеу белсенділігін қоғамдық жұмыстарға байланысты тапсырмалар беріп, орындау арқылы дамытуға болады. Әр түрлі деңгейлік тапсырмаларды сапалы дер кезінде орындап отыруға балаларды үнемі жаттықтыру мен дағдыландыру мұғалімнің және тәрбиешінің төл ісі. Оқушылардың жас ерекшеліктері мен жеке қабілеттерін ескере отырып, барлығын тапсырмалармен, яғни, түрлі қоғамдық іс-әрекеттермен қамтамасыз ету керек. Адамның еңбекте және адамдармен қарым-қатынаста көрсетсең белсенділігіне қарап оның қоғам және ұжымға жарамдылығын жете анықтау мұғалімнің басты міндеті. Бүгінде мұғалімнің оқушы бойына қалыптастыратын нақты іс-әрекеті оларды дағдыға үйрету, бағалау пікірін қалыптастыру, шығармашылық пен қайта өңдеуге қабілеттілігін, тұрақтылық (жігер) пен ерікті тәрбиелеу сияқты белгілі тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына бағытталап баланың өмірде, қоғамда тандаған істерінде нәтижелі болуына көмектеседі. Әлеуметтік қарым-қатынастардың өзгермелі жағдайында тәрбиені іс-әрекет тұрғысында қарау маңызды, себебі оқушылар ерік-жігерді талап ететін, өмірде кездесетін шынайы жағдайларға араласады, бұл жағдайлар оларға басқалардан ерекшеленіп жақсы жағынан көрінуге мүмкіндік туғызады.[5]

Қалыптасу дегеніміз - адамның жеке басының дамуы мен тәрбиесінің нәтижесінде жетілуі, саналы өмір сүруге дайын болуы. Жас ұрпақты қоғамдық өмірге және еңбекке араласуға дайындау міндетін іске асыруда, баланың жеке басын қалыптастыруға әсер ететін тәрбие, қоғамдық, әлеуметтік ортаның рөлі ерекше.

1-кесте.

Коммуникативті мәдениетті қалыптастыру

Міндеті: Шығармашылық жұмыстарда оқушы өз ойын білдіріп, қабылданған шешім нәтижесін бағалай білу дағдысын қалыптастыру және өз қадірін сақтай білуге және өзгенің қадір-қасиетін бағалай білу қасиетін қалыптастыру.

Нәтижесінде: шығармашылық қызметте өзінің дербестігін көрсетуде әртүрлі топ өкілдерімен қарым- қатынас жасау мәдениеті қалыптасады.

№	Тақырыбы	Форма	Мерзімі	Жауапты
1	«Қарым – қатынас мәден е і дегеніміз не?»	Пікір алмасу		
2	«Адами қарым-қаты астар ізгіліктері»	Тәрбие сағаты		
3	«Сыныбыңдағы оқушылармен қарым-қатынасың қандай?»	Анкеталық сұрақ		

Елбасы өз сөзінде: «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, болашақты білімді ұрпақ айқындайды, ал жас ұрпақтың тағдыры- ұстаз қолында» деп атап көрсетті.

Ұстаз - ең алдымен, оқушы үшін білім нәрін құюшы ізгілік иесі, өмірлік тәжірибелерді үйретуші тәлімгер, адамгершілікке баулитын тәрбиеші психолог екені сөзсіз. Ұстаз - әрқашан шәкірттеріне бүгінгі алған білімінің ертеңгі күні қажеттілігіен сездіре алатындай қасиеті бар, мектеп табалдырығын аттаған әрбір жас өреннің болашақтағы көздеген мақсаттарына қол жеткізуіне бағыт бере алатын үлкен тұлға. Иә, халқымыздың, ата-бабаларымыздың ежелден келе жатқан өмірлік тәжірибесін, салт- дәстүрін, әдет-ғұрыптарын, жақсы қасиеттерін, бүгінгі заманның озық жетістіктерін жас ұрпақ ұстаз арқылы, оның айтқан тәлімді сөздері мен өнегелі істері арқылы үйренеді. Ал, бұл міндет қашанда қиын жауапты екені белгілі.

Бүгінде осы мамандықтың тізгінін ұстап, талайлардың талабы мен талантын тасытып жүрген ұстаздар дүниенің әр бұрышында адамзаттың сауатын ашып, рухани және материалдық құндылықтарды мүмкіндігінше тиімді меңгерудің түрлі әдіс-тәсілдерін терең зерттеп, теориялық талдаулар мен тәжірибелер жасап, зор табыстарға жетуде.

Қазіргі Қазақстандағы коммуникативтік мәдениеттің құлдырау жағдайларында жалпы білім беретін мектептің филолог-мұғалімі Қазақстан балаларының тіл мәдениетін арттыруда және тілдік, сөйлеу мәнерін қалыптастыруда ерекше рөлге иемденіп отыр. Мектептің міндеті әлеуметтік қатынас жасаудың алуан түрлі жағдайларында тілді жетік меңгерген тұлғаны даярлап шығу болып табылады.[2]

Ұстаздың оқушылар бойында коммуникативті мәдениетті қалыптастырудың тиімді жолдары мен әдіс-тәсілдерін білуі тәрбие жұмыстарын жүргізуде үлкен жетістікке жеткізеді. Ұстаздың міндеті:

Ұ	* Оқушылардың дүниетанымдарын кеңейту.
С	* Жеке қабілеттерін көре білу, оны дамытуға толық мүмкіндік туғызу.
Т	* Қабілетіне қарай шығармашылық жұмыспен шұғылдануға машықтандыру
А	* Бойындағы қасиетіне қарай ізденуге жол көрсету.
З	* Өз жұмысының нәтижесін көру.
	* Жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік беру
	* Білім біліктерін қалыптастыру;
	* Оқушылардың белсенділігін арттыру;
	* Оқу үрдісінде ұйымдастырушы болу, инновациялық жаңалықтарды тиімді қолдану;
	* Таным қабілеттерін айқындай отырып, өз бетінше жұмыс істеуге баулу, іскерліктерін қалыптастыру.

Оқушы ұстаздардың көрсеткен жолдарымен төмендегі әрекетерді жасауға талпынып үйренуі тиіс.

Оқушы міндеті:

О	* Қоғамның белсенді азаматы болуға;
Қ	* Қалаған іске жауапкершілікпен қарауға;

У	* Өз ойын, көзқарасын құра білуге;
Ш	* Сұрақтар қойып, оны жан-жақты талқылай білуге;
Ы	* Ойын еркін жеткізіп, шығармашыл ізденісті қалыптастыруға;
	* Өз-өзіне сын көзбен қарауға;
	* Қабілетін жетілдіруге;

Осы нақты бағыттарда жұмыстана отырып біз білім мен тәрбие беру жүйесінің жаңа мазмұнға ие болуына қол жеткізбекпіз, яғни қазіргі мектеп бәсекеге қабілетті және құзыретті тұлғаны қалыптастыру мен дамыту үшін оқу - тәрбие үрдісін ұйымдастыру ордасы болуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Вахап Одар, Устемирова Меруерт «Коммуникативті мәдениетті қалыптастыру»
2. ҚР Білім туралы заңы
3. Омарова Р.С. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында оқушылардың шығармашылық қызығушылық қалыптастырудың дидактикалық негіздері. Түркістан 2008
4. «12 жылдық білім беруде оқушылардың шығармашылық дербестігін қалыптастырудың дидактикалық негіздері» Р.С.Омарова, Г.Е.Нұрмұханова. Ақтөбе, 2007ж.
5. Омарова Р.С. Шығармашылық ізденіске жетелейді. Қазақстан мектебі № 4 2006
6. Рахымбек Д.Оқушылардың логика методологиялық білімдерін жетілдіру. Алматы РКБ 1998
7. Бекболғанов Е. Ойлау қабілетін қалыптастырудың дидактикалық аспектілері. Қазақстан мектебі №6 2005

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Шалабаева А.Ю.

учитель русского языка и литературы, Средняя школа №13, г. Актөбе

Не секрет, что с каждым годом дети всё меньше и меньше читают. Отсюда и безграмотность, и скудная речь. Нужно постараться сделать всё, чтобы урок русского языка и литературы был интересным, чтобы ребятам захотелось встретиться с произведениями писателей и поэтов и после урока. Современному уроку русского языка и литературы необходимы новые формы и методы обучения, которые, опираясь на искусство, способны воспитать людей высокодуховных, нравственных, эстетически грамотных.

Одним из наиболее эффективных средств развития мотивов изучения литературы, повышения качества преподавания является использование межпредметных связей. Межпредметные связи играют существенную роль в формировании знаний и умений у учащихся при изучении русского языка и литературы. Кроме того, широкое использование межпредметных связей позволяет формировать у учащихся такие межпредметные умения, как: систематизировать и обобщать знания об общем объекте изучения, решать задачи, требующие комплексного применения знаний, полученных при изучении разныхпредметов.

Использование межпредметных связей в учебном процессе школы выдвигает проблему не только конструирования разнопредметного содержания учебного материала, но и формирования специального представления у учащихся о самом принципе, механизме межпредметного переноса знаний и умений, чтобы учащиеся могли усвоить не только результаты интеграции знаний, но и деятельность по установлению межпредметных связей.

Использование межпредметных связей, облегчает весь ход обучения, вызывает

интерес детей, они быстро идут вперед, усваивают много различных сведений, которые они никогда не запомнили бы, если бы изучали их без взаимосвязей.

Актуальной и перспективной явилась мысль К.Д.Ушинского о связи между предметами на основе ведущих идей и общих понятий. Рассматривая структуру науки, он отмечал, что, «кроме специальных понятий, принадлежащих каждой науке в особенности, есть понятия, общие многим, а иные и всем наукам». Связь между понятиями и их развитие в системе предметов ведет к расширению и углублению знаний ученика и их превращению в мировоззренческую систему к концу обучения.

Идею межпредметных связей К.Д.Ушинский считал одной из важнейших в формировании целостных и системных знаний.

Межпредметные связи могут рассматриваться как один из способов организации познавательной деятельности обучающихся в системе развивающего обучения, где появляется возможность управления мыслительными процессами, которые всегда связаны с выходом за пределы формальных знаний.

В связи с этим межпредметные связи как дидактический принцип должны войти в технологию и методику развивающего обучения, усиливая управляющий эффект этой педагогической системы.

Таким образом, межпредметность - это современный принцип обучения, который влияет на отбор и структуру учебного материала целого ряда предметов, усиливая системность знаний учащихся, активизируя методы обучения, ориентирует на применение комплексных форм организации обучения, обеспечивая единство учебно-воспитательного процесса.

Использование межпредметных связей, существенно облегчается, если визуальные средства обучения (рисунки, графики, другие изобразительные средства и иллюстрации) из вспомогательных становятся основными, активизирующими и направляющими познавательную деятельность школьника.

Реализация межпредметных связей в системе помогает сформировать у школьников потребность не ограничивать себя в рамках одного предмета при объяснении тех или иных закономерностей или явлений. Когда учащиеся привыкают к тому, что практически в любой теме им приходится обращаться к знаниям из других наук, то это начинает восприниматься интересно и привычно. Тогда ребята сами начинают привлекать свои знания для решения какой-то задачи, ответы на вопросы, объяснение того или иного явления.

Таким образом, межпредметные связи представляют собой необходимое условие организации учебно-воспитательного процесса как целенаправленной системы. Они выступают как средство комплексного подхода к обучению и усилению его единства с воспитанием. В учебной деятельности учащихся реализация межпредметных связей служит дидактическим условием ее активизации, систематизации знаний, формирования самостоятельности мышления и познавательного интереса.

Вооружая школьников широкими познаниями мира и человека, литература вступает во взаимодействие с историей, обществоведением, изобразительным искусством, музыкой...

Любое художественное произведение знакомит нас с целями жизни героя. Стремления и поступки персонажей определяются системой их личностных ценностей. В наш век процветает бездуховность. Все прежние идеалы растоптаны, а новых нет. Любовь, красота, нравственная ценность существуют. И цель литературы – находить их. Литература – сфера прекрасного. Она должна очищать и облагораживать человека силой художественного слова.

Почти все художественные произведения получают свою «вторую» жизнь на сцене, в кинематографе, в изобразительном искусстве, в музыке и т.д. – то есть, художественное произведение попадает в широкий контекст и может, и должно рассматриваться на уроке литературы в многообразии связей, существующих между отдельными видами искусства.

Используя различные виды искусства, учитель тем самым включает различные рецепторы учащихся. При этом один психофизический механизм дополняет другой. Так,

музыка вызывает слуховые представления, живопись – зрительные, архитектура – пространственные, что создает целостную картину бытия. Использование разных видов искусств на уроке литературы позволяет «озвучить» и «оживописать» текст, пробудить у читателей целую гамму чувств и ассоциаций. Такой путь изучения литературного произведения не только обогащает и углубляет литературные знания школьников, помогает лучше понять емкий художественный образ, но и благотворно сказывается на усвоении смежных дисциплин.

Произведения художественной литературы всегда отражают конкретные особенности исторической эпохи, в которую они были созданы. Это определяет многосторонние связи литературы с курсом истории.

На уроках литературы, где предполагается тесная связь с историей, мы используем различные приемы: работа со справочниками, с историческими документами (отрывки из них), выступления учащихся, портреты великих исторических деятелей. Так, произведения Н.В. Гоголя «Тарас Бульба», А.С. Пушкина «Капитанская дочка» подразумевают тщательную работу не только над самим текстом, но и над воссозданием картины того времени (быт, нравы, обычаи, социальная и политическая ситуация в стране и др.) перед проведением уроков по темам, где предполагается тесная связь литературы с историей, учащиеся получают задание повторить сведения о той или иной эпохе или подготовить устное сообщение (как правило, выступают несколько учащихся с короткими сообщениями, которые позволяют воссоздать общую историческую картину того времени).

Одним из важных элементов работы на уроке литературы является создание психологического портрета писателя.

Портрет как жанр живописи является самым сложным для анализа. В портрете художник не просто копирует внешний облик человека. Вглядываясь в черты своего героя, он размышляет о нем, стремится постичь его внутренний мир, выразить к нему отношение, т.е. раскрывает его образ.

И здесь не обойтись без портретов писателей, поэтов, созданных известными художниками-портретистами. Такая встреча с искусством позволяет школьникам развивать ассоциативное мышление, глубже понять непохожесть человека, неповторимость его человеческой индивидуальности. Для объективной оценки портрета необходимо упомянуть и об отношении к нему самого писателя. Так, при знакомстве с картиной О.А. Кипренского «Портрет поэта А.С. Пушкина», необходимо отметить, что Пушкин высоко оценил работу художника и посвятил ему хвалебные строки:

Любимец моды легкокрылой,
Хоть не британец, не француз,
Ты вновь создал, волшебник милый,
Меня, питомца чистых муз, -
И я смеюся над могилой,
Ушелна век от смертных уз.

Очень интересно проходит урок, когда перед детьми появляется целая галерея портретов героев, с которыми им уже удалось познакомиться, тогда школьники начинают сравнивать свой взгляд на героя со взглядом художника – а значит учатся анализировать, сопоставлять – мыслить.

На уроках русского языка учащиеся пишут сочинения по картинам. Например, по картине Шишкина «Три медведя», В.Д.Поленова «Золотая осень»и т.д. Учащиеся не только рассматривают картины, стараются красочно их описать, но и узнают о жизни и творчестве художников. Ребята и сами могут выступить в роли художников, рисуя иллюстрации к произведениям.

Изучая различные поэтические произведения, я стараюсь знакомить ребят и с песнями, ариями, написанными на слова того или иного поэта. Например, с песнями на слова С.Есенина, А.Пушкина, Ф.Фета, Тютчева и др.

Конечно же этим не ограничивается межпредметная связь. Когда проходим по русскому

языку числительные, ученики решают задачи. Только записывают они не цифрами, а словами решение. Проходим термины - ребята вспоминают определения различных наук: биологии, географии, и т.д.

Тексты для изучения и повторения той или иной темы, стараюсь подбирать такие, чтобы расширялся кругозор учеников. Когда повторяем однородные члены предложения, можно использовать такой текст:

По зелёной тайге текут полноводные реки Сибири: Обь, Иртыш, Енисей, Лена. Серебром блестят озёра. Самое глубокое и удивительное - озеро Байкал. Более чистой и свежей воды не найдёшь во всём мире.

Сибирь-богатая и запасливая хозяйка. В её подземных кладовых есть уголь, нефть, газ, железная руда, алмазы, золото и другие богатства.

Таким образом, изучение русского языка и литературы в школе, предусматривающее широкие межпредметные связи, не только способствует совершенствованию знаний и умений учащихся, но и ведёт их к глубокому пониманию закономерностей развития искусства и общества, формирует интеллектуальный и нравственный мир школьников.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Богданова О.Ю. Методика преподавания литературы: Учебник для студ. Пед. Вузов/О.Ю. Богданова, С.А. Леонов, В.Ф. Чертов; Под ред. О.Ю. Богдановой. – М.: Издательский центр «Академия», 1999.
2. Межпредметные связи при изучении литературы в школе/ Е.Н. Колокольцев, А.В. Дановский, М.А. Дмитриева и др.; Под ред. Е.Н. Колокольцева. – М.: Просвещение, 1990.
3. Программно-методические материалы: Русский язык. 5-9 классы/Сост. Л.М. Рыбченкова. – 3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2000.
4. Программно-методические материалы. Литература. 5-11 классы_Сост Т.А. Калганова.- М.: Дрофа, 1998.
5. Русская речь: Учеб. Для бкл. общеобразоват. Школы с каз.языком обучения/Г.Ф.Гуревич, Р.И.Бекишева,Р.К.Шаймакова. – 3-е изд. –Алматы: Атамұра, 2011
6. Старкова З.С. Литература и живопись: Кн для учащихся. – М.: Просвещение, 1985.

**СЕКЦИЯ 2. ПРОГРЕССИВНАЯ ПЕДАГОГИКА И АНДРАГОГИКА,
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ /
ПРОГРЕССИВТІ ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ АНДРАГОГИКА,
БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ**

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ОЗЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Алманиязова Н.Ж.

№16 ОМ, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қ.

«Қазақстанның болашағы – жастар қолында» деп елбасымыз айтқандай, елдің бүгінгі мен ертеңін әлемге танытатын ұрпақ тәрбиелеу үшін сапалы білім беру басты міндеттердің бірі. Ал осы мақсатқа жету үшін білімдегі жаңашыл оқытудың озық технологияларын қолданбайынша, жас ұрпаққа заман талабына сай жан-жақты білім беру мүмкін емес.

Бүгінгі күні білім беру сапасын көтеру бүкіләлемдік қауымдастықтағы өзекті мәселелердің бірі. Бұл мәселенің шешімі білім беру мазмұны мен құрылымын жаңғырту, білім беру процесін ұйымдастырудың тың тәсілдерімен білім берудің жаңа технологияларын енгізуді талап етеді. Қазір педагогика теориясы елеулі өзгерістерге еніп, білім беру мазмұны жақсарып, жаңа көзқарастар пайда болуы мен білім беру құрылымында жаңа технологиялар өмірге келуде. Оқытудың жаңа технологияларын алдымен жете меңгерген, онан соң оны оқу мазмұнына оқушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне қарай таңдап пайдаланудың маңызы зор.

Егеменді еліміздің ең басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілуі болса, ал өркениетке жетуде жан-жақты дамыған, рухани бай тұлғаның алатын орны ерекше. Қазіргі білім берудің басты мақсаты да сол жан – жақты дамыған, рухани бай жеке тұлға қалыптастыру болып табылады. Қазіргі заман талабының өзі оқушыны бірінші орынға қою, яғни мұғалім сабаққа бағыт беруші болып, оқушы алдын-ала берілген тапсырмалар арқылы сабақ түсіндіріп, өздікталдау жасап, бірін-бірі бағалап, өз ойларын толық жеткізіп, білім беруші рөлін атқарады. Осы заманғы білім беру ісінің өзекті мәселесіне оқушыларға түсетін ауыртпалыны жою, олардың бойында оқуға деген қызығушылықты, белсенділік пен өз бетінше жұмыс істеу қабілеттерін арттыру жатады. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық құндылықтар, жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу білім беруді ақпараттандыру, халықаралық желілерге шығу» делінген [1]. Инновациялық педагогикалық технологиялар – педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал, бірақ ол мұғалімді алмастыра алмайды. Қазіргі заман талабы оқушыдан көп нәрсені білуін қажет етсе, ал мұғалім жан-жақты, кәсіби дайындығы терең, өз бойына жинақталған білімін жастарға үйрете алатын маман. Ол білімді жеткізуші ғана емес, оқушының білімін, өмірге көзқарасын жүйелі түрде қалыптастыра алатын, ізденімпаздыққа бауылып, танымдық қабілетін дамыта түсетін болуы қажет. Қазіргі заман талабына сай мектептегі пәндерді оқытуда ұстаздар өз пәніне сәйкес оқыту технологияларын қолданып, сабақ жүргізеді. Технологиялар оқушының өзіндік жұмыс атқаруына және ең бастысы – оқушының білім жетістіктерін жақсартуға ықпал етеді.

Озық технологияларының бірнеше түрлері бар:

1. Ойын технологиялары
2. Ұжымдық оқыту технологиясы
3. Тірек – сызба технологиясы
4. Модульдік технология
5. Саралап оқыту технологиясы
6. Деңгейлеп оқыту технологиясы
7. Интерактивтік оқыту технологиясы

8.Сын тұрғысынан оқыту технологиясы

9. Биоақпараттандыру және синергетика технологиясы т.б.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейіне оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Сондықтан оқу-тәрбие үрдісіне жаңа инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу оқушылардың білімге деген қызығушылығын, талпынысын арттырып, өз бетімен ізденуге, шығармашылық еңбек етуге жол салу. Жаңа технологиялардың бірі -қазақстандық ғалым Ф.Я.Вассерманның «Биоақпараттандыру және синергетика» технологиясы. Биоақпараттық әдіс мидың ақпараттық мүмкіншіліктерімен байланысты.Синергетикалық әдіс П.К.Анохин зерттеген өзін-өзі басқару және оқыту субъектісінің қарым-қатынасы құбылыстарымен байланысты.

Синергетика – барлық оқыту субъектілерінің синергетикалық, бірін-бірі қолдау сапасының, оқу ақпаратын сапалы меңгеруге бағытталған өлшеуіші. Бұл әдіс оқыту спасын басқару шеңберінде оқыту үрдісін ұйымдастыру деңгейі сияқты сапа критерийін құруға мүмкіндік береді

Қазақ тілі сабақтарында «БЖС»технологиясын қолдану нәтижесі аса жоғары, үздіксіз тұрақты нәтижені алу мүмкіндіктерін көрсетті. Сол себептен де, технологияда оқытуға қажетті әдіс-тәсілдердің барлығы қамтылған. Сапаға ықпал етушінің бірі болып табылатын оқу үрдісінің негізі - өнімділік түсінігі. Ол әрбір оқушының әрбір сабақта қажетті сапаға меңзейді. «БЖС»технологиясында оқушылардың жетістігі 63%-ға шектелген ,ол сабақ тақырыбын меңгеруде 5 ұпайды алуды міндеттейді. Мұндай нәтижеге жету дәстүрлі сабақта мүмкін емес, бұл тек «БЖС»технологиясы негізіндегі технологиялық карталарды қолдану арқылы ғана жүзеге асырылады..

«БЖС» технологиясының 11 технологиялық картасы бар. Соның ішіндегі қазақ тілі сабақтарында «Ауызша сабақ-1», «Ауызша сабақ-2»карталарының тиімділігі мол. Осы технологиялық карталармен өткізілген сабақтардың алғашқы бөлігі міндетті түрде оқушылардың алдыңғы сабақта алған білімдерін тиянақтауға, ойын жинақтауға, бойын сергетуге арналса, екінші бөлігі мәтінді жан-жақты игеру кезеңіне айналады,үшінші бөлігі «білім, ой толғаныс» арқылы жалпылама жүйеленеді, қорытындылады.

«Ауызша сабақ -1»картасы бойынша технологиялық сабақ сапасының мониторингісі.

Сапалы технологиялық нәтиже алу үшін,сабақтың әр кезеңі мен бүкіл сабақ барысы өлшенеді. Бұл үшін сабақтың технологиялық кезеңі бойынша негізі 5 көрсеткіштен жасалған, ол мұғалім тарапынан ООМ(отыру орнының матрицасы) арқылы қойылатын алу және қосу белгілерімен көрінетін белгілер.

Міндетті түрде сабақ басында оқушылардың жалпы сөздік қоры тексеріледі

1. Өткен тақырып бойынша қарама –қарсы сұрақ қою.
2. Тірек сөздерді есте сақтау бойынша жадысына. Бақылау –(оқушылардың бір-бірін өздері тексеру.
3. Қарама-қарсы сұрақтар үшін.
4. Сыни көзқараспен сұрақ қойғаны үшін.
5. Эссе жазу немесе оқушылардың тақырыптық сөз қорын тексеру.

Әрбір оқушы сабақта өз кемшілігін көруі тиіс және әр сабақ барысында ол кемшіліктерді жоюға тырысуы керек.Технологиялық нормадан тыс –үлгермеуші оқушыларды, мұғалім журналға баға қойғанда білуге ұмтылған балаларды мадақтап, мақтаулар айтып отыруды қажет етеді.

7класс . Қазақ тілі .

Сабақтың тақырыбы: Деректі кино

Сабақтың мақсаты: оқушылар оқу материалының 63% өз бетінше шығармашыл-ізденіс жұмысы арқылы меңгеру .

Сабақтың міндеттері:

- Білімділік: «Деректі кино» мәтінімен жұмыс жасату, оқушылардың өз бетімен мәтін мазмұнын меңгеруін қадағалау;
- Дамытушылық: оқушылардың ой-өрісін ,сөздік қорын дамыту,өз ойын еркін жеткізе

білуге үйрету ;

- Тәрбиелік: оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыру

Сабақтың типі : жаңа сабақ түсіндіру

Технология : «БЖС» технологиясы, «Ауызша сабақ - 2» картасы.

Сабақтың көрнекілігі: тақырыптық слайдтар, деректі фильмнен үзінді.

Сабақтың барысы :

I. Ұйымдастыру кезеңі (оқушылармен амандасу, сабақтың тақырыбы мен мақсатын айту).

Сабақтың ұраны: «Өнерлі өрге жүзеді»

A) Оқушылар ребусты шешу арқылы сабақтың тақырыбын табады.

II. Жаңа сабақ.

1. Кіріспе:

- Балалар, жалпы кино дегенді қалай түсінесіңдер?

- Киноның неше түрі бар?

- Қандай кино қарауды ұнатасыңдар?

Деректі кино үзіндісі көрсетіледі

2. Оқушылардың өз бетінше тірек сөздерді іріктеуі.

Қабылдауды ұйымдастыру бөлімі.

Оқушылардың мәтінмен жұмысы:

- өз беттерінше кілтті сөздерді табу; (Кілтті сөздер жазылған тақта жабулы тұрады, сынып деңгейіне қарай 7,14,21 сөзге дейін беріледі).

- оқулықтың бір парағына 3 минут беріледі;

- оқушылар өздері таңдаған кілтті сөздерді дәптерлеріне жазады.

Деректі кино

Кино өнері негізінен төрт салаға бөлінеді: көркем фильм, деректі фильм, мультипликациялық кино және ғылыми-көпшілік киноматография.

Деректі кино - шынайы өмірлік кино өнерінің бір түрі. Деректі фильмнің негізі - өмірде болған шынайы оқиғалар.

Деректі кино киношежіре және құжаттық кино болып екіге бөлінеді. Киношежіре материалдары негізінде киножурналдар шығады. Қазақстандағы алғашқы деректі фильмдер 1920 жылы түсіріле бастады.

Деректі кинотаспалар тарихи құндылығымен қымбат.

Мысалы, Арал қасіреті туралы режиссер С.Әзімовтың «Жоқтау: Өлі теңіз шежіресі» фильмі бейнелейді. Бұл фильм түрлі фестивальдардың жүлдесіне ие болды.

Семей полигонындағы ядролық жарылысқа қарсы «Невада - Семей» қозғалысы туралы «Полигон» фильмі бейнелейді. Бұл фильмді 1990 жылы режиссерлер В.Рерих пен О.Рымжанов түсірген. Бұл фильм Қазақстан Республикасының сыйлығын алды.

«Қазақстан - Тәуелсіздіктің 5 жылы», «Республиканың бір күні», «Қазақстан тарихына саяхат», «Бейтаныс Назарбаев» туындылары мамандар тарапынан жоғары баға алды.

3. Есте сақтауды, зейінді дамыту.

Уақыт бойынша жұмысты аяқтау. Оқушылар мәтінді оқып шығып, кілтті сөздерді жазып болған соң, тақта ашылады, оқушылар кілтті сөздерді тексеріп, сәйкес келген сөздер санын санайды, мәліметтер оқушылардың отыру матрицасына енгізіледі, бірінші қосу белгісі қойылады, пайызы көрсетіледі.

(ООМ- оқушылардың отыру матрицасы бойынша)

Тірек сөздер (тақтаға жазылатын сөздер)

Деректі кино - документальное кино

Киношежіре - летопись кино

Құндылық - ценность

Шынайы - настоящее

Бейтаныс незнакомый

Өлі- мертвый

Дерек - данные

Жоктау - оплакивание умершего

3. Есте сақтауға уақыт нормативі 7 сөз – 30 сек. 14 сөз-1 мин-15 сек. 21 сөз – 2 мин-30 сек.

Кілтті сөздер жабылады. Оқушылар тақтадағы барлық сөздерді естерінде сақтауы тиіс. Берілген уақыт аяқталысымен сөздерді жасырып қояды және оқушылар сол кеткен уақыт аралығындағыдай уақыт ішінде естеріне сөздерді түсіруі тиіс. Мұғалім сұрақ-жауап жүргізеді, нормаға сай есте сақтаған сөздерді айтқан оқушыға ООМ ұяшығына екінші қосу белгісі қойылады.

4. Ұғынуды ұйымдастыру Қарама-қарсы сұрақ қою. Мұғалім ООМ бойынша оқушыларды ретсіз түрде сабақтың тақырыбына байланысты кілттік сөздерді қоса сұрайды. Үшінші қосу белгісі қойылады. Барлық оқушылардың нәтижелері бойынша қосу немесе алу белгілері қойылады.

1. Кино өнері неше салаға бөлінеді?

2. Деректі кино деген не?

3. Деректі фильмнің негізі не болып табылады?

4. Ол нешеге бөлінеді?

5. Киножурналдар ненің негізінде шығады?

6. Қазақстанда алғашқы деректі фильмдер қашан түсіріле бастады?

7. Кинотаспалар несімен қымбат?

8. Арал қасіреті гуралы қандай фильм бейнелейді?

9. Бұл кімнің фильмі, қандай жүлдеге ие болды?

10. «Невада - Семей» қозғалысы туралы қандай фильм бейнелейді?

11. Бұл киноны кімдер, қай жылы түсірген?

12. Бұл фильм қандай сыйлық алды?

13. Қандай туындыларды білесіңдер?

14. Осы кинолар мамандар тарапынан қалай бағаланды?

5. Тест - тапсырма: Оқушылардың бірін - бірі тестілеуі. Оқушылар өткен тақырып бойынша тестілер құрастырады және орынға отырғызу матрицасы арқылы сұралады. Бірін- бірі тестілеу нәтижесі бойынша белгі қою ережесі: 1. Тестіні шешетін оқушы дұрыс жауабы үшін ООМ қосу белгісін алады. 2. Тестіні шешетін оқушы дұрыс емес жауабы үшін ООМ алу белгісін алады. 3. Тест құраушы оқушы ООМ қосу белгісін алады егер де, ол қойған сұраққа дұрыс жауап алынбаса. 4. Тест құраушы оқушы ООМ алу белгісін алады егер де, ол қойған сұраққа дұрыс жауап алынса.

1,3- қатар оқушылары сұрақ құрастырады. 2, 4 - қатар оқушылары жауап береді. Төртінші қосу белгісі қойылады.

6. Оқушылар сабақта оқыған, білгендерін, сұрақтарға берген жауаптарын естеріне түсіріп, «Эссе» жазады. Бесінші қосу белгісі қойылады.

Тексеру: Оқушылар «Эссе» құрамындағы сөздерді санап, астына сөздер санын жазып қояды. Кімнің жазған «Эссесі» көп сөзден құралған болса, сол оқушы бірінші болып оқиды.

III. Қорытындылау :

Мұғалім тақырыпты қорытындылайды, сапалы жұмыс жасаған балаларды мадақтайды, матрица бойынша нәтижесін шығарып, баға қояды.

Матрица бойынша бағалау. Әр берілген дұрыс жауапқа «+» қойылып, матрица толтырылып отырады, сол нәтиже бойынша оқушы бағаланады .

«5» - +++++; «4» - ++++; «3» - ++; «2» - +;

IV. Үй тапсырмасы: Өнерге байланысты 5 мақал-мәтел жаттау.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Астана, 2000.

2. Беспалько В.П. Программированное обучение. Дидактические основы. -1970 г.

3. Бұзаубакова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Алматы, 2004,
4. Сарбасова Қ.А. Инновациялық технологиялар. Алматы, 2006.
5. М.М.Жанпейсова. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. Алматы, 2002
6. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования. Алматы, 2001.
7. Щуркова Н. Е. Педагогическая технология. М., 2002

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА, ВЫСТРОЕННАЯ В НАЧАЛЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ (ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ ГKKП Д/О № 17)

Ахметова Г.К.

методист ГKKП Д/О № 17, г.Актобе

Инновационная деятельность обязательно присуща любому образовательному учреждению, перешедшему из режима функционирования в режим развития. Так как это - управляемая деятельность по обновлению образовательного процесса, направленная на достижение качественно нового уровня профессионализма каждого её участника.

С сентября 2010 учебного года наша дошкольная организация стала областной экспериментальной площадкой по теме: «Социальные коммуникации в современном образовательном сообществе: Психологический аспект».

Актуальность данной темы: Эмоциональное благополучие ребенка напрямую связано с удовлетворением его ведущей социальной потребности – общении со сверстниками и взрослыми. Такие отношения, как взаимопонимание, сотрудничество, дружба, сотворчество, партнерство формируется именно в общении. Их развитие способствует полноценному проживанию детьми дошкольного периода детства, социальной адаптации и интеграции в общество. Особый ребёнок мало общается со сверстниками, часто не принимается ими из-за неумения организовать общение, поэтому чувствует себя уязвлённым и отвергнутым. Это приводит к эмоциональному неблагополучию: снижению самооценки, замкнутости, тревожности, или, наоборот, к чрезмерной агрессивности поведения. Коммуникативный процесс представляет собой необходимую предпосылку становления, развития и функционирования всех социальных систем, потому что именно он обеспечивает связь между людьми и их общностями, делает возможной связь между поколениями, накопление и передачу социального опыта, его обогащение, разделение труда и обмен его продуктами, организацию совместной деятельности, трансляцию культуры. Именно посредством коммуникации осуществляется управление, поэтому она представляет ко всему вышеперечисленному и социальный механизм, с помощью которого возникает и реализуется власть в обществе.

Исходя из этого педагогический коллектив осознает необходимость перемен в работе нашего детского сада. Основным механизмом для таких перемен является поиск и освоение инноваций, способствующих качественным изменениям деятельности детского сада.

Еще на организационном этапе работы над исследованием важно спланировать методическую работу с педагогами и разработать пошаговую методику реализации инновационного проекта, так как это поможет избежать проблем, возникающих в ходе экспериментальной работы.

Одним из успешных решений задач инновационной экспериментальной деятельности является профессиональный уровень, психологическая готовность к новому участников инновационного процесса, выявление профессиональных и творческих возможностей педагогов.

С этой целью в предшествии инновационной работы мы провели глубокий всесторонний анализ воспитательно-образовательного процесса.

По результатам опроса, анкетирования и тестирования выявили:

- отношения родителей и педагогических работников к предстоящему эксперименту;
- отношение педагогов к исследовательской деятельности;
- личностные, профессиональные качества участников проекта;
- профессиональную готовность педагогических кадров к экспериментальной работе;
- инновационный потенциал педагогического коллектива и готовность педагогов к изучению и внедрению новых технологий, инноваций.

Даже при условии того, что результаты диагностики, тестирования и анкетирования показывают высокий творческий потенциал педагогического коллектива, его понимание и готовность к инновационной экспериментальной деятельности есть возможность, столкнулся с проблемами:

- неумением педагога осознать или определить свои творческие возможности и найти применение им в работе с детьми;
- творческого раскрытия педагога, и в нахождении применения его творческого потенциала в общей работе всего детского сада;
- нехватки знаний и умений педагога методически грамотно обобщить опыт по изучаемой проблеме.

Важно подвести педагогов к осознанию того, что есть необходимость учиться или самообразовываться. Решением таких проблем будет целесообразность использования в практике таких форм повышения педагогического мастерства как система самообразования и систематичное посещение в институте краткосрочных курсов повышения квалификации по проблеме исследования в рамках данной тематики, организация на базе детского сада проблемно-ориентированных семинаров

где педагоги изучают теоретические и исследуют практические аспекты развития коммуникативной активности детей с особыми нуждами.

Организационно-методическая работа, выстроенная в начале инновационной экспериментальной деятельности в таком ключе, позволит всем педагогам и специалистам ДО повысить квалификацию, активно самостоятельно освоить новые методики и технологии развития познавательной активности у детей дошкольного возраста, повысить профессиональный уровень.

на организационном этапе мы выделили приоритетное направление работы каждого педагога и объединили педагогов в инициативные творческие микрогруппы по основным направлениям развития воспитанников, определили руководителей творческих микрогрупп.

Такая форма объединения педагогов как инициативные творческие микрогруппы, позволяет мобильно решать вопросы, связанные с повышением их квалификации, участием в педагогических советах, городских, областных ежегодных научно-практических конференциях.

Мы предположили, что в нашем исследовании возможен позитивный результат:

- Рост профессионального мастерства педагогов и профессиональной педагогической компетентности в вопросах развития коммуникативной активности у детей дошкольного возраста посредством приобщения театральной деятельности:
- 100% охват педагогов курсами повышения квалификации;
- Увеличение количества педагогов с первой и высшей квалификационной категорией;
- повышение активности участия педагогов в профессиональных конкурсах городского, областного, регионального и республиканского уровней.
- Внедрение программы областного эксперимента.

При планировании этапов работы над исследовательским проектом необходимо учитывать условия качественного методического сопровождения опытно-экспериментальной деятельности, вследствие которых и будет повышаться профессиональная педагогическая компетентность педагогов ДО по изучаемой проблеме, профессиональное мастерство педагогов и качество воспитательно-образовательной деятельности в ДО в целом.

Для повышения профессиональной социально-психологической компетентности на педсоветах ДО воспитателей мы знакомим с приоритетными направлениями современной образовательной политики, нормативной базой.

В современной предметно-развивающей среде учреждения, соответствующей полноценной детской деятельности, обогащению и расширению знаний детей и педагогов, в соответствии с направлениями деятельности творческих микрогрупп и разделами базисной программы развития ребенка дошкольника выделены «комплексы» развития коммуникативной компетентности ребенка.

Реализация экспериментальной работы через «комплексы», позволит каждой творческой микрогруппе в своем направлении оснащать и обогащать развивающую среду разрабатывать методическое обеспечение для работы в нем с детьми, использовать ранее обобщенный опыт и методические технологии педагогов, входящих в состав группы.

С целью эффективной работы каждой творческой микрогруппы методистом совместно с руководителями творческих групп разрабатывается план деятельности творческой микрогруппы, который исходит из пошаговой методики прохождения программы «Социальные коммуникации в современном образовательном сообществе : психологический аспект» и включает в себя:

- разработку подпроекта по развитию коммуникативной активности воспитанников в определенном направлении;
- оснащение и пополнение развивающей среды.
- составление плана сотрудничества с социокультурными институтами города в рамках реализуемой программы;
- разработку конспектов занятий, бесед, познавательных игр, сценариев конкурсов, вечеров-развлечений, досугов и др.;
- разработку бесед, консультаций для родителей по определенному направлению развития детей дошкольного возраста;
- разработку и подборку тестового материала и анкет для родителей.
- отслеживание результатов по реализации программы.

Участие педагогов в работе творческих микрогрупп при разработке проектов, имеющих определенные цели, способствует тем самым повышению исследовательской компетентности каждого педагога:

- умение выделять проблему в исследовательской деятельности;
- умение поставить цель исследования,
- умение сформулировать гипотезу;
- умение выделить объект и определить предмет исследования;
- умение описать параметры и критерии предмета исследования;
- умение подбирать соответствующие методы исследования и инструментарий;
- умение корректировать программу исследования;
- оценивать промежуточные и конечные результаты исследования.

В ходе экспериментальной работы в ДО при разработке и реализации исследовательских подпроектов и авторских мини-проектов, при грамотном методическом сопровождении, педагоги дошкольного учреждения будут повышать и проявлять свою профессиональную компетентность:

- способность осуществлять анализ и программировать результаты собственной деятельности;
- способность создавать условия для инициативы и творчества воспитанников, учитывать возрастные особенности дошкольников;

- диагностировать уровень сформированности знаний и умений дошкольников;
- создавать условия для развития познавательной и коммуникативной активности,
- умение самостоятельно разрабатывать программы и методические рекомендации.

Безусловно, педагоги, работающие в проекте, будут пропагандировать инновационную экспериментальную деятельность, презентовать свои достижения, находки, принимать участие в мероприятиях и конкурсах ДО, городских, региональных, федеральных. Разработка модели профессионального роста и творческого потенциала педагогов позволит методисту направлять и отслеживать достижения педагогов экспериментаторов.

От грамотного управления методической работой по реализации проектной инновационной деятельности в дошкольном образовательном учреждении зависит качество экспериментальной работы в целом. Правильное методическое сопровождение экспериментальной деятельности способствует творческому преобразованию развивающей среды ДО с учётом потребностей, особенностей детей дошкольного возраста, успешной социализации дошкольников, обеспечивает повышение профессиональной компетентности педагога, (методической, психолого-педагогической, социально-психологической и саморазвития т.е. рефлексия педагогической деятельности) и поликультурной, способствует его самоорганизации, научному росту, развитию творчества, творческому росту молодых педагогов, пропаганде инновационной деятельности, распространению передового опыта, включению педагогов, родителей в процесс коллективного творчества совершенствованию педагогики сотрудничества, тем самым, повышает педагогическое мастерство и профессиональный уровень педагогов.

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО - ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Байгузина А.Р.

учитель начальных классов

средней общеобразовательной школы №29, г. Павлодар

Школа сегодня - социальный институт обязанностью, которого является обеспечение необходимого для современной жизни уровня развития подрастающего поколения. В последнее время образование во всем мире рассматривается в качестве важнейшего фактора становления и развития личности, как индивидуальности. Оно является неотъемлемой частью сложной социокультурной среды, в которой живет человек. Находясь в этой среде, он, с одной стороны усваивает её ценности, требования, адаптируется к ним, а с другой – активно создает для себя необходимые условия для вхождения в культуру общества соотнося своим индивидуальным особенностям, мировоззренческим ценностям и личностным установкам.

Переход на 12-летнее обучение позволяет выдвинуть новые цели, отвечающие современным требованиям, и интегрировать систему образования Казахстана в мировое образовательное пространство. Введение мировых стандартов образования позволит Казахстану достичь ряда целей. Во-первых, ограничит, а впоследствии сократит имеющееся в настоящее время технологическое разрыва с экономически развитыми странами. Во-вторых, будет способствовать обеспечению качественной всесторонней подготовки выпускников. И наконец, предоставит учащимся дополнительные возможности для выбора индивидуальной образовательной программы. Парадигма знаниевого образования исчерпала себя. Новая образовательная парадигма выдвигает на первое место не знания, умения и навыки, а личность ребенка, её развития посредством образования. Под качеством образования в современных условиях понимается достижение учащимися образовательных результатов в виде сформированных ключевых компетентностей, которые

обеспечат им возможность самостоятельного решения проблем в различных сферах деятельности [1].

Компетентность - состоявшееся личное качество личности школьника в сфере заданной компетенции. Компетентность включает совокупность взаимосвязанных качеств личности, задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. [2]

Цель компетентностного подхода: вырабатывать у младшего школьника умение эффективно применять полученные знания на практике как средство, инструмент решения разнообразных жизненных задач, гармоничное становление учащихся посредством целенаправленного развития следующих базовых компетенций, представленных в виде жизненных ролей:

- доброжелательный человек;
- заботливый член семьи;
- творческая индивидуальность;
- ответственный гражданин;
- здоровая и совершенствующаяся личность.

Для начальной школы выделяют 6 компетенции[1]: учебно - познавательную, информационную, коммуникативную, здоровьесберегающую, проблемную, кооперативную компетенции.

Целью учебно - познавательной компетенции является развитие познавательного интереса. Учащиеся на уроках защищают свои мини - исследования, используя рисунки, фотографии, рефераты, презентации. В процессе таких заданий мы развиваем познавательный интерес, учим выбирать главное и приводить в систему. Творческий характер заданий делают форму образования наиболее востребованной, подтверждая то, что такая работа способствует развитию детского творчества.

Информационные компетенции готовят к работе с информацией, умение пользоваться информационными технологиями (аудио - видео запись, Интернет). Эти методы учителя начальной школы сочетают с использованием компьютерных презентаций, которые применяют на уроках. Свет звук, анимация позволяют учителю использовать всю палитру педагогических воздействий.

Проблемную компетенцию учащиеся приобретают, являясь постоянными участниками Международных олимпиад «Русский медвежонок», «Кенгуру», областных интеллектуальных марафонов «Ак - бота», где занимают призовые места. Достаточно большое количество учащихся участвуют и побеждают в городских и областных конкурсах научных проектов.

Кооперативная компетенция указывает на готовность к сотрудничеству с другими людьми. Воспитательная работа с младшими школьниками является важным направлением педагогической деятельности. Без воспитания невозможно вырастить ребенка полезного обществу, самостоятельно реализующего свои планы, умеющего решать проблемы в окружающей действительности. С этой целью в школе проводятся тематические праздники, конкурсы, экскурсии, посещение театров, музеев, библиотек. Все эти мероприятия развивают творческую активность, познавательный интерес, способствуют формированию ключевых компетенций.

Компетентностный подход позволяет развивать и формировать не элементарные знания, умения и навыки, а базовые и ключевые компетенции младшего школьника.

Младший школьник, обладая общечеловеческими ценностями, компетенциями, учится быть конкурентоспособным членом современного общества: ответственным, коммуникабельным, Способным решать проблемы, постоянно учиться новому и эффективно применять знания в школьной практике, быту, учебной деятельности.

Принципиально изменяется позиция учителя. Он перестает быть носителем знаний, которых он пытается передать ученику. Его главной задачей становится мотивировать учащихся на проявление инициативы и самостоятельности. Педагог организует

самостоятельную деятельность учащихся, в которой каждый мог бы реализовать свои способности и интересы, т.е. создает среду, в которой становится возможным выработка каждым учащимся на уровне развития его интеллектуальных, организационных, коммуникативных, оценочных компетенций[3]

12-летняя система обучения дает возможность более полно учесть интересы, потребности и возможности участников образовательного процесса, а более рационально перераспределить учебный материал по ступеням обучения. При этом появляются возможности по созданию благоприятных условий для индивидуального обучения.

Таким образом, будет заложен фундамент становления конкурентоспособной личности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственный общеобразовательный стандарт начального образования Республики Казахстан. ГОСО РК 2.003.1- 2009- Астана, 2009.
2. Иванов Д.А. О ключевых компетенциях в компетентностном подходе в образовании// Школьные технологии. Научно - практический журнал-2207.-№5
3. Чипышева Л.Н. Формирование общеучебной компетентности младших школьников// Начальная школа+ до и после – 2008- №12 .

МЕКТЕП КІТАПХАНАСЫ-БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ОРТАЛЫҒЫ

Байжанова Альпеш Садыковна

Ақтөбе қ. № 33 қазақ орта жалпы білім беру мектеп кітапханасының меңгерушісі

Кітапхана - дүниеде ештеңе теңестірілмейтін білім бұлағының көзі. Қоғамның өсуі, адамзаттың өсіп-өркендеуі кітаппен тығыз байланысты. «Кітап - білім бұлағы» демекші, осынау білімнің тұнық та мөлдір бұлағынан шәкірттерді сусындатып, олардың рухани дүниесін молайтып, тағылымы мол тәрбие ошағына айналып отырған кітапхананың мектепте алар орны орасан зор.

Еліміздің азаматтары қазіргі заманға сай білімді, мәдениетті, өнерлі болуы қажет. Ол үшін терең білім, ғылым жаңалықтарын, өткен тарихымызды, өнерімізді білу үшін кітапты көп оқу керек.

Кітап – адам өмірінде маңызды роль атқарады. Ол елді, жерді сүйеге талапты, кішіпейіл болуға, мейірімділікке, төзімділікке баулиды. Кітап жаман әдеттерден аулақ болуға үйретеді. Кітапты біздің қоғамымыздың әрбір адамы күнделікті тұрмысында пайдаланады. Одан ақыл - кеңес, тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге алады. Кітап біздің рухани жан азығымыз.

Жас ұрпақтың санасында туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезім ұялатып, ұлттық рухты сіңіру, сондай-ақ ана тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, халықтың салт - дәстүрін аялай, ардақтай білуге тәрбиелеу кітаптың еншісінде.

Мектеп кітапханасы кішкентай болғанымен атқарар қызметі үлкен. Кітапханаға оқушылар келіп, қажетті әдебиеттерін жаздырып алып отырады, білімдерін толықтырады. Бұл орын оқушылардың шығармашылық жұмыстары мен шұғылдандуына көп ықпалын тигізеді. Кітапханада көптеген іс-шаралар өткізіліп, көрмелер ұйымдастырылады. Мысалы: «Мағжан Жұмабаев- дарынды, шебер суреткер» әдеби кеш, « Мәңгілік көктем жаршысы» әдеби поэзия кеші, «Тәуелсіз Қазақстан » дөңгелек стөл, «Мерей той иесі-жоғары мәртебелі Кітап » сайыс, «Ер ертенің ойлаған Елбасы» әдеби викторина, «Әліппе, саған мың алғыс » баяндама, «Өрлей бер, өркениетке өсер елім! », «Ардақ тұтарымыз-Ата Заң», «Тіл ұлттың-

рухтың негізі», «Қазақстан болашағы білім ұрпағында», «Ұлттық поэзия падишасы, Бір ел-бір кітап», «Сауаттылық денсаулық кепілі», «Дара батырды – дана Бауыржанды ұмытпаймыз мәңгілік», «Абайды ақы – тәлім ал!», «Кітап патшалығында», «Бағдаршам-менің досым», «Қарты бар ел-қазналы ел», «Ұстазым өзінменен мақтанамын», «Жаса – жайна Ақтөбе», «Желтоқсан жанғырығы -Тіуелсіздік», «Наурыз –құт береке, молшылық!», «Ынтымақ-биітшілік кепілі», «Мәңгілік өшпес отты жылдар» кітап көрмелері және т.б. бірнеше көптеген іс-шаралар өткізілді.

Бүгінде балаларға арналған көркем әдебиеттер мен мектеп кітапханасының қоры толықтырылуда.

Өмірде бар нәрсе өзгерді, тек кітапхана халық қажетіне жарап, ғасырлар бойы жасамақ. Осы құндылығымыз ешқашан жоғалмай, келешек ұрпақ осы асыл қазынамыздан нәр алып сусындай берсін.

Қазақстан тәуелсіз мемлекет. Тәуелсіз елді өркениетті әлемге танытатын, дамыған елдер қатарында терезесін тең ететін күш - білім және білімді ұрпақ.

Білімді ұрпақ – егеменді елдің берік тірегі. Біз білімді ұрпақ, білімді тұлға дегенде рухани жан - дүниесі бай, білім мен біліктілігі жоғары, талап-талғамы терең, салауатты өмір салтын дұрыс қалыптастырған тұлғаны айтамыз. Түбегейлі өзгерістерге бет бұрған жаңа қоғамда тек білімді болу, жеткіліксіз, сондықтан әрбір жеке тұлғаның бойында адамгершілік, ізгілік, кішіпейілділік, қайырымдылық, батырлық, отансүйгіштік, тағы басқа қасиеттер болу керек.

Ол үшін жас ұрпаққа тәрбие беруде ар-ұят, адалдық, рухани, адамгершілік, ізгілік мәселелерін қатар қою қажет.

Қазіргі таңдағы жан-жақты білім мен тәрбие берер мәдени орындардың бірі - мектеп кітапханасы. Кітапханалар сол оқу орындарындағы білімге ұмтылатын жас ұрпақтың, сондай-ақ ұстаздардың табылар жері. Осы заманғы ақпарат құралдары дамыған, жаңа технологиялар заманында да кітап адамның ішкі дүниесіне, ой-өрісіне ықпал жасап, мұқтажын қанағаттандыратын, рухани азығы болып қала бермек. Бүгінгі оқушы ертеңгі ел маманының еліне, жеріне деген сүйіспеншілігін артуы, олардың бойында ұлттық намыс, отаншылдық, адамгершілік қасиеттерінің ұлғая түсуі жолында кітапхана қызметкерлері - халқымыздың қилы тарихын, өнегелі әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін, мәдени мұраларын, әдебиет қазыналарын, тереңнен толғайтын сөз өнерін оқырмандарға кітап арқылы насихаттай білуі қажет.

Ел Президентінің «Қазақстан-2030» бағдарламасында «XXI ғасырда білімсіз мүмкін емес. Халықты салауатты да сауатты бағыттауымыз керек» деген сөздері бүгінгі ұрпақ, ертеңгі ел азаматтарына білім мен тәрбие берер жандарға міндеттелген тапсырма тәрізді. Бүгінгі күні жас ұрпаққа берілер білім мен тәрбиенің өз мәнінде сапалы болуы бірінші кезекте тұрғаны анық. Осыған орай еліміздегі бірден-бір рухани қазына ордасы – мектеп кітапханасының алар орны зор. Оқу процесін қажетті құжаттармен қамтамасыз етуге міндетті орын - оқу кітапханасы. Мектеп кітапханалары педагогтерге қызмет көрсете отырып, сонымен қатар сыныпқа арналған және сыныптан тыс қызмет көрсететін көпшілік кітапхана болып табылады.

Бүгінгі таңда мектеп кітапханасы өз заманының даму деңгейінде болып, мектептің өркендеуімен қалыптасуы, оның балалар мен жасөспірімдерге тәрбие беру мен оқытуда үлкен көмек беруі керек. Жасөспірімдермен жұмыс жасай отырып, кітапханаға деген құрметі мен сүйіспеншілігін қалыптастыру оларға кітаптар мен жұмыс жасай білуге үйрету - кітапхана қызметінің негізгі міндеттерінің бірі. Кітапхана қызметкерлері кітапханада және кітапханадан тыс көркем әдебиеттен бастап, баспа түріндегі немесе электрондық ақпараттар түрлеріндегі әртүрлі кітаптарды және ақпараттар көздерін пайдалануға көмектеседі. Себебі бүгінде білімнің қайнар көзі кітапханада.

Қазіргі ақпараттандыру технологиясы дамыған заманды мемлекетіміздің болашағы - жас ұрпаққа заман талабына сай білім беруде оқытудың озық технологияларын меңгеру қажеттілігі туып отыр. Білім саласын ақпараттандыруға байланысты «ҚР Конституциясының

44- бабына сәйкес және ҚР-сының ортақ білім беру жүйесін дамыту мақсатында », - деп көрсетіліп, 1997 жылғы 22 қыркүйекте ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «ҚР президентінің Қазақстан Республикасы орталық білім беру жүйесін ақпараттандыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламасы туралы» № 3645 бұйрығы бекітілді.

Сондай-ақ мекемелер жүйе арқылы «Интернет мектепке» бағдарламасына сәйкес компьютерлендірумен бірге мектептерде сатылап интернет жүйесіне қосылуы жүзеге асуда. Біздің облыста барлық мектеп интернет жүйесіне қосылған. Ал кітапханаларға келетін болсақ, жаппай барлық кітапхана компьютермен жабдықталды деп айта алмаймыз, себебі кейбір алыс шалғай аудандардың мектептерінде жетіспейді. Жаңа ақпараттық технология Электрондық каталогты құруда «РАББИС», «АБИС» электрондық бағдарламасына көшу. Кейбір мектептер бағдарлама бойынша автоматтандырылған. Оқырмандар дәстүрлі каталогтармен қатар электронды , электрондық каталогтармен жұмыс істеуді кеңінен пайдалана алады.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру дегеніміз – еліміздің ұлттық білім жүйесінің барлық түрлерінде кәдімгі технологияларда жаңа компьютерлік ақпараттандыру технологиясына алмастыру. Кітапхананы электрондық медиатекаға айландыру деп көрсетеді. «Медиатека » дегенде түсінетініміз - әртүрлі нысандағы құжаттарды жинақтаған және қажетті арнаулы құрал-жабдықтармен және техникалық құралдарды пайдалана отырып, оларды пайдаланушыларға жоғары деңгейде ұсынатын қазіргі заманғы озық кітапхана. Кітапхана- медиатека мектептің жергілікті жүйесінде бола отырып, әлемдік ақпараттар қорына шығуға жол ашады. Мектеп кітапханаларында жаңа ақпараттық технология ендіру мақсатында барлық кітапханашы мамандармен кітапхана ісінің негізгі бағыттарына арналған семинарлар, курстар, яғни әртүрлі тақырыптарда тәжірибелік сабақтар ұйымдастырылды.

Кітаптың әлемдік өркениетке үлесі шексіз. Қазіргі кезде интернет , теледидар, радио, басқа да ақпарат құралдары кітаптарды ығыстырып бара жатқандай әсер қалдырды. Алайда кітапты ешқандай жаңа технология ығыстыра алмайды. Өйткені адамның жан-дүниесін , армандары мен сезімдері мен психологиясын кітаптай ешнәрсе жеткізбейтіні анық.

Сондықтан да кітап әрдайым басты рухани байлығымыз болып қала бермек. Қазіргі кітапханалар – ақпараттық, мәдени - ағартушылық, ғылыми-зерттеушілік мекеме. Кітапханашы тек қазіргі заман талабына сай технологияны біліп қана қоймай сонымен бірге оны сауатты түрде қолданады.

Кітапханашылар мен педагогтар алдында тұрған міндет – ХХІ ғасыр азаматтарына алуан түрлі ақпараттар ағымында жөн сілтеп, пайдалыларын өз игіліктеріне жұмсауға үйрету. Ақпараттық қоғам тіршілігіне әзірлеу. Қоғам өз кітапханашыларының мәнін әлі түсінбейді. Көпшілігі кітапхананы тек кітап сақтайтын, кітап беретін орын есебінде қарайды. Көпшілігі интернет қызметіне үйренген, олар электронды тасығыштарды, соның ішінде компакт-дискілерді, сақтау және ақпараттық жеткізу құралдарын қолдана біледі және кітапханаға білім мен жаңа технология үндескен қазіргі заман талабына сай мәдени орталық ретінде қарайды.

Бұдан жарты ғасыр бұрын дүниежүзі кітапхананы тыныш жайлы, кітап сөрелері мен каталог жәшіктері орналасқан және оқырмандар залында кітапқа үңілген оқырмандарға толы ғимарат есебінде көрсетті. Мұндай суретті қазір де байқауға болады. Бірақ қазір кітапханалар монитор алдында отырған компьютерлі оқырмандар залы пайда болды. Компьютер көмегімен олар электронды кітапханаларға шыға алады, электронды кітаптар оқиды, электронды беттерді парақтайды. Интернеттің кез-келген тұтынушысы кездестіретін проблемалардың бірі – ақпаратқа қол жеткізу проблемасы. Ол , біріншіден, ақпарат көлемінің өте толықтығынан көрініс табады. Қазіргі уақытта интернет ресурстарын пайдалану кітапханаларды іріктеу және технологиялық процестерді негізінен өзгерту фактісінің бар екенін жоққа шығармайды. ХХ ғасырдың соңында адамдар жаңа технологиялық тасқынның куәгері болды. Компьютермен интернет , жаңа байланыс құралдары, қызмет көрсетудің жаңа түрлері, ғылыми жаңалықтар осының бәрі оқушылардың

ойына әсер етеді. ХХІ ғасырда адам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында міндеттерді шешу көзделіп отыр. Олар: білім сапасын көтеру, компьютерлік желі, электронды және телекоммуникация, электронды оқулықтарды даярлау. Бұлар оқушылардың қазіргі заман талабына сай білім алуына, білім сапасын көтеруге әсер етеді. Жаңа электронды оқулықтардың дүниеге келуімен берілетін білім мазмұны да өзгереді сөзсіз. Болашақта әр оқушы компьютерлік технология арқылы интернет дүниежүзілік білім әлеміне еніп, одан өзінің қажетін білімді толығымен алуға қажетті ақпараттық мәліметтерді ғылым саласына байланысты озық тәжірибелерді осы мәселенің шет елдегі жағдайымен танысуына толық мүмкіндік туады. Мұның өзі оқыту үрдісіндегі жаңа тенденция екенін көрсетеді. Бүгінгі күннің өзекті мәселесі компьютерлік техникалық құралдарды оқыту процесінде пайдаланудың тұжырымдамасы компьютер сабақтарын ақпараттандырумен қатар, әдістемелік құралдар жасау, сонымен қатар білікті мамандар даярлау. Бүгінгі заманауи азамат тек қана оқу, жазу, сызу, сөйлеумен, сонымен қатар, тек ақпарат алуға мүмкіндік беретін қызмет сауаттылықпен қана шектелмей ақпаратты өзі үшін бағалауға және оны өз мүддесіне пайдалану дағдысына қол жеткізуге, яғни әлеуметтенуге ұмтылуға қажет және бұл заңды құбылыс.

Білім берудің жаңа парадигмасы контекстіндегі ең негізгі міндеттердің бірі - оқушылардың ақпараттық мәдениетін көтеруді жетілдіру, олардың оқу дағдыларын меңгеруіне, өз бетінше білімін тереңдетуіне ықпал жасау. Білім сапасының жаңа жетістіктерін қол жеткізетін маңызды ақпараттық ресурстар орталығы ретінде мектеп кітапханасының кітапханалық кеңістікте алатын орны ерекше. Мектеп кітапханасы біріншіден, оқу үрдісін қажетті ақпараттармен және құжаттармен қамтамасыз ететін болса, екіншіден, ол арнаулы кітапхана, үшіншіден сол мектептің бүкіл педагогикалық жұмысын, мектеп оқушыларын мектеп бағдарламасына қосымша және бағдарламадан тыс ақпараттармен қамтамасыз ете отырып, көпшілік кітапхана қызметіне де жақындайды. ИФЛА және ЮНЕСКО (1999ж) манифестісінде кітапханалық ақпараттық жүйедегі мектеп кітапханасының негізгі миссиясы мен міндеттері туралы: «Мектеп кітапханасы - мектеп ұжымының барлық мүшесіне оқулық бағдарламаларды кітаптарды және басқа ресурстарды ұсына отырып, пайдаланушылардың ойлау және ақпараттың барлық түрін тиімді пайдалану жүйесін дамытады»- деген нақты тұжырым бар. Мектеп кітапханасының алдында тұрған басты мақсаттарының бірі оқушылардың оқу дағдысына қалыптастыруға ақпаратқа қол жеткізуге, соның ішінде өзіне қажетті білімді іріктеп, таңдап алуға үйрету. Ол мектеп оқушылары мен оқушыларына білім орта құру арқылы ақпараттар көзінің мүмкіндіктерін аша отырып, ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға ықпал етеді. Ал, ақпараттық мәдениеттің құндылығы - жеке тұлғаға өзін-өзі іс жүзінде көрсетуіне және өзін-өзі жетілдіруіне мүмкіндіктер туғызу арқылы өмірлік көзқарасын, санасын, өмірлік танымының қалыптастыруына қоғамдық ортадағы орнын анықтауына ықпал ете отырып, рухани тұрғыда байытады.

Жеке тұлға мен қоғамның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру үздіксіз білім алу мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Біріншіден, ақпараттық мәдениет жеке тұлғаның әлеуметтік жағынан қорғалуына, өздігінен білім мен қарулануға дағдылануына, өзінің жеке тәртібі мен мінез-құлқын қалыптасуына тікелей әсер ететін құрал ретінде көрінеді. Екіншіден - ақпараттық мәдениет еріктен тыс әрекеттерден қорғауға, кез-келген саланың-әлеуметтік, экономикалық техникалық салалардың принциптік негіздегі шешімдерін жан-жақты талдай отырып кепіл болуға әрекет етуші құрал.

Бұл оқу-тәрбие үдерісіндегі мектеп кітапханасының мәртебесін көтереді. Сонымен қатар қазіргі таңда ақпараттық - кітапханалық жүйеде орын алып отырған инновациялық үдерістер әсері мектеп кітапханасынан да заман талабына сай жаңаша келбет, жаңаша серпін қалыптастыруға ықпал етіп отырғаны белгілі. Сондай-ақ, қазіргі уақытта «қоғамдық ақпараттандыру», «білім беруді ақпараттандыру» деген сөз тіркестері біздің сөздің қорымызда жиі кездеседі. Олай болса ақпараттандыру дегеніміз ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерінің күнделікті тұрмысқа ауқымды енуінің нәтижесі, яғни адам өміріне

іс-әрекеттік интеллектуалды түрлерінің жан-жақты әсер етуі мен ролінің жоғарылауына байланысты объективті прогресс. Ол оқыту мазмұны, әдісі мен ұйымдастыру түрлерінің өзгерістерін тездетеді. Бұл үрдістегі негізгі мәселе: білім берудің мазмұны мен мақсатын өзгерту болып отыр.

Ақпарат құралдары халықтың, әсіресе, жас ұрпақтың рухани, мәдени құндылықтарынан білім алуына зор ықпал етеді. Осылардың ішінде ұрпақ тәрбиесіне тікелей ықпал жасау мүмкіншілігі басым тұрғаны мерзімді баспасөз. Өйткені, газеттер қоғамдық пікірді қалыптастыруда халыққа бір табан жақын. Еліміздің тұңғыш президенті Н.Назарбаев «Қазақстан-2030» даму стратегиясы мен «ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға арналған негізгі бағыттары» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біздің бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамымызды демократияландыру барысындағы ролі мен орны айқын анықтап алуымыз керек.... ең демократияшыл бұқаралық ақпарат құралдары ұлттық мүддені қорғауға келгенде айқын тұғырда тұрады» деп атап көрсеткендігін үнемі есте ұстауымыз қажет. Мерзімді баспасөз жұртшылыққа бағыт-бағдар беруде, тәлім-тәрбиеге қатысты өзекті жайттарды қозғауда негізгі құрал болып табылады. Қоғам өмірін ақпараттандыру және онымен байланысты ақпараттық - коммуникация құралдарын жан-жақты дәріптеу орта кәсіптік білім беру жүйесінің дамуына айтарлықтай ықпал етеді. Оқу-тәрбие үрдісіне қажетті жаңа техникалық құралдарын береді, кәсіби білім беруге және оны меңгертуге қажетті автоматтандырылған ақпараттық жүйені жасауға ынталандырады.

Қорыта айтқанда, қазіргі кезде қоғамымыздың дамуына қарай ақпаратты жан-жақты алу аудио, видео, интернет жүйесі арқылы мүмкіндік туғанымен кітапхана арқылы әдеби кітаптарды оқи отырып, алған білім мен сауаттылықтың орны ерекше. Оқушылардың тілін меңгеру барысындағы білімін бекітіп, қоғамдағы қарым-қатынасты аңғартып, қазақтың мәдени өмірінен хабардар болуды пікірталас арқылы сөйлеу тілін дамытуды көздеген дебат сабағының міндеттері: оқушыларды берілген тақырыпқа қатысты талдау жасай білу, кітапханадан негізгі ақпаратты таба білу, тақырыпқа қатысты ой-пікірлерін сұрыптау мен жүйелеу мақсатындағы дағдыларын қалыптастыру; тапқан ақпараттарын сабақ барысында тиімді пайдалануға үйрету.

«XXI ғасыр – білім мен ғылымның ғасыры болады», - деп елбасымыз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, қоғамымыз, жастарымыз, заман талабына сай жаңа ақпараттық технология мен жұмыс жасауға бет бұрып келеді. Осы жерде кітап пен кітапхана жұмыстарының көбінесе сырт қалатыны белгілі. Жастарымыз кітап пен кітапхананы жаңа заманның ақпараттық технологияларымен айырбастап жібергені айдан анық. Ғылым мен білімнің негізі болып табылатын кітап пен білім ошақтары - бірінен-бірі ажырағысыз рухани қазыналар. Өйткені оқу-тәрбие үрдісіне кітаптың қосар үлесінің өлшеусіз екендігі ақиқат. Кітап-рухани прогрестің кепілі, ер мен елді, мемлекет пен мемлекетті жақындастырар, түсінкке бастар аса маңызды рухани фактор. Кітап - әлемдегі ұлы күш. Ол сананы нұрға бөлеуші. Кітапқа қызықтыру - білімге қызықтыру. Ата тарих пен ұлттық сананы қалыптастыру. Еліміз егемендік алып, тәуелсіз мемлекет болғалы кітап шығару ісі қолға алына бастады. Соның бір айғағы кейінгі жылдары «Мектеп», «Жазушы», «Алматыкітап» баспаларынан шыққан балаларға арналған көркем әдебиеттер мен мектеп кітапхана қорлары толықтырылып жасөспірімдердің кітапқа деген қызығушылықтары арта түсуде. Мектеп партасында отырған жасөспірімдер мен бүлдіршіндерді рухани байыту - кітапхананың төл ісі. Мектеп кітапханасы - мектептің жүрегі, бір бөлігі. Жаңа заман компьютер дәуірі болғанымен рухани азық іздеген, көзі ашық, көкірегі ояу әрбір адамның келер шаңырағы-кітапхана. Сондықтан да, мектеп кітапханасын - білім беру мекемелерінің ақпараттық орталығы деп айтамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Калдыкулова З.С. Ақпараттық мәдениетті қалыптастыру// Мектептегі кітапхана.-2013ж №1,2. 8 бет
2. Қалқанова Р.О. Кітапхана- рухани орын.// Мектептегі кітапхана 2011ж. №3

2-3 беттер.

3. Ержанова Н.О. Оқушыларды кітап оқуға баулуда кітапханашылардың ақпараттық құзретілігін жетілдіру. //Білім технологиялары 2010ж №2. 51-53 б.б
4. Базарбаева К.Мектеп кітапханасы-сапалы білімнің сенімді кепілі. //Мектептегі кітапхана 2011ж. №2. 5-6 б.б
5. Жалғасова А. Мектеп кітапханаларының мұғалімдерге арналған ақпараттық қызметі. //Мектептегі кітапхана 2013ж. №5.11-13 б.б
6. Ибрагимова Б. Ақпараттық технология нәтижелі білім берудің көзі. // Қазақстан мектебі 2012ж.№6.3-4 б.б.

ПРИМЕНЕНИЕ БИНАРНЫХ ЛЕКЦИЙ В ПОЛИЯЗЫЧНОМ ОБУЧЕНИИ

Долматова Л. В.,

*Старший преподаватель кафедры Информационные системы,
Северо-Казахстанского государственного университета им.М. Козыбаева*

Лобач Н. В.

*преподаватель кафедры Информационные системы,
Северо-Казахстанского государственного университета им.М. Козыбаева*

В связи с введением триязычия в образовании Республики Казахстан идет повсеместное внедрение казахского и английского языков при проведении занятий по дисциплинам специальностей. Но для первого курса с русским языком обучения проведение занятий только на казахском или английском языке затруднительно, так как уровень знания профессионального казахского или английского языка у них не высокий. Поэтому предлагается следующий вид обучения – бинарная лекция, которая включает в себя дисциплину по специальности и языковую дисциплину.

В связи с этим можно предложить следующую технологию проведения лекции (рисунок 1).

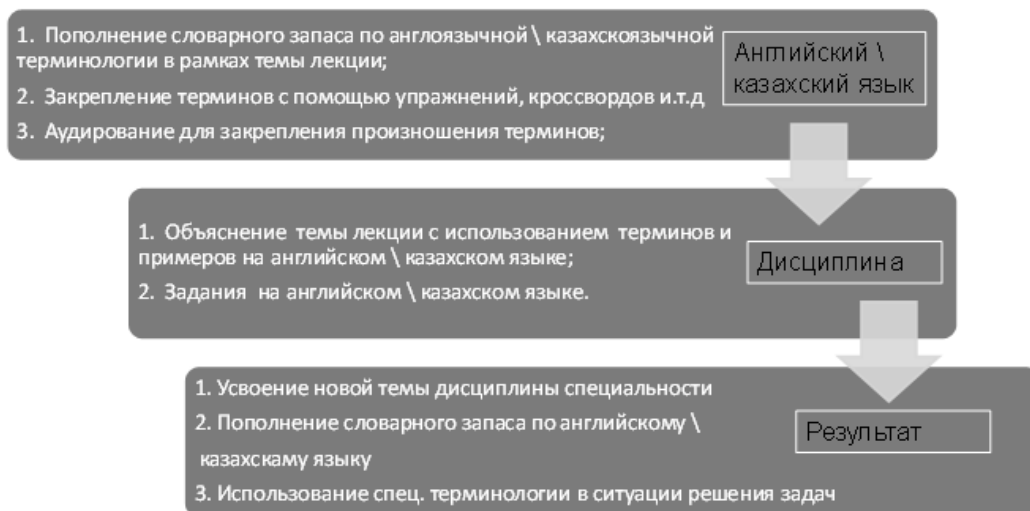

Рисунок 1. Технология проведения бинарной лекции

Первый этап лекции включает в себя работу по языковой дисциплине такую как введение новых терминов по теме лекции и выполнение упражнений для закрепления новых слов.

Второй этап занятия состоит из объяснения темы лекции с использованием терминологии на английском \\\\ казахском языке.

Данная форма проведения занятия позволяет формировать профессиональную и языковую компетенции.

Языковая компетенция - это сложное, многоаспектное понятие, которое обозначает совокупность языковых знаний, навыков и умений, овладение которыми позволяет осуществлять иноязычную речевую деятельность в соответствии с языковыми нормами изучаемого языка в различных сферах деятельности, а также способствует развитию языковых способностей обучаемых [1, с. 93].

Профессиональная компетентность — характеристика, которая отображает деловые и личностные качества специалиста, отображает уровень знаний, умений, опыта, достаточных для того, чтобы достичь цели в определенном виде профессиональной деятельности, а также моральную позицию специалиста [2, с.127].

Для успешного проведения лекции можно использовать следующие методы и приемы:

- Смена деятельности:
  - лекция - выполнение заданий в парах;
  - задания на английском \ казахском языке - комментарии на русском и английском языках;
- Работа в группах, парах;
- Соревнование в группах при выполнении заданий и комментировании их на английском \казахском языке.

К результатам применения рассмотренной технологии проведения бинарной лекции можно отнести:

- Усвоение понятий по теме лекции;
- Практическое применение знаний – решение задач (заданий) с комментарием на английском языке/казахском языке;
- Расширение словарного запаса по английскому \ казахскому языку терминами дисциплины специальности;
- Умение пользоваться словарем сокращений и источниками на английском \ казахском языке;

Бинарная лекция демонстрирует межпредметные связи и необходимость языковых знаний в будущей профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Оглуздина Т.П. Развитие содержания понятия "Языковая компетенция" в истории лингвистики и теории обучения иностранным языкам //Вестн. Томского гос. пед. ун-та. 2011 Вып. 2 (104). с 91-94.
2. Брюховецкая Е.В. Анализ понятий «профессиональная компетентность» и «профессионально-педагогическая компетентность»//«Психология и педагогика: актуальные проблемы и тенденции развития»:материалы международной заочной научно-практической конференции. (06 марта 2013 г.) — Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. — 222 с.с127

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИЗО

Идрисов А.К.

учитель ИЗО, ОСШГ №2, г. Актобе

Изобразительное искусство – сложный предмет, который содержит в себе знания о композиции, пропорциях, перспективе.

Задача современной школы – формировать способность действовать и быть успешным в условиях динамично развивающегося современного общества. Поэтому, стоит задуматься, как сделать процесс обучения более результативным. Педагогическая инновация – намеренное качественное или количественное изменение педагогической практики повышение качества обучения. Очевидно, что невозможно решать педагогические проблемы устаревшими методами. Для решения этих задач в современной школе применяют многочисленные инновационные технологии: метод проектов, обучение в сотрудничестве, дифференцированное обучение, «портфолио ученика», модульное обучение и т.д., а также применение этих инноваций трудно представить без технологии мультимедиа. Появляется возможность совмещать теоретический и демонстрационный материал (слайды, фильмы, видеоролики, музыка, презентации к урокам). Так как уроки ИЗО построены на зрительном ряде, использование возможностей мультимедийного оборудования облегчает подготовку учителя к уроку, где используется часто наглядность. Погрузиться в мир искусства, побывать в роли художника, дизайнера, архитектора, не требуя при этом материалов, которые детям порой не доступны. При этом надо учитывать, что компьютер не заменяет учителя, а лишь дополняет.

Использование технологии мультимедиа на уроке сначала воспринимается учащимися на уровне игры, постепенно вовлекая их в серьезную творческую работу, в которой и развивается личность учащегося.

В результате можно определить формы применения компьютера на уроках ИЗО:

1. Как источник информации
2. Поддержка учителя
3. Организация проектной деятельности учащегося
4. Использование графических программ, в качестве инструмента художественной деятельности.

В соответствии с Законом РК «Об образовании и требованиями к системе образования», возникает острая необходимость в новых подходах к преподаванию ИЗО в общеобразовательной школе. Это во многом определяет успех возрождения национальной культуры, народных традиций, фольклора, музыки в рамках регионального компонента. Урок становится более результативным, так как в его основу положено следующее:

- привлекательность учебного материала с использованием приемов педагогической техники, повышающих интерес к изучаемой теме;
- принцип сотворчества учителя и учащихся для получения глубоких знаний, и применение полученной информации;
- проведение урока с мультимедиа выступлением;
- выполнение домашнего задания и самостоятельная работа учащихся;

Новое поколение учащихся с интересом вовлекаются в сферу мультимедиа-технологий.

Эффективнее развивается исследовательская работа, творческая деятельность, мотивация, самостоятельность, поиск материала, открытия нового.

В зависимости от типологии урока используются различные фильмы-презентации, слайд-фильмы или тестовые задания.

Фильм – презентация – может использоваться на уроках лекциях, беседах об искусстве, вернисаже. Демонстрация фильма сопровождается лекцией или комментариями учителя. При этом предполагается активное общение, имеется возможность задавать вопросы делать пояснения, коллективно рассматривать и обсуждать произведения искусств. Слайд – фильм – используется на всех уроках, можно включать в любой этап урока. При просмотре слайд-фильма учащиеся включаются в работу как правило сразу. Идеально подходит на уроках поэтапного рисования.

Компьютер также может использовать и сам учащийся в качестве выполнения домашнего задания (проект). Тем самым показывая высокий уровень самостоятельности – творческий.

Графический редактор «Paint», чаще всего используется на уроках, когда изучаются темы по компьютерной графике, что позволяет учащимся реализовывать свой творческий потенциал в новом виде ИЗО.

Возможности компьютера неисчерпаемы, это действительно мощное средство как в качестве информации, так и в качестве инструмента художественной деятельности. Преимущества использования компьютерных технологий в преподавании ИЗО очевидны:

- знакомство с любой темой с сопровождением показа видеofilмов, фото, репродукций;
- «посещение» крупнейших музеев мира;
- «погружение» в пространство и время;
- самостоятельная работа учащихся;
- активизация учебного процесса;

Учить детей радостно, без принуждений – возможно, если в своей работе педагог использует новые технологии. Как говорил Е.И.Рерих «Чем выше и дальше каждый из нас идет, тем яснее видит, что предела достижений совершенства не существует. Дело не в том, какой высоты ты достигнешь сегодня, а в том, чтобы двигаться вперед вместе с вечным движением жизни».

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Методика преподавания изобразительного искусства в школе» Ростовцев Н.Н. 3-издание М., 1998.
2. «Композиция» Шорохов Е.В. М., 1980
3. «Изобразительное искусство» Кузин В.С. 4 кл.учебник – М.,Дрофа 2005-2007
4. «Рисунок и живопись Карцер Ю.М. М.,- 1992
5. «Декоративно-прикладное искусство в школе» Хворостова А.С. М.- 1981
6. «Основы изобразительной грамоты» Беда Г. М., 1989.
7. «Изображение животного» Ватагин В.А. М., 1996

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Картбаева А.С

учитель русского языка и литературы, 51 гимназия, г.Актобе

Мотивация – это самая сложная проблема, с которой приходится работать всем педагогам. Высшей учебной мотивацией ученика является интерес к предмету. Отечественные психологи подчеркивают, что интеллектуальная активность ребенка в целом направляется и подчеркивается интересом – именно он оказывает влияние на направленность внимания и мысли. Обратимся к ключевому для нашего исследования понятию – понятию мотива. Мотив (от французского *motif*) – побудительная сила, причина; от латинского – приводить в движение, толкать. Мотивация – совокупность мотивов, побуждающих человека к основной деятельности, процесс действия мотива.

Почему снижается учебная мотивация школьников по мере пребывания их в школе? Все дети, когда идут учиться в школу, хотят учиться, что происходит потом, кто в этом виноват? И главное, что делать? Мысль о том, что интерес ребенка к учению в значительной мере зависит от содержания образования, вряд ли поддается сомнению. Но остается вопрос: почему для ребенка, генетически предрасположенного к учению, процесс обучения превращается в тяжелую повинность, трудную, малопривлекательную работу.

Снижение положительной мотивации школьников - проблема, которая остается актуальной до сих пор. Снижение мотивации чаще всего наблюдается у детей подросткового возраста.

Важнейшая задача учителя состоит в том, чтобы обучить детей способам овладения разными видами деятельности, не дать угаснуть интересу к ним.

На сегодня государство требует от школы выпускника, соответствующего критериям творческой, социально-ориентированной личности, которая имеет способности к самопознанию, самооценке, непрерывному личностному и профессиональному совершенствованию.

А для этого необходимо решать **следующие задачи:**

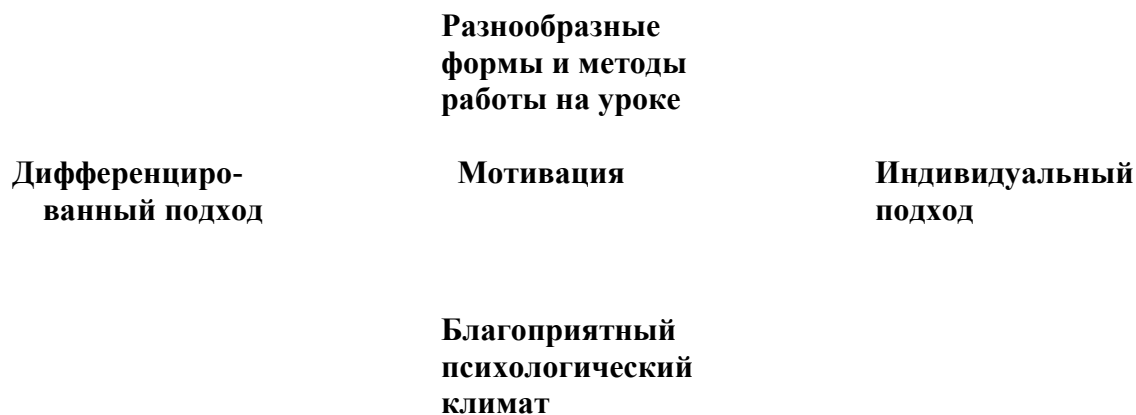
1. Формирование положительной мотивации к учебно-познавательной деятельности при изучении предметов гуманитарного цикла.
2. Формирование толерантности в учебных взаимодействиях.
3. Развитие коммуникативной компетенции у обучающихся.
4. Создание благоприятного психологического климата в учебном коллективе.

Чтобы реализовать поставленные задачи, необходимо создать условия для развития мотивации школьников на каждом уроке, в том числе и на уроках русского языка и литературы.

Этому способствует использование:

- Разнообразных форм и методов работы на уроках;
- Возможности каждому ученику выступить активным участником образовательного процесса;
- Дифференцированного и индивидуального подходов в обучении детей;
- Приемов развития коммуникабельных навыков, умения работать в сотрудничестве со сверстниками и самостоятельно.

Система повышения учебной мотивации может быть представлена на уроках в виде схемы:

В Стратегии модернизации образования подчеркивается необходимость изменения методов и технологий обучения на всех ступенях, повышения веса тех из них, которые формируют практические навыки анализа информации, самообучения, стимулируют самостоятельную работу учащихся, формируют опыт ответственного выбора и ответственной деятельности. Возникла необходимость в новой модели обучения, построенной на основе современных информационных технологий, реализующей принципы личностно ориентированного образования.

Информационные технологии, рассматриваемые как один из компонентов целостной системы обучения, не только облегчают доступ к информации, открывают возможности вариативности учебной деятельности, ее индивидуализации и дифференциации, но и позволяют по-новому организовать взаимодействие всех субъектов обучения, построить

образовательную систему, в которой ученик был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности.

Приемы и методы проектной технологии

С точки зрения учащегося проект – это возможность делать что-то интересное самостоятельное, в группе, самому. На уроках русского языка и литературы школьники выполняют разные проекты: история словарей, схем, сообщения по истории слов, фразеологизмов, сочинения на лингвистические темы, проекты на определенную тему. Использование кроссвордов, иллюстраций, рисунков, различных занимательных заданий, тестов, воспитывают интерес к уроку; делают урок более интересным.

Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс позволяет активизировать процесс обучения, реализовать идеи развивающего обучения, повысить темп урока, увеличить объем самостоятельной работы учащихся. Век компьютерных технологий набирает обороты и уже, пожалуй, нет ни одной области человеческой деятельности, где она не нашла бы свое применение.

Включая эти приемы в образовательный процесс, учитель делает урок интересным, содержательным и увлекательным.

Итоги использования компьютерных технологий таковы:

- повышение эффективности обучения (развитие интеллекта школьников и навыков самостоятельной работы по поиску информации; разнообразие форм учебной деятельности детей на уроке);
- осуществление индивидуального подхода в обучении (работа самостоятельно с оптимальной для себя скоростью);
- расширение объема предъявляемой учебной информации;
- обеспечение гибкости управления учебным процессом (отслеживание процесса и результата своей работы);
- улучшение организации урока (дидактический материал всегда имеется в достаточном количестве);
- повышение качества контроля знаний учеников и разнообразие его формы;
- включение детей в коллективную деятельность в парах, в группах;
- повышение интереса ребенка к изучению предмета и к учению в целом, улучшение качества образования, активизация творческого потенциала ученика и учителя;
- включение школьников и педагогов в современное пространство информационного общества, самореализация и саморазвитие личности ученика.

Уроки литературы – это разговор особый. Они должны быть яркими, эмоциональными, с привлечением большого иллюстрированного материала, с использованием аудио- и видео- сопровождений. Всем этим может обеспечить компьютерная техника с ее мультимедийными возможностями, которые позволяют увидеть мир глазами живописцев, услышать актерское прочтение стихов, прозы и классическую музыку.

«Земные чувства все отдайте постиженью новизны» - эти слова великого Данте являются актуальными на пути освоения как мультимедийных технологий, так и педагогических.

Кроме различных форм и методов работы, создающих положительную мотивацию, важным является благоприятный психологический климат. Для его создания используем «эмоциональные поглаживания» (термин американского психотерапевта Э.Берна).

Это обращение к учащимся по имени, опора на похвалу, на одобрение, на добрый, ласковый тон, на ободряющее прикосновения.

Положительная мотивация является основой успешности урока, толчком к самореализации каждого учащегося на уроке, главной движущей силой, формирующей интерес к уроку.

Ощущение ситуации успеха позволяет детям поверить в свои силы, повысить мотивацию к обучению. Многие великие педагоги особое внимание уделяли методу игры. В.А. Сухомлинский (1918-1970) сказал: «Ребенок по своей природе – пытливый исследователь, открыватель мира. Так пусть перед ним открывается чудесный мир в живых красках. Ярких и трепетных звуках, в сказке и игре, в собственном творчестве... через сказку, фантазию, игру, через неповторимое детское творчество – верная дорога к сердцу ребенка...». Активное использование на уроке устных игровых приёмов позволяет ребёнку, неуспешному в письменных заданиях, проявить себя в устной работе.

Игровые задания положительно влияют на развитие смекалки, находчивости, сообразительности. Многие игры требуют не только умственных, но и волевых усилий: организованности, выдержки, умения соблюдать правила игры. Главное, чтобы игра органически сочеталась с серьезным, напряженным трудом, чтобы она не отвлекала от учения, а, наоборот, способствовала интенсификации умственной работы.

Активное использование на уроке устных игровых приёмов позволяет ребёнку, неуспешному в письменных заданиях, проявить себя в устной работе. Ощущение ситуации успеха позволяет детям поверить в свои силы, повысить мотивацию к обучению.

Приемы педагогической техники на уроках русского языка и литературы

Повышение интереса к уроку можно достичь, используя приемы:

1. Привлекательная цель

Удивляй! (Тема “Корень слова”. Существуют слова, которые не имеют корня, например, глагол вынуть)

2. Отсроченная отгадка

3. Фантастическая добавка (Представьте себе, что вы можете встретиться с Онегиным и Ленским за день до дуэли. Что бы вы сказали им? Попробуйте предсказать их реакцию на ваши аргументы. Можно разыграть беседу по ролям.)

4. Пресс – конференция (неполно раскрывается тема, предлагается школьникам задать дораскрывающие ее вопросы)

5. Своя опора (ученики составляют опорный конспект изученной темы либо отдельного параграфа)

6. Повторяем с контролем (ученики разрабатывают списки контрольных вопросов по теме. Например, по теме “Имя существительное”.)

7. Пересечение тем (найдите несколько сложноподчиненных предложений в изучаемом на уроках литературы произведении; Отец Чичикова учил Павлушу беречь и копить копейку. А чему учил отец Молчалина? А как напутствовал отец Гринев?)

8. Взаимоопрос – ученики опрашивают друг друга.

Коллективная учебная деятельность. Организация работы в группах:

1. Лови ошибку (ученики получают серию цитат со ссылкой на авторов. Определяют, в каком случае цитата не могла принадлежать данному автору. Доказывают свое мнение.)

2. Мозговой штурм (предложите идею оригинального памятника Мцыри. Обсуждение идей позволяет еще раз вспомнить и проанализировать характер героя, события его жизни).

3. Театрализация. Благодатный прием на уроках литературы, ведь, чтобы понять, как играть того или иного героя, необходимо “почувствовать” пьесу и всех героев.

“Да” и “Нет” говорите. (Героиня не отличалась щедростью, хоть и гостям рада была. Кто она? – Коробочка из “Мертвых душ”. Серьезные занятия наукой не мешали ему сочинять стихи. Кто он? – Ломоносов.)

7. Резюме – ученики письменно отвечают на серию вопросов, отражающих их отношение к уроку, учебному предмету, учителю. Резюме дается раз в неделю или в месяц, по итогам года. (Что нравится на уроках? Что не нравится на уроках? Что мешает учиться? и другие вопросы. Поставь себе отметку по 10 балльной системе. Обоснуй ее. Оценка учителю.)

8. Создание ситуации успеха также позволяет замотивировать ребят на активную работу во время урока. Приучаю во время фронтального опроса отвечать, начиная словами: “Я знаю, что...”. Порой наблюдаю, как растёт на глазах уверенность учеников в своей лингвистической компетенции.

9. Безусловно, освобождение от домашнего задания, зачёта и других форм контроля – сильное мотивирующее средство. Заблаговременно вывешиваю на стенд информацию о критериях оценивания результатов изучения темы и оговариваю, что нужно сделать, чтобы освободить себя от тяжкого испытания. Некоторые стараются.

10. Оценка – не отметка.

Отмечаю вслух или жестом каждый успех ученика. Главная цель оценки – стимулировать познание. Детям нужен Успех. Степень успешности во многом определяет наше отношение к миру, самочувствие, желание работать, узнавать новое.

11. Кредит доверия.

В некоторых случаях ставлю отметку “в кредит”. Это шанс для ученика проявить себя и доказать свою состоятельность. Для меня важно дать понять, что я верю в него, есть все возможности для достижения успеха, необходимо только что-то сделать по-другому, стараться чуть больше.

12. Очень важно не только записать на доске тему урока, но и вызвать у детей эмоциональный отклик, отношение к этой теме. Я это делаю через признание личности подростка, опираюсь на его жизненный опыт.

– Что вы уже знаете об этой теме?

– Подберите слова об этом или на эту тему.....

–Вот видите! В вашей памяти уже это хранится! Значит, это нужно!

(Не правда ли, звучит, как открытие!)

Вывод: таким образом, учение только тогда станет для детей радостным и привлекательным, когда они сами будут учиться: проектировать, конструировать, исследовать, открывать, т.е. познавать мир в подлинном смысле этого слова. Познание через напряжение своих сил, умственных, физических, духовных. А это возможно только в процессе самостоятельной учебно-познавательной деятельности на основе современных педагогических технологий.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. М., 1971.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб., 1999.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. - М.: Наука, 1974.
4. Кукушин В.С. Педагогические технологии, 2004

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖАҢА АҚПАРАТТЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ

Кушербаева А.Ж.

№16 ОМ қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзі-өзін дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Сонымен жаңа формация мұғалімі қабілетті, кәсіби білікті, жаңа технологияны меңгерген, шығармашылықпен жұмыс жасайтын тұлға болу тиіс.

Тіл үйрену жұмысы -күрделі процесс.Сондықтан оқыту барысында жүргізілетін жұмыстардың барлығы бір-біріне байланысты, жеңілден ауырға қарай, сатылап жүргізілуі қажет. Оқушыларға біз тек тіл үйретіп қана қоймай,олардың сабақ барысында қазақша ойлау дағдылары қалыптастырып ,өмірге өзіндік көзқарасын қалыптастырып,ұғып-түсінігін кеңейтеміз.Біз өз оқушыларымыздың қабілетін, қазақ тіліне деген көзқарасын білуіміз керек.

Қазақ тілі –мемлекеттік тіл.Сондықтан да орыс тілді мектептерде жүйелі оқыту үрдісін қалыптастыру бүгінгі күннің басты талабына айналды. Оқу орыс тілінде жүретін мектептердегі қазақ тілі пәні мұғалімдерінің мақсаты –оқушылардың сөйлеу дағдысын дамыту, қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру ,мемлекеттік тілді меңгеріп,сөйлеуіне жағдай тудыру.Бұл орайда қазақ тілін оқытудың озық технологиясын меңгеру-үлкен істің бастамасы.Қазақ тілі сабағында ақпараттық технологияларды пайдаланудың басты мақсаты оқушылардың сөздік қорын байыту, сонымен қатар сауатты жаза білуге баулу болып табылады. Сол себептен барлық ұстаздар білім берудің жаңа тәсілдерін білуге міндетті. Қазақ тілін оқытуда қолданылатын басты ақпараттық технологиялар -интерактивтік тақта, электронды оқулықтар ,мультимедиялық және он-лайн сабақтары болып табылады.

Интерактивті тақтаның келуіне байланысты оқытудың жаңаша әдісі пайда болды. Мұғалімдер өз сабақтарында мейлінше интерактивті тақтаны пайдалана отырып, жан-жақты ізденіп, сабақтарын қызықты, әрі тартымды,нәтижелі өткізуге тырысуда. Интерактивті тақтаның мүмкіншілігі шексіз. Оны көрнекілік ретінде қарастырсақ, ол оқу нәтижесінің сапасына оң әсер етері сөзсіз.

Сабақта интерактивті тақтаны дұрыс пайдалану мазмұнды ұғымдардың қалыптасуына көмектеседі,оқушылардың логикалық ойлау және сөйлеу қабілетін дамытуға,нақтылы құбылыстарды қарастыру және талдау негізінде, кейін практикада қолданылатын тұжырымдарға келулеріне көмектеседі.

Интерактивті тақталарды білім саласында колдану оқыту үрдісіне жаңа сапа енгізеді, өйткені тек қана сабақты дайындауды және өткізуді жеңілдетіп қоймай, интерактивті тақталарға дейін болмаған мүмкіндіктерге жол ашады.

Интерактивті тақтамен жұмыс істеудің мұғалім үшін артықшылығы:

- мұғалімге жаңа материалды сынып ортасында тұрып түсіндіруге мүмкіндік береді;
- кез-келген қосымшалардың үстіне сурет салуға және жазба жазуға мүмкіндік береді;
- артық уақыт, күш-жігер жұмсамай тақтадағы кескінді,сабақ уақытында жасалған жазбаларды сақтауға және баспаға беруге, материалды қабылдау деңгейін тексеруді жеңілдетеді;
- мұғалімдерді оқытудың жаңа түрлерін іздеуге,кәсіби шеберлікке ынтыландыру.

Оқушылар үшін интерактивті тақтамен жұмыс істеудің артықшылығы:

- сабақты қызықты етеді және оқушы мотивациясын дамытады;
- ұжымдық жұмысқа қатысуға, жеке және әлеуметтік дағдыларын дамытуға көп мүмкіндік береді;
- оқыту материалын түсінікті, тиімді және өзгермелі берілуінің арқасында оқушылар қиын сұрақтарды жеңіл және тез қабылдайды;
- оқушылар шығармашыл түрде жұмыс істей бастайды және өздеріне деген сенімі арта түседі.

Бірақта тақта-тек қана құрал, ал оқыту үрдісінің тиімділігі көбінесе мұғалімнің шеберлігі арнаулы программалық қамсыздандырудың сапасына байланысты екенін естен шығармағанымыз жөн.

Білім берудегі интерактивті тақтаны қолданудың үш кілттік бағытының артышылығы:

- 1.Презентациялар, демонстрациялар, модельдеуді сабақтарда қолдану. Интерактивті тақта- визуалды ресурс. Сабаққа қажетті кез келген суреттер,сызбалар,кесте ,диаграммаларды пайдалануға болады.
- 2.Сабақ барысында оқушылардың белсенділігін арттыру
- 3.Уақыт ұтымдығы

Интерактивті тақтаны қолданудың негізгі әдістері: экранда көрсетілген сурет туралы ақпаратты жоғары жаққа жазу, интернеттен алынатын ақпаратты тікелей оқушылармен бірге іздеу, топпен тығыз жұмыс жасау, видеороликтер көрсету, электронды оқулықтар пайдалану.

Электронды оқулық дегеніміз-мультимедиялық оқулық. Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды. Электрондық оқулық оқушының уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді.

Электрондық оқулық арқылы түрлі суреттер, видеокөріністер, дыбыс және музыка тыңдатып көрсетуге болады.

Сонымен қатар электрондық оқулықтарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, өз бетімен шығармашылық жұмыстар орындайды. Әрбір оқушы таңдалған тақырып бойынша тапсырмалар орындап, тестілер шешіп, карталар және схемалармен жұмыс жасауға дағдыланады.

Электронды оқулықтар оқушының білім сапасын бақылау жүйесін өзгертуге мүмкіндік жасайды. Дәстүрлі оқытуда әр оқушы оқытушы тарапынан бақылау жиі болмай қалуы да кездеседі, ал электронды оқулықтың көмегімен оқыту үрдісінің әр этапын бақылай алады. Сонымен қатар оқушы грамматикалық анықтамаларды оқи отырып, білімін тереңдете алады. Міне, осындай мүмкіндіктердің барлығы оқудың мотивациясын күшейтеді, оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттырады, оқуға деген белсенділігін арттырады, оқытудың дәстүрлі ұйымдастыру формасынан шығып, оқытуды даралауды күшейтуге көп көмегін тигізеді.

Электронды оқулықтар оқушылардың :

- білім деңгейін тереңдетуге;
- ауызекі тілде сөйлеу білу дағдыларын қалыптастыруға;
- оқушылардың сөздік қорының молаюына;
- тілді үйренуге деген ынтасы мен қызығушылығын ың артуына;
- сабақта өзін еркін ұстап, өз мүмкіншілігін кеңінен пайдалана алуына;
- өз ісіне талдау жасай алуға көптен-көп көмегін тигізеді.

Қорыта айтқанда, қазақ тілі сабағында ақпараттық технологияларды пайдалану оқушылардың тіл байлығын дамытады, еркін ойлауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Жаңа технологияларды оқытудың тиімді жолдары », Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде .№11/2011
2. Смағұлова Ж.Е. «Интерактивті әдіс» Алматы , 2006

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТИҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗЕТІН ЖҰМЫСЫ

Құлжан А.Т.

№ 51 гимназия, әлеуметтік педагог, Ақтөбе қ.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мемлекетінде жас балалар және жасөспірімдер арасында құқық бұзушылық (ұрлық, бұзықшылық, зорлық-зомбылық) саны артуда. Үлкендер жасөспірімдердің арасындағы құқық бұзушы балалармен қалай жұмыс істеу керектігі жайлы жан-жақты ізденістер үстінде. Бұл тек біздің облысымыздың ғана емес, бүкіл Республика бойынша өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Қазақстан

Республикасының Президенті Н.Назарбаев Қазақстан халқына жолдаған жолдауында «Біз аға ұрпақты, ана мен баланы, жастарды қамқорлық пен ілтипатқа бөлейтін әлеуметтік бағдарланған қоғам, ел халқының барлық жолдары тұрмысының жоғары сапасы мен алдыңғы қатарлы әлеуметтік стандарттарын қамтамасыз ететін қоғам құрамыз» деген. Бұл, яғни бәсекеге қабілетті ел болу үшін жас ұрпақты тәрбиелей білуіміз керектігі. Тәрбие отбасынан басталады. Ал өмірге келген ұрпақты тәрбиелеу ол ең бірінші отбасының міндеті. Балаға тәрбие беріп, өмірге қосуы, ол – ата менен ананың жауапты ісі. Қазіргі кезде кейбір отбасында әке мен шеше ішімдікке салынып, болмаса неке тәртібін бұзып, немесе некесіз бала туып, ол баланы тастап «тастанды» қатарын көбейтіп жүрген қаракөз қыздарымыздың саны күн санап артып отыр. Сондықтан да, бұл қоғам дертін алдын алу қажет.

Тәрбие ұғымы мәнді де мағыналы ұғым, Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім, ол адамзаттың қас жауы» дегені дәл бүгінгі күнге айтылған секілді. Жалпы білім беретін мектептерге қарағанда кәсіптік мектептерде құқық бұзушы балалар көбірек кездесетіні белгілі, «Құқық бұзушы балалар дегеніміз кімдер?» - деген сұраққа, былай жауап беруге болады: «Олар мектеп тарапынан ерекше, қосымша бақылауды талап ететін, тәрбиелеуге қарсылық білдіретін балалар». Сонымен қоса, білім деңгейі төмен, тәртібі нашар, сабақтан көп қалатын, мұғалімдердің талабын орындамайтын, адамгершілік деңгейі төмен, топтастарымен үнемі тіл табыса аламайтын, ол кейде психикалық дамуы, ойлау қабілеті кейін қалған, ашуланшақ (әртүрлі жүйке ауруларына шалдыққан) балаларды құқық бұзушы балалар және құқық бұзушы жасөспірімдер қатарына жатқызуға болады.

Нормативтік құжаттарда мектепке бару ережесін сақтау қиынға соғатын, сондай-ақ мектепті тастап кететін кәмелетке толмағандарға арнайы көмек көрсетілетіні көзделіп, жастар арасындағы қылмыстың және кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алудың тиімді жолдарын табуға қатысты, ғылыми-зерттеу жүргізуде білім беру жүйесінің барлық буындарының арасында ынтамақтастық болуын ынталандыруға, сондай-ақ осындай зерттеулердің кең таралуы көзделуге тиіс. Осындай зерттеу нәтижелерінің негізінде білім басқармалары кәмелетке толмағандарға, заңға сәйкес мінез-құлық қалыптастыруға бағытталған бағдарламалар мен әдістемелік құралдар әзірлеп, білім беру мекемелерінің жұмыс тәжірибесіне енгізу керек. Жасөспірімдер арасындағы заңға қайшы мінез-құлықтың алдын алудың неғұрлым тиімді шарасы девиантты мінез-құлқымен ерекшеленетін кәмелетке толмағандарды, әсіресе қоғамға қарсы бағдарланған жасөспірімдер топтарының лидерлерін дер кезінде анықтауға және олардың айналадағы адамдарға теріс ықпал жасауына жол бермеу болып табылады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, осындай жасөспірімдерді арнайы оқу-тәрбие мекемелеріне орналастыру мүмкіндігі болғанда бұл жұмыстың пәрменділігі артады. Осының өзі құқық бұзушылықтың қайталануын болдырмауға, сондай-ақ оларды ересек адамдардың тарапынан болатын теріс әсерден оқшаулауға мүмкіндік береді. Кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың және балалардың қадағалаусыз, қараусыз қалуының алдын алу жөніндегі мемлекеттік саясаттың тағы бір бағытты әр түрлі қоғамдық ұйымдардың, бірлестіктердің, клубтардың және т.б. қызметін реттейтін заңнаманы жетілдіру болып табылады, себебі кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алу көбіне жасөспірімдердің бос уақытын да ұйымдастырылатын әр түрлі қызметтердің жұмыс сапасына байланысты.

Қазіргі уақытта әлеуметтік педагогтар, дәрігер, психологтар және инспекторлардың есебінде осындай балалардың пайызы жоғары болып отыр. Бұл қоғамның алға басуына өз кесірін тигізетін де белгілі. Осы жоғарыда айтылып өткен құқық бұзушы балалармен әлеуметтік жұмыс жасау бүгінгі күннің қажетті және өзекті ісі болып табылады.

Білім беру мекемелері құқық бұзушылығы бар оқушылармен жұмыста төмендегі модельді (үлгіні) ұстанса болады:

I-кезең: құқық бұзушы оқушыларды анықтау және есепке тұрғызу, бұл жұмыстың қиыны және уақытты көп алатын бөлігі, жұмыстың бұл бөлімін сынып жетекшісі мен әлеуметтік педагог бірге жүргізеді. Себебі олар оқушылар туралы ақпаратты толық білетін мамандар болып саналады. Сынып жетекшісі мен әлеуметтік педагогтың міндеті –

балаларды тіркеудің түрін анықтау (сыныпшілік, мектепшілік). Одан кейі бірлескен әлеуметтік –педагогикалық сүйемелдеу жүргізіліп, оқушы туралы қосымша ақпараттар нақтыланады.

II.- кезең: түзету (коррекциялық) жұмыстары. Жұмыстың бұл кезеңінде отбасымен оқушыға байланысты қызмет жүйесін ұйымдастырып, нормативтік құжаттарды бекітетін мектеп әкімшілігі қосылады. Ата-аналарға берілетін жеке кеңесте проблеманың нормативтік –құқық жағы, олардың бала тәрбиесіндегі жауапкершілігін түсіндіріледі.

Екінші кезеңде әлеуметтік педагог пен психолог әлеуметтік және психологиялық әдістерді қолдана отырып, құқық бұзушы баланың отбасындағы проблемаларын анықтай отырып, бала мен оның отбасын әлеуметтік –психологиялық жағынан сүйемелейді, баланың қарым-қатынас ортасына біріккен талдау жасайды. Талдауды мамандар баланың қатысуымен өткізеді (оның қалауымен ата-анасы да қатысуына болады). Талқыланатын мәселе диагностикалық қорытындысы бойынша алынған ақпараттар. Бірақ ақпараттың бала рұқсат етпеген бөлігін мектеп әкімшілігіне, баланың ата-анасына да жеткізуге болмайды. Егер бір жақты байланыс болса немесе жоғарыда аталғанмамандар баламен тек өз құзырлығы қолдау жұмыстарын жүргізген болса «қиын бала» кезеңінде, жан-жақты қолдаусыз көмексіз қалады.

III –кезең бойынша педагогикалық кеңес (құқық бұзушылықтың алдын –алу Кеңесі). Кіші педкеңес мәжілісінде сынып жетекшісі мектеп әкімшілігінің жұмысын қоса отырып, оқушы туралы, атқарылған жұмыстар туралы ақпараттарды ұсынады. Оқушы мен оның отбасымен жүргізілген жұмысының негізі кезеңдеріне тоқтала келе жиналған ақпараттарды талдап қорытындайды. Кіші педкеңестің шешімі балаға ескерту баланың ісін жасы толмағандар ісі ыөліміне дейін ауытқуы мүмкін. Кейбір жағдайда кіші педкеңеске баланың қатысуы керек болмайды.

IV –кезең-жасы кәмелетке толмағандардың ісі мен олардың құқын қорғау комиссиясының отырысы. Мектепке жинақталған және алынған ақпараттар негізінде жасы кәмелетке толмағандар ісі бойынша инспектор ҚР әкімшілік құқық бұзушылық Кодексінің бұзылғандығы туралы хаттама толтырады. Ол материалдар бабаның тұрғылықты жеріндегі жасы кәмелетке толмағандардың ісі мен олардың құқын қорғау комиссиясына жіберіледі. Жасы кәмелетке толмағандардың ісі мен олардың құқын қорғау комиссиясының шешімі балаға ескерту жасаудан бастап арнайы жабық мекемесіне жіберуге дейін ауытқиды.

V – кезең-материалды сот орындарында қарау. Сот мәжілісінде мектептен берілген материалдарды қарау барысында комиссияның баланы жабық мекемеге жіберу немесе жібермеу туралы шешімін қолдайтын немесе қарсылық білдіре алатын мектептің әлеуметтік педагогы қатысады. Сот ҚТЖІ инспекторының, баланың заңдық өкілі, әлеуметтік педагогтың, қоғамдық одвакатың пікірін ескере отырып, кәмелетке толмаған балаларды арнайы жабық мекемесіне жіберу туралы шешім қабылдайды.

Жоғарыда айтылғандай, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасауының себептеріне кәмелетке толмағандар істері жөніндегі комиссияның, прокурорлық қадағалау, полиция, сот-тергеу органдарының қызметін жетілдіру шаралары көзделіп, кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алудың тиімділігін арттыру үшін барлық құқық қорғау, мемлекеттік басқару органдарының, балалар мен жасөспірімдер мәселелерімен айналысатын жастар және қоғамдық ұйымдар мен мекемелердің өзара ықпалдасуын, қызметтерін үйлестіру жөнінде кешенді шараларды әзірлеу қажет. Осы мақсатта үйлестіруші орган, балалар мен жасөспірімдер құқық бұзушылығының алдын алу іс шараларын жүзеге асыру кезінде жинақталатын ақпарат, тәжірибе, білім мен мемлекеттік және мемлекетаралық деңгейде алмасуды жандандыруға тиіс. Осы орайда айта кететін бір жағдай, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі комиссиялар, білім басқару мекемелері, ішкі істер органдары, балалар мен жасөспірімдердің жалпы әлеуметтік нормалар мен құндылықтарға сай келмейтін мінез-құлқы, көп жағдайда есею процесімен байланысты болатындығын және есейген сайын олардың мінез-құлқы өзгертіндігін, ал жасөспірімдерді тәртіп, құқық бұзушы немесе бастап келе жатқан құқық бұзушы деп анықтау көп жағдайда жастардың бойында тұрақты

жағымсыз мінез-құлық қалыптасуына әкеліп соғатындығын да терең ескерілуі қажет деп ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы 2004 жылғы 9 шілдедегі ? 591-ІІ Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Алауханов Е.О., Ағайдаров Т.С. Кәмелетке толмағандардың қылмыстарының алдын-алу. Монография. - Алматы: КазАқпарат, 2009.
3. Г.Искакова, Н.Ғазизова, А.Сембаева, Қазақстан Республикасындағы адам құқығы, оқу құралы, Астана, 2008 ж, 9 бет
4. Ғ.Сапарғалиев, А.Ибраева, «Мемлекет және құқық теориясы», Алматы, 2007ж, 198 бет
5. А.Ә.Маханбетова, Р.С.Егізбаева, «Кәмелетке толмағандарды құқықтық мәдениетке тәрбиелеу», Алматы, 2010 ж, 20 бет

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Махатова Н. С.

Учитель английского языка

общеобразовательная средняя школа № 25, город Актобе

Основа системы образования всегда состояла в формировании у подрастающего поколения тех знаний, поведенческих моделей, ценностей, которые позволяют ему быть успешным вне стен школы. Уровень образования и интеллектуальный потенциал общества в современных условиях приобрели характер важнейшей составляющей национального богатства, а образованность человека, профессиональная мобильность, стремление к творчеству и умение действовать в нестандартных условиях становятся основой прогресса, устойчивости и безопасности страны. В связи с этим идея компетентностного образования становится ответом системы образования на новые запросы мира труда

Внедрение компетентностного подхода отражено в государственной программе образования, которая ставит целью развитие компетентностей граждан средствами образования. Государственным общеобязательным стандартом образования Республики Казахстан установлено содержание среднего образования с 12-летним сроком обучения, ориентированного на овладение каждым учащимся совокупностью компетентностей как результатов образования с учетом особенностей личности. Цели системы образования обозначены как ожидаемые результаты образования в виде ключевых компетентностей: разрешения проблем (самоменеджмента), информационная компетентность, коммуникативная компетентность. [2]

Получение любого результата образования требует адекватных педагогических технологий. Новая 12-летняя школа требует образовательной технологии, поддерживающей компетентностный подход в образовании.

Можно считать, что такой технологией является метод проектов, который по своей дидактической сущности нацелен на формирование способностей, позволяющих эффективно действовать в реальной жизни.

Метод проектов — это набор техник и приемов, позволяющих создавать образовательные ситуации, в которых учащийся ставит и решает жизненные проблемы, и технология сопровождения самостоятельной деятельности учащегося. Проект — это

специально организованный учителем и самостоятельно выполняемый учащимися комплекс действий по решению субъективно значимой проблемы ученика, завершающийся созданием продукта и его представлением в рамках устной или письменной презентации. [3]

Метод проектов возник еще в начале века, когда умы педагогов, философов были направлены на то, чтобы найти способы, пути развития активного самостоятельного мышления ребенка, чтобы научить его не просто запоминать и воспроизводить знания, которые дает им школа, а уметь применять эти знания на практике. Именно поэтому американские педагоги Дж. Дьюи, Килпатрик, др. обратились к активной познавательной и творческой совместной деятельности детей при решении одной общей проблемы. Метод проектов предполагает по сути своей использование широкого спектра проблемных, исследовательских, поисковых методов, ориентированных четко на реальный практический результат, значимый для ученика, с одной стороны, а с другой, разработку проблемы целостно, учитывая различные факторы и условия ее решения и реализации результатов.

Но обратимся к иностранному языку, его специфике. Зачем нужен метод проектов в преподавании иностранных, а в частности английского, языков и как он может быть использован с учетом специфики предмета? Какие проблемы можно решать доступными учащимся языковыми средствами? Прежде всего, еще раз подчеркнем мысль о том, что мы обучаем способам деятельности, речевой деятельности. Поэтому мы говорим о коммуникативной компетенции как одной из основных целей обучения английскому языку. Конечно, мы отдаем себе отчет в том, что коммуникативная компетенция может быть сформирована лишь на основе лингвистической компетенции определенного уровня. Однако, целью обучения во всех типах школ является не система языка, а иноязычная речевая деятельность. Причем не сама по себе, а как средство межкультурного взаимодействия (Н.Д.Гальскова). Язык - элемент культуры. Он функционирует в рамках определенной культуры, следовательно, мы должны быть знакомы с особенностями этой культуры, с особенностями функционирования языка в этой культуре, т.е. речь идет о необходимости формирования страноведческой компетенции. Предметом речевой деятельности является мысль. Язык же - средство формирования и формулирования мысли. [1]

Попробуем суммировать *основные требования к использованию метода* 1.Наличие значимой в исследовательском, творческом плане проблемы / задачи, требующей интегрированного знания, исследовательского поиска для ее решения (например, исследование истории возникновения празднования различных праздников в англоговорящих странах - St.Patrick's Day, Thanksgiving Day, Halloween, Christmas, Mothers' Day, etc; организация путешествий в разные страны; проблемы семьи, проблема свободного времени у молодежи, проблема обустройства дома,

2. Практическая, теоретическая значимость предполагаемых результатов (например, доклад в соответствующие службы о демографическом состоянии данного региона, факторах, влияющих на это состояние, тенденциях, прослеживающихся в развитии данной проблемы; совместный выпуск газеты, альманаха с репортажами с места событий; программа туристического маршрута, план обустройства дома, парка, участка, планировка и обустройство квартиры, пр.);

3. Самостоятельная (индивидуальная, парная, групповая) деятельность учащихся на уроке или во внеурочное время.

4. Структурирование содержательной части проекта (с указанием поэтапных результатов и распределением ролей).

5. Использование исследовательских методов: определение проблемы, вытекающих из нее задач исследования, выдвижение гипотезы их решения, обсуждение методов исследования, оформление конечных результатов, анализ полученных данных, подведение итогов, корректировка, выводы (использование в ходе совместного исследования метода "мозговой атаки", "круглого стола", творческих отчетов, защиты проекта, пр.).

Отсюда могут быть определены и этапы разработки и проведения проекта (его структуры):

1. Презентация ситуаций, позволяющих выявить одну или несколько проблем по обсуждаемой тематике.
2. Выдвижение гипотез решения выявленной проблемы (мозговой штурм). Обсуждение и обоснование каждой из гипотез.
3. Обсуждение методов проверки из принятых гипотез в малых группах (в каждой группе по гипотезе), обсуждения возможных источников информации для проверки выдвинутой гипотезы. Обсуждение оформления результатов.
4. Работа в группах над поиском фактов, аргументов, подтверждающих или опровергающих гипотезу.
5. Защита проектов (гипотез решения проблемы) каждой из групп с оппонированием со стороны всех присутствующих.
6. Выдвижение новых проблем.

Выбор тематики проектов в разных ситуациях может быть различным. В курсе английского языка метод проектов может использоваться в рамках программного материала практически по любой теме, поскольку отбор тематики проводился с учетом практической значимости для школьника (человек и его окружение). Главное - это сформулировать проблему, над которой учащиеся будут работать в процессе работы над темой программы. Прежде, чем показать на конкретном примере, обратимся еще к одному важному вопросу - типологии проектов. Многое зависит от выбранного типа проекта: его структура, избираемые методы, источники информации, оформление результатов, т.е. форма защиты проекта.

Типология проектов.

Рассмотрим общедидактическую типологию проектов, используемую при работе над любой проблемой познавательного плана, где иностранный язык действительно выступает в качестве средства общения между партнерами (с зарубежными школьниками, учителями). Прежде всего, определимся с типологическими признаками:

1. *Доминирующий в проекте метод или вид деятельности:* исследовательский, творческий, ролево-игровой, практико-ориентированный, пр.
2. *Предметно-содержательная область:* монопроект (в рамках одной области знания); межпредметный проект.
3. *Характер координации проекта:* непосредственный (жесткий, гибкий), скрытый (неявный, имитирующий участника проекта).
4. *Характер контактов* (среди участников одной школы, класса, города, региона, страны, разных стран мира): внутришкольный, региональный, международный.
5. *Количество участников проекта.*
6. *Продолжительность проекта.*

Проект может быть *индивидуальным* и *групповым*. Каждый из них имеет свои достоинства. Современная классификация учебных проектов сделана на основе преобладающей деятельности учащихся:

— **практико-ориентированные проекты**, отличаются четким обозначением результата деятельности учащихся, прослеживаются и ориентируются на социальные интересы участников.

— **исследовательские проекты** требуют хорошо придуманной структуры проекта, его целей, актуальности для всех участников, его социальной значимости, продуманных методов, в том числе экспериментальных и опытных работ, методов обработки материалов.

— **информационные проекты** направлены на сбор информации, о каком - либо объекте, а анализ и обобщение собранных фактов осуществляется в широкой аудитории, структура проектов такова: цель актуальность, методы получения и обработки информации, результат, презентация (статья в СМИ, информация в сети Интернет):

— **творческие проекты** не имеют, как правило, детально проработанной структуры, она намечается и далее развивается по ходу работы, но можно договориться о планируемых результатах (продукт - альманах, видеофильмы, театрализации, произведения изобразительного искусства или декоративно-прикладного искусства).

тивно-прикладного искусства):

По комплектности проекты могут быть в *монопроектах* и *межпредметными*.

Монопроекты реализуются в рамках одного учебного предмета или одной области знания

Межпредметные - выполняются во внеурочное время под руководством специалистов из разных областей знания.

В зависимости от диапазона контакта бывают — внутриклассными, внутришкольными, региональными и международными

По продолжительности различают:

— **минипроекты** — рассчитаны на один урок или на часть урока;

— **краткосрочные** — на 4-6 уроков;

— **недельные**, предусмотренные на 30-40 часов; предполагается сочетание классных и внеклассных форм работы;

— **долгосрочные** (годовые) проекты как индивидуальные, так и групповые, выполняются во внеурочное время. [3]

Виды презентации проектов разнообразны: научный доклад, деловая игра, видеофильм, инсценировка, театрализованное представление, пресс-конференция и т.д.

Приведем теперь в качестве примера разработку группового творческого монопроекта, взятого из практики работы 9 класса по теме «Mass Media».

Целью данного проекта являлось:

- развитие языковой компетенции учащихся;
- самостоятельно собирать, обрабатывать и использовать информацию;
- постижение процесса взаимообогащения культур, американской и английской, посредством сравнения двух популярных средств массовой информации: газета и телевидение.
- развитие компьютерной и информационной компетентностей учащихся.

Время работы над проектом: 14 уроков

Тип группы: 2 группы (по 6 человек)

Задание: сбор материала и слайдовая презентация проектов на интерактивной доске по проблемам:

1 группа — «Создание собственной газеты: происхождение, тип, разделы, способ финансирования.

2 группа — «Создание собственного телевизионного канала: происхождение, предлагаемые виды передач, система финансирования.

14 уроков разбиваются по 7 на изучение британской и американской газеты, и 7 уроков для детального изучения различия между системой американского и британского телевидения. С первого же урока учитель вводит детей в ситуацию, и ученики распределяют между собой роли, например: главный редактор, оператор и т.д. Итоговый урок можно провести в виде конференции с презентацией творческих проектов.

Можно смело отметить, что ученик, выполняя действия согласно этапам проектирования, способен развивать практически все личности - ные структуры. Как показывает практика, неоднократно принимавшие участие в проектировании, отмечают, что на каждом этапе проектной деятельности помимо запланированного продукта формируются свои личностные ценности, нормы, установки, овладения новыми процедурами, меняются отношения в социуме.

Еще одним поводом внедрения в образовательный процесс метода проектов является исследования ученых, согласно которым человек запоминает, 10% из того, что читает; 20% слышимой информации. 30% того, что видит; 50% из того, что слышит и видит; 70% из того, что он говорит и 90 % того, что он говорит и делает.

Таким образом, метод проектов является прогрессивной методикой обучения и развития.

так как это технология относится к технологиям, предусматривающим прежде всего умение адаптироваться к стремительно изменяющимся условиям жизни человека в современном обществе.

В межпредметных проектах и интегрированных курсах школьники учатся целостно воспринимать окружающий мир. Поэтому, использование проектной технологии, с одной стороны, предполагает отход от авторитарного средства обучения, с другой стороны хорошо продуманное, обоснованное средство обучения. Внедряя данную технологию в образовательный процесс 12-летней школы, предполагаем, достигнуть планируемых результатов в виде компетентностей разрешения проблем, в том числе информационной и коммуникабельной

ЛИТЕРАТУРА:

1. «12-летнее образование», № 6, 2006г.
2. «12-летнее образование», № 4, 2006г.
3. «12-летнее образование», № 7, 2006г.

«САМОПОЗНАНИЕ – ПЕДАГОГИКА НОВОГО ВРЕМЕНИ»

Мурзалинова А.Ж.

Директор Филиала АО «НЦПК Орлеу»

«Институт повышения квалификации по Северо-Казахстанской области»

Мухамадиева А.Д.

Магистрант кафедры «Педагогика»

Северо-Казахстанского государственного университета им. М.Козыбаева

В эпоху высоких технологий мощь человеческого интеллекта, знания и творческий подход к деятельности являются основным капиталом любого государства. Образование стало производством интеллектуальной базы страны, именно оно создает главный ресурс – человеческий потенциал, который является особым продуктом. В настоящее время образование стало определять качество жизни каждого человека и общества в целом.

Как известно, наиболее важные требования к качеству образования составляют основу образовательного стандарта как эталонного уровня образования, необходимого для данного общества в конкретный исторический отрезок времени. Социальный заказ казахстанского общества национальной системе образования в настоящее время определен задачей вхождения нашего государства в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира.

В полемичной по своей тональности статье, опубликованной Оразом Джандосовым в газете «Время» (17.05.2007 г.), инициатива МОиН РК по внедрению предмета «Самопознание» в 12-летнюю школу не без иронии названа «секретным оружием» в обеспечении конкурентоспособности нашей страны. Однако на самом деле это достаточно точный эпитет, определяющий значимость данной инновации в контексте предстоящих социальных преобразований.

Почему? В какой мере меняется философия и стратегия развития образования при внедрении этого предмета? Что выигрывают общество, система образования и конкретный человек при этом варианте реализации личностно-ориентированного подхода? Почему в условиях глобализации стали предъявляться высокие требования к ментальности, этике, жизненным ценностям и приоритетам каждого человека?

Определяя новую философию образования, самопознание позволяет реализовать ее главную цель: полноценное развитие потенциала человека, его способностей и дарований.

Воплощение этой идеи осуществляется через инновационный предмет «Самопознание», который, является стержнем общего среднего образования. Он ориентирован на воспитание компетентного человека, способного самостоятельно находить

информацию, анализировать, логически мыслить и принимать решения, способного самообразовываться и самореализовываться.

Сегодня должно стать аксиомой, что путь в страну с конкурентоспособным человеческим капиталом, путь к Обществу Всеобщего Труда возможен только через нравственно-духовное возрождение нации. Нравственный человек способен к активной творческой деятельности, успешному выполнению своих учебных, профессиональных, гражданских, семейных и бытовых функций, решению всех психологических проблем, возникающих в жизни, проявлению своих возможностей, воли и таланта не только во благо себе, но и во благо своей страны.

Такой подход определяет приоритетность задач нравственно-духовного образования, направленного на достижение гармонии в физическом, психическом, духовном, социальном и творческом развитии личности.

Система нравственно-духовного образования «Самопознание» не имеет аналогов в мировом образовательном пространстве. Данный проект является отечественным брендом, позволяющим сквозь призму человеческого измерения осознать миссию современного образования – помогать каждому учащемуся становиться самим собой, осознавать свое предназначение, максимально раскрывать и реализовывать природный потенциал.

Самопознание актуализирует признание безусловной ценности человека, способствует воспитанию в нем любви к жизни, чувства собственного достоинства, независимости суждений, развитию способности к самосовершенствованию, умения ориентироваться в духовном мире и в ситуациях окружающей жизни, готовности принимать решения и вести ответственность за свою судьбу.

Основное назначение дисциплины «Самопознание» - создание условий для нравственного и духовного совершенствования личности на основе общечеловеческих ценностей, осмысления своей человеческой природы и смысла жизни, развития потребности в самовыражении и самореализации, умения ориентироваться в ситуациях окружающей жизни, готовности принимать решения и нести ответственность за свою судьбу.

По нашему глубокому убеждению, предмет «Самопознание» правомерно рассматривать как педагогику нового времени. Современному человеку недостаточны только предметные знания, ему необходимы универсальные навыки и умения. Каждому важно задуматься над вопросами: «Что я хочу?», «Что я могу?», «Кто я такой?», «Для чего я пришел в этот мир?». Суть предмета «Самопознание» и заключается в поисках ответов на эти вопросы.

Таким образом, будучи стержнем гуманитарного образования, данный предмет призван выполнять «человекосозидающую» функцию: помогать личности осознавать собственную уникальность и духовную глубину и формировать гуманные отношения, позволяющие человеку жить в гармонии с собой и окружающим миром.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Орлов Ю.М. «Самопознание и самовоспитание характера» - изд. «Просвещение» - Москва, 1987.- 234 с.
2. Маркус Н. «Модель подготовки будущего учителя в системе нравственно-духовного образования «Самопознание»» - журнал «Самопознание.KZ» № 10 (22), 2011 – 35 - 40 с.
3. Макарова, Н.М. Самопознание школьниками собственного организма: новые технологии / Н.М Макарова // Профессиональное мастерство: становление, формирование и развитие: сб. науч. ст. – Челябинск: изд-во ЮурГУ, 2003. – 102 – 109 с.

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІ

Набиева Майра Сарсенгалиевна

№23 орта мектеп-лицейінің физика және математика пәні мұғалімі.

Қазақстан Республикасының “Білім туралы” заңына сәйкес “Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын, талантын, қабілетін дамыту” сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі. Өйткені ғылым мен техниканы, өндірісті әлемдік деңгейде дамыту үшін елімізге шығармашылықпен жұмыс жасайтын білімді, жоғарғы дайындығы бар білікті мамандар қажет.

Бүгінгі таңда, балалардың қабілеттерін жоғарғы деңгейде қанағаттандыратындай білім беру, көптеген өркениетті елдерде саралап оқыту принципінің негізінде одан әрі дамытылуда. Ол Франция, Америка, Германия, Англия, Жапония т.б. елдердің білім беру жүйесінде қазір жоғарғы деңгейде жүргізілуде. Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңі мектептегі білім беру жүйесінің алдына оқыту үрдісін технологияландыру мәселесін қойып отыр.

Осындай табиғи сұраныстарға орай оқытудың әртүрлі технологиялары жасалып, мектеп тәжірибесіне енгізілуде. Мәселен, академик В.И. Монаховтың технологиясы, В.К. Дьяченконың ұжымдық оқыту әдісі, М.М. Жанпейсованың оқытудың модельді технологиясы және Ж.А. Қараевтың білім беру жүйесін ақпараттандырумен қатар оқушылардың өскелең оқу тәрбие үрдісін түгелдей терең дараландырып жаңаша білім алуына, өздігінен іздену сезімін ояту, дарындылық пен талапқа жол ашуға бағытталған технологияларын атап көрсетуге болады.

Қазіргі оқыту жүйесіндегі жаңаша мазмұн- жас ұрпақтың әлемдік сапа деңгейіндегі білім, білік негіздерін меңгеруінің басты нысаны. Тұлғаға бағытталған білім оның жан-жақты дамуына ықпал етеді. Психологияда дүние есігін ашқан әрбір сәби қабілетті болып туылады, оның әрі қарай дамып, жетілуі тәрбиешіге байланысты делінген. Демек, оқытушы мен оқушының арасындағы ынтымақтастықтың негізінде біз оң нәтижеге қол жеткізе аламыз сөзсіз. Олай болса, оқытушы педагогикалық ізденіспен озық технологиялардың әдіс-тәсілдерін аса жоғары талғаммен қолдана білуі тиіс.

Қазіргі заманғы оқыту технологияларына келесі талаптар қойылады:

- оқыту мақсатының нақты қойылуымен, оның ғылыми негізделуі, оқу іс-әрекетінің нәтижесінің жоғары сапалы болуы;
- оқу материалын толық қабылдау мүмкіндігінің болуы;
- оқу процесінде қарым-қатынастың еркін болуы;
- оны үнемі жетілдіріп, толықтырылып отыру мүмкіндігінің болуы.

Осы заманғы кез келген оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыру кезеңінде технологияның бар мүмкіндіктерін үнемі шығармашылықпен пайдалану қажеттілігіне көңіл аударуда. Оқыту технологиясын оқыту процесін ұйымдастыру, басқару және бақылау деп түсіну керек. Қазіргі таңдағы педагогика жаңалықтарын екшеп, пән ерекшелігіне қарай қолдана білсек, ұтарымыз көп. Өйткені жеке тұлғаға бағытталған білімнің бүгінде нәтижесіз болмайтындығы тәжірибе жүзінде дәлелденгені анық. Нәтижеге бағытталған білім бүгінгі заман талабы, қажеттіліктің қайнар көзі болса, нәтижеге жету жолында іздену әрбір мұғалімнің азаматтық борышы.

Осы орайда өз тәжірибемнің негізінде оң нәтижеге қол жеткізу үшін алдыма мынадай мақсат қойдым:

-заман талабына сай білімді, білікті, дүниетанымы кең, шығармашылық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Осы мақсат негізінде алдыма қойған міндеттерім:

- жас ұрпақтың қабілеті мен талантын ашу;
- шығармашылық, логикалық ойлау қабілеттерін жетілдіру;

-өз алдына мақсат қою арқылы оны жүзеге асыра білу;

-өз әрекетінің нәтижелерін бағалай білу.

Мұғалімнің шығармашылық жұмысы ең бірінші сабаққа даярлықтан басталады,яғни,өтілетін сабақтың жоспарын құру,оны өткізу әдістемесі,оқушылардың қабілеттерін,жас ерекшеліктерін ескере отырып,иллюстрация,техникалық құралдарды,дидактикалық материалдарды пайдалану.Мұғалімнің осы шығармашылық әрекеті арқылы оқушының шығармашылық қабілеті қалыптасады.Ал,шығармашылық қабілеттер шығармашылық елес,шығармашылық ойлау арқылы жүзеге асады.Оқушыны шығармашылық ойлауға,жылдамдыққа,икемділікке,тапқырлыққа үйрету ол мұғалімнің әр сабағында қалыптасып отыратыны анық.

Сондықтан,мен Ж.А.Қараевтың “Деңгейлеп саралап оқыту технологиясын” өз тәжірибемде тиімді пайдаланып келемін.Сабақта,жалпы мектепте оқушыларға ыңғайлы және жайлы жағдай жасалу қажет,сонда ғана оқудан жақсы нәтиже шығады,ол тұлға ретінде жан-жақты дамитын болады.

Қазіргі білім берудегі жаңа әдістер оқушының өз бетінше білім алуына,танымдық белсенділігін арттыруға,шығармашылығын қалыптастыруға,кез-келген мәселе жөнінде өз пікірінің болуы және оны дәлелдей алуы тағы сол сияқты ықпал ететіндігі белгілі.Осы жаңа әдістерді қолдану кезінде педагогикалық-психологиялық талаптарды біріктіре отырып,оқушының оқу материалын терең игеруіне жағдай жасау қажеттілігі ескерілуі тиіс.М.Жұмабаевтың “Педагогика” деген еңбегінде “Сабақ барысында мұғалім оқушыға тақырыпты жеткізу үшін алдымен балаға жаңа беретін білімді жат күйінше емес,баланың бұрынғы таныс біліміне байлап берсін” делінген.Қазіргі кезде қолданылып жүрген әдістерде бала бұрынғы өзі білетін нәрсенің ерекшеліктерін саралап,оның жетістігі мен қажеттілігі арқылы жаңа білімді алуға ұмтылады.Қараев технологиясының құндылығы:

1) 100% үлгерім;

2) Жоғарғы деңгейлі тапсырмаларды орындау арқылы дарынды баланы таңдауға мүмкіндік береді;

3) Оқушы “2” аламын деп қорықпайды,керісінше тапсырманың жауабына жоғарғы ұпай жинау арқылы ынтасы артады.Оқушыға төрт деңгейлі тапсырма беріледі;

4) Оқушы оқу материалын өзі меңгереді,ал ұстаз өз пәнінен жұмыс дәптерін жасайды;

5) Педагогикалық технология орта мектеп жүйесін ақпараттандыру принципін сақтай отырып жүргізіледі.

Деңгейлеп саралап оқыту технологиясының негізгі ерекшелігі оқушыларға берілетін тапсырмалардың деңгейлерге бөлінуі және олардың меңгерген білімі мен іскерліктеріне қойылатын талаптардың,яғни материалды меңгерудің төменгі жеткілікті шегін қамтитын міндетті дайындық шегі анықталады.Бұл деңгей-барлық оқушылардың шамасы жететін деңгей.Осы деңгейдің негізінде курсты меңгерудің жоғары деңгейлері қалыптасады.Оқушылар бір сыныпта бір бағдарлама бойынша білім ала отырып,өз қабілеттеріне,қызығушылығына сай деңгейді таңдауға мүмкіндік алады.

В.П.Беспалько оқу материалын меңгерудің 4 деңгейін ұсынды.Олар:оқушылық,алгоритмдік,эвристикалық,шығармашылық.Профессор Ж.А.Қараевтың “Педагогическая технология обучения” атты еңбегі оқытудың деңгейлік жүйесі туралы ой-пікірді тереңдете келіп,оқушылардың білімі мен білігін,танымы мен белсенділігін дамытатын бір тиімді әдістеме -әр түрлі деңгейдегі тапсырмалар жүйесі екенін дәлелдеді.

Деңгейлік тапсырмаларға математика пәнінен мынадай талаптар қойылады:

Бірінші деңгейдегі тапсырмаларға:

1)Жаттап алуға лайықталған болуы керек;

2)Алдыңғы сабақта жаңадан меңгерілген білімнің өңін өзгертпей қайталап пысықтауына мүмкіндік беруі тиіс;

3)Тапсырмалар жаңа тақырып үшін типті және өмірмен байланысты болуы керек.

Екінші деңгейдегі тапсырмаларға:

1)Өтіп кеткен материалдарды реттеуге және жүйелеуге берілген тапсырмалар;
2)Оқушының ойлау қабілетін жетілдіруге берілетін тапсырмалар(логикалық есептер,ребустар және сөзжұмбақтар).

Үшінші эвристикалық деңгейдегі тапсырмаларға:

1)Танымдық-іздену;
2)Әртүрлі әдіс-тәсілдермен шешілетін есептер;
3)Өздігінен мысалдар мен есептер құрастыру.Өмірден алынған мәліметтер негізінде диаграмма,графиктер салу,жергілікті жағдайда өлшеу жұмыстарын жүргізу.

Төртінші шығармашылық деңгей тапсырмалары:

1)Олимпиадалық есептер;
2)Берілген тақырыпқа өз бетімен реферат,баяндамалар дайындау.
Оқушылардың әрқайсысы бірінші деңгейлік тапсырмаларды орындауға міндетті және жоғары деңгейлік тапсырмаларды орындауға құқылы.

Оқулықта берілген тапсырма жұмыстары түгел қамтылып,деңгейлік тапсырмалар арқылы орындалады.45 минутқа негізделген 3деңгейлік тапсырмалар беріледі.Бұл тапсырмаларды оқушылар сыныпта және үлгермегенін үйде орындайды.

Мысалы,I деңгейдің тапсырмасы бойынша әр есеп 1ұпай болып есептелсе,тапсырмаға 6 есеп берілетін болса,барлығы-6 ұпай болып есептелінеді.

II деңгей бойынша әр есеп 3 ұпай болып есептелсе,тапсырмаға 4 есеп берілетін болса,барлығы-12 ұпай болып есептелінеді.

III деңгей бойынша әр есеп 5 ұпай болып есептелсе,тапсырмаға 2 есеп берілетін болса,барлығы-10 ұпай болып есептелінеді.

Сонымен,3 деңгейдің тапсырмаларын қосып:

I деңгей - 1-6 ұпай,

II деңгей - 12 ұпай,

III деңгей - 10 ұпай аралығы болуы мүмкін.

Бағалануы: 3-7 ұпай - «3»,

7-18 ұпай - «4»,

19-28 ұпай - «5».

Әрбір оқушы деңгейлік тапсырманы орындап болған соң,мұғалім дайындаған дұрыс жауаптармен өзі орындап үлгерген тапсырмаларын тексереді.Осылайша бір деңгейден бір деңгейге,өз білімін біртіндеп толықтыра отырып,өз қабілетінде жетілдіреді.Оқушылардың бір-бірінің үлгерім деңгейлерін бақылап отыра алатындықтарынан,өзара жарыс туады.

Қорыта айтқанда деңгейлік тапсырмалар арқылы оқытудың тиімділігі мынада:

1. Өтілген материалды толық меңгереді,өйткені сабақ сайын қайталанып,пысықталынып отырады.

2. Тақырыпқа байланысты оқулықта берілген тапсырмалар толығымен орындалады.

3. Оқушы өзін-өзі тексереді,өзінің жіберген қателерін біліп отырады.

4. Талдау жұмыстарын үнемі жүргізіп отырады.Талдаудың барлық түрінде сабақ сайын қайталап отырады.

5. Білім сапасы әр сабақ сайын тексеріліп отырады,алған білімдерінің нәтижесі айқын көрініп тұрады.

6. Ойлау қабілетін арттыратын тапсырмалар орындайды.

7. Техникалық құралдарды жиі пайдаланады.(Компьютер,интерактивті тақта).

Ж.А.Қараевтың “Деңгейлеп саралап оқыту технологиясын ” тиімді пайдалануда оқушының білімге деген құштарлығы,ынтасы артқанын,еркін сауатты сөйлеуге,өз ойын жинақтап ашық айтуға немесе дәлелдеуге,ұсыныс,пікір білдруге,ой қорытуға дағдыланатынына көзім жетті.Сабақтарда тиімді технологияларды пайдаланып,әр түрлі әдіс-тәсілдерді үздіксіз қолданған жөн.

Шәкіртіміздің білімін шыңдау,қабілетті,дарынды тұлға дайындау-біздің алдағы жауапкершілікті міндетіміздің бірі болып табылады.Сондықтан тынбай,жалықпай,үнемі шығармашылықпен іздене жүріп,білімді ұрпақ тәрбиелеуге атсалысайық,ұстаздар!

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. «Дарын» журналы. 2002ж, №2; /-71 бет/
2. «Оқыту процесіндегі инновациялық ізденістер» Өмірбаева К. 2001 ж.

ОТАНСҮЙГІШ ҰРПАҚ ТӘРБИЕЛЕУ–МІНДЕТІМІЗ

Ниязалина Ж.Ұ.

Қожаниязова Г.Ж.

№51 гимназия, Ақтөбе қаласы

Бүгінгі таңда көп ұлтты Қазақстан халқының болашағын қамтамасыз ету үшін жеткіншек жас ұрпақтарды елінің «Мәдени мұра» нысандарына, жалпы ұлттық құндылықтарды құрметтеу, қастерлеуге бағдарланған патриоттық тәрбие беру өзекті мәселеге айналууда. Бұл жөнінде еліміздің приезденті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2050» атты жолдауында «Оқушыларды қазақстандық патриотизм мен шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу аса қажет», - деп атап көрсетті. Патриотизм - адамның мындаған жылдар бойы бекіген ең терең сезімдерінің бірі. Туған жерге, тілге салт – дәстүрлерге адал болып, олардан қол үзбеу түрінде патриотизмнің тарихи элементтері көне заманда қалыптаса бастаған. Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі - Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туыскандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы.

Отан – бұл халық. Халық - бұл адам. Адамды сүю, оған жақсылық жасау, жанашыр болу – адамгершіліктің белгісі. Отаншылдық көз жетпейтін көне ғасырлардан келе жатқан құндылық. Оқушыларға патриоттық тәрбие берудің негізгі міндеттері – қоршаған ортаға деген сүйіспеншілік, қоғамға деген рухани-мәдени қатынас, еліміздің тәуелсіздігі мен бірлігін сақтау, Қазақстан көп ұлтты мемлекет екенін негізге ала келе бүгінгі қоғам мүшелерінің Қазақстандық патриоттық сезімін қалыптастыру. Патриотизм мен ерліктің мәселелерін тарихи тұрғыда қарастыра отырып қазақстандық патриотизм жаңадан пайда болған құбылыс емес екендігін, оның ертеде пайда болып, өзіне тек республика тәуелсіздігін алған жылдары ғана ерекше назар аударылып отырғанын баса айтуға болады.

Патриоттық сезімнің нысаны мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны – туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туыскандық сезімдерін ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы болады. Бүгінгі Қазақстан жағдайындағы ұлттық патриотизмнің басты көрінісі – қазақтың ана тілінде сөйлеуі, балаларына ұлттық тәрбие беруі, ұлттық мінез жүріс тұрыс қалыптастыру, ізет, құрмет қайырым, мейірім тағы басқа сезімдерін дамытуы.

Қазақтың патриоттық – отансүйгіштік тәрбиесі тереңнен тамыр жайған. Қазақстан – арайлап атқан таңы бар, асу бермес асқарлары бар, дала, жазираны мекендеген халқы бар дербес республика. Адам шыр етіп дүниеге келгенде, кіндік қаны тамған жерін – Отан дейді. Адамзаттың парызы туған Отанын гүлдендіріп, сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу. Қазақстан - бүкіл қазақ халқының ата-мекені, кіндік қаны тамған жері. Тәңірі жер қайсар мал беріп, асты-үсті байлыққа тұнып тұрған осындай өлкені мекендеген халқының арманы жоқ болар, сірә! Сонымен бірге мектеп оқушыларына оқу бағдарламасынан тыс тәлім тәрбиелік жұмыстар жүргізу қажет. Олардың негізгі бағыты ұлттық санаға бағыттауы тиіс.

Бүгінгі таңдағы ең басты мәселе – ұлт жанды, елінің патриоты болар Қазақстан азаматын тәрбиелеу. Өз тарихын сыйлап, әдет ғұрпын қастерлейтін ұрпақ тәрбиелеу үшін өткенімізді ұғындырып, бүгінгі күнге ризашылық білдіріп, келешекке айқын мақсат қойып елдікті құрметтеуге үйретуіміз керек.

Сырт қараған адамға елімізде “қазақстандық патриотизм” мәселесі жоқ тәрізді елес береді. Біріншіден, Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың мәлімдегеніндей, қазақстандықтардың 90 пайызы, қай ұлттық өкілі болғанына қарамастан, өздерінің Отаны Қазақстан деп мойындайды. Екіншіден, Қазақстан бұрынғы Кеңестер Одағынан бөлінген мемлекеттер арасында ұлтаралық, саяси, мүдде аралық, конституциялық тәртіп, т.б. жағынан алғанда тұрақтылығымен ерекшелінген. Бұның екеуінде тамаша көрсеткіш өлшемдері. Әйткенмен, өкінішке орай осынау игіліктер қоғамның жекелеген мүшелері тарапынан саудаға түсіп, жиі-жиі кері мақсатқа пайдаланылады. Өзінің туған жерге, елге деген “шынайы” сезімін әсіресе ұранға толы пікірлеріне арқау еткен адамдарының халықтық патриоттық сенімдерін құралға айналдырып, дербес мүддеге жұмсағанын біз жақсы білеміз. Сондықтан, шын патриоттар мен жалған патриоттардың ара жігін ашу, олардың бір өлшеммен бағаламау қажеттігі туады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев өзінің “Қазақстан экономикалық әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында” атты жолдауында қоғам мүшелерінің дербес қажеттері мен мүмкіндіктерін ашып көрсететін мемлекет құру күн тәртібінде тұрғанын атап айтты. Яғни, республика халқы елдің тәуелсіздігін қамтамасыз етуге міндетті. Соған орай, елбасы сөзімен айтқанда, “Біз баршаға мүмкіндік беретін қоғам: әрбір адамның жеке басы мен бостандығын құрметтейтін, өзіне өзі қызмет етуге жағдайы жоқ жандарды қамқорлыққа бөлейтін қандай еңбекті болса да қадірлейтін, ана мен баланы қорғайтын, зейнеткерлерге қамқор болатын, ардагерлер мен отан қорғаушыларды ардақ тұтатын қоғам құруды аяқтауға тиіспіз!” Бұл- Қазақстанның шынайы патриоттарының пешенесіне жазылған сыбаға. Дәл осы тұрғыдан алғанда, “қазақстандық патриотизмді” еліміздің әрбір азаматының санасына сіңіру-кезек күттірмейтін мәселе. Ұлтына, нәсіліне, сенімімен нанымына, саяси көз- қарасымен ұстанған бағыт- бағдарына, т.б. ерекшеліктеріне қарамастан республикамыздың әрбір азаматы өзі өмір сүріп, ауасын жұтып, игілігін пайдаланып отырған мемлекетін “Туған елім, Отаным” деп тануы қажет. Мемлекетке есімін беріп отырған ұлттық салт- дәстүрлеріне құрметпен қарау, оның тілі мен ділін, дінін сыйлау, заңдарына бағыну, рәміздерін ардақтап, жетістіктеріне шаттану - қоғамның әрбір мүшесінің парызы.[1]

Интернационалдық және патриоттыққа тәрбиелеу - күрделі педагогикалық үрдіс. Еліміздің тәуелсіздік алып, егемендікке жету қазақ халқының және республикада тұратын басқа да халықтардың ұлттық дүниетанымының өсуіне жағдай жасады. “Қоғамда Қазақстан - біздің Отанымыз, бұл ұғымға өте көп нәрсе кіреді деген қарапайым ойды қалыптастыру керек” - деген Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың сөзі терең ойдан туындаған пікір.

Қай ұлттан шыққанына қарамай, біздің ортақ үйіміздегі достық пен келісім ахуалын қолдауы құрамдағы ұлттар мен ұлыстар саны біздегіден де көбірек гүлденіп отырған мемлекеттер әлемде аз емес. Сонымен қатар, бұл елдерде патриотизм сезімі ерекше жоғары дамыған, қоғамда мемлекеттік рәміздерге құрметпен қарау қалыптасқан.

“Патриотизм”, - деген болатын Б.Момышұлы, Отанға (мемлекетке) деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман- саулығының қоғамдық- мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизмге мемлекет деген ұғымды, жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым- қатынасты білдіреді.

Патриоттық сезім жалпы адам баласына адами түйсік - қасиет, оның еліне, туған жеріне, өз тілі мен мәдениетіне, қамқорлықтарына жеке қатынасын, өзіндік бағасын, түйсінуін, қуаттап - қолдауын пайымдайтын көрсеткіші болып табылады. Қазақ совет энциклопедиясында “Патриотизм дегеніміз (грек patriotes-отандас, patrio-отан,туған жер) Отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы күш пен қуаты білімін Отан игілігі

мен мүддесіне жұмсау, туған жерін, ана тілін, елдің әдет - ғұрпы мен дәстүрін құрмет тұту сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан қалыптаса бастады”- деп атап көрсетеді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері балалардың, жасөспірімдердің оқу- тәрбие ісіне ұдайы көңіл бөлініп келеді. Оқу- тәрбие ісінде назар аударып отырған тәрбие салаларының бірі- патриоттық тәрбие. Қазақстан Республикасы көп ұлтты іргелі ел.

“Жаңа қоғамның дамуындағы ең маңызды нәтиже - оның барысында қалыптасқан жаңа адам, оны ауыр күрестерде қорғай білген, өзінің күш- қуатын аямай, барлық қиындықтарға төтеп беріп, болашақты білген, барлық сын сынақтардан өтіп, өзі адам танымастай болып өзгерген. Өзінің бұрынғы қасиеттеріне саяси мұраттылықты қосып, өмір сүрудің тәжірибелерінен қуат алып, өзінің жеке басының мәдениетін, білімін кәдеге жаратып, мәреден көріне білген адам. Бұл адам болашағының нағыз патриоты болуымен бірге, интернационалист болған және болады да”-деп атап көрсетілген.

Өзіміздің тарихымызға үңілсек VI ғасырда Жетісу, Алтай, Орта Азияны мекен еткен ру тайпалары бірігіп, Түрік қағанаты дейтін үлкен мемлекет құрды. Зерттеушілердің айтуынша “түрік” деген халықтың аты 542 жылдан белгілі болса керек. Түрік қағанатының қоғамдық-экономикалық, саяси- әлеуметтік өмірінде сол кездегі жаугершілік маңызды орын алады. Сол кезеңнің саяси-қоғамдық әдеби өмірін баяндайтын жазба ескерткіштер бізге жетіп отыр. Солардың бірі- “Күлтегін”, “Білге- Қаған”, “Тоныкөк” дастандары.

Құлып тасқа жазылған осы ескерткіштер Орхон- Енисей деп те аталады. Бұлардың авторы Иоллығ-тегін дейтін шежіреші екендігі белгілі болып отыр, бірақ қайда туып, қашан қайтыс болғандығы жөнінде еш мағлұмат жоқ. Автор түркілер тарихын олардың саяси аренаға шыққан кезі VI ғасыр ортасынан бастайды, яғни түркі ордасын құрған дәуірден бергі 200 жылдық тарихты сөз етеді. Тас жазуларда ерлікпен тәрбие, тұрмыс- салт мәселелері, әсем айшық өрнектермен, жанды бейнелерге толық сезім толғаныс-тербеністермен баяндалады. Мәселен, “Бізге жеңіс әперген жер-суымыз- Отанымыз деп білу керек... Қандай қанағат болмасын, оның халқының арасында пәтуасыз (жалқау, оңбаған) табылса, онда сол халықтың қанша сору бар десеңізші!...” деп келетін сөз тіркестерінің тәлім- тәрбиелік мәні зор. [5]

Жас жеткіншектерді Отанын сүюге тәрбиелеу бір кезеңдік іс емес. Интернационалдық және патриоттық тәрбиені қалыптастыру процесінің өз идиологиясы және айқын жүйесі бар. Мектептерде жас жеткіншектерді Отанын сүюге тәрбиелеу қазақ халқының батырларының өмірі мен ерліктерін олардың туған жерін жауларынан қаймықпай қорғағандықтарын баяндау арқылы жүзеге асырылады. Қобыланды батыр, Алпамыс батыр, Ер Тарғын, Ер Көкше, Баян батыр, Қабанбай, Бөгембай, Райымбек батырлар - қазақ халқының есінде. Білім негіздерін меңгеруші шәкірттер үшін Әбу Насыр Әл – Фарабидің өз басы да, еңбектері де теңдесі жоқ өнеге. Ол өзінің туған жұртын, кір жуып кіндік кескен кең даласын жанындай жақсы көріп, барынша қастерлеп өткен нағыз патриот ғалым еді. Сонымен қатар әлемдік озық мәдениеттің шоқжұлдыздары: Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев еңбектерінің ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі мол. Осы ғасырдың басында тәлімдік ой- пікірмен барша қазақ даласын дүр сілкіндірген Шәкәрім Құдайбердиев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамедов, Мағжан Жұмабаевтардың педагогикалық тұжырымдары өміршендігімен жұртты қайран қалдырады. [9]

Халықтың патриоттық сезімін қалыптастыру үшін алғышарттар пісіп-жетілуі керек. Сол алғышарттардың пісіп- жетілуін сабақтаса адамдардың сана-сезімі артып, жаңа құндылықтарды, оның ішінде интернационалдық және патриоттық сезімді бойына молырақ, сезінетін болады. Қазақстанда мекендеген халықтардың тіліне, дініне, аз- көптігіне қарамастан тең құқықтығын, іс- жүзіндегі теңдігін жария етіп, ешкімге де артықшылық жасамайтынын атап көрсетеді. Қазақстанды барша жұртшылықтың сүюіне жетелейтін бірінші саяси фактор - Конституцияның негізі. Екінші арнасы - экономикалық негіз. Ұзақ мерзімді басым мақсаттар негізінде - экономикалық өсіп-өркендеуін алға қойды. Интернационалдық және патриоттық сезімді

калыптастырудың тағы бір алғышарты - халық пен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайту.

Қазақстандық патриотизм идеясының, халқымыздың сапасын кеңінен билеуі өз тарапынан республиканың, өсіп- өркендеуіне, жап-жақсы гүлденуіне Елбасы Н. Ә. Назарбаев стратегиясының іске айналуына қызмет ететіні сөзсіз. Отан деген дерексіз дүние емес. Ол халықтан, жерден, судан, елдің дәстүрі мен мәдениетінен, әдебиеті мен өнерінен, тарихы мен бүгінгі тыныс – тіршілігінен құрылады.

Патриотты іс-әрекеттер деп - біздер, әлеуметтік ұнасымдық сарынымен елінің одақтық салт -дәстүрлерінің тарихи заңдылықтарын қорғауға бағытталған жеке тұлғаның және әлеуметтік топтың кез-келген әрекеттерін түсінеміз. Отанның, жалпы адам баласының ілгерішіл, әлеуметтік топ әрекетінің тарихи нысаналарға, қоғамның ілгерілеуіне, өзінің өмір сүріп отырған ортасына, дәуірінің ұстанған бағдарына сәйкестілігі жатады. Патриоттық әрекет сонда ғана сыртқы нышан беру деңгейінде қалып қоймай, патриоттық сананың “өлшемі”, “межесі” және тәрбиелеуші факторы болып қабылданады.

Патриоттық сана - сезім болса, ол – Отан құндылығы көрінісінің нәтижесі, өткендегі өмір сүрген ата-баба санасының қажеттілігі мен ұмтылысынан, құлшынысынан тұрған елдік салт- дәстүрлерді адамдардың санасындағы қажеттілігі мен қызығушылығы арқылы қабылдау. Патриоттық сана өзіндік құрылымы рухани біліктіліктің интеграциясынан тұрады, ал “жазықтың кесіндісін”, қоғамдық сананы барлық түрлерінің диалектикалық өрісін танытады. Бұларға Отанның ілгерішіл қорғанысы, ілгерішіл - қайта құру белгілері жатады.[1,6]

Интернационалдық және патриоттық идеясы өмірге бүгін келіп отырған жоқ. Адамдар қауымдасып өмір сүргеннен бастап, өз қоғамын, өлкесін, табиғатын сүйген, ұнатқан. Соларға деген айрықша сезімді бойыан сіңірген. Интернационалдық және патриоттық сезімі біртіндеп, саяси мән - мазмұн арта түскен. Қазіргі заманғы Қазақстан мемлекетінің құрылуы мен қалыптасуы ежелгі Алаш жеріндегі мемлекеттік тарихындағы жаңа құбылыс. Елбасы Қазақстандық патриотизм идеясын көптен бері алға тартып келеді. Өзінің халыққа арнаған жолдауында бұл идеяны ол ұлттық қауіпсіздік стратегиясының құрамдас бөлігі ретінде атап көрсетті. “Бесіншіден”- делінген Елбасы Жолдауында,- біз Қазақстанның барлық азаматтарының интернационалдық және патриоттық сезімі мен өз еліне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз.

Президент Н.Назарбаев Қазақстан азаматтарының интернационалдық және патриоттық сезімін қалыптастыруда ұлт қауіпсіздігін сақтаудың стратегиялық элементінің бірі ретінде неліктен даралап көрсетті. Елдің елдігі, оның тұтастығы, тәуелсіздігі, қауіпсіздігі, мемлекеттік дербестігі халықтардың интернационалдық және патриоттық сезімінің, патриотизмнің қалыптасуында стратегиялық міндеттер дәрежесіне арнайы қарастырып отыр.

Интернационалдық және патриоттық тәрбие идеясы өмірге бүгін келіп отырған жоқ. Адам қауымдасып өмір сүргеннен бастап қандай ғылым болмасын адамзаттың ақыл- ойынан, өмірден, іс- тәжірибеден туындайтын аян. Тәуелсіз елдің ертеңі сенімді де серпінді дамуы үшін, әсіресе атадан балаға мұра болып келген ерлік дәстүрі, патриоттық тәрбие өрісті жолда, қамқорлық аясында болуы қажет. Ұлттық жауынгерлік, ерлік интернационалдық және патриоттық тәрбиесінің бастау көзі көне түркі халқының ерлігімен басталады. Патриоттық тәрбие өрісі- халықтың қымбат қазынасы.

Патриоттық тәрбиені дамытудың негізгі дара тұлғаның жоғарғы әлеуметтік белсенділігін қалыптастыратын, адамгершілік, имандылық, ерлік, еңбек және дене тәрбиесіндегі сапаларының бір-бірімен байланысын саралау болып табылады. Бастауыш сынып оқушылардың мектеп жағдайында патриоттық іс- әрекет кезінде көз- қарасының қалыптасуына қоғамдағы өзгерісті түсіну, жалпы адм баласына әрбір азаматқа тән нормада не үшін жанару керектігін ұғындыру және еліміздің мемлекеттік тәуелсіздігінің қасиетті нышандарын қастерлеу болып табылады. Бастауыш сынып оқушылардың

патриоттық іс- әрекетке дайын болуы, оның өзін- өзі тәрбиелеу, өзін танытудың жоғарғы сатысына көтерілуімен анықталады.

Патриоттық тәрбиенің құрамдас бөлігіне енетін рух тазалығы, еңбексүйгіштік, идеялық сенімділік. Дене шыңдалуының жетілуі психологиялық дайындық мектептегі сабақтарда беріледі. Оқушылардың алған білімдері біртіндеп сенімге айналады. Алайда оқу процессінің мазмұны, уақыт жағынан белгіленген, бұл тәрбие мүмкіншілігін шектейді. Сондықтан тек сабақта патриоттық тәрбиеге байланысты барлық мәліметті толық беру мүмкін емес. Ал сыныптан тыс жұмыс әдістері мен формалары оқушыларды қызықты іс- әрекетке тартуға мүмкіндік береді және өздерінің жеке қабілеттерін көрсете алады.

Оқушыларға білім мен тәрбие беруде сыныптан тыс жүргізілетін жұмыстар мектептегі оқу-тәрбие үрдісінің бір бөлігі болып табылады. Олардың түрлері өте көп. Жаратылыстану пәндері бойынша әңгімелер мен лекциялар, топсеруендер мен танымжорықтар, зерттеулер мен байқаулар, сынып бөлмелерінде және жергілікті жерлерде жүргізілетін сарамандық және зертханалық жұмыстар, апталықтар, кештер, интеллектуалды шоу, т.б. өткізуге болады. Біз өткізген сыныптан тыс жұмыстардың мақсаты - баланы жан-жақты жетілдіру, халықтық дәстүрлерге деген құрмет сезімін дамыту және халық педагогикасы арқылы бойларында атамекенге сүйіспеншілікті қалыптастыру.

Халық педагогикасы арқылы оқушылардың атамекенге сүйіспеншілігін қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстар мына бағыттар бойынша жүргізілді:

1. Халық педагогикасы арқылы оқушылардың бойында атамекенді сүю, қастерлеу және қорғауға даяр болу секілді сезімдерді дамыту;
2. Өтілетін жұмыстарды халық педагогикасымен байланыстыра отырып, оқушылардың белсенділіктерін арттыру және ұлттық рухта тәрбиелеу;
3. Сыныптан тыс жұмыстар өткізу арқылы оқушыларды атамекенге бақылау жүргізуге, атамекендеріне қатысты әдебиеттер, бұқаралық ақпарат материалдарымен жұмыс жасай алуға үйрету. [11]

Қорыта келгенде ұлтына сенімі, нанымы, саяси көз қарасы, т.б қарамастан, әрбір қазақстандық өзі өмір сүріп, күн көріп отырған мемлекетін «Отаным» деп тануы, оның негізін салып отырған қазақ ұлтын сыйлау, оның заңдарына бас ию, рәміздеріне құрмет көрсету, жетістігіне сүйсініп, мақтану, кемшіліктерін болдырмаудың жолын қарастыру- қазақстандық патриотизмнің белгілері болуы керек деген ой келіп шығады.

Отанға деген сүйіспеншілік, туған жерге құрмет, патриотизм тұлғаның дамуындағы ең жоғарғы деңгейді сипаттайтын аса маңызды рухани игіліктердің бірі. Ол адамның Отан игілігі үшін қызмет етуінен, қажет болса, сол мақсат жолында ғұмырын құрбандыққа шалуға дейін баруынан көрінеді. Әңгіме болып отырған мәселенің маңыздылығы соңғ уақыттары “ұлттық патриотизм” және “қазақстандық патриотизм” деген тақырыптардың жиі- жиі көтерілуінен- ақ аңғарылса керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Назарбаев Н. Қазақстан - 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы, Білім, 1997. 176-6.
2. Жұмақанов Ә. Патриоттық және интернационалдық тәрбие беру жолдары //Қазақстан мектебі. - 1971. - №3. - 206.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании //Сост. С. Соловейчик 5-ое изд. - М., 1985.-870с.
4. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в воспитании //Соч.: В 11 т. -М.-Л., 1948-1951.
5. Макаренко А.С. О воспитании. - М.3 1988. - 256с.
6. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм //Ақиқат, 2000. - №89.
7. Елікбаев Н. Ұлттық психология. - Алматы: Қазақ университеті, 1992. -96б.
8. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. - Алматы: Санат, 1995. -352б.

9. Сейдахметова Л.Т. Қазақстан мектептерінде оқушыларды патриотизмге тәрбиелеудің дамуы (1970-2000 жылдар): дис. ...канд. пед. наук. - Алматы, 2001. - 149б.
10. Борбасов С. Қазақстандық патриотизм туралы//Ақиқат. - 1991. - №9.
11. Қалмырзаев Ә. Қазақстандық патриотизм қалай қалыптасады //Егемен қазақстан, 10 қаңтар, 1998.

ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ – ҚАЗІРГІ ЗАМАН ТАЛАБЫ

Нурманова Г.С.

№ 50 орта мектептің бастауыш класс мұғалімі, Ақтөбе қаласы

2005-2010 жылдарда білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламаның басым бағытының бірі – орта білім беру жүйесін ақпараттандыру. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, телеконференция, On-line сабақтар арқылы іске асырылуда. Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді.

С 2005 – по 2010 одним из важнейших направлений государственной политики является информатизация образования. В последние годы эффективными средствами обеспечения результативности обучение признаны компьютеризация, с использованием электронных учебников, интерактивной доски. Использование информационных технологий дает возможность развивать творческие способности учащихся, развивает их самостоятельность, самокритичность. Только при оказании экономической поддержки Государства в решении данного вопроса возможно обеспечить общенациональный интерес к проблеме всеобщей информационной грамотности население Казахстана.

Since 2005 till 2010 the computerizing of the education has been one of the main directions of state politics. Recently , computerizing is considered to be the effective meanings of supplying the results of the education by using electron textbooks and interactive boards. The use of the information technology give s the opportunity to develop the creative abilities of pupils, their self education and self criticizing Only with the help of economical support of the state in solving of this problem. It will be possible to

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу» - делінген.

Осыған орай бүгінгі ұстаздардың алдында оқушыға білім, білік, дағдыларын игертіп қана қоймай, қабылдауын, ойлауын, қиялын, сезімдерін, яғни жан-жақты, азат, шығармашыл, өз бетімен жұмыс жасай білетін, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны дамыту міндеттері тұр.

Жалпы білім берудің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі дамытудағы адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру.

Ақпараттандыру – бұл ақпараттық ресурстарды қалыптастыру және тиімді пайдалану негізінде мемлекеттік басқару органдары мен азаматтардың ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыруға қолайлы жағдай құру. Ақпараттық технологиялардың даму қарқындылығы соншалықты жылдам, тіпті кез-келген жаңа нәрсе мен жаңалық пайда болып үлгермей, әрбір

үйге жетіп жатады. Білім беру мекемелерін компьютерлік техникалармен жабдықтау мәселесі соңына дейін толық шешілген жоқ, күн тәртібінде қазіргі уақытта басқа мәселе тұр- ол компьютерлік техниканы қалай дұрыс пайдалану керек деген мәселе. Бүгінгі таңда біздің мемлекетіміздің негізгі тұжырымдамасы өркениет дамуының жаңа тарихи фазасынан құрылған ақпараттық қоғам құру курсы қолға алынды. Оның негізі – ақпарат және білім.

Ақпараттық қоғамның ерекше белгілері: Қоғам өмірінде ақпарат пен білімнің рөлін арттыру. - Ішкі өнімнің жалпы көлемінде ақпараттық коммуникациялар, өнім және қызмет үлестерін жоғарлату;- Адамдардың өзара ақпараттық, тиімді әрекет етулерін, олардың әлемдік ақпараттық өнім мен қызмет түрлеріне деген қажеттіліктерін қамтамасыз ететін жаһандық ақпараттық кеңістік құру;

2005-2010 жылдарда білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламаның басым бағытының бірі – орта білім беру жүйесін ақпаратандыру.

XXI ғасыр – жаңа технология мен ақпараттандыру ғасыры. Барлық сала компьютерлендіріле бастады. Сонымен бірге еліміздің ертеңі болар жас ұрпақ компьютерді терең меңгеруі тиіс.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту білім берудің бір бөлігі. Соңғы жылдары заман ағымына сай күнделікті сабаққа компьютер, электрондық оқулық, интерактивті тақта қолдану жақсы нәтиже беруде. Білім беру жүйесі электрондық байланыс, ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, телеконференция, On-line сабақтар арқылы іске асырылуда.

Бүгінгі күні инновациялық әдістер мен ақпараттық технологиялар қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін арттырып, ізденушілігін дамытып, қызығушылығын тудыру, белсенділігін арттыру ең негізгі мақсат болып айқындалады.

Ақпараттық және педагогикалық технологиялар негізінде мұғалімнің рөлін түбегейлі өзгертуге мүмкіндік туды. Мұғалім тек қана білімді алып жүруші ғана емес, сонымен қатар оқушының өзіндік шығармашылық жұмысының жетекшісі және бағыт берушісі болып анықталды. Осыған орай сабақ беру үрдісінде қазіргі күннің, яғни инновациялық әдістерді оқытудың интерактивті оқыту моделі болып табылады. Инновациялық әдістердің ең негізгісінің бірі - «интерактивті оқыту әдісі». Негізгі қағидасы-педагогикалық қарым-қатынас пен қарым-қатынас диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту. Интерактивті әдістерге мыналар жатады:

- проблемалық шығарма әдістері;
- презентациялар пікірталастар;
- топпен жұмыс;
- миға шабуыл әдісі;
- сын тұрғысынан ойлау әдісі;
- викториналар;
- зерттеулер;
- іскерлік ойындар;
- рөлдік ойындар;
- инсерт әдісі т.б

Білім берудегі интерактивті технология (интерактив сөзі-inter (бірлесу) аст (әрекет)) сабақ барысында оқушылардың сабаққа қатысуын ұйымдастыратын оқыту барысы. Интерактивті тақта мүмкіндігін пайдалана отырып, өткізген сабақтар мұғалімнің оқу процесінде уақытын үнемдей отырып, оқушыларға көптеген ақпараттарды беруге көмектеседі. Интерактивті тақтаның керемет мүмкіндіктері оқушыларды таңғалдырады, шабыттандырады, қызықтырады. Оқушылар ойнап отырмыз деп ойлайды, шындығында олар қызығып, таңғалып, шабыттанып отырып білім алады деп ойлаймыз.

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Елбасы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында интерактивті технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар әрбір оқушының білім

беру үрдісіне шығармашылық қабілетін дамытуға айқын мүмкіндіктер береді. Сондай-ақ оқушының танымдық іс-әрекеттері күшейіп, өзіндік жұмыстарды тез орындау мүмкіндіктері артады.

Көптеген жаңа технологиялармен қатар соңғы кездері қазақ тілі, әдебиет және математика сабақтарында ақпараттық технологиялар жиі қолданылуда. Жаңа ақпараттық технологиялар дегеніміз – білім беру ісінде ақпараттарды даярлап, оны білім алушыға беру процесі. Бұл процесті іске асырудың негізгі құралы компьютер болып табылады. Енді, осы ақпараттық технологияларды жүзеге асырудағы жұмыс түрлеріне тоқталып өтуді жөн көрдім.

Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және онлайн сабақтары. Өзіміз қызмет жасайтын мектепте жаңа ақпараттық технологияларды қолдану кеңінен қарастырылған. Мектеп кабинеттерінде интерактивті тақта орнатылған. Сондықтан бұл тақтамен әр сабақты қызықты өткізуді ойластырып, жоспарлаймыз.

Жаңа ақпараттық технологияның негізгі ерекшелігі – бұл оқушыларға өз бетімен немесе бірлескен түрде шығармашылық жұмыспен шұғылдануға, ізденуге, өз жұмысының нәтижесін көріп, өз өзіне сын көзбен қарауына және жеткен жетістігінен ләззат алуға мүмкіндік береді. Ол үшін мұғалім өткізетін сабағының түрін дұрыс таңдай білуі қажет.

Бастауыш сыныптарда да ақпараттық технологияларды сабақта қолданудың мүмкіндіктері өте мол. Қазақ тілі, әдебиет сабақтарында, ақпараттық технология оқушылардың шығармашылығын талап ететін жоба жұмысында қолданысын табады. Бұл жұмыс түрін жүргізгенде оқушылар техникалық құралдарды қолдану арқылы жобасын дайындайды. Мәселен, сабақта ақын-жазушының шығармашылығымен танысу үшін арнайы топ құрылып, тақырып бойынша терең мағлұмат жинап, онымен бүкіл сыныпты таныстыру мақсатында балалар мұражай қызметшілеріне, белгілі әдебиетші, тарихшыларға барып сұхбат алып, тақырыпқа байланысты материалдарды суретке түсіріп, жалпы толық бейнематериал жинақтайды. Осындай жұмыс түрлерін өткізу арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың пәнге деген қызығушылығын оятуға болады.

Сондықтан, ХХІ ғасыр информатика ғасыры, яғни ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету мұғалімнен шығармашылық ізденісті, үлкен сұранысты талап етеді.

Бүгінгі таңдағы ақпараттық қоғам аймағындағы оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологиялардың тиімділігі жоғары деп есептейміз.

Ақпараттық-технологиялық құзіреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық объектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті);

Оқушының білімін көтерудің ең бастысы-пәнге деген қызығушылығын арттыру. Қызығушылықты тудырудың тәсілдері көп. Олар: түрлі дидактикалық ойындар, сайыстар, жарыстар, кештер, үйірмелер, олимпиадалар. Сабақтың ойын түрінде өткізілуі сынып оқушыларының жалпы көңіл-күйлерінің көтерілуін, яғни белсендіктерін және пәнге деген қызығушылықтарын арттыруға ықпал етеді.

Ақпараттық технологиямен оқыту барысында оқушылардың дайындық деңгейін анықтау, келесі деңгейге өткізу сияқты жұмыстарды мұғалім орнына компьютердің басқару мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, оқушылардың дайындық деңгейлерін компьютер анықтап, егер оқушы білімі қанағаттандырса келесі тапсырмаға өтуге рұқсат береді, яғни мұнда оқытуды тікелей компьютер басқарады.

Ақпараттық технология негізінде оқушы ақпараттық кеңістіктен өз бетімен білім алып, өзін-өзі дамыта алады.

Компьютер жұмысының тиімділігін құрайтын бір бөлік ол – Ғаламтор желісінің қызметін пайдалану. Ғаламтор желісінде көп мұғалімге де, оқушыға да қажет көптеген сайттар бар. Қашықтықтан ұйымдастырылған әр түрлі байқаулар мен олимпиадаларға қатысу балалардың дүниетанымын кеңейтіп, оқуға деген қызығушылығын арттыра түседі. Бүгінге дейін біз 100% Ғаламтор желісіне қосылуға қол жеткіздік. Компьютер техникасын тиімді пайдаланудың өлшемі болып, оны басқа да пәндерді оқыту кезінде қолданады. Біріншіден, Ғаламторда қажетті материалдарды іздеп табуға, сондай-ақ түрлі пәндерді оқыту бойынша сабақтардың толық кешендері; екіншіден – компьютер уақытты үнемдеуге және көрнекілік материалдарды тиімді пайдалануға да болады. Оқу- тәрбиелеу үрдісіне ғылым негіздерін тереңірек оқытуға, оқушылардың танымдарын кеңейтуге, түрлі бағдарламаларды меңгеруге бағытталған үйірмелер, факультатив пен курстар енгізу компьютерлік техниканы тиімді қолдану жағдайының бірі болып табылады.

Ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, дидактикалық тұрғыдан негізделген оқыту және оқушының оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыру жұмыстарында ақпараттық технологияны қолдану моделі жасалды.

1. Қазіргі заманғы жаңа ақпараттық технологияны қолдану арқылы оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейін қарқындату, яғни, оқу үрдісінің сапасы мен тиімділігін, танымдық іс-әрекет белсенділігін көрсету, пәнаралық байланыстарды тереңдету, қажет ақпаратты іздеу тиімділігі мен көлемін кеңейту.

2. Оқып үйренушінің жеке тұлғасын дамыту ақпараттық қоғам жағдайында жабдықталған өмірге өзіндік дайындықтар жүргізу, яғни, әртүрлі ойлау қабілетінің түрлерін, байланыс жолдары қабілеттілігін дамыту, күрделі жағдайлардағы шешім нұсқаларын ұсыну немесе тиімді шешімдерін қабылдау біліктілігін қалыптастыру, компьютерлік графика мен мультимедиа технологияларын пайдалану арқылы эстетикалық тәрбиелеу, ақпаратты өндеуді жүзеге асыра білу, ақпараттық мәдениетті қалыптастырып, мәселені моделдей білуді дамыту және ең бастысы, тәжірибелік – зерттеу іс - әрекетін жүзеге асыра білуді қамтамасыз ету.

3. Қоғамның әлеуметтік тапсырыстарын орындау жұмыстары, яғни, ақпаратты сауатты меңгерген жеке тұлға даярлау, тұтынушыны компьютер құралдарымен жұмыс істеуге үйрету және информатика аймағында кәсіптік бағдар беру жұмысын жүзеге асыру.

Мақсат: Оқушылардың білім, білік дағдыларын қалыптастыруда заман талабына сай ақпараттық-интерактивті оқыту және оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін қолдану.

Дамытушылық мақсаты: Оқушылардың тәжірибелік іс-әрекетінде ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, интерактивті сауаттылықтарын дамыту.

Тәрбиелік мақсаты: Ақпарат ғасырына сай компьютерлік сауатты, жан-жақты дамыған жеке тұлға тәрбиелеу.

Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы орта білім беру жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Ендеше қазақ мектептерінің білім деңгейін арттыру және онда ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы оқу- тәрбие үрдісін тиісті деңгейге көтеру үшін мектеп ұстаздарының, басшыларының, педагогикалық ұжымның жүйелі басшылыққа алатын бағыты болуы тиіс. Осы айтылған ой – пікірлерді тұжырымдай келе, білім беруді ақпараттандыру мектеп пәндерінің оқыту сапасын арттырады және ақпараттандыру жүйелі түрде іске асады деуге болады.

Мектепті ақпараттандыруға мемлекет тарапынан қашанда үлкен экономикалық қолдау көрсетіліп, оны оқыту, үйрету мәселесі бүкіл халықтық деңгейге көтерілсе ғана біздің еліміз өндірістің жоғарғы психологиясын меңгерген дүниежүзілік бәсекеге төтеп беретін, өндіріс өнімдерін өндіре алатын алдыңғы қатарлы мемлекетке айналары даусыз. Өйткені, “Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет” деп, Ел басы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы өте зор.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Білім заңы. Алматы, 2010 ж.
2. С.Т.Мұхаметжанова, Ж.Ә.Жартынова, Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008ж.
3. А.Иманбаева, Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. Қазақстан мектебі, №2, 2000
4. Орта мектеп жаршысы. Республикалық оқу-әдістеме журналы, № 2, 3, 2011 ж.
5. Оқыту –тәрбиелеу технологиясы Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал, №3, 2010ж.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЯ

Омарова А.О.

Учитель английского языка СШ№33, город Актобе

Модернизация общеобразовательной школы- неотъемлемая часть кардинального обновления всей системы казахстанского образования. При этом центральной фигурой в осуществлении школьных реформ был и остается Учитель. Социальный заказ государства, обращенный к учителю, прежде всего, заключается в том, чтобы школа формировала высоко образованных, компетентных людей, которые могут самостоятельно принимать ответственные решения в ситуации выбора, прогнозируя их возможные последствия, способны к сотрудничеству, отличаются академической и социальной мобильностью, динамизмом, конструктивностью, обладают развитым чувством ответственности за судьбу страны.

Также в стратегии модернизации казахстанского образования заявлено о необходимости введения компетентного подхода в образовании, потому что он предполагает не простую трансляцию знаний, умений и навыков от учителя к учащимся, а формирование у педагогов профессиональной компетентности. Это в свою очередь предъявляет особые требования к подготовке квалифицированного работника соответствующего уровня и профиля, конкурентоспособного на рынке труда, компетентного, свободно владеющего своей профессией и ориентирующегося в смежных областях деятельности, готового к постоянному профессиональному росту, социальной и профессиональной мобильности. Следует отметить, что понятийный аппарат, характеризующий смысл компетентного подхода в образовании, трактуется в зависимости от соотношения понятий компетенция и компетентность.

Компетенция – первичное понятие, обозначающее процесс образования, выражающийся в освоении определенной предметной области, в умении мыслить ее категориями. **Компетентность** определяется как владение, обладание соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности; как качество личности, проявляющееся в способности и готовности ее к деятельности, основанной на знаниях и опыте. **Профессиональная компетентность учителя** – понятие многогранное и вместе с тем, поддающееся измерению в системе образования. Понятие профессиональной компетентности учителя можно определить как: «владение учителем необходимой суммой знаний, умений и навыков, определяющих сформированность его педагогической деятельности, педагогического общения и личности учителя как носителя определенных ценностей, идеалов и педагогического сознания».

Педагогическая деятельность — процесс постоянного творчества. Но в отличие от творчества в других сферах (наука, техника, искусство) творчество педагога не имеет своей целью создание социально ценного нового, оригинального, поскольку его продуктом всегда остается развитие личности. Конечно, творчески работающий педагог, а тем более педагог

новатор, создает свою педагогическую систему, но она является лишь средством для получения наилучшего в данных условиях результата.

Однако творчество творчеству рознь. Оно обусловлено творческим потенциалом личности, который, если вести речь о педагоге, формируется на основе накопленного им социального опыта, психолого-педагогических и предметных знаний, новых идеи, умений и навыков, позволяющих находить и применять оригинальные решения, новаторские формы и методы и тем самым совершенствовать исполнение своих профессиональных функций. С другой стороны, опыт убеждает, что творчество приходит только тогда и только к тем, для кого характерно ценностное отношение к труду, кто стремится к повышению профессиональной квалификации, пополнению знаний и изучению опыта как отдельных педагогов, так и целых педагогических коллективов.

Нередко творческую природу труда педагога выводят из умозаключения: педагогический труд по преимуществу умственный, а умственный — значит творческий. Но умственный труд нельзя прямо отождествлять с творческим. Без специальной подготовки, знаний, представляющих собой отражение обобщенного социального опыта, накопленного предшествующими поколениями, педагогическое творчество, кроме как на уровне проб и ошибок, невозможно. Только эрудированный и имеющий специальную подготовку педагог на основе глубокого анализа возникающих ситуаций и осознания сущности проблемы путем творческого воображения и мысленного эксперимента способен найти новые оригинальные пути и способы ее решения. Однако творческий характер педагогической деятельности нельзя свести только к решению педагогических задач, ибо в творческой деятельности в единстве проявляются познавательный, эмоционально-волевой и мотивационно-потребностный компоненты личности. Тем не менее решение, специально подобранных задач, направленных на развитие тех или иных структурных компонентов творческого мышления (целеполагание; анализ, требующий преодоления барьеров, установок, стереотипов; перебор вариантов, классификация и оценка и т.п.), является важнейшим условием развития творческого потенциала личности педагога. Итак, педагогическое творчество само по себе -- это процесс, начинающийся от усвоения того, что уже было накоплено (адаптация, репродукция, воспроизведение знаний и опыта), к изменению, преобразованию существующего опыта. Путь от приспособления к педагогической ситуации до ее преобразования составляет суть динамики творчества учителя (А.К. Маркова).

На сегодняшний день для реформ образования существенным является определение ключевых компетенций, которыми должны обладать обучающиеся как для успешной работы, так и для дальнейшего образования. Остановимся подробнее на ключевых компетенциях учителя. Хуторской А.В. выделяет семь ключевых образовательных компетенций.

Ценностно-смысловая компетенция. Это компетенция в сфере мировоззрения, связанная с ценностными представлениями учителя, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нём, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения. Эта компетенция обеспечивает механизм самоопределения учителя в ситуациях учебной или иной деятельности.

Общекультурная компетенция – круг вопросов, в которых учитель должен быть хорошо осведомлён, обладать познаниями и опытом деятельности. Это особенности национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственные основы жизни человека и человечества, отдельных народов, культурологические основы семейных, социальных, общественных явлений и традиций, роль науки и религии в жизни человека, их влияние на мир, компетенции в бытовой и культурно-досуговой сфере.

Учебно-познавательная компетенция. Это совокупность компетенций учителя в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности, соотнесённой с реальными познаваемыми

объектами. Сюда входят знания и умения целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки учебно-познавательной деятельности.

Информационная компетенция. Эта компетенция обеспечивает навыки деятельности учителя с информацией, содержащейся в учебных предметах и образовательных областях, а также в окружающем мире.

Коммуникативная компетенция включает знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе.

Социально-трудовая компетенция означает владение знанием и опытом в гражданско-общественной деятельности, в социально-трудовой сфере, в области семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в профессиональном самоопределении. Компетенция личностного самосовершенствования направлена на то, чтобы осваивать способы физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональную саморегуляцию и самоподдержку.

Общепредметные (базовые) компетенции учителя моделируются на основе общепредметного содержания образования, которое начинается с определения его места на каждом этапе – начальном, основном, среднем. Цели образования на каждом этапе определяются особенностями функционирования образовательного учреждения и представляют собой прогнозируемые и диагностируемые комплексы образовательных результатов, общих учебных умений и навыков, обобщенных способов учебной деятельности и образовательной компетенции, т.е. уровня развития личности учителя, связанного с качественным содержанием образования. В соответствии с компетентностной идеологией современного образования формирование информационной компетентности учителя эффективно реализуется посредством технологий обучения.

Педагогическая технология – это последовательная, взаимосвязанная система действий педагога, направленная на решение педагогических задач, или планомерное и последовательное решение на практике заранее спроектированного педагогического процесса. Это строго научное проектирование и точное воспроизведение, гарантирующее успех педагогических действий. (В.А.Бухванов, Рига, 1997)

Наиболее адекватными технологиями формирования информационной культуры учителя в условиях инновационной деятельности является метод проектов и исследовательские методы обучения, опирающиеся на поисковую активность личности. При этом особое значение имеет информатизация образовательного процесса по формированию информационной культуры учителя, освоение и использование новых информационно-коммуникативных технологий. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) – это совокупность методов, производственных процессов и программно-технических средств, интегрированных с целью сбора, обработки, хранения, распространения, отображения и использования информации в интересах ее пользователей.

Использование ИКТ, отход от традиционных схем учебного процесса, его все большая технологизация, в социально-психологическом смысле делают абсолютно необходимым более глубокое и более конкретное понимание сути самого учебного процесса. Представляется важным его рациональное структурирование, осмысление места каждой его составляющей, первичное описание процесса в целом. ИКТ, важно отметить, не дополняют сложившийся традиционный учебный процесс, с их помощью (на их базе, под их влиянием, ими самими, наконец) создается иной учебный процесс с другой целевой ориентацией, иными ролевыми функциями участников, иной средой обучения.

В определенной мере можно говорить, что в начале XXI века, заканчивается этап знакомства с информационными и коммуникационными технологиями (ИКТ), а начинается их освоение в условиях реального учебного процесса, выпуска принципиально новых мультимедийных учебных продуктов. На сегодняшний день учителя следует готовить к использованию в образовательном процессе компьютеризированного учебно-методического комплекса, который может включать в себя: специализированный электронный учебник по

предмету, который предоставляет учащимся возможность выбрать уровень сложности, объем и характер подсказок; интерактивный справочник-гlossарий по курсу предмета; базу тренировочных задач, тестов с системой поиска по разным параметрам; тренажер устного счета; систему, которая ведет учет успехов обучающихся, дает рекомендации по порядку изучения тем, позволяет один из трех возможных уровней сложности учебного материала по выбору пользователя. Грамотное, рациональное использование информационно-коммуникационных технологий позволит поднять уровень нашего образования на качественно новый уровень.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М., 1981.
2. Генисаретский О.И., Носов Н.А., Юдин Б.Г. Концепция человеческого потенциала//Человек. 1996. № 4.
3. Завьялов В.Е., Петров А. В., Тихомиров М.М. Системы информационно-аналитической поддержки кадровых решений. М., 1999.
4. Кадровый менеджмент: Научно-методическое пособие к пилотному семинару по программе «Законодательство о государственной службе — кадровый менеджмент». М., 1997.
5. Кноринг В.И. Искусство управления. М., 1997.
6. Королев М.Ф., Полле А.Б., Романькова Н.В. Образовательные стандарты и контрольно-оценочная деятельность. М., 1996.
7. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: В 2 т. Т. II. М., 1989.
8. Пряхников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. М.; Воронеж, 1996.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Отарбаева Қ.С.

№ 51 гимназия, Ақтөбе қаласы

Оқытудың жаңа ақпараттық- коммуникациялық технологияларын меңгеру – қазіргі заман талабы. ХХІ ғасыр – ақпараттық технология ғасыры. Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми–технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Ақпараттандыру технологиясының дамуы кезеңінде осы заманға сай білімді, әрі білікті жұмысшы мамандарын даярлау оқытушының басты міндеті болып табылады. Қоғамдағы ақпараттандыру процестерінің қарқынды дамуы жан-жақты, жаңа технологияны меңгерген жеке тұлға қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттың және жалпы адамзаттың құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді. [1]

Қазіргі білім жүйесінің ерекшелігі – тек біліммен қаруландырып қана қоймай, өздігінен білім алуды дамыта отырып, үздіксіз өз бетінше өрлеуіне қажеттілік тудыру. Білім беру саласында инновациялық үрдісті жүзеге асыру мұғалімдерден өз мінез – құлықтарын, ұстанымдарын, мүмкіндіктерін түрлендіруді талап етеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біз білім беруді жаңғыртуды одан әрі жалғастыруға тиіспіз. Бүгінде мектептерді компьютерлендіру толықтай аяқталды. Орта білім берудің 12 жылдық моделі енгізілуде. «Өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың жеке кредосына айналуы тиіс» делінген. [3]

Ал Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Бағдарламада «E-learning» электронды оқыту жүйесі бойынша білім беру сапасын және басқару тиімділігін арттыру үшін оқу процесін автоматтандыру, педагогтар мен оқушыларды ең жақсы білім беру ресурстарына және технологияларына тең қол жеткізуін қамтамасыз ету мақсаты атап көрсетілді.

Дамыған елдердегі білім беру жүйесінде ерекше маңызды мәселелердің бірі – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану. Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді. Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдері пайдаланылуда және одан әрі жетілдірілуде.

Оқушылардың ақпараттық құзырлылығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңда үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр.

Шетел тілін оқытудағы негізгі мақсат – шет тілді коммуникативті қалыптастыру және дамыту, оны еркін игеру. Шет тілі – қазіргі заманның талабына сай, қоғамның әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдениет дамуының қайнар көзі. Тілді оқытуда интерактивті тәсіл, ойындар, екеуаралық пікірталастар, сонымен бірге ақпараттық технология, интернет, компьютер қолданылуда. Оқытудың ақпараттық технологиясы – бұл ақпаратпен жұмыс жасау үшін арнайы тәсілдер, педагогикалық технологиялар, бағдарламалық және техникалық құралдар.

Ағылшын тілі сабақтарында ақпараттық–коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімді жолдары:

- Оқушы дербес компьютер, аудио, видео құрылғылардың көмегімен мәтінді тыңдайды, бейнесюжеттерді көре алады;
- Аз уақытта оқушы көп ақпарат алып, уақытты үнемдейді;
- Қашықтықтан білім алу мүмкіндігін пайдаланады;
- Ағылшын тіліндегі мәтіндерді оқу арқылы есте сақтау қабілеті артады;
- Қажетті ақпаратты жедел түрде алады;
- Аудио кассеталар мен CD дискке қажетті материалдарын кшіріп жазып алады;

Оқытушы сабағында ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы оқушыға үйретуге тиісті ақпараттар мен білім қорын жүйелі түрде көрсете біледі. Ақпараттық – коммуникациялық технологияны пайдалану оқытудың тиімді әдістерінің бірі. Сабақ барысында светотехникалық және дыбысты-техникалық құралдарды пайдалану оқушылардың ағылшын тілінде сөйлейтін адамдардың тілін тыңдап, оны көзбен көре отыра ақпарат алуына көмегі тиеді. Бұл жағдай оқушылардың сөйлеу деңгейін жақсартады. Тыңдау арқылы олар сөйлеудегі қателерін жөндей алады. Аудио немесе бейне таспаларды тыңдағанда коммуникативті жаттығулар жасалуы тиіс. Әрбір бейнефильмдерді көре отырып, жаңа сөздер мен сөз тіркестері кездескен кезде оларды қайталап, әрбір көріністен кейін сұрақтар қойып отырған жөн.

Мысалы: ағылшын тілін үйретудің тиімді әдістерінің бірі-шетел тілінде ән және өлеңдер үйрету.

Ән, өлең үйрету арқылы оқушылардың төмендегідей ақпараттық құзіреттіліктерін қалыптасады:

Ағылшын тілі сабақтарында әндерді пайдаланар алдында, алдымен оны мұқият таңдап алу қажет. Өйткені жаңа лексиканы немесе грамматикалық материалды бекіткен кезде әнге берілетін тапсырмалар оқушының деңгейіне қарай таңдалып алынады.

Сонымен бірге ағылшын тілі сабақтарында электрондық оқулықты пайдаланудың маңызы зор. Электрондық оқу құралы – бұл оқу курсының ең маңызды бөлімдерін, сонымен бірге есептер жинағы, анықтамалар, энциклопедиялар, карталар, атластар, оқу эксперименттерін жүргізу нұсқаулары, практикумға, курстық және дипломдық жобаларға нұсқау және т.б. білім беруді басқаратын мемлекеттік органдар тағайындаған арнайы статусы бар берілген түрдегі баспаларды қамтитын электрондық оқу басылымы. Сонымен қатар электрондық оқулықтарды сабақта пайдалану кезінде оқушылар бұрын алған білімдерін кеңейтіп, өз бетімен шығармашылық тапсырмалар орындайды. Әрбір оқушы таңдалған тақырып бойынша тапсырмалар мен тарау бойынша тест жұмыстарын орындап, анимациялық практика тапсырмаларымен жұмыс жасауға дағдыланады. Электрондық оқулық арқылы түрлі суреттер, видеокөріністер, дыбыс және музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұл, әрине мұғалімнің тақтаға жазып түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі. Меңгерілуі қиын сабақтарды компьютердің көмегімен оқушыларға ұғындырса, жаңа тақырыпқа деген баланың құштарлығы оянады.

Оқу процесінде оқытудың ақпараттық – коммуникациялық технологияларын тиімді пайдалану және қолдану айтарлықтай оң тәжірибе беріп отыр. Атап айтсақ, оқушылардың өз бетімен ізденісі, пәнге деген қызығушылығын арттырып, шығармашылығын дамытуға, оқу қызметінің мәдениетін қалыптастыруға, дербес жұмыстарын ұйымдастыруға өте маңызды.

Құзірет – оқушының жеке және қоғам талаптарын қанағаттандыру мақсатындағы табысты іс-әрекетіне қажетті білім дайындығына әлеуметтік тапсырыс. Құзыреттілік – оқушының әрекет тәсілдерін жан-жақты игеруінен көрінетін білім нәтижесі. Ақпараттық құзыреттілік – бұл жеке тұлғаның әртүрлі ақпаратты қабылдау, табу, сақтау, оны жүзеге асыру және ақпараттық – коммуникациялық технологияның мүмкіндіктерін жан-жақты қолдану қабілеті. Ақпараттық құзіреттілікті қалыптастырудың басты мақсаты – оқушыларды ақпаратты беру, түрлендіру және оны қолдану білімдерімен қаруландыру, олардың компьютерлік технологияны өз қызметтеріне еркін, тиімді пайдалана алу қабілеттерін қалыптастыру.

Ақпаратты қандай да арақашықтықта тез арада жеткізу, алыстағы ақпарат көздерін пайдалану мүмкіндігі интерактивтік іздеу жүйелері мен өз бетімен іздеу, содай ақ алынған материалдарды түрлі тіл тасушыларға ауыстырып салу мен т.б. сол сияқты интернеттің артықшылық көздері пайдаланылады. Интернет желісі шетел тілін үйренушіге аутентті мәтіндерді қолдану, тіл тасушыны тыңдау, олармен қарым-қатынас жасау табиғи тілдік ортаны қалыптастырады. Е.С.Полат «Қандай да болмасын оқыту құралы, ақпараттық-тақырыптық ортаның қандай да қасиеттерге ие болғанына қарамастан дидактикалық мәселелер, білім берудің нақты мақсаттарымен шартталған танымдық қызметтің ерекшеліктері бірінші кезекте болып табылады» деп көрсетті. Демек, интернет өзінің барлық мүмкіндіктері және қорларымен қоса, осы мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асырудың құралы болып табылады. [8]

Сондықтан, ғаламдық желінің ақпараттық ресурстарын қолдануда оларды оқу үдерісіне енгізіп, дидактикалық түсініктеме беру арқылы дидактикалық мәселелерді шешуге болады.

- күрделі материалды тікелей пайдаланып оқу дағдылары мен біліктерін қалыптастыруға;
- желіден алынған материалдарды мәселелік талқылаудың негізінде монологтық және диалогтық айтылым білігін жетілдіруге;
- жеке түрде немесе жазбаша серіктеріне жауап жазу, реферат, шығарма және серіктердің бірлескен қызметінің нәтижесінде ойлау дағдысы мен жазу дағдысын жетілдіруге;
- актив пен пассив сөз қорын қоғамның саяси-әлеуметтік құрылысын, мәдениет дамуын білдіретін қазіргі шетел тілі лексикасымен толықтыруға;

- түрлі халықаралық қатынас жасау жағдайында тілдік үйретудің ерекшеліктерін, оқытылатын тіл елінің мәдениеті мен дәстүрлерінің ерекшеліктері қамтылған мәдени-танымдық біліммен танысуға;

Бұдан біз Интернеттің оқу бағдарламасына қатысты тәжірибелік сабақтың мазмұнына желі материалдарын қосу арқылы ендірілуде қолданылатын келесі мүмкіндіктерді атауға болады.

- оқытушының тәжірибелік сабақ өткізу үшін қандай да бір аутентті материалды тандай алу мүмкіндігі;

- дыбыстық ақпаратты жазып алу мүмкіндігі;

- желіден алынған түрлі мәселелі ақпаратты ауызша талқылау арқылы пікірталас өткізу мүмкіндігі;

- тіл тасушыларының оқытылатын тіл халқының мәдениетінде оның қызмет ету ерекшеліктерін көрсететін идиомалар, мәтелдер, неологизмдер және т.б. тұратын нақты хабарламаларына лингвистикалық талдау жүргізу мүмкіндігі;

- тәжірибелік сабаққа қосу үшін электронды грамматикалық, лексикалық анықтамалардан, сөздіктерден, елтанымдық анықтамалардан алынған материалдарды пайдалану мүмкіндігі;

Білім беру жүйесіндегі ақпараттық технологияның мүмкіндіктері:

- Әр бір адамға білім алудың өзіне тиімді жолын таңдауға мүмкіндік беретін білім берудің ашық жүйесін орнықтыруға;

- Білім алудың техникасын түбірімен өзгертуге;

- Оқыту үрдісінде оқушылардың танымдық іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру;

- Электрондық білім беру пайдалану арқылы даралып оқытуға

Ақпараттық – коммуникациялық технологияларды пайдаланудың тиімділігі:

1.Мультимедиялық мүмкіндіктерді қолдау (музыкалық немесе дикторлық дайындау, анимация бейне- клиптер,слайд –шоу).

2.Жүйенің басқару құрылымы – оқытушы өз ойын,көзқарасын,өз кезегіндегі материалдық ұсынылымын,әртүрлі аудиторияға бір ғана оқу мәлеметтерін ұсынуға мүмкіндік алды .

3. Білімді бақылау арқылы нәтиже алу, бағалау.

Ақпараттық технологияны шетел тілі сабақтарында пайдалану нәтижесінде төмендегідей жетістіктерге қол жеткізуге болады

1. Сөзжұмбақ, кроссвордтарды, кестелерді құру үшін дербес компьютерді қолдану арқылы грамматикалық және лексикалық оқу материалдарды өңдеу.

2. Ағылшын тіліндегі сөздерді сауатты жазу мен көркемдеп безендіруді үйретеді.

3. Дербес компьютерді пайдалану арқылы оқушылардың өзіндік және жұмыс жасауды игеру мен білім алуды кеңейту.

4. Интернет желісін пайдалану арқылы оқушылар электрондық пошта арқылы оқушылар хат-хабарлама алмасу және өзінің ойын еркін жеткізу.

Қазақстан Республикасының мемлекетаралық тілі – ағылшын тілін жаңа технологиялар арқылы оқыту ісі күннен-күнге өзекті болып келеді. Тілді ақпараттық-коммуникативтік технология арқылы оқыту – тіл үйренушінің өз бетімен тіл үйрену қабілеттерін жетілдіруіне игі ықпал ететін тиімді жүйе болып табылады. [5]

Сонымен қатар оқушылар интеллектуалдық, шығармашылық және коммуникативтік істерін дамыта алады, оқушының оқу белсенділігі артады, сабақтың негізгі кезеңдерінің бәрінде оқушыларға шығармашылық жұмысты ұсынуға болады.

Сонымен бірге ағылшын тілі сабақтарында электрондық оқулықты пайдаланудың маңызы зор. Электрондық оқу құралы-бұл оқу курсының ең маңызды бөлімдерін,сонымен бірге есептер жинағы ,анықтамалар, энциклопедиялар, карталар, атластар, оқу эксперименттерін жүргізу нұсқаулары,практикумға ,курстық және дипломдық жобаларға нұсқау және т.б білім беруді басқаратын мемлекеттік органдар тағайындаған арнайы статусы бар берілген түрдегі баспаларды қамтитын электрондық оқу басылымы. Оқу процесінде оқытудың ақпараттық–коммуникациялық технологияларын тиімді пайдалану және қолдану айтарлықтай оң тәжірибе беріп отыр. Атап айтсақ,оқушылардың өз бетімен ізденісі,пәнге деген

қызығушылығын арттырып, шығармашылығын дамытуға, оқу қызметінің мәдениеті қалыптастыруға, дербес жұмыстарын ұйымдастыруға өте маңызды.

Сонымен, интеративтік тақта сабаққа қатысушылардың барлығының ойын бір ортаға жинақтап, қажет ақпаратты өңдеу арқылы жалпыланған ақпараттық біліктілікті қалыптастыратын тиімді құрал болып табылады. Алдын ала дайындалған оқу материалдар-презентациялар, мәтіндік, графикалық ақпараттық объектілер-сабақтың жақсы өтуін және барлық ақпарат түрлерін қолдануды қамтамасыз етеді. [5]

Біз бейбіт елде, мемлекеттік білімді жетілдіруге аса мән берген елде тұрамыз. Жалпы білім берудің мақсаты –терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі дамытуға адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, яғни жеке тұлғаны қалыптастыруға негізделген, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру. Бәсекеге қабілетті болу тікелей білімге байланысты. Біз жаңа технологияға, жаңа өркениетті дамуға байланысты басқа өркенді елдердің көптен бері пайдаланып келе жатқан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдардың қолданып отырмыз. Бұл-біздің Қазақстанның алға қарай жылжуының нышаны болып табылады. Ғылыми білім беруде интеративті тақтаның мүмкіндігі мол. Интеративті құралдарды қолдану арқылы оқушы білім кеңістігіне еркін бойлай алады. Оқу процесінде, оның ішінде практикалық сабақтарда ақпараттық коммуникациялық технологиялар.

Құралдарды қолдану мұғалімнің жеке-тәжірибесіне, шығармашылық ізденісіне байланысты. Интеративті құралдар оқыту формасын ұйымдастыруды түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады.

Қорытындылай келе интеративті құралдарды орынды қолдану оқыту сапасын жетілдіруге көмектеседі. Ақпараттық технологияны оқу-тәрбие үрдісінде қолдану оқушылардың өз мамандығына деген қызығушылығын арттырып, шығармашылық шабытын шыңдап, ғылыми көзқарасын қалыптастырып, мамандық сапасын арттырып, еңбек нарығындағы бәсекеге қабілетті мамандар даярлауда үлесі мол.

«Қазіргі заманда болашақ мамандарды ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп, Елбасы атап көрсеткендей жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор екендігі біздің көздеген мақсатымызды айқындап тұрғандай.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы
2. “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан” Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2007 жыл
3. «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру-мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2008 жыл
4. Қазақстан Республикасында техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2008 – 2012 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
5. “Информатика негіздері” журналы №1, 2007 жыл
6. “Болашақтың іргесін бірге қалаймыз” Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2011 жыл
7. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
8. Пассов Е.И. «Технология коммуникативного обучения иноязычной культуре».

ТЕХНОЛОГИИ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Садирова Гульжан Газизовна

учитель русского языка и литературы. Актобе 51 гимназия

На современном этапе модернизация учебно-воспитательного процесса призвана способствовать формированию и развитию личности, которая способна полноценно реализоваться в жизни. Для этого нужны определенные навыки: думать, понимать суть вещей, анализировать, осмысливать идеи, искать нужную информацию, толковать ее, применять при определенных условиях. Личностью человек становится постепенно, на его формирование влияет много факторов. Среди них ведущее место принадлежит родному языку, потому что именно он глубоко пронизывает сознание и подсознание человека, доносит информацию об окружающем мире.

Изучение русского языка в школе предполагает, как известно, реализацию 3 основных задач: 1) дать учащимся знания по русскому языку и умение использовать их на практике, 2) развивать мышление, творческие умения и способности, 3) воспитывать национально сознательную личность.

Результативность дидактических целей-сознание, прочность и глубина знаний учеников по русскому языку находится в прямой зависимости от активной заинтересованности предметом, желание знать его, то есть от уровня **мотивации учащихся к изучению предмета**.

Начиная преподавать [русский язык](#) учитель ставит перед собой вопрос: как сделать урок не только познавательным, информативным, но и поддерживать у детей заинтересованность предметом, желание учиться, сделать урок интересным, повысить у школьников мотивацию к обучению?

Ища ответ на этот вопрос, можно сделать вывод что заинтересовать, мотивировать учащихся к изучению предмета можно путем избежания однообразия, шаблонности в работе, использование таких форм, методов обучения, которые возбуждают познавательный интерес и стимулируют самостоятельное мышление школьников. Как известно, вся деятельность ребенка состоит из отдельных последовательных операций. Сначала ученик воспринимает информацию, а дальше мыслит на основании ее. При этом очень важна заинтересованность в этом процессе. Причем, все эти операции взаимосвязаны между собой. Поэтому учитель должен направить все свои творческие усилия на создание системы активных методов обучения, которые будут направлены на активизацию мотивации учащихся к обучению и их познавательной деятельности.

Активные методы обучения - это такие методы, которые обеспечивают усвоение информации учащимися в активной деятельности. Поэтому к ним можно отнести *игровые задания и интерактивные технологии обучения*.

Психологическое состояние ученика в процессе познавательной деятельности, его заинтересованность, понимание мотивации в обучении зависит от той активности, которую он проявляет на уроке.

Но если вопрос внедрения интерактивных технологий обучения является одним из новых в педагогике, то на использование игровых заданий, которые помогают повысить мотивацию учащихся к обучению, заинтересовать их предметом, педагоги отмечали и раньше.

Изучая их опыт можно понять, что на сегодняшний день призваны сделать урок интересным, познавательным, таким, что может раскрыть творческий потенциал личности, позволит постоянно поддерживать высокий тонус детского внимания, научит принимать самостоятельные решения именно интерактивные технологии и игровые задания.

Работа над данной проблемной темой, внедрение ее в собственный педагогический опыт, дают возможность убедиться в том, что рядом с **объяснительно- иллюстративными**

приемами учитель должен применять новые, **лично- ориентированные приемы**, в которых усилен творчески- деятельностный компонент. Только в этом случае учащиеся под руководством учителя получают действительно необходимые знания, умения, навыки. И начинать такую работу необходимо сразу, с 5 - 6 класса, потому что именно в этом возрасте у детей исчезает безусловная мотивация к обучению, и учителю необходимо вызвать и усилить у школьников собственные полезные мотивы в обучении, вызвать интерес, способствовать лучшему усвоению и запоминанию информации с языка.

Данные задачи учителю необходимо реализовывать, используя на уроках русского языка в 5 - 6 классах игровые задания и отдельные **интерактивные технологии обучения**, которые позволяют создавать на уроке ситуацию успеха, включать игровые моменты, сопровождать работу доброжелательным комментарием, что очень важно для учащихся 5 - 6 классов с учетом их возрастных психологических особенностей. На таких уроках залогом успеха становится умение создать атмосферу познания, поиска, заинтересованности.

Важно то, что, применяя **элементы интерактивного обучения** на уроках русского языка в 5 - 6 классах, можно отметить, что благодаря таким технологиям учащиеся учатся быть демократическими, критически мыслить, сотрудничать, принимать решения, общаться с другими.

Использование интерактивных технологий при коммуникативном обучении русскому языку значительно повышает качество подачи материалов урока и эффективность его усвоения учащимися. Как показывает практика, использование и внедрение интерактивных технологий обогащает содержание уроков, ускоряет темп их проведение, повышает интерес к изучению языка.

Материал, предлагаемый на интерактивной доске, нацеливает каждого ребенка к активной плодотворной деятельности. Заранее подготовленные тексты, обучающие и проверочные упражнения, служат для введения или активизации материала урока, повторение или закрепление лексических единиц и грамматической структуры языка, контроля и самоконтроля знаний.

При объяснении и проверке изучаемого материала урока используются разноцветные карандаши, помогающие выделить главное.

На экране зафиксирован порядок работы. Объекты можно вырезать и стирать с экрана, копировать и вставлять, а действие – отменять или возвращать.

Применение интерактивных технологий в учебном процессе открывает новые пути в развитии навыков мышления и умения решать сложные проблемы, предоставляет принципиально новые возможности для активизации обучения, позволяет сделать занятия более интересными, динамичными и убедительными, огромный поток информации легко доступным.

Интерактивная доска может быть использована мною при групповой и фронтальной работе. Всю информацию, отображенную на доске, можно сохранить, распечатать, передать по электронной почте. Повышается концентрация внимания, улучшается понимание и запоминание материала. Главным правилом в данной работе должно стать условие: как можно больше возможности для работы учеников

Итак, подведем некоторые итоги:

1. Урок с применением интерактивных технологий можно значительно увеличить возможности преподавания русского языка, сделать его гораздо более индивидуальный.

2. Урок тем более эффективен, чем более интерактивен. Что дает учителю использование интерактивных технологий:

А) экономию времени на уроке;

Б) глубину погружений в материал;

В) повышенную мотивацию обучения;

Г) интерактивный подход в обучении;

Д) ученики становятся активными участниками урока не только на этапе проведения, но и при подготовке;

Е) привлечение разных видов деятельности, рассчитанных на активную позицию учеников.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Русский язык и литература в казахской школе № 6 2004г.
2. Розенталь Д.Э Справочник по пунктуации 2010г.
3. Пименова Т.М Все справочники русского языка 2009г.
4. Кожакеева Ш.Т. Русская речь 5 кл 2010г.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ РАЗЛИЧНЫХ ПРИЕМОВ И МЕТОДОВ ОЦЕНИВАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Сейтманбетова Жаркен Абилкаировна

Учитель физики и математики СШ №14, г. Актобе

Мыслить легко, действовать достаточно сложно,
а привести свои мысли в действие самое сложное в мире.

Иоганн Вольфганг фон Гёте

Оценивание в процессе обучения играет далеко не второстепенную роль. В процессе обучения, в первую очередь оцениваются основные качества учащихся - знания, умения и навыки. Но оценки не всегда являются объективными. Диагностика обученности и качества знаний проводится методом традиционного контроля знаний: опрос, контрольная работа, предметный диктант, тест, экзамен. В результате учитель ставит ученику оценку. Если внести в процесс контроля знаний самооценку и взаимооценку, то появится обратная связь процесса обучения.

Любой урок, невозможен без оценивания. Поэтому оценочная роль учителя – самая важная в создании ситуации успеха на уроке.

Оценивания в обучении имеет следующие функции:

- стимулирующая;
- эмоционально-регулирующая;
- направляющая;
- организующая;
- обучающая.

Оценивание в обучении позволяет сформировать адекватную самооценку, умение анализировать, умение контролировать свои действия и поступки, а также и своего товарища.

Как показал опыт, у ребенка формируется позитивная установка на предполагаемую деятельность, возникает мотив достижения успеха, устремленность к успешной работе. Имея объективную информацию об учебных достижениях каждого ученика, учитель может своевременно внести определенные коррективы в учебный процесс для его оптимизации.

На своих уроках я часто использую критериальное оценивание, самооценку и взаимооценку. Что дает использование критериев? Для «сильных» учащихся критерии поднимает рейтинг пятерки, т.к. мало верно решить задачу и получить результат, необходимо уметь обосновывать, видеть ошибки, искать новые подходы к решению задачи. Для «слабых» учащихся критерии является “накопителем” их достижений.

Например, для урока решения задач по физике я с учащимися разработали следующие критерии:

- написать условие задачи
- задать вопрос;
- предложить ход решения;
- аргументировать;
- умение видеть ошибку;
- привести пример из практики;
- выполнить опыт, эксперимент;
- другой способ решения.

Сначала я предложила учащимся самим разработать критерий. И почти полностью согласилась с ними, но все же внесла некоторые коррективы. На первых уроках, конечно же, наблюдалось неадекватность выставленных оценок. В конце уроков я корректно сделал контроль знания учащихся сама. После нескольких уроков учащиеся уже сами оценивали себя и своих товарищей и можно сказать вполне адекватно. Прием оценивание группы и класса я применяла в групповых работах по критическому мышлению. В стратегии «Ажурная пила», «Аквариум» члены группы сначала оценивали друг друга и работу группы в целом, потом члены одной группы оценивали участников второй группы. А взаимная оценка проводилась при опросе домашнего задания. По приему «Магнитофонный опрос», «Громкий опрос» и «Тихий опрос». Учащимся раздавались карточки с этими надписями. Ученик, у которого карточка с надписью «Громкий опрос» опрашивается и оценивается учителем и классом. После ответа на вопросы учителя и класса он самостоятельно опрашивает ученика, у которого карточка «Тихий опрос». После опроса домашнего задания меня обрадовало, что учащиеся смогли адекватно оценить своего товарища и прокомментировать оценку, которую он ему поставил. На какие его вопросы ответил отвечающий, на какие вопросы он затруднялся с ответом. При решении задач по физике я стараюсь давать разно уровневые задачи. По уровню задачи учащиеся тоже могут оценить себя и своего товарища по критериям. Сначала после решения задач самостоятельно и в парах они проводят взаимопроверку и потом проверяют по правильным ответам, которые им предоставляет учитель. Тестовые работы тоже можно проверить методом взаимопроверки. Учащимся отводится время для выполнения теста. Потом они обмениваются работами не с соседом, а с товарищем, который сидит за его спиной. После проверки он оценивает ее и возвращает тетрадь. Учащийся ставит оценку в лист ответа. Оценки они заносили в листы ответов, которые я раздаю в начале урока и собираю в конце. Я заметила, что с каждым уроком учащиеся стали с большой ответственностью относиться к оцениванию самого себя и своего одноклассника. Каждый ученик понимает и осознает что успешность урока и настроение каждого после этого урока зависит не только от учителя в целом но и непосредственно от него самого.

Хочется сказать, что наблюдая за учащимися, я заметила, что они стали готовить домашнее задание, опираясь на критерий. И меня порадовало то, что учащиеся, у которых успеваемость по предмету была на удовлетворительной стали стараться, чтобы получить хорошую оценку. А те, у которых было хорошо, старались на отлично. Меня радовала, что дети сами могли прокомментировать свою оценку и оценку товарища. И поэтому каждый ученик, уходя с урока, знал свои недочеты и пробелы и старался их устранять на следующих уроках.

И в заключение, хочу отметить, что ценность оценивания обучения в том, что ни один даже небольшой успех учащегося не остается незамеченным. Оценка становится более значимой и более конкретной для учащихся, она теперь является регулятором активности учебно-познавательной деятельности учащегося. Ведь для некоторых оценка товарища является более значимой, чем оценка учителя.

Применяя новые формы оценивания, я стала лучше видеть каждого ученика, изменилось мнение о важности и значении оценивания в учебном процессе. Теперь, планируя свой урок, я обязательно продумываю его завершение и в первую очередь этап оценивания. Благодаря введенному новшеству, я могу доверить оценивание самим детям. И

конечно же, нельзя не отметить что, умение адекватно оценить себя и своего товарища, это тоже важный компонент, который непосредственно нужен учащимся в будущем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Руководство для учителя. 2012. – 155 с.

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІН АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серимбетова Рабига Асанхановна

*«Астана» университетінің магистранты, Екі шет тілі» мамандығы,
Қазақ Бизнес және Технология университеті, Астана қаласы*

«Технология» гректің «teche»- өнер, шеберлік және «logos»- ғылым деген сөзінен шыққан, яғни «шеберлік туралы ғылым» деген мағынаны білдіреді.

Оқыту технологиясы мен әдістеме ғылымы бір-бірімен тығыз байланысты. әдістеме ғылымы «Нені оқыту керек?», « Не үшін оқыту керек?», «Қалай оқыту керек?» деген сұрақтарға жауап іздесе, оқыту технологиясы «Қалай нәтижелі оқытуға болады?» деген мәселенің шешімін іздейді. Олардың мақсаты бір, яғни оқытудың тиімді жолдарын қарастыру. Оқытудың тиімді жолдары оқытудың әр түрлі әдістері арқылы анықталады.

Бүгінгі таңда оқу үрдісінде оқытудың қалыптасқан негізгі әдістерімен қатар оқытудың жаңа әдістері, яғни инновациялық әдістері де жиі қолданылады. Мысалы: қалыптасқан әдістер:

- сұрақ-жауап;
- суретті немесе көрнекілікті пайдалану;
- аударма
- сөйлем және сөзді толықтыру;
- мәтін бойынша әңгімелесу;
- тест сауалдарымен жұмыс;
- мақал- мәтелдер жарысы;
- өлең, тақпақтар жарысы т.б.

Жаңама жаңғыртып оқыту әдісіне мына әдістерді жатқызуға болады:

- пікірсайыс (дебат) әдісі;
- коммуникативтік әдісі;
- драматизация әдісі;
- іскерлік әдіс;
- видео (бейне) арқылы сабақ беру әдісі;
- жобалы сабақ өту әдісі;
- саралап оқыту әдісі т.б.

Оқу үрдісінде оқытудың озық технологиясын қолдану - бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Сондықтан да мұғалімдер үнемі ізденіс үстінде. Олар заман талабына сай оқушылардың білімін тереңдету үшін, тілге деген қызығушылығын арттыру үшін көп еңбек етуде, әр сабақта олар тест сауалдарымен жұмыс істейді [1].

Қазіргі таңда оқытудың жаңа технологиялары ағылшын тілі сабақтарында да кеңінен қолданылып келеді. Атап айтсақ: дамыта оқыту технологиясы, модульдік оқыту технологиясы, жобалап оқыту технологиясы, даралап оқыту технологиясы, деңгейлеп оқыту технологиясы, оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау технологиясы және т.б.

Жоғарыда айтылғандай әр технология мұғалімдердің шығармашылықпен жұмыс істеп, жаңалықтарды дер кезінде қабылдап, өңдеп, оны өз ісінде тиімді қолдана білуін айрықша талап етеді.

Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс - тәсілдермен ерекшеленеді. Әдіс-тәсілдерді мұғалімдердің ізденісі арқылы оқушы қабілетіне қабылдау деңгейіне қарай іріктеліп қолданады. Технологияларды күнделікті сабақ үрдісіне пайдалану үшін оқытушы оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогтік мақсат-мүддеге сай таңдап алуы қажет.

Ұстаз тұлғаның танымдық қабілеттерін дамытып, өздеріне деген сенімін арттырып, істеген іс-әрекеттерінен жағымды эмоциялар алатындай дәрежеге жеткізуі керек. К.Роджерстің пікірінше, мұғалім төмендегі қағидаларды басшылыққа алуы тиіс:

- Оқушыға сенім көрсету;
- Оқушыға мақсаты мен міндетін белгілеуге көмектесу;
- Оқушының шет тілін оқуға деген ішкі қызығушылығына мән беру;
- Оқушы қиындыққа кездескенде кеңес беретіндей тұлға болу;
- Оқушыға ұялмай өз пікірін айта алуға көмектесу.

Жаңашыл педагогтар оқушының жеке тұлғалық қасиетін барынша құрметтеп, оның шығармашылық қабілеттер мен бейімділіктерін, өздігімен ойлау қабілетін дамыта отырып, ағылшын тілін жетік меңгертуде.

Қазіргі таңда «Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлау» технологиясының стратегиялары сабақтарда кеңінен қолданыла бастады. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз - ақпаратты қабылдаудан басталып шешім қабылдаумен аяқталатын ойлаудың күрделі процесі. Мақсаты: барлық жастағы оқушыға кез келген мазмұнға сәйкес сыни тұрғыдан қарап, екі ұйғарым бір пікірдің біреуін таңдап сапалы шешім қабылдап отыру. СТО - оқушылардың мәтінмен жұмыс дағдыларын дамытуға ауызша және жазбаша тілдің барлық түрін қарым-қатынас дағдыларын меңгертуге бағытталған технология.

Мақсатқа жету оқушылар арқылы жүзеге асады. Оқушы басты тұлғаға айналады, ал мұғалім білімді беруші ғана емес, танымдық іс-әрекеттерді ұйымдастырушы, баланың қабілетін, көзін ашушы тұлға. Тілді үйретудегі негізгі мақсат - ағылшын тілінің әлемдік тіл екенін ескере отырып, оқушыларды осы тілде еркін ойлап-сөйлеуге үйрету; оқушылардың сөйлеу қабілетін жаңа технологияларды пайдалана отырып дамыту; оқушыларды өзге ұлттың мәдениетімен таныстыра отырып сөйлеу мәдениетін қалыптастыру. Оқушыларды сабақтағы белсенді іс-әрекеттерін ұйымдастыру, ойлау, шығармашылық, ізденіс қабілеттерін дамыту арқылы білім сапасын көтеруде жаңа технологияларды пайдаланудың мәні зор. Жаңа технологияны сабақта дұрыс қолдана білу керек. Санына емес сапасына назар аударған жөн.

Ағылшын тілі сабағында жаңа технологияны пайдалану арқылы оқушының құзыреттілігі дамиды. Құзыреттілік - оқу нәтижесінде өзгермелі жағдайда меңгерген білім, дағдыны тәжірибеде қолдана білу, проблеманы шепгу, дайындық сапасының құрылымдық сипатын анықтайтын жаңа сапа. Жаңа білім жүйесіндегі басты назар аударылатын мәселелердің бірі - әр оқушының құзыреттіліктер жиынтығы білім нәтижелері ретінде игеруіне бағдарланған. Тиімді қолданылған кез келген технология білім сапасын арттыратыны ақиқат.

Жоғарыда аталған технология стратегияларының бірнешеуіне тоқталайық:

Ағылшын тіліндегі жаңа сөздермен жұмыс: patient, hard-working, worthy, winning. «Сиқырлы таяқша» әдісі бойынша білімгерлер бір-бірден берілген сөздерді қатыстырып сөйлем құрайды.

Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша «Бес жолды өлең әдісін» қолданамыз:

Verb
Simple, compound
Denotes, shows, expresses

Verb denotes an action

Notional part of speech

«T-table» әдісі бойынша кестенің бір жағына сөздің синонимдерін, екінші жағына антонимдерін жазу керек.

Synonyms:

Diligent

Laborious

Zealous

Indefatigable

Active

Antonyms:

inactive

idle

indolent

slothful

remiss

«A picture gallery» әдісін сабақты бекіту мақсатында қолданамыз. Әрбір білімгер жаңа сабаққа қатысты есте қалған мәліметті қағазға жазып, қабырғаға іледі, барлығы оған саяхат жасайды.

T-table, a three - staged conversation, a five-lined poem әдістерінен соң, сабақтың қорытынды бөлімінде I know, I do not know, I want to know кестесімен жұмыс жасау оң нәтиже береді.

Ағылшын тілін оқытудың ұтымды әдістерін қолдану нақ бір ғана технологияны бастан-аяқ қолдану деп түсінген дұрыс емес. Әр технологияны немесе сол технологияның қандай-да бір элементтерін сабақтың кез-келген бір этапында тиімді қолдану, жандандыру нәтижеге жеткізеді деп ойлаймын.

Оқу процесін, оның білімділік жағын жетілдіру коммуникативтік принципін енгізу мәселелеріне байланысты. Оқу орыс тілінде жүргізілетін мемлекеттердегі қазақ тілі сабақтарында белгілі бір тақырыптардан кейін алған білімдерін бақылау негізінде лингводидактикалық тест тапсырмалары берілгені тиімді. Қазір тестік бақылаудың бірнеше түрі таратылып жүр. Ашық, тұйық (жабық) сәйкестікті табу, қосымшалық тест, жұмбақтық тест, т.б [2].

Жаңа технология жүйесінде проблемалық және іскерлік ойын арқылы оқытудың да маңызы аса зор. Оқушылар әр түрлі проблемаларды талдайды, оның шешу жолдарын іздестіреді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге қызығуын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді. Іскерлік ойын сабақтарын өткізу технологиясы 3 кезеңнен тұрады.

1-кезең. Дайындық (рөлдерді бөліп беру, оқушыларды топтарға бөлу, проблемаларын алдын-ала таныстыру, қажетті материалдарды жинау).

2-кезең. Ойын кезеңі (оқушылар жасаған хабарламаларды тыңдау, пікірталас жасау, қабылданатын шешімді талқылау және оны бақылау, талқыланған шешімді қабылдау).

3-кезең. Қорытындылау (проблемаларды шешудің тиімді жолдарын іздестіру).

Іскерлік ойындардың дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, (әлеуметтендірушілік) маңызы зор екенін ескерсек, ретіне қарай әр түрлі пәндерден дәстүрлі емес сабақ түрлерін көбірек өткізу қажет. Дәстүрлі емес сабақтардың психологиялық, педагогикалық ұйымдастыру және өткізу жолдарын жан-жақты зерттеп, колледж, жоғары оқу орындары оқушылармен өткізілетін сабақтар жүйесі жасалуы қажет.

Ал соңғы жылдары оқытудың модульдік технологиясы мен В.М. Монаховтың, Дьяченконың [3] оқытудың ұжымдық тәсілі, сондай-ақ, профессор Ж.Қараевтың оқытуды дербестендіру мен ізгілендіру ұстанымдарына негізделген жаңа педагогикалық компьютерлік технологиясы мектептерде қолданып отыр. Егер осы жұмыстарда қарастырылған оқытудың педагогикалық технологиясын оқу- тәрбие үрдісіне оқытудың жаңартылған жүйесінің жобасы ретінде енгізетін болсақ, онда білімді демократияландыруға және ізгілендіруге оқыту сапасын арттыруға; басқару сапасын жетілдіруге; оқушылардың дамуына бақылау жасауға; соған сәйкес бағалауға болатыны ғылыми негізде дәлелденіп отырғаны ақиқат. Мектептерде жүргізіліп жатқан қазіргі тәжірибелік – сынақ жұмыстардың басты міндеті жаңаша оқытудың педагогикалық технологиясын оқыту үрдісіне енгізу болып табылады

Л.В. Занковтың оқыту жүйесінде оқушы өзін емін- еркін сезінеді, оның әлеуметтік мүмкіндігі мен дербестігінің дамуына жағдай жасалады. Осы жүйеде оқушы мен мұғалімнің арасындағы жаңаша қарым-қатынастың іргетасы қаланады. Мұғалім түсіндіруші, оқытушы тұрғысында емес, оқушының оқу әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы ретінде көрінеді.

Д. Б. Элконин мен В.В. Давыдовтың [4] зерттеулері оқу әрекеті және оның субъектісін қалыптастыруға бағытталған. Оның құрылымы мынадай: оқу-танымдық мотивтер, оқу тапсырмалары, оқу амалдары, оқу операциялары.

Оқушылардың өзіндік іздену іс- әрекетінің әдістерін меңгеру талап етіледі. Өйткені бұл әдістердің күнделікті пайдаланып жүрген оқыту әдістерінен айырмашылығы бар. Яғни, жаңа жағдайдағы «оқыту әдістемесі» деп отырғанымыз: «оқушы- мұғалім» ұстанымының өзара тығыз байланыстығы. Демек, мұнда бірінші орында оқушы тұрады және оның өз бетімен білім алудағы белсенділігіне баса назар аударылады.

Жаңаша оқытудың негізгі түрлері: оқытудың дербес және топтық түрлері табылады. Бұл жерде алға қойылатын басты мақсат – оқушыға деген сенім, оның өз ісіне жауап беру мүмкіндігіне сүйеніп беделі мен қадір- қасиет сезімін дамыту. Ал оқытудың фронталды түрі, көбінесе бағыт беру, талқылау және түзету енгізуде ғана пайдаланылады.

Жаңа технологияның элементтерін ағылшын тілі сабағында қолдану – білімгерлердің тілді оңай әрі тез үйренулеріне кепіл болары даусыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оқытудың жаңа технологиялары.//Халық тәлімі арнайы басылым.№1 2002 , 3-7 бет.
2. Жанпейісова М. Модульдік оқыту технологиясы, А.,2005
3. Дьяченко В.К. Новая педагогической технологии.М : Педагогика .-1989.
4. Инновационное обучение : Стратегия и практика . / Под . ред. В.Я. Ляудие. – М. , 1994.

ДАУН СИНДРОМЫ БАР БАЛАЛАРДЫ ЖАН-ЖАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ОЙЫННЫҢ МАҢЫЗЫ (МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ)

Тілепова Г.А.

№17 «Шұғыла» МДҰ тәрбиешісі, Ақтөбе қ.

Ойын - мектепке дейінгі балалар әрекетінің негізгі түрі, сондықтан ол бала өмірінде тәрбиенің шешуші шарты болып табылады. Бала өзін қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды, адамдар арасындағы қарым- қатынасты баланың білуі, сезінуі ойын негізінде жүзеге асады. Баланың таным түсінігі, іс-әрекеті ойыннан бастау алады да - болашақ өмірінде жалғасын табады. Ойын үстінде бала жеке тұлға ретінде дамиды, адамдармен қарым-қатынасты, әрекетті өзі реттеп, ұжымдық ойлаудың алғашқы тәжірибесін алатындығы дәлелденген. Ғалымдар балалар ойыны стихиялы, бірақ ересек адамдардың қоғамдық және еңбек: әрекетінен туындағаны заңдылық деп есептейді.

Кеңестік педагог А.С.Макаренко "Баланың ойынға деген құмарлығы бар, сол құмарлықты қанағаттандыра білуіміз керек. Ойнау үшін тек қана уақытты бөліп қана қоймай, сонымен бірге баланың барлық өміріне ойынды бере және сіңіре білуіміз қажет. Оның барлық өмірі - ойыннан тұрады", -деген пікірін өз еңбектерінде атап өткен.

Балаларды ойынға қатыстыру қажет. Өскелең ұрпаққа қоғамдағы мәдениеттің сәтті берілуі, балаларға ересектер тарапынан ұсынылатын ойынның мазмұнына да байланыста болады. Қоғамдағы тәжірибені жемісті меңгеру үшін, әрекет ету үрдісінде тек қана баланың өзінің белсенділігі болуы қажет екендігін де ескере кеткен жөн. Егер де тәрбиеші алынған

тәжірибенің белсенділігін сипаттап ескермесе, онда ойынды үйретудің әдістемелік тәсілдері мен ойынды басқаруы өз деңгейінде практикалық мақсатына жете қоймайды.

Ойын кезінде жан-жақты тәрбиелеудің мақсаты әр жас кезеңде ойын әрекетінің психологиялық негізін құрастырған жағдайда ғана табысты іске асырылады. Бұл ойынның дамуы баланың психикасын үдемелі өзгертумен және ең алдымен бала тұлғасының барлық жағынан дамудың фундаменти болып табылатын оның интеллектуалдық ортасына байланысты. Ойында психикалық үрдістер: қабылдау, ойлау, ес, сөйлеу т.б. қалыптасады.

Баланың кез-келген әрекеті белгілі бір міндеттерді шешуге бағытталғанын педагог-тәрбиеші ұмытпауы тиіс. Негізгі міндеттер қайта өзгертуге мүмкіндік беретін шешімді және сонымен бірге алға қойған мақсатқа жетуді жеңілдету аралықтарын алады. Балалар шешетін тәжірибелік міндеттер оқудан өзгешеленіп тұрады. Ойын міндетінің мазмұны баланың тәжірибесімен, білімімен ерекшеленеді. Бала өз әрекетінен тәжірибе алады, көптеген нәрселерді тәрбиешілері мен ата-аналарынан үйренеді. Әр түрлі білімдер, әсерлер баланың рухани әлемін байытады, осының барлығы ойында көрініс береді. Ойын міндеттерін шешу заттық әрекеттің көмегімен ойын тәсілдерін шынайы танып, қорытудан көрінеді. Бала қуыршаққа кесемен су береді, сосын оны кубикпен алмастырады және содан кейін жай ғана қолын қуыршақтың аузына алып барады. Бұл баланың жоғары интеллектуалдық деңгейде ойын міндетін шешкенін көрсетеді. Іс жүзінде бұдан басқаша болуы да мүмкін, тәрбиеші жинақталған ойын әрекетіндегі баланың ойлауының мәнін түсінбей, барынша тәжірибелікке ұқсас ұжымдық әрекет етуді талап етуі мүмкін. Бірақ, бұл біріншіден, баланың күнделікті өмірде не болып жатқандығының барлығын ойынға енгізсек, онда оның ең негізгі ерекшелігі - қиялдауы жойылып кететінін ескергеніміз жөн.

Екіншіден, ойын жақсы таныс бейнеленгенімен, бірақ өмірлік жағдайда аз жинақталған болса, еріксіз дағдарысқа енеді. Сонымен бірге бала күнделікті өмірде нақты, анық білімдерді ғана емес, сондай-ақ түсініксіз, жорамалданған пікірлерді де алатындығы белгілі. Мысалы, бала теңізшінің кім екенін біледі, бірақ оның қандай іспен айналысатындығын білмеуі мүмкін. Өзінің түсінігін толықтыру үшін ойын үстінде сұрақтар қойып, соған жауаптар алу арқылы, айқын білімін толықтырып отырады.

Ойынның ұзақ болуын, эмоционалды қанықтығына жету үшін және ойын міндетін интеллектуалдық тұрғыдан шешуде, педагог баланың мақсатқа бағытталған тактикалық тәжірибесін байытуы, оны бірте-бірте шартты ойын жоспарына ауыстыруы, өз бетімен ойнайтын ойында мектеп жасына дейінгі балаларды шынайылықты шығармашылықпен бейнелеуін оятуды қамтамасыз ету қажет. Эмоция ойынды қызықтырады, өзара қарым-қатынас үшін қолайлы жағдай жасайды, әр баланың жан дүниесіне қажетті тонусын көтереді, бұл өз кезегінде балалардың біріккен құрбы-құрдастарымен әрекетінде және тәрбиелеу қызметінде қабілеттілік жағдайын қалыптастырады.

Ойын бір жағынан, баланың жақын даму зонасын дамытатындықтан, мектеп жасына дейінгілердің негізгі әрекеті болып табылады. Мұнда жаңа прогрессивті әрекеттің түрлері туады және өзінің мінез-құлқын еркінше басқаруын, ұжымдық, шығармашылық әрекет ету ептілігін қалыптастыруымен байланысты. Ал екінші жағынан, өнімді әрекеттің түрлері оның мазмұнымен қоректенеді және баланың үнемі өмірлік тәжірибесі молайып отырады.

Ойында баланың дамуы ең алдымен, оның мазмұнының әр түрлі бағыттылығына байланысты өтеді. Дене (қозғалмалы), эстетикалық (ән-күй), ақыл-ой (дидактикалық, сюжетті-рөлдік) тәрбиесіне тура бағытталған ойын түрлері бар. Барлық ойын түрлерін тікелей ересектердің қатысуымен және баланың белсенділігінің түрлі формасымен үлкен екі топқа бөлуге болады.

Бірінші топ - бұл ойынды өткізуде және дайындықта ересектердің жанама түрде қатысуы. Балалардың белсенділігі (ойын әрекеті мен шеберлігін белгілі бір деңгейде қалыптастыру жағдайында) инициативті, шығармашылық сипатқа ие, балалар өз беттерінше ойын мақсатын қоюға қабілетті, ойынды дамытуға және міндеттерін шешуде қажетті тәсілдерді табады. Өз бетінше ойнайтын ойындарда балалардың инициативасын көрсететіндей жағдайлар жасалады. Бұл топқа әсіресе, өзінің даму қызметімен құнды, әр

баланың жалпы психикалық дамуына үлкен мәнге ие танымдық және сюжеттік ойындарды енгізуге болады.

Екінші топ - бұл әртүрлі үйрететін ойындар, ересектер ойынның ережесін айтып немесе ойыншықтардың құрылымын түсіндіріп, белгілі бір нәтижеге жету үшін әрекет етудің белгіленген бағдарламасын жасайды. Бұл ойындарда тәрбиелеу мен оқытудың нақты міндеттері шешіледі: бұлар белгіленген бағдарламадағы тақырыптар мен ережелерді меңгеруге бағытталған. Оқыту ойындары мектеп жасына дейінгілерде адамгершілік-эстетикалық тәрбие беруде маңызды. Ойынды үйретуде балалардың белсенділігі негізінен репродуктивті сипатқа ие: олар берілген бағдарлама әрекетінде ойынның міндеттерін шешуде, тек қана оларды жаңадан өндіреді. Балалардың құрастыруы мен ептілігінің негізінде шығармашылық элементтері көп кездесетін өздік ойындарды ойлап шығарады.

Ойындағы жетістіктер баланың сабақтарда жүйелі білім алу мүмкіндігіне маңызды әсер етеді, құрбы-құрдастары мен ересектердің ортасында оның шынайы адамгершілік-эстетикалық бағытының әбден жетілуіне мүмкіндік туғызады.

Әртүрлі ойындарды баланың жас ерекшеліктеріне сай өз уақытында және дұрыс қолданғанда "мектепке дейінгі мекемелердегі берілген оқыту және тәрбиелеу бағдарламасын" өз деңгейінде шешуді қамтамасыз етеді.

Сонымен бірге, әртүрлі ғылыми мектептердегі педагог және психолог ғалымдардың еңбектеріндегі ойынның маңыздылығы туралы түсініктерін қарастыра келе, "мынадай жалпы ережені беріп отырмыз:

1. Ойын - әртүрлі жастағы балаларды өз еркінше дамыту әрекетінің түрі.
2. Ойын - бала әрекеттерінің ішіндегі ең еркін түрі, онда айнала қоршаған әлемді тани, сезіне білуі, жеке шығармашылығы үшін кеңістіктің ашылуы, өзін-өзі тануы және өзін-өзі көрсетуі белсенді түрде жүзеге асады.
3. Ойын - мектеп жасына дейінгі бала әрекетінің ең алғашқы баспалдағы, оның мінез-құлқының қалыптасуының бастапқы мектебі.
4. Ойын даму тәжірибесі болып табылады. Бала ойын кезінде дамиды, даму үшін ойнайды.
5. Ойын - балалар қарым-қатынасының негізгі ортасы; мұнда құрбы-құрдастарына, үлкендерге деген өзара қарым-қатынасы қалыптасады.

Балаларды ойынға қатыстыру қажет. Өскелең ұрпаққа қоғамдағы мәдениеттің сәтті берілуі, балаларға ересектер тарапынан ұсынылатын ойынның мазмұнына да байланыста болады. Қоғамдағы тәжірибені жемісті меңгеру үшін, әрекет ету үрдісінде тек қана баланың өзінің белсенділігі болуы қажет екендігін де ескере кеткен жөн. Егер де тәрбиеші алынған тәжірибенің белсенділігін сипаттап ескермесе, онда ойынды үйретудің әдістемелік тәсілдері мен ойынды басқаруы өз деңгейінде практикалық мақсатына жете қоймайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Нагибин Ф. Развивающие игры. М.: Просвещение, 1985.
2. Құлбаева С. Ойын әдісімен // Бастауыш мектеп. №3, 2004, 37-38 б.
3. Керімбаева Р. Ойын түрлері және оның ерекшеліктері // Бастауыш мектеп №3, 2008, 11-12 б.
4. Бондаренко А.К. Дидактические игры в детском саду. Издательство: Просвещение. год: 1991.
5. Название: Носики-курносики Серия: Воробышек. Развитие мышления и речи Издательство: Карапуз.
6. Кузнецова А.Е. - Лучшие развивающие игры для детей. Год издания: 2006.
7. Соколова Ю.А. Игры и задания на интеллектуальное развитие ребенка пяти-шести лет. Год: 2007.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ІЗДЕНІС ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Турғалиева Н.З.

№13 орта мектебі, қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қ.

Оқушыларды тәрбиелеу, дамытуға бағытталған мұғалімнің сыныптағы күнделікті жұмысы оқыту үдерісі мен оқушылардың оқу нәтижелеріне оң ықпал етеді. Мен әр сабағымда осы сөзді еске ала отырып, баланың білім алуына, өзін-өзі реттеуіне, оқуы үшін жауапты екенін сезінуге ықпал жасадым. Сындарлы оқытудың мақсаты-оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін сыныптан тыс жерде, кез-келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету. Оқушы білімін сыныптан тыс жерде қолдану үшін сыни ойлауға, тақырыптың мәнін өз бетімен меңгеруге және бағалай алуға дағды қалыптастыру керек. Оқушы мұндай жауапкершілікті сабақ беру барысында мұғалім қалыптастыратын ортада сезініп, қабылдайды. «Әрбір баланың жеке тұлғалық қасиеттерін ашу, оның мүмкіншілігін, өмірдегі мәнін көрсету арқылы білімге тереңірек ұмтылуына, сондай-ақ ізденісіне, бейімділігіне көмек беру, жағдай туғызу және оған өмір сүру үшін жаңа рухани күш беру - білім берудің түпкілікті мақсаты» екендігі айқындалған. Өзімнің күнделікті, сабақ өткізу тәжірибемде оқушылардың өз бетінше білім алу жолында сан түрлі әдістерді қолдану барысында көзімнің жеткені егер оқушы мұғалімнің оқы дегенін оқып, жаз деген жазып, сыз дегенін сызған болса, онда оқушымыз жанды объектіге айналады екен. Сондықтан оқушының білім деңгейін дамытуға әлеуметтік қолдау көрсетуде мұғалімнің рөлі ерекше. Сапалы оқыту оқушылардың, қоршаған орта жағдайы және оқыту, білім алу мүмкіндіктерінің бірлігі ретінде қарастырылады. Оқытудың сапасын екі тәсіл арқылы анықтауға болады. Бірінші, бағалау—мұғалім жұмысының тиімділігін, оқушылармен өзара байланысының сипатын, жиілігін анықтау мақсатында жүргізіледі. Екінші кәсіби міндеттерді жауапкершілікпен орындағаннан гөрі, күш-жігерді талап ететін сапалы әрі табысты оқытуға ерекше көңіл бөледі. Оқушылардың жай-күйін, әлеуметтік ортасының сипатын, мүмкіндіктерінің дәрежесі мен қолжетімділік деңгейін білу қажет.

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін шыңдау мақсатында өтілген 7-сыныпта шығармашылық сабақ «Абай-дана, Абай-дара қазақта» тақырыбындағы іс-тәжірибеммен бөліскім келеді.

Сабақтың мақсаты: Абайдың шығармашылығын талдата отырып білімдерін тереңдету, дарынды, талантты балалармен жұмыс істеу.

Еркін сөйлей білуге, ойын еркін жеткізуге дағдыландыру, сыни ойлау қабілеттерін дамыту арқылы шығармашылыққа баулу.

Оқушыларды имандылық пен адамгершілікке тәрбиелеу.

Сабақтың міндеті: Ынтымақтастық атмосферасын орнату, тақырыпқа сай жұмыс жасау және оқушылардың өзіндік пікірін қалыптастыру.

Сабақтың нәтижесі: Абайдың жан-жақты қырларын ақын, композитор, аудармашы, қара сөз шебері екенін біледі, постер қорғау арқылы сыни ойлауға үйренеді. Оқушылар бірлесе отырып жұмыс жасауды, кез-келген тапсырманы топпен отырып орындауға, қандай болмасын күрделі мәселені топ болып талқылауды үйренеді. Әр топ мүшелерінде өзіндік жеке тұлға, ой-пікірлері, идеялары, құндылығы қалыптасады.

Сабақта психологиялық жағымды ахуал қалыптастыру үшін жақсы тілектер айтудан бастадым. Жақсылықтар мен сәттіліктер тілеу арқылы ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырдым.

Кәмпиттердің түсіне қарай топқа бөлдім. Әр топқа өткен сабақтан бір сұрақтан дайындап, рефлексия жасалды, «Ата-анадан тәтті жоқ» тақырыбында эсселерін тыңдадым. Абайдың жиырма тоғызыншы қарасөзін оқу нәтижесінде оқушыларда жаңа ой туғанын байқадым. Ата-ана туралы көптеген мақалдар мен діни түсініктерінің бар екендігін байқадым. Қызығушылықты ояту кезеңін «Құрметті қонақ» деп атап, баланың ойлау және сұрақ қоя білуге үйрету үшін ойын ұйымдастырдым. Бір оқушыны ортаға шығарып,

арқасына сабаққа қатысты «Семей» деген сөзді жаздым. Басқа оқушыларға сөзді ішінен оқыттым. Бала арқасындағы сөзді сұрақ қоя отырып табу керек. Бұл жерде баланың ойлау қабілеті дамиды. Мысалы: Деректі зат па ,әлде дерексіз бе? Сусын ба тамақ па? Әдебиетке қатысты ма, математикаға ма? Өткен сабаққа қатысты ма ? Жыл ма , қала ма, өлең бе? деген сұрақтар қойып, сөзді табу керек. Бала сұрақ қою арқылы ойлана біледі.

Мағынаны тану бөлімінде «Абай-дана, Абай-дара қазақта» тақырыбында эссе, өлең шығару немесе сурет салуды тапсырдым. Бұл баланың қабілетіне қарай жасалатын тапсырма болды. Абай туралы жинаған білімдерін жүйелі түрде дәптерлеріне түсірді. Шығарма жазу арқылы сыни ойлауға дағдыланды. Жұптық бағалау жасап, бір-бірінің шығармасына пікірлер айтты. Осы сәтте дарынды талантты балалар өзінің ерекшеліктерін байқатты. «Абайыммен мақтанамын» тақырыбында өлең шығарса, тағы бірі кылқалам шебері екенін көрсетіп, Абайдың портретін салды. Үйге зерттеуге «Абай және Шығыс әдебиеті» тақырыбында зерттеу жасауды тапсырдым. Л.А.Венгердің, Г.В.Бурменскаяның «Дарынды балалар» еңбегінде «Егер оқушы кез келген еңбегінде, шығармашылық жұмысында жоғары көрсеткішке жетіп, өз құрбыларынан ерекшеленсе, ондай оқушы дарынды болатынын айтады». Дарынды балалардан байқағаным оқуды ұзақ есте сақтап қалады, жан дүниесі терең болады, жаңалыққа құмар, жоғары дәрежеде әділдік сезімі бар болатыны. Фриман 1998ж зерттеген үздік оқушыларды анықтайтын өлшемдерін ескере отырып, дарынды, талантты балалармен жұмыс жүргізіп отыру керек. Ол өлшемдер мыналар:

Есте сақтау қабілеті өте жоғары, ақпаратты біліп қана қоймай, оны пайдалана алады. Өз оқуын реттей алады.

Ойлау қабілеті жоғары, оқуда және проблемаларды шешуде балама шешімдерді көріп, қабылдай алады.

Қызығушылығын арттыру үшін күрделі ойын мен тапсырмаларға ұмтылады[2].

«Фишбоун» стратегиясын пайдаланып, балық қаңқасының бір жағына топтар бір-біріне сұрақтар жазса, екінші жағына жауап жазды.

«Есте сақтаймын» кезеңінде баланың есте сақтау қабілетін дамыту үшін және көзбен көру арқылы сыни ойлай отырып Абай тақырыбына қатысты суреттерді теріп алып және ретін ауыстырмай жазуды тапсырдым. Суретке қарап сұрақтар қойды. Талантты оқушыларым өзінің есте сақтау қабілетінің жоғары екенін дәлелдеді. Бұл сабақтағы сергіту сәтінде баланың ойлау қабілетін дамыту үшін жасадым. «Соқпақ жол» деп атап бір оқушыны сыртқа шығарып жіберіп, қалған оқушыларға бір әуенге билеуді тапсырдым. Ішінен бір оқушы би түрлерін, қимылын ауыстырып отырады, қалғаны сол қимылды қайталайды. Сырттан келген оқушы бидің кімнен басталып жатқанын ойлана отырып табады. Баланың сыни ойлау қабілеті артады.

«Өткенге зер салайық» кезеңінде төрт топқа төрт түрлі тапсырмалар бердім. I топ: Абай өскен орта. II топ: Ақын шығармалары. III топ: Абайдың ән әлемі. IV топ: Ақын жайлы естеліктер. Бұл тапсырма кезеңінде оқушылар бір топ қағазға, келесі топ компьютерде слайд жасады, тірек –сызба жасап ойларын қиялымен ұштады. Бұл жерде диалогтің Мерсер зерттеген зерттеушілік әңгіме түрі жүзеге асты. Зерттеушілік әңгіме барысында оқушылар өз сыныптастарымен шағын топтарда жұмыс істейді. Оларда ортақ проблема болады, бұл мәселе бойынша бірлескен түсінік қалыптастырады, идеялармен пікір алмасып, бір-бірінің идеяларын талқылайды, баға береді, ұжымдық білім мен түсінік қалыптастырады. Бірлесе отырып бір мәселені шешті[2].

Келесі кезеңде «Еркін жазу стратегиясы» бойынша «Мен ойлаймын» деп атап төрт топқа Абайдың табиғат лирикаларына байланысты жазған өлеңдерін талдап, идеясын ашуды тапсырдым. Балалар өлеңді талдау арқылы жыл мезгілдерінің өзіндік ерекшелігін айтты, ойын еркін, жүйелі айтуға дағдыланды. Өздеріне ұнайтын жыл мезгілдерін және оның себептерін де айтты.Әдебиет теориясын меңгерту үшін өлеңге лирикалық талдау жасаттым. Жыл мезгілдеріне байланысты үй тапсырмасын «Сурет сыры» деп аталатын сыни ойлауға арналған сурет салып келуді тапсырма етіп бердім [3] .

Қорытынды бөлімде сабаққа рефлексия жасалды. Бес саусағының сызбасын салып ішіне бүгінгі сабақтан не түсіндің, нені түсінбедің, алдағы уақытта нені үйренгің келеді? деген сұрақтарға жауаптарын жазды.

Заман талабына сай мұғалімнің шығармашылық еңбегі ең алдымен, сабақтың жаңалығына байланысты. Қызықты, сапалы, тиімді, нәтижелі жүргізілген, әрбір сабақ – ұстаз еңбегінің нәтижесі. Өз іс-тәжірибемде уақыт талабына сай АКТ-ны пайдаланып өтемін. Соның ішінде интерактивті тақта, видеоролик, электронды оқулықтармен жұмыс жасау арқылы оқушылардың мүмкіндіктерін аша түсуге бағытталған жұмыстарды жасап отырдым. Интерактивті тақтада өткен сабақта, оқушылардың белсенділігі артып, өз бетінше жұмыс істеуге қабілеті, монологты, диалогті сөйлеу іскерліктері артты. Оқушыларға сабақты жай сөзбен түсіндіргеннен гөрі интерактивті тақтамен жұмыс жасағанда естерінде жақсы сақталып, сабаққа қызығады. АКТ-ны қолдана отырып, оқушылар компьютерде слайд жасады және ғаламтордан Абай жайлы естеліктер тауып жазды.

Танымдық даму - баланың оқу және проблемаларды шешу қабілеті. Сондай-ақ зейін, сөз сөйлеу дағдылары, ойлау негіздеу және шығармашылық зияткерлік сияқты қабілеттерді дамытуға және тұрақтандыруға қатысты. Баланың таным қабілетінің дамуына ықпал ете отырып, Фишбоун, Венн диаграммасы, еркін жазу стратегиясын, ратация әдістерін пайдаландым. Альберт Бандураның мына анықтамасын есімде сақтап жүрдім. «Егер адамдар не істеу керек екендігін білу үшін тек өзінің іс - қимылдарының әсеріне ғана сүйенсе ,оқу ерекше жалықтыратын ,тіпті қауіпті болар еді. Көбінесе адамның мінез –құлқы бақылау, моделдер құру арқылы зерделенеді, басқаларды бақылай отырып, жаңа мінез -құлық қалай қалыптасатынын түсінуге болады және бұл ақпарат іс-әрекет жасауға басшылық етеді». Баланың ойлау қабілеті мен таным қабілетін, мінез-құлқын бақылай отырып, жас ерекшелігіне сай тапсырмалар беремін.

Сабағымда оқушымен бірге дұрыс диалог құру нәтижесінде бағыттаушы, ұйымдастырушы, жетекші бола білдім. Осы тұрғыда мұғалім мен оқушы көшбасшылығы – мұғалім жеті модульді тиімді пайдаланса, нәтижеге қол жеткізеді. Ал оқушыларда топта айрықша белсенділік танытқан оқушы–көшбасшы, ол әдетте басқа оқушыға көмектесіп, соған жауап бергізуге тырысады, өйткені ол өзін емес, сыныптастарын, топты алға сүйрейді. Мұғалімнің көшбасшылығының нәтижесінде, сабақ өз мақсатына жетеді. Бағалау – оқушының қолынан не келетінін (білім, білік, дағды, машық, құзырлылық) айқындау[1]. Бұл сабағымда жұптық бағалау, топ басшысының бағалауы және өзін-өзі бағалауды пайдаландым. Өзін-өзі бағалауға мынадай бағалау өлшемдері бар парақша тараттым:

Үй тапсырмасын орындадым
Топтық жұмыста ой қостым
Мен басқаларға көмектестім
Топтық жұмыста белсенді болдым
Оқулықпен жұмыс жасадым

Топтық жұмыста жауап бердім. Ең жоғары балл 5, орташа балл 4, төменгі балл 3 деп ескерттім. Бала өзін-өзі әділ бағалауға үйренді. Топ басшысының бағалауына сабақтың кезеңдерін жазып, топ мүшелерін бағалауды тапсырдым.

«Құрметті қонақ», «Фишбоун», «Есте сақтаймын», «Өткенге зер салайық», «Мен ойлаймын» жоғары балл 3, орта балл 2 , төменгі балл 1 деп ескерттім. Бала өзін - өзі және бір-бірін бағалады. Топ басшысы мен өзін - өзі бағалауды ескере отырып жиынтық бағалау жасадым.

Топ басшысының бағалау парақшасы

критерий	Үй тапсырмасы	Мәнерлеп оқуы	Сабақтағы белсенділігі	Өз ойын еркін жеткізуі	Топтағы белсенділігі

Бүгінгі күні білімді дайын қалпында қабылдамай, оны өздігімен құрастырудың тұлғаны дамытатындығы, өздігімен құрастырылған білімнің есте ұзақ мерзім сақталатыны дәлелденіп отыр. Қайталау мен жаттауға негізделген білім тек есте сақтау дәрежесінде болса,

құрастырылған білім оқушыдан түсіну, қолдану, талдау, ақпарат негізінде жаңа мазмұнын құрастыру және бағалау секілді белсенді әрекеттерді талап етеді. Қайталау емес, өздігімен білім құрастыру қажет бұл күнде.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. А.Әлімов «Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері» 2013ж 168 бет
2. «Мұғалімдерге арналған нұсқаулық» 2012ж 3-деңгей 40,73,77 бет
3. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы 2010ж № 4 53-бет

НОВЫЕ ПОДХОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

Утянова Р.Н.

учитель начальных классов, ОСШГ №2, г. Актобе

Динамичность происходящих в современном мире перемен обусловила необходимость пересмысления основополагающихся принципов функционирования мировых систем образования. Отличием современных процессов преподавания и обучения является их приоритетность в формировании готовности учащихся к практическому использованию имеющихся знаний. Перед школой и учителями встает новая задача: создать условия для успешного саморазвития ученика. Традиционное преподавание, при котором учитель играл ведущую роль на уроке, себя уже изживает. На данное время учитель и ученик должны стать сотрудниками. Характер деятельности учителя - роль организатора, консультанта, помощника, наставника. Характер и стиль взаимодействия - диалогический, открытый, демократичный, рефлексивный. Учитель – создает условия, чтобы дети учились сами. Необходимо было внести изменение в процесс преподавания с применением данных 7 модулей. После прохождения курсов повышения квалификации, на которых были рассмотрены и изучены 7 модулей, применив данные модули на практике, наш взгляд на педагогическую деятельность постепенно изменился. Применяя новые подходы в преподавании и обучении, ученикам предоставляется возможность более свободно и активно вести себя на уроках, раскрываться. Такой вид проведения уроков ученикам нравится.

Реализацию модуля «Новые подходы в преподавании» можно определить также при вовлечении детей к работе путем проведения тренингов т.е перед каждым уроком проводятся психологические упражнения такие как « Ритуалы приветствия», «Ласковые руки – нежный взгляд – приятная улыбка», « Пожелание друг другу», упражнение позволяет учащимся благоприятно настроиться на урок и быть доброжелательнее друг к другу. Критическое мышление – дисциплинарный подход к осмыслению, оценке, анализу и синтезу информации, полученной в результате наблюдения, опыта, размышления или рассуждения, что может в дальнейшем послужить основанием к действию (Руководство стр 154). После применения таких приемов как кластер, постер, круги Вена, чтение с пометкой, ассоциации, шесть шляп мышления, эссе, синквейн. Учащиеся учатся выражать свои мысли устно и письменно, вырабатывать умение сотрудничать в группе, способность выстраивать конструктивные взаимоотношения с другими людьми. Использование технологии развития критического мышления на уроках помогает учителю развить в детях самостоятельность, ответственность, умение адаптироваться к сложившейся ситуации, монологическую и диалогическую речь учащихся, умение работать со справочной литературой. Самое главное – самостоятельно добывать знания, самореализовываться и социализироваться в современном мире. При проверке знаний учащихся возникла проблема оценивания

учащихся, если в традиционной форме обучения мы сами оценивали учеников и ученики не имели возможности оспаривания оценки, то в новых подходах ученики могут сами оценивать свои знания, а также анализировать свои допущенные ошибки. На занятиях учащимся предлагается проводить самооценку и взаимооценку, на первых уроках оценивание, осуществляется не объективно, то есть ученики завышают или занижают оценки друг другу. Для того - чтобы решить данную проблему, проанализировав проведенные уроки, мною и учениками были разработаны критерии для оценивания. Журнал оценивания состоял из четырех граф: самооценивание, оценка в группе, оценка учителя, итоговая оценка, также раздавались оценочные карты, где учащиеся выставляли оценки себе и своему однокласснику, оценивание цветик – семицветик с помощью стикеров, сигнал рукой. Необходимость использования формирующего оценивания, наблюдая и анализируя за детьми, более четко и продуманно планируешь уроки. Проведя обратную связь, узнали, что ученикам очень нравится оценивать друг друга – то, есть выступать в роли учителя. Чувствуется настоящий интерес детей. Сегодня самым актуальным видом проведения урока является занятие, где используется ИКТ. ИКТ применяется на уроках в виде демонстрации слайдов, видеофильмов, работа с электронными учебниками. Интерактивная доска оказывает неоценимую помощь для пробуждения интереса к изучению нового материала, плюс к этому облегчает работу учителя. Результатами использования интерактивных форм работы стало формирование и развитие у учащихся коммуникативных навыков и умений, умений жить в диалоговой среде; развития аналитических способностей учащихся, ответственного отношения к собственным поступкам, умений делать обоснованные выводы; умений решить проблемы и разрешить конфликты; умений принимать решение и нести ответственность за них, способности прогнозировать. При обучении талантливых и одаренных детей согласно Руководству учителя (с.190) должны рассматривать себя в качестве «талантливых наблюдателей», постоянно выявляя способных и талантливых. На серии уроков предложила слабым учащимся выполнить задания по образцу, а более сильным проявить свой творческий потенциал при написании эссе. В отношении талантливых и одаренных детей эта задача сложная и требует обсуждения и тщательного продумывания. Дети могут достигать более высоких уровней, чем от них ожидают в одном или более предметах. При этом они могут быть одаренными в одной сфере, а испытывать затруднения в другой. Эти таланты и способности могут выявляться учителями, родителями и другими членами группы или самими детьми. Все упражнения на уроках используются с учётом возрастных особенностей. Эти особенности раскрывает модуль «Преподавание и обучение в соответствии с возрастными особенностями учеников». А для этого необходимо развивать такие навыки как внимание, память, речь, мышление, рассуждение. Для определения степени формирования этих потребностей в обучении и роста развития проводились анкетирования, рефлексии, тренинги. Учебный материал подбирался в соответствии с уровнем понимания учащегося. «Управление и лидерство в обучении» проявляется на уроках при работе в группах, в парной работе. Коллектив в классе уже сформировался, и лидеры активно принимали свои позиции на уроках. Лидерам доверяется на уроке заполнять оценочный лист. Лидерство, как и обучение, является основной человеческой способностью, побуждающей к постоянному развитию.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Руководство для учителя – 2 уровень
2. Руководство для учителя – 3 уровень
3. Гуслова М.Н. – Инновационные педагогические технологии: учебное пособие.
4. Давыдов В.В. – Теория развивающего характера
5. Загашев И.О., Заир – Бек С.И. – Критическое мышление: технология развития.

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯ САБАҒЫНДА ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Ыбрашева Қ.Р.

№45 орта білім беру мектебі, Ақтөбе қ.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8 бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттың құндылықтарын, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқыту және тәрбие берудегі жаңа технологиясын енгізу» делінген. Білім беруді дамытуда өскелең ұрпақтың мақсатты ісіне жету жолындағы талаптануы мен талпынысы болашақ мамандығының кәсіби маңызды қасиеттерін жетілдіруге бағытталуы тиіс. Сондықтан өмірге жан-жақты дайындалған, еңбексүйгіш, ынталы, шығармашылықпен ойлайтын, рухани – интеллектуалдық тұрғысынан бай азамат тәрбиелеу, білім беру – тәрбиелеудің басты мақсаты. Бүгінгі білім мен тәрбие технологиясында «жеке тұлға» тәрбиелейтін мұғалімнің де өзіндік жеке тұлға ретінде шығармашылығының орны ерекше. «Жеке тұлға» – бұл адамның психикалық, рухани мәні, ол әртүрлі жинақталған қасиеттер жүйесіне тән:

адамның әлеуметтік маңызды қасиеттерінің жиынтығы;
өзіне және өзімен – өзінің, дүниеге және дүниемен қатынастарының жүйесі;
айналадағы қоршаған әлемді және өзін – өзі жете түсінуі;
қажеттілік жүйесі;
шығармашылық мүмкіндігі мен қабілеттерінің жүйесі.

Жаңа педагогикалық технологиялардың, ғылыми – теориялық мазмұны оқушылардың білімдерін жетілдіріп қана қоймайды, ол кәсіби бағыттылықты қалыптастырудың жетекші құралы болып табылады, өйткені: ол оқу – тәрбие үрдісінің тиімділігін арттырып, білікті, шығармашыл, белсенді оқытушыларды жетілдіруге септігін тигізеді.

Білікті, шығармашыл ұстаз, шәкірттердің белсенділігін арттыра да біледі. Шәкірт білімділігі, белсенділігі мақсатты бағытталған педагогикалық технологиялардың себебінен деп толық айтуға болады. Білім берудің негізгі мақсаттарын жүзеге асыруға бағытталған педагогикалық инновация қажеттілігі мына себептерге байланысты өте қажет – ақ:

1. Сапа менеджменті жүйесі терең, тиянақты білім беруді талап етуіне орай озық технологияларды пайдалану;

2. Қазіргі заманғы педагогикалық қызметті ұйымдастыру-инновациялық үрдістерге себеп болады және сапалы жаңа білімді қалыптастыруға ықпал жасайды;

3. Инновациялық қызмет педагогтың кәсіби өсуін, тұрақты өзін – өзі жетілдіруін, озық тәжірибелерді зерделеп игеруін қамтамасыз етіп, шығармашылық жауапкершілік сезімін арттырады.

4. Инновациялық білім – педагогикалық әлемде жаңа құндылықтарды қалыптастырып, қарым – қатынастың жаңа жетілдірілген мәдениетін игертеді;

5. Инновациялық үрдістер – педагогикалық сапалылық пен белсенділікті қалыптастырып, кәсіби шеберлігін шығармашылықпен үйлестіру арқылы талаптар деңгейінде еңбек етуге жеткізеді.

А.М.Саранов «Инновациялық білім беру жүйесін дамытудың теориялық негіздері» атты еңбегінде атап көрсеткендей, «Инновациялық процесс – жаңаны пайдалану идеяларынан туындайды».

Инновациялық оқыту – білім берудің ерекше түрі. Ол «Жаңа жағдайларда даму қабілеттілігін бірлесе шешуді ойластырады. «Қалай нәтижелі оқыту керек?»- деп атап көрсетеді М.Чаманов.

Соңғы жылдары Қазақстан білім беру жүйелерінде П.Эдниевтің бірліктерді ірілендіру технологиясы, Д.Эльконин мен В.Давыдовтың дамыта оқыту технологиясы, Ш.Аманашвилидің ізгілікті тұлғалық технологиясы, В.Шаталовтың оқу материалдарының белгі және сызба үлгілері негізінде қарқынды оқыту технологиясы, М.Чамановтың проблемалық оқыту технологиясы, М.Жанпейісованың модульді оқыту технологиясы, В.Монаховтың, Қазақстанда Ж.Қараевтың т.б. технологияларын ұстаз қауымы шеберлікпен пайдаланып жүр деп айтуға болады. Әрқайсысының өзіндік ерекшелігі бар. Мысалы, модульдік әдіс оқушылардың теориялық білімді аз уақытта меңгеріп, шығармашылық жұмыстарға баулуға мүмкіндік береді.

Бірлескен ұжымдық іс –әрекетке негізделген бұл технология тиімді пайдаланылған жағдайда ғана нәтижелі болмақ. Ол нәтижелер:

- оқушының өздігінен оқып, түйінді мәселелерді іріктеп, алуы;
- өзіне деген сенімділігінің қалыптасуы;
- оқуға деген қызығуының артуы;
- іскерлік дағдысының қалыптасуы;
- мақсатқа өз бетімен ұмтылуы;
- ойлау белсенділігі, тапқырлығы, шешім қабылдау әрекетінің дамуы.
- шығармашылықпен айналысуына талпынысы;
- ойлау белсенділігі, тапқырлығы, шешім қабылдау әрекетінің дамуы;
- өзіндік пікір айтуы. т.б

Психология ғылымының өзіне тән оның әрбір жеке саласының өзіндік ерекше ғылыми зерттеу әдістері бар. Әйтсе де психология да өзге ғылымдар сияқты жалпы барлық ғылымдар қолданатын әдістерді, оның ішінде көптеген ғылымдарға ортақ негізгі әдістерді бақылау, эксперимент жүргізе отырып, тәуелсіз айнымалылардың бір немесе бірнеше тәуелді айнымалы мен бақылаушы айнымалыға ықпалын айқындау, аралық өзгерістің негізін ашу, әңгімелесу, оқушылардың іс-әрекеттерінің нәтижесін талдау, өмірбаянымен танысу, анкета, интервью, тесттер, модельдеу, тренинг, ойын, т.б. пайдаланады.

Дәстүрлі емес технологиялық сабақтар:

- пәнаралық байланыс негізінде біріктірілген сабақтар;
- жарыс және ойын түрінде өтетін сабақтар: байқау, жарыс, рольдік және іскерлік ойындар, сөзжұмбақ.

белгілі қоғамдық жұмыс түрлеріне, әдістеріне негізделген сабақтар: зерттеу, басылымдарды талдау, интервью т.б.

көпшілікпен қарым – қатынас түрін қайталау сабақтары: ақпарат – конференция, аукцион, бенефис.

Интерактивті тақта арқылы өтетін сабақта «Ой қозғау», «Инсерт», «Автор орындығы» т.б. сияқты стратегиялық технологиялар қолданылады. Оқушыларға сабақ түсіндіру барысында бірнеше стратегияларды қолдану арқылы танымын кеңейтіп, жан – жақты іздене білуін қалыптастыру, зеректігін дамыту мақсаты орындалады. 3 топқа бөлінген оқушыларға өткен сабақтардан қайталау мақсатында мына сызбалар бағытында «Автор орындығы» стратегиясы бойынша шығып, өз зерттеулерін ортаға салады. Зерттеушілердің сөз байлығы, тіл шеберлігі, сондай – ақ тақырыптың айқындығы, нақтылығы ескеріледі.

1. «Инсерт» стратегиясы.

Оқушылар дәптерлеріне қайталанған мәселелер бойынша тұжырымдап, таблицаны толтырады.

Білемін

Білгім келді

Үйрендім

Белгіленген аз уақыт ішінде оқушы бұрын білетін мағлұматтарын қайталай еске алып, түйіндеп таблицаға түсіреді.

2.Тірек сызба арқылы түсіндіру оқушының көзбен көру арқылы есте сақтау қабілетін дамытады

Жалпы оқу материалына байланысты немесе тақырыптан тыс, тәрбиелік іс-шараларда да дебат сайысы оқушылардың аса зор қызығушылығын тудырып, белсенділігін дамытып қана қоймайды, сонымен бірге дәлдікке, нақтылыққа, ізденімпаздыққа, шыншылдыққа тәрбиелеуде маңызы орасан зор. Оқушылар нақты бір тақырыпқа дәлелдер жинап, білімін кеңейтеді, қоршаған ортаға сын көзбен қарауға үйретеді, өзіне деген сенімділігі артады, өзара пікір таласу арқылы оқушылар қазіргі кездегі демократиялық ұстанымдарды игереді.

Жаңа педагогикалық технологиялардың ғылыми – теориялық мазмұны оқушылардың білімдерін жетілдіріп қана қоймайды, ол кәсіби бағытты нақты қалыптастырудың жетекші құралы болып табылады, өйткені ол оқу – тәрбие үрдісінің тиімділігін арттырып, білікті шығармашыл, белсенді оқушыларды да тәрбиелеуге септігін тигізеді.

Болашақ психолог және психология пәні оқытушыларының даярлығын қалыптастыру проблемасы кәсіби даярлаудың құрамды бөлігі ретінде көптеген зерттеулерге негіз болды. В.Б. Успенский, А.П.Чернявская «психологиялық-педагогикалық қызметке кіріспе» атты оқу құралында психолог, педагог қызметінің ерекшелігі айқындалып, оларға қойылатын талап, даярлау жолы, кәсіби дамуы сипатталады. Білімді саналы меңгеретін, шығармашылықпен тиянақты білім алуға тырысатын, теориялық білімін тәжірибеде қолдана алатын жоғары біліктенген мамандарды даярлауға бағытталған «Даярлық» ұғымы «Психологиялық жағдай», «жеке тұлғаның күрделі құрылымы, қасиеті», «кәсіби мәдениет компоненті» т.б зерттеулерде анықталды. Осы мәселенің шешілуінде жоғарғы білім беру процесінің, оның ішінде психологиялық білім беру жүйесінің алатын орны ерекше. Жоғарғы оқу орнында дәріс, семинар, практикалық сабақ, лабораториялық жұмыс, т.б оқытудың ұйымдастыру формалары, түрлері мен әдістерін, білім мазмұнын жетілдіруге, білім, білік, дағдыларды игертуге, талдау, жинақтау, логикалық ойлау қабілеттерін дамытуға айрықша көңіл бөлінеді. Психологияны оқыту әдістемесі арнаулы, жоғары мектепте оқытылатын негізгі пәндердің бірі бола тұра психологиялық қатынастар күні бүгінге дейін толық қарастырылмаған. Жоғары мектеп жүйесіндегі психологияны оқыту мәселесінің ғылыми және ғылыми-әдістемелік жүйесін жасаудың маңыздылығы мен көкейтестілігіне қарамастан, психологиялық ғылымдарды оқыту әдістемесі пәнін оқытудағы инновациялық технологиялардың қолданылуында әлі де шешімін таппаған мәселелер көп. Психологияны оқыту әдістемесін барлық психологиялық пәндердің жалғасы ретінде қарауға болады, оның атқаратын қызметі күрделі. Дәстүрлі оқу түрлерінің барлығын пайдаланатын психологияны студенттерге жеткізуді жақсартуға бағытталған зерттеулер инновациялық технологияларды қолдану қажеттілігін көрсетеді. Компьютерді, ақпараттық оқыту технологиясы мен педагогикалық технологияларды адам іс-әрекетінің әр алуан саласында, әсіресе психологияны оқытуда пайдалану психолог, болашақ психолог, педагогтың кәсіби ойлауы мен оқытушы еңбегінде қажет болатын іскерлік, дағдысын қалыптастырып, жеке тұлғаның психологиялық даярлығын арттыруға ықпал етіп, оқыту тиімділігін арттырады сөзсіз. Психология пәні оқытушыларының әдістемеден алатын білімдері инновациялық технологиялар мен түрлі әдіс-тәсілдерді меңгеруіне байланысты. «Инновациялық оқыту технологиясы»- мүлде жаңа ұстанымды оқытуды өзгеше ұйымдастыруға негізделеді. Оқытуды технологиялық негізде ұйымдастырудың бір ерекшелігі-студенттің оқу-танымдық әрекетінің еркіндігінің шексіздігінде, өзін танытуға, даярлануға, шығармашылық еңбекке бейімделу мүмкіндігінің молдығында. Оқытудың жаңа технологияларының психологиялық білім беру сапасын жақсартумен қатар, тәрбиелік құндылығы да ерекше. Ғалымдардың пікірінше инновациялық технологиялар жеке тұлғаның ой-пікірін дамытып, сөйлеу шеберлігін арттырып, өзіндік сана-сезімін туғызып рухани қалыптасуына көмектеседі. Маманның кәсіби біліктігі мен білімін жүйелі түрде инновациялық технологиялар арқылы қалыптастыруға болатындығы көрінеді.

Педагогикалық инновация терминін зерттеуші ғалымдар әр қырынан ашып көрсетеді. «Инновация»- латынның «novus» жаңалық, «in»-енгізу деген сөзінен шыққан, «жаңару, жаңалық енгізу, өзгерту» деген мағнаны білдіреді.

Энциклопедиялық сөздікте инновация ұғымы «жаңаша білім беру».

«Жаңару»-белгілі бір адам үшін әділ түрде жаңа ма, әлде ескі ме оған байланысты емес, ашылған уақытынан соң, алғаш қолданған уақытымен анықталатын жаңа идея».

Н.Нұрмағамбетов:«Инновация» білім мазмұнында, әдістемеде, технологияда, оқу тәрбие жұмыстарының түрлерінде, тәсілдерінде, оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастыруда, мектеп жүйесін басқаруда көрініс табады»-дейді.

Автор инновацияны қайта жаңарту кеңістігін бірнеше түрге жіктейді.

↓	↓	↓
Жеке түрі, дара өз алдына дербес	Модульдік түрі	Жүйелі түрі

Ғылыми әдебиеттерде инновацияны үш түрге бөледі

↙	↓	↘
Модификациялық Қолда барды дамыту, түрін өзгерту В.Б.Шаталовтың әдістемелік жүйесі (Тірек конспект, ұғым, сызба...)	Комбинаторлық Бұрын пайдаланылмаған, белгілі әдістеме элементтерін жаңаша құрастыру	Радикалдық Білімге мемлекеттік стандарттарды енгізу жатады.

Инновациялық үрдісте технологияның даму кезеңдері

↓	↓	↓	↓
Жалтақтап күдіктену	Данғазашылд ық	Тұрақтану	Ынтымақтаст ық қалыптасу

Соңғы екі кезең –инновациялық үрдіс шығармашылық пен сезінген, түсінген кезеңдер ретінде қарастырылады. Инновациялық үрдісті басқару мақсаты: оқытушының инновацияға қатынасын, пікірлерін айқындау. Жаңа пікірлерді жинақтау, құрастыру. Инновациялық білім проблемасына арналған көптеген еңбектер жарық көрді. Технология ұғымына берілген анықтамалар да әртүрлі, түсіндірмелі сөздікте: «Технология-өнерде, іс-әрекетте қолданылатын тәсілдердің жиынтығы», деген анықтама берілсе, В.М.Шепель: «Өнер, шеберлік, біліктілік, іскерлік, жағдайды өзгерту, өндеу әдістерінің жиынтығы»,- дейді.

М.В.Клариннің пікірінше: «Педагогикалық мақсатқа жету үшін қолданылатын методологиялық құралдар мен инструменттердің, барлық жеке тұлғалық қатынастардың жүйелік жиынтығы, әрі өз міндетін, қызметін атқаруындағы реттілік пен жинақылықтың, тәртіптің сақталуы». Кез келген білім бағдарламасының табысты орындалуы оқытушыға тікелей байланысты. Оның кәсіби шеберлігі нысаналы бағдарламаны да, оқу жоспарын да биік деңгейде жүзеге асыруға ықпал ете алады, ал кәсіби дәрменсіздігі істі құлдыратады» делінген Қазақстан Республикасы жоғары білім беру жүйесі дамуының Мемлекеттік тұжырымдамасында. Психологтың кәсіби даярлығы психология теориясын меңгеруі мен оны жүзеге асыру әдістемесін, тәжірибесін игеру деңгейіне тәуелді келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР білім беруді дамытудың 2005-2010 ж арналған мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазіргі педагогикалық технологиялар: оқу – әдістемелік құрал Алматы. 2008.
3. С.И.Тессен Основы педагогики М.Школа – пресс 1995.

4. В.П. Беспалько. Педагогика и прогрессивное технологий обучения. М. 1995.
5. Е.С. Сарманов, С.К. Сапаров. Сабақта жаңа технологияларды қолдану. Шымкент. 2000
- 6.С.Қ.Мұхамбетова, Г.С.Жарменова, С.Қ. Дәрібаева «Психологияны оқыту әдістемесі» Ақтөбе-2007

**СЕКЦИЯ 3. ЕСТЕСТВЕННЫЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ /
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ЖӘНЕ ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СОЗДАНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ СПУТНИКОВОЙ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ СЕТИ
В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аукажиева Ж. М.

зав. кафедрой «Геодезия», к.т.н., доцент

Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина,

Жаркимбаев Б.М.

к.т.н., профессор кафедры «Маркшейдерское дело и геодезия»

КазНТУ им. К.И. Сатпаева,

Сулейменова Г.Е.

старший преподаватель, магистр технических наук и технологии

Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина

Актуальность темы исследования. В настоящее время, в Республике Казахстан, геодезическое обеспечение отраслей производства, обороны и различных задач науки по точности, оперативности, экономической эффективности не соответствует возможностям, предоставляемым современной спутниковой технологией и не обеспечивает непосредственного перехода к системам координат, в которых функционируют современные спутниковые навигационные системы (GNSS), как полностью развёрнутые российская ГЛОНАСС и американская GPS, так и пока не полностью запущенные, но частично работающие китайская Бэйдоу и европейская GALILEO.

На территории Республики Казахстан используют государственную геодезическую сеть в единой системе координат и высот (Система координат 1942 года и Балтийская система высот). Однако существование значительных деформаций сети в системе координат 1942 года, выходящих за рамки современных требований к точности геодезических координат, требует выбора оптимального пути перестройки системы геодезического обеспечения страны, установления высокоточной системы координат, основанной на применении спутниковых технологий. Вместе с тем необходимо предусмотреть использование существующей государственной геодезической сети (далее – ГГС), которую в некоторых районах предстоит переопределить и модернизировать, чтобы ее точность соответствовала современным требованиям [1].

Выбор темы исследования обусловлен тем, что давно назрела необходимость модернизации государственной геодезической сети (ГГС) Республики Казахстан (РК), созданная в советский период в системе координат 1942 г. (СК-42). Очевидным решением модернизации ГГС РК является создание государственной спутниковой геодезической сети с применением глобальных навигационных спутниковых систем (ГНСС) ГЛОНАСС и GPS [2]. Реализация создания государственной спутниковой геодезической сети даст огромный толчок в развитии не только геодезии в Казахстане, но и в экономической и социальной сферах.

Состояние разработанности темы. Следует отметить, что инициативной группой ученых и специалистов Казахстана и России подняты актуальные вопросы модернизации геодезических сетей в Республике Казахстан с использованием ГНСС. Первое их обсуждение состоялось 5-8 июня 2012 г., в Астане, на рабочем совещании в Республиканском государственном казенном предприятии «Казгеодезия». Второе обсуждение было проведено 3-4 октября 2012 г. в Усть-Каменогорске, в Восточно-Казахстанском государственном техническом университете им. Д. Серикбаева на ежегодных Машимовских чтениях — Международной научно-технической конференции «Проблемы и перспективы развития государственной геодезической сети Республики Казахстан».

Объект исследования. Объектом исследования являются существующая государственная геодезическая сеть Республики Казахстан, а также зарубежный опыт создания государственной спутниковой геодезической сети.

Предмет исследования. Предметом исследования является, методический подход к созданию государственной спутниковой геодезической сети.

Цель исследования. Целью исследования является модернизация государственной геодезической сети Республики Казахстан с применением глобальной навигационной спутниковой сети GPS и ГЛОНАСС.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

1. Проведение сравнительного анализа создания государственных геодезических сетей другими странами.
2. Обоснование выбранного программно-аппаратного комплекса.
3. Выполнение экспериментальных измерений для оценки качества.
4. Разработка методики создания государственной спутниковой геодезической сети в условиях Республики Казахстан.
5. Оценка эффективности применения результатов исследования.

Наиболее прогрессивной технологией геодезического обеспечения на больших территориях является сеть референчных станций. Для Казахстана построения сети референчных станций является новой технологией, базирующейся на применении спутниковых средств, с целью повышения точности и экономической эффективности решения задач геодезического обеспечения.

Во многих областных центрах и городах Республики Казахстан функционируют постоянно действующие базовые станции. Многие крупные компании, владеющие такими станциями, такие как ТОО "НПЦ "Геокен", ТОО "Geotronix", ТОО "Leica geosystem", предоставляют данные на некоммерческой основе, то есть бесплатно пользователям, имеющие комплект ровера. Компания ТОО "НПЦ "Геокен" располагает тремя постоянно действующими референчными станциями в городах Алматы, Атырау и Уральск.

На рисунке 1 изображено радиус действия референчной станции города Усть-каменогорск в режимах кинематика и статика.

Рисунок 1-
референчной станции в

Усть-Каменогорск компании "Geotronix"

Радиус действия
городе

С марта 2008 года РГКП «Астанатопография» начал осуществление реализации проекта по созданию сети референчных станций в городе Астане и пригородной территории. В настоящее время построено 5 станций, изображенные на рисунке 2, непрерывно работают в сети в режиме реального времени.

Рисунок 2 - Сеть

станций в городе
Астане и пригородной территории

референчных

Создание сети референчных станций в Казахстане является своевременной задачей и требует дальнейшего расширения вплоть до охвата всей территории страны. В перспективе планируется объединение в единую сеть одиночных базовых станций, находящихся в областных центрах Казахстана. Это послужит созданию единой геодезической основы.

Реализация проекта по созданию единой сети референчных станций повысит инвестиционную привлекательность экономики Республики Казахстан, расширит международное сотрудничество, а также позволит подготовить специалистов в области спутниковой навигации и повысит научно-технический потенциал в этой области.

Теоретической и методологической основой исследования являются концептуальные теоретические, методологические и практические опыты зарубежных стран по созданию государственной спутниковой геодезической сети.

Научная новизна. В рамках научной работы предложена оригинальная методика создания государственной геодезической сети, соответствующая условиям Республики Казахстан. Предложенная методика будет представлять собой единую технологическую последовательность, которая обеспечит эффективное функционирование государственной спутниковой сети для нужд в различных сферах в Казахстане.

Практическая значимость. В результате проведения научных исследований возникнет теоретическая обоснованность создания государственной спутниковой геодезической сети, которая будет соответствовать условиям Республики Казахстан. Предложенная методика также найдет применение для создания единой пространственно-временной геодезической основы Казахстанского сектора Каспийского моря. Подобной сетью заинтересована компания ТОО "НПЦ Геокен", которая активно выполняет работы в различных направлениях геодезии, геофизики и геологии в нефтегазоносных зонах Республики Казахстан. В данный момент разрабатывается программа создания спутниковой геодезической основы для искусственных островов месторождения Кашаган с применением постоянно действующих референчных станций ГНСС.

Теоретическая значимость исследования. Теоретическая обоснованность темы работы станет началом для реализации государственной спутниковой геодезической сети в Республике Казахстан. На основе полученных результатов исследований могут быть выработаны методические рекомендации по созданию государственной спутниковой геодезической сети в условиях Республики Казахстан.

Выбранная тема исследований очень актуальна на сегодняшний день в республике Казахстан. Выбор темы исследования обусловлен тем, что давно назрела необходимость модернизации государственной геодезической сети (ГГС) Республики Казахстан (РК), созданная в советский период в системе координат 1942 г. (СК-42). Очевидным решением модернизации ГГС РК является создание государственной спутниковой геодезической сети с применением глобальных навигационных спутниковых систем (ГНСС) ГЛОНАСС и GPS.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Усова Н. В. Геодезия: учебник / Н. В. Усова. – М.: Архитектура–С, 2004. – 224 с.
2. Солнышкова О. В. Геодезические приборы: электронное учебное пособие / О. В. Солнышкова ; Новосиб. гос. архитектур.–строит. ун–т. Новосибирск: НГАСУ (Сибстрин), 2010.- 168 – 173 с.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ ЧЕРЕЗ ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО – КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аухадеева К.С.

учитель математики ОСШГ №2 , г. Актобе

В последние годы возросли требования к математической подготовки учащихся. Оно привело к применению различных современных педагогических технологий, которые способствуют повышению эффективности уроков и получению более высоких результатов обучения. Одним из таких технологий является информационно – коммуникативная технология. Информационная – коммуникативная технология обучения – процесс подготовки и передачи информации обучаемому, средством осуществления, которого является компьютер.

Принцип подготовки и передачи информации:

1. Информация должна быть учебной.
2. Специальным образом отобранной, обработанной, помещенной в некоторую программную среду и только затем представленной обучаемому.
3. Доступна, эстетична
4. Должны присутствовать элементы исследовательской работы.
5. Сотворчество учителя и ученика, т.к в некоторых ситуациях дети оказываются более умелыми, более «продвинутыми» и могут помочь учителю
6. Учитель должен акцентировать внимание учащихся на значимых моментах излагаемой информации.

Следовательно, работа учителя в новых условиях не только не упрощается, а наоборот, усложняется и требует более высокой квалификации, чем проведение традиционного урока в классе.

Достоинства информационно- коммуникативной технологии:

Использование данной технологии:

1. Обеспечивает получение большего объема информации и заданий за короткий период.
2. Дает возможность вернуться к предыдущему слайду, и повторить пройденный материал (обычная школьная доска не может вместить тот объем, который можно поставить на слайд).
3. Использовать компьютер, как электронное наглядное пособие

4. Позволяет дополнить «сухой» рассказ учителя красочными иллюстрациями, анимированными схемами и картами, что помогает оживить материал.

5. Компьютер – это развивающая среда в которой существуют различные программы «Живая математика» и «Живая геометрия», с помощью которых происходит развитие творческих, поисковых и аналитических способностей учащихся.

6. Компьютер- это обучающее устройство т.к можно создать компьютерную программу, которая будет учитывать индивидуальные особенности ученика .

7. Эффективно решать проблему доступности, наглядности, что способствует развитию пространственного воображения и логического мышления.

8. Раскрепостить учащихся при ответах на вопросы, т. к. компьютер позволяет фиксировать результаты, корректно реагирует на ошибки , следовательно , учащийся самостоятельно анализирует и исправляет допущенные ошибки, корректирует свою деятельность благодаря наличию обратной связи, в результате чего совершенствуются навыки самоконтроля;

9.Позволяет осуществлять самостоятельную учебно-исследовательскую деятельность (моделирование, метод проектов, разработка презентаций, публикаций и т.д.), развивая, тем самым у школьников творческое мышление и развивает познавательную активность.

10.Даёт возможность оперативного тестирования учащихся, следовательно, существует обратная оперативная связь учителя и ученика, что развивает критическое мышление учащихся и позволяет учителю и ученику скорректировать дальнейшее взаимодействие

11. Улучшает усвоение материала через наглядно – образное мышление, так как школьники легче воспринимают информацию подаваемую таким образом.

Сделаем вывод: Эти достоинства позволяют нам развить у учащихся аналитические и творческие способности, критическое мышление.

Недостатки технологии:

1. Трудно «организовать» обучаемого, побудить его систематически знакомиться с материалом

2. Нет возможности контролировать все его действия, предоставлять адекватную обратную связь.

3. Ученик может предоставить готовую продукцию из интернета, не обработав информацию.

4. При составлении индивидуальной компьютерной программы от ученика требуются минимальные навыки самостоятельной работы.

Особенно перспективным, как мне кажется, предоставляется использование данной технологии при изучении геометрии, где большую пользу оказывают графические возможности компьютера.

При использовании компьютера на уроках геометрии добиваемся развития следующих навыков:

1. навыков геометрической деятельности: наблюдение, экспериментирование и конструирование;

2. специальных качеств и умений : геометрическую интуицию, пространственное воображение, глазомер;

Например: 1 контроль теоретического материала можно проводить с помощью устных упражнений на готовых чертежах .

Особенно много времени уходит на воспроизведение чертежей на доске, например при проверке домашнего задания, поэтому рационально использовать готовые чертежи для объяснения тех фрагментов задачи, которые вызвали затруднения.

Кроме этого, согласитесь, работа по готовым чертежам способствует развитию конструктивных способностей, отработке навыков математической речи, логике, навыков чтения чертежей по символике, и можно отработать последовательность рассуждений.

Можно предложить учащимся образцы оформления решений, записи условия задач различными способами.

Очень тяжело воспринимается учащимися темы «Преобразования фигур функций». Используя определённые программы можно «оживлять чертёж»

и позволит учащимся увидеть простейшие преобразования в динамике.

Когда график функции ученик строит на бумаге, возникают существенные пространственные ограничения, так как график изображается лишь в окрестности начала системы координат. А ведь не все учащиеся обладают пространственным воображением, поэтому у учащихся формируются поверхностные знания по такой важной математической теме, как графики. А если ученикам дать задание составить презентацию задачи, то ученику придётся не только решить эту задачу, но и глубоко погрузиться в проблему. И независимо от степени подготовленности, каждому ученику придётся пройти путь от обработки задания до творческой работы.

ВЫВОД:

Новое время требует качественный подход перехода от информационного к развивающему обучению. Следовательно, мы выполняем поставленную перед школой обществом-интеллектуальное развитие личности, так как информационные технологии играют большую роль в формировании математического мышления, при этом качество обучения учащихся возрастает.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Журнал «Математика в школе»
2. Педагогический и методический журнал учителей Казахстана «Практическая помощь учителю»
3. Журнал «Школьные технологии»

МАТЕМАТИКАДАҒЫ АЛТЫН ҚИМА ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕЛУІ

Ахметова Гүлжан Закулгадинқызы

Кооперативтік колледжінің математика пәнінің оқытушысы, Ақтөбе қ.

Қазақстанның орта білім жүйесінің алдында бүкіл адамзаттың құндылық тұғырнамасында қалыптасқан, тәні және жаны сұлу, өзіне-өзі сенімді, ғылыми-теориялық білімділігі мен тәжірибелік қабілеттері арқылы күрделі әлемдік, өмірлік әрі әлеуметтік кеңістікке еркін ене алатын қасиеттерге ие дарынды тұлға тәрбиелеу міндеті қойылып отыр. Соның ішінде ғылыми зерттеу жұмысы – қазіргі заман біліміне сай ғылым болмақ.

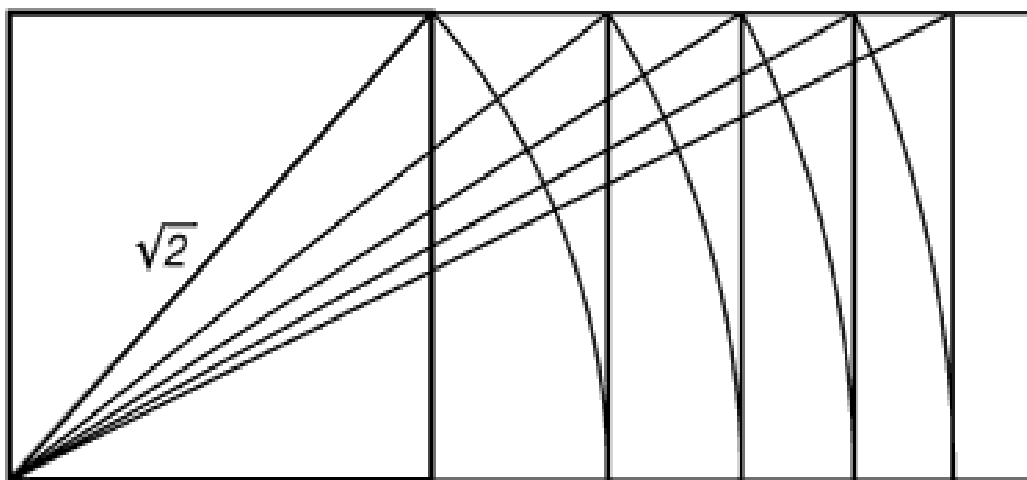
Республикамыздың президенті Н. Назарбаев өзінің жолдауында әлемдегі ең озық 30 елдің қатарына кірігу стратегиясын айқындаған болатын. Сонымен бірге Елбасы Қазақстанның әлемдік экономикаға ойдағыдай кіруі бағытындағы басты міндеттерінің бірі-ғылым мен білім, жаңа технологиялар бәсекелестіктің шешуші факторы екендігін атап көрсетті.

Осы ғылыми мақалада «Алтын қима» ұғымын және зерттелу тарихын қарастыратын боламыз.

Алтын бөлу туралы түсінікті ежелгі грек философы және математигі Пифагор, өзінің ғылыми күнділігіне енгізген. Пифагор алтын бөлу туралы ілімді мысырлықтар мен вавилондықтардан алған деген жорамал бар. Бұған Хеопс пирамидасының пропорциясы, храмдардың, бетмүсіндердің, тұрмыс заттарының және Тутанхамона моласындағы әдемілеулер куә. Египтік шеберлер осыларды жасауда да алтын бөлуді қолданған. Француз сәулеткері Ле Корбюзье Сети I Абидос фараонның храмындағы рельефтен және Рамсес

фараонын бейнелеуші рельефтен пішіндердің пропорциялары алтын бөлудің шамаларына сәйкес екенін анықтады. Ағаш тақтайдан жасалған молада бейнеленген Зодчий Хесир, алтын бөлу пропорциясы жазылған өлшеу аспаптарын ұстап жатыр.

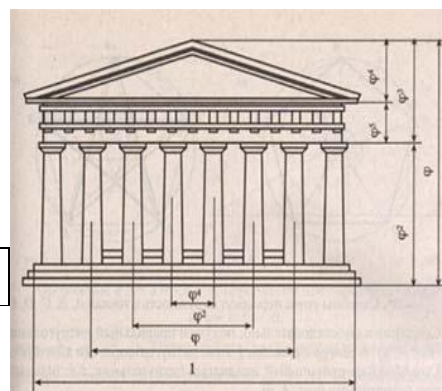
Гректер де шебер геометрлер болған. Өз балаларын арифметиканы геометриялық фигуралардың көмегімен оқытқан. Пифагордың квадраты және осы квадраттың диагоналі динамикалық тікбұрыштар құруда негіз болған.

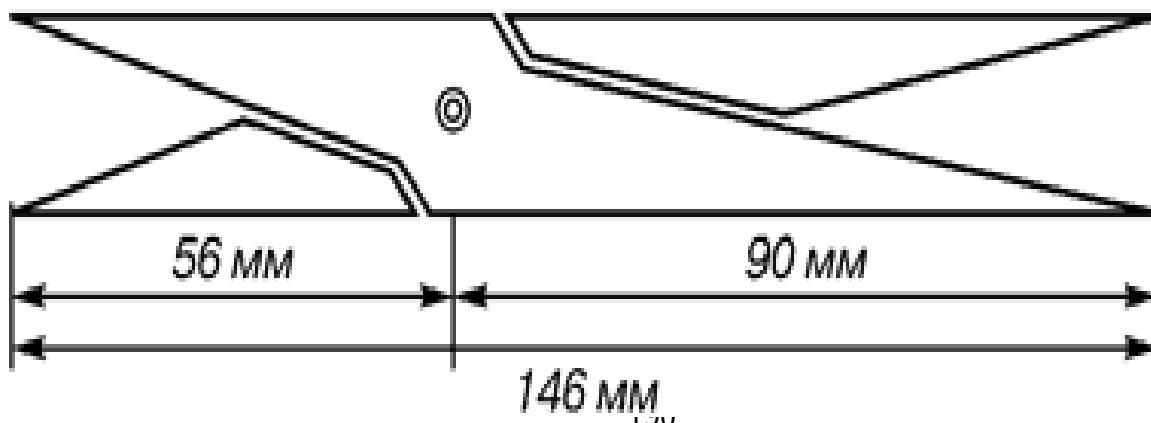
Динамикалық тікбұрыштар

Платон да алтын бөлу туралы білген. Оның «Тимей» диалогі Пифагордың математикалық және эстетикалық көзқарастарына арналған, алтын бөлу сұрағы ретінде қалған.

Парфенон қысқа жағынан 8 бағана және ұзынынан 17 бағанадан құралған. Ғимараттың биіктігінің ұзындығына қатынасы 0,618-ге тең. Егер Парфенонның «алтын қимасымен» бөлсек, онда сол немесе сол сияқты фасадтардың түрлерін аламыз. Оның жанын қазған кезде көне әлем сәулетшілері мен мүсіншілері пайдаланған циркульдер табылды. Помпей циркульінің өзі алтын бөліктерге пропорцияланған.

Парфенон

Алтын қиманың циркулі

Бізге жеткенге дейінгі көне әдебиеттердің ішіндегі Евклидтің «Бастамасында» алтын бөлудер бірінші рет еске түсіріледі. «Бастаманың» 2-ші кітабында алтын бөлудің геометриялық сызбалары берілген. Евклидтен кейін алтын бөлудің зерттеулерімен Гипсикл, Папп және т.б. айналысқан. Орта ғасырлық Еуропа Евклид «Бастамасының» алтын бөлуімен араб аудармаларынан танысты.

Қайта өрлеу заманына орайлас ғалымдардың және суретшілердің арасында алтын бөлуді қолдану деген ұғым күшейді, ол геометрияда қалай қолданылса, сәулет өнерінде де, өнерде де солай қолданылды. Суретші және ғалым Леонардо до Давинчи, итальяндық сәулетшілерде өте үлкен тәжірибе бар, бірақ білімдерінің жетіспейтіндігін көрді. Ол ойланып, геометрия туралы кітап жаза бастады, бірақ сол кезде монах Лука Пачолидің кітабы шықты, содан соң Леонардо өзінің бұл ойын тастады. Замандастардың және ғылым тарихшыларының ойы бойынша, Лука Пачоли нағыз жарық, Фибоначчи мен Галлилейдің арасындағы Италиядағы ұлы математик. 1509 жылы Венецияда

Лука Пачоллидің өте күшті көркемдеулерімен жасалған «Божественная пропорция» атты кітабы жарық көреді, бірақ оны Леонардо до Винчи жасады деген пікір бар. Кітап алтын пропорцияның қуанышты әнұраны болды.

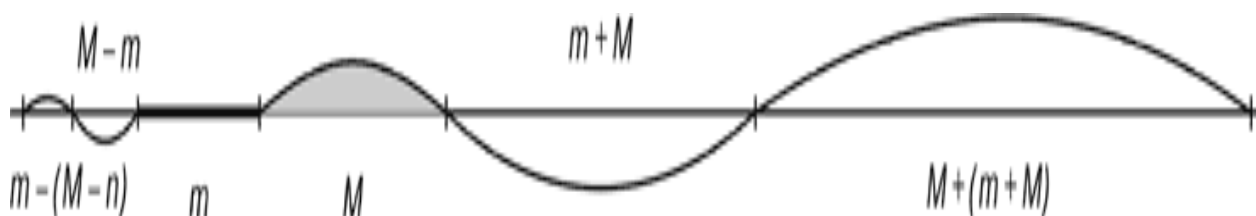
Леонардо до Винчи өзінің көңілін алтын бөлу зерттеуіне де бөлген. Ол дұрыс бес бұрыш жасайтын стереометриялық денеге қима жасаған, және әр кез қабырғалардың алтын бөлуге қатынасындай тікбұрыш алған. Сондықтан ол алтын бөлуді алтын қима деп атаған.

Сол кездері солтүстік Еуропадағы Германияда осы мәселелермен Альбрехт Дюрер де айналысқан. Дюрер: « Біреу бірдеңе білсе мұқтаж болғандарға оқыту қажет. Осыны істеуге менің ниетім ауды» деп жазды.

Дюрердің хаттарына қарағанда, ол Италияға барған кезде Лука Пачолли мен кездескен секілді. Альбрехт Дюрер адам денесінің пропорциясы теориясын толық өңдеді. Дюрер өзінің бұл жүйесінде алтын қиманың негізін көрсете білді. Дюрердің пропорционалдық циркулі бізге өте мәлім.

Алтын пропорцияның кесінділер қатарын ұлғаю жағына, сонымен қатар азаю жағына қоюға болады.

Егер түзу ұзындықтарға m (ϕ) кесіндісін қойса, қатарына M кесіндісін ығыстырамыз. Осы екі кесінді негізінде алтын пропорцияның ұлғаю және азаю қатарларының кесінді шкаласын салуға болады.

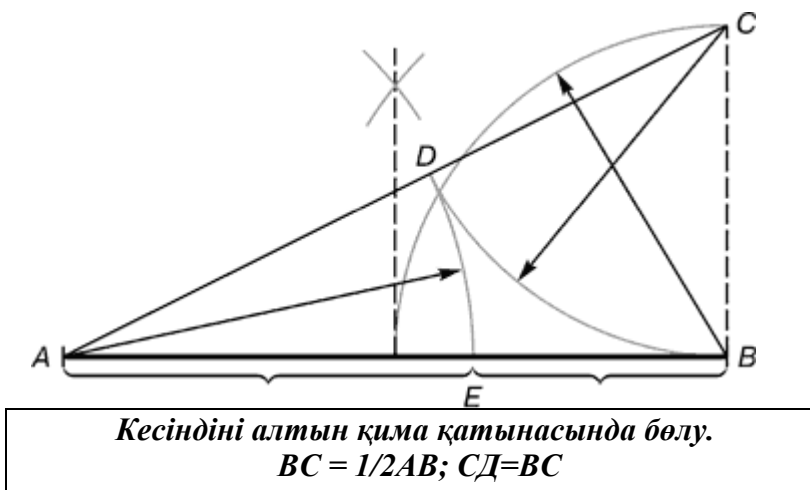

Алтын пропорция кесіндісінің құрылу шкаласы

Кейінгі ғасырларда алтын пропорция ережесі академиялық қағидаға айналды. 19 ғ-дың ортасын жаңа алтын қиманы зерттейтін неміс профессоры Цейзинг «Эстетические исследования» атты еңбегін жариялады. Ол алтын қима пропорциясы табиғаттың барлық құбылыстарына және өнерге әмбебап арнап, оны абсолюттеген.

Цейзингтің көптеген ізбасарлары және қарсыластары болды. Ол пропорция туралы ғылымын «Математикалық эстетика» деп жариялаған. [4]

Пропорцияның құрылымы

Кесіндіні алтын қима пропорциясымен бөлетін Е нүктесі жүргізіледі. В нүктесінен АВ кесіндісінің қас ортасынан бөлінетін перпендикуляр жүргізіледі. Алынған С нүктесі А сызығымен қосылады. Алынған кесіндіден Д нүктесінен аяқталатын ВС кесіндісі кейінге қалады. АД кесіндісі тікелей АВ кесіндісіне теңгеріледі. Осыдан алынған Е нүктесі АВ кесіндісін алтын пропорция арақатынасында бөледі.

Дәл осы кесінділерді Евклид өзінің дұрыс бесбұрыш жасауында қолданылды.

Осыған байланысты жұлдызды бесбұрышта сонымен қатар «алтын қима» қолданылады. Бір қызықтысы бесбұрыштың ішінен бесбұрыш жасап жалғастырсаң, оның қатынастары сақтала береді. Сайып келгенде, жұлдызды бесбұрышта сонымен қатар «алтын қима» қолданылған.

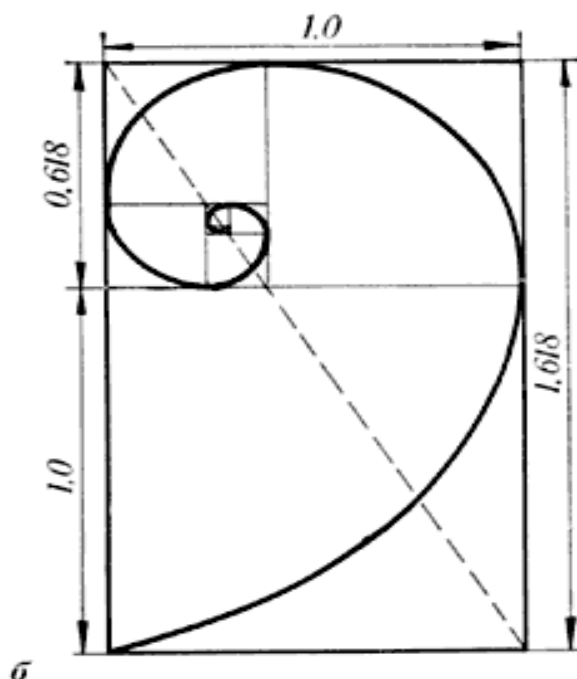
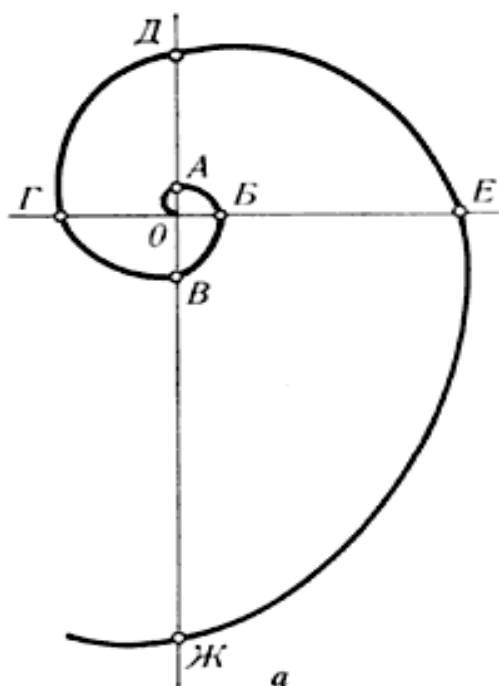
Жұлдызды бесбұрыш **пентаграмма** деп аталады. Пифагорлықтар өздерінің талисмандары ретінде бесбұрышты жұлдызды таңдады. Ол денсаулықтың символы мен танымдылықтың белгісі ретінде қызмет етеді.

Қазіргі уақытта гипотеза бар, оның ең бірінші мағынасы пентаграмма, ал екінші мағынасы «алтын қима». Пентаграмманы ешкім ойлап тапқан жоқ, оны тек көшіріп алды. Бесбұрышты жұлдыздың жеміс ағаштарындағы гүлдердегі бес жапырақ, теңіз жұлдызы тәрізді түрлері бар. Және құбылыстарды табиғат жаратылымын адамдар қанша мың жыл бақылап келеді.

Сол себепті, объектілердің геометриялық бейнелеулері – пентаграмма – ертеректен белгілі. [6]

Архимед серіппесі

Алтын тікбұрыштардан квадраттарды жүйелі шексіздікке дейін кесіп тастап, әрдайым қарсы нүктелерді шеңбер ширегімен қосса, біз қарапайым қисық аламыз. Бірінші назарды оған көнегрек ғалымы Архимед аударған. Ол оны зерттеп, серіппе теңдеуін шығарды. Қазіргі уақытта Архимед серіппесі техникада кеңінен қолданылады.

Қорыта келе, ұшатын аппараттарда энергияның электромагниттік қайнарларымен тік бұрышты алтын қима пропорциясымен жасалады.

Джоконда алтын үшбұрыштарда салынған, алтын серіппе Рафаэльдің «Избиение младенцев» атты картинасында кездеседі.

Пропорция Сандро Боттичеллидің ««Рождение Венеры» атты картинасында табылған.

Алтын қима пропорциясымен жасалғандар, соның ішінде Пантеон мен Парфенон Афинада, Баженава мен Малевича сәулет ғимараттары сәулет өнерінің көптеген ескерткіштерінен белгілі. [5]

Осыдан бес ғасыр бұрын жасалған Иоган Кеплер былай деген: «*Геометрия екі ұлы қазынаға ие. Оның бірі – Пифагор теоремасы, екіншісі – кесіндіні шеткі және орта қатынаста бөлу.*» Осыдан біз алтын қима пропорциясын Пифагор теоремасынан кейінгі ең ұлы қазына деп білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Геометрия және өнер. – М.: Мир, 1979. Д. Пидоу.
2. «Ғылым және техника» журнал.
3. «Квант» журналы, №8, 1973
4. «Математика в школе» журнал, №2,3, 1994
5. «Алтын қима кескіндемеде» - 1989. В.Ф.Ковалев.
6. Алтын пропорция коды.- А.Стахов.
7. «Фибоначи сандары» – М: Наука, 1964. Н.Н.Воробьев

ИССЛЕДОВАНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ И ТЕРМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СЕТЧАТЫХ ИОНИТОВ НА ОСНОВЕ ПОЛИГЛИЦИДНЫХ АМИНОВ

Бектурганова И. Ж., Баймаганбетов К.Б.

Магистрант Казахского университета технологии и бизнеса, г. Астана

В работе конденсацией тетраглицидных ароматических диаминов: тетраглицидные *n*-фенилендиамин (*n*-ФДА), 4,4'-диаминодифенил (ДАДФ), 4,4'-диаминодифенилметан (ДАДФМ) с алифатическими ди- и полиаминами таких как полиэтиленполиамин (ПЭПА) и полиэтиленимин (ПЭИ) осуществлен синтез ионообменных материалов пространственной структурой. Исследованы химическая и термическая устойчивости ионитов.

Экспериментальная часть

Химическую стойкость анионитов определяли по отношению к растворам серной кислоты, едкого натра и окислителю определяли следующим образом: навеску ионита (0,1 г в пересчете на сухое вещество) заливали 100 мл реагента и нагревали в колбе с обратным холодильником на кипящей водяной бане. По истечении времени обработки (30 мин) ионит отделяли от фильтрата дистиллированной водой, после чего 4% раствором едкого натра переводили в ОН-форму для определения СОЕ по 0,1 н раствору соляной кислоты. Химическую устойчивость характеризовали по величине отношения полной обменной емкости в статических условиях после и до обработки растворами серной кислоты, едкого натра и азотной кислоты.

Термоустойчивость ионитов в воде исследована в герметически запаянных ампулах в интервале температур 80-120° С в течение 240 ч, а также при 100°С и продолжительности нагревания 120 ч.

Результаты опытов и их обсуждение

Важным показателем анионитов является их химическая устойчивость, о которой судили по изменению обменной емкости в растворах 5 н. серной кислоты и едкого натра, а также 1 н. азотной кислоты. Результаты исследования химической устойчивости ионитов приведены в табл. 1. Сравнение свидетельствует о том, что синтезированные сорбенты устойчивости к растворам концентрированных кислот и щелочей. Потеря емкости анионитов в данном случае не превышает 0,7%. Сопоставление химической устойчивости ионитов в зависимости от природы полиамина показало, что наилучшей химической стойкостью в агрессивных средах обладают полиэлектролиты, синтезированные на основе ПЭИ.

Таблица 1

Химическая стойкость ионитов

ПГА на основе	СОЕдо обработки/ СОЕпосле обработки, мгэкв/г					
	ПЭИ			ПЭПА		
	5 н. NaOH	5 н. H ₂ SO ₄	1 н. HNO ₃	5 н. NaOH	5 н. H ₂ SO ₄	1 н. HNO ₃
<i>n</i> -ФДА	11,0/11,0	11,0/10,93	11,0/10,76	9,62/9,62	9,63/9,63	9,62/9,41
ДАДФ	11,6/11,59	11,6/11,58	11,6/11,43	10,8/10,80	10,8/10,82	10,8/10,61

Д АДФМ	11,8 2/11,81	11,8 2/11,81	11,8 2/11,80	9,40/ 9,40	9,40 /9,38	9,40 /9,18

Особый интерес вызывает знание термической устойчивости ионообменных материалов, которая характеризуется рядом разнообразных изменений, происходящих в ионитах при нагревании.

Известно, что даже карбоцепные полимеры, не содержащие ионогенных групп, при нагревании выше 200°C подвергаются химическим изменениям, сопровождающимся разрывом довольно прочной С-С-связи [1]. Установлено, что наименее термостабильной группой в полифункциональных анионитах является третичная аминогруппа. При повышении температуры происходит разрыв С-N-связи, сопровождающийся отщеплением третичного амина и образованием спирта [2]. Термоустойчивость ионитов в воде исследована в герметически запаянных ампулах в интервале температур 80-120°C в течение 24 ч, (табл.2). Показано, что повышение температуры термообработки ионитов, так же как и увеличение ее продолжительности, повышает процент потери обменной емкости. Потеря емкости сорбентами, синтезированными на основе ПЭИ, после термообработки в течение 24 ч при 80, 100, 120°C равна 0-0,18; 0,10-0,73; 0,66-1,09% соответственно, а при 120-часовом нагревании при 100°C- 1,55-4,33%. Уменьшение емкости ионитов на основе ПЭПА при аналогичных испытаниях составляет 0-0,30% (80°C), 0,42-0,82 (100°C), 1,14-2,27% (120°C). Максимальное понижение емкости при длительном термическом воздействии составляет 3,95% для анионитов на основе ПЭПА

Таблица 2

Термостойкость анионитов в воде

ПГА на основе	СОЕ после обработки, мг-экв/г / Потеря СОЕ, %									
	ПЭИ					ПЭПА				
	СОЕ _{исх} , мг- С	80°C, 24ч	100°C, 4ч	120°C, 4ч	100°C, 0ч	СОЕ _{исх} , мг- С	80°C, 4ч	100°C, 4ч	120°C, 24ч	100°C, 0ч
п-ФДА	11,0 11,6	10,98/0, 18	10,92/0, 7	10,88/1, 1	10,66/2, 9	9,62 10,8	9,60/0,21 10,79/0,12	9,58/0,4 10,65/1,3	9,42/2,08 10,43/3,4	9,24/3,95 10,43/3,4
ДАДФ	11,8 2	11,59/0, 10	11,59/0, 1	11,50/0, 9	11,42/1, 5	0 9,40	0 9,39/0,11	10,72/0,9 9,26/1,49	10,72/0,9 9,26/1,49	10,43/3,4 9,14/2,77
ДАДФ М		11,82/0	11,7/0,4 2	11,72/0, 8	11,55/2, 3			9,31/0,9 6		

Сопоставление данных термической устойчивости синтезированных образцов в воде показывает, что исследованные иониты характеризуются более высокими термическими показателями по сравнению с промышленным поликонденсационным анионитом ЭДЭ-10П, который уже через 48 ч.нагревания при 100°C теряет 23% ионогенных групп, а через 200 ч потеря емкости составляет 75% [3]. Видимо, при этом происходит деструкция матрицы, разрушающая полимер и отщепляющая функциональных группы. Повышение термостойкости исследуемых ионитов обусловлено, на наш взгляд,

регулярностью структуры анионитов, а также введением в каркас термически устойчивых ароматических фрагментов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Коршак В. В. Химическое строение и температурные характеристики полимеров. -М., 1970. 420 с.
2. Полянский Н. Г., Горбунов Г. В., Полянская Н. Л. Методы исследования ионитов. -М., 1976. 208 с.
3. Тулупов П. Е., Полянский Н. Г.- Усп. химии, 1973, т. 42, вып. 9, с. 1655-1680.

ЗДОРОВЬЕ НАЦИИ ОДНА ИЗ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Бондаренко Елена Викторовна

*учитель высшей квалификации, первой категории
средняя школа №16, г. Актобе*

Забота о человеческом здоровье, тем более здоровье ребенка - ... это, прежде всего, забота о гармонической полноте всех физических и духовных сил, и венцом этой гармонии является радость творчества.
В.А. Сухомлинский.

На фоне ряда глобальных проблем человечества, на мой взгляд, наиболее важной является здоровье подрастающего поколения, которое мы должны сохранять со школьной скамьи. Практически $\frac{1}{2}$ рабочего дня дети проводят в школе и наша задача как педагога сохранить здоровье ребёнка даже во время учебного процесса.

Важно, чтобы дети задумались о своем здоровье не потому, что к этому призывает учитель, а по внутреннему убеждению, пониманию необходимости беречь здоровье и почему это важно.

Если философия образования отвечает на вопрос «зачем учить?», а содержание образования – «чему учить?», то педагогические технологии отвечают на вопрос «как учить?». С точки зрения здоровьесбережения, отвечу, чтобы не наносить вреда здоровью обучающимся и преподавателей. Необходимо поставить перед собой две задачи: задачу-минимум и задачу – оптимум. Первая отвечает фундаментальному принципу педагогики «Не навреди!» и заключается в обеспечении таких условий обучения, воспитания и развития, которые не оказывают негативного воздействия на здоровье обучающихся. В этом случае достаточно соблюдать следующие группы факторов:

- 1) эколого-гигиенические;
- 2) организационно-педагогические;
- 3) психолого-педагогические.

А вот реализацию здоровьесберегающих образовательных технологий следует понимать как задачу-оптимум, включающую не только охрану здоровья обучающихся, но и формирование, укрепление их здоровья, воспитание у них культуры здоровья и содействие им в стремлении грамотно заботиться о своем здоровье.

Здоровье человека зависит (по данным исследований Всемирной организации здравоохранения).

- на 50% – от образа жизни;
- на 25% – от состояния окружающей среды;
- на 15% – от наследственной программы;

- на 10% – от возможностей медицины.

Все здоровьесберегающие уроки по химии можно условно разделить на следующие виды:

I. Это запланированный «Урок здоровья», проводимый в конце изучаемой темы (урок обобщения, урок закрепления или повторения материала). Такие уроки придумываются учителем заранее и включаются в тематическое планирование. Например: «Правильное питание», «Плюсы и минусы современной химии», «О роли химической промышленности в жизни человека», «Здоровье и фармацевтика» и другие.

II. Это может быть урок, в который включены элементы здоровьесбережения, так как содержание урока имеет отношение к здоровью. Например, для тем, входящих в программу химии 9 класса:

«Углеводы», «Сложные эфиры, жиры», «Нефть»

11 класс «Химия, экология и здоровье», «Витамины», «Органические вещества, содержащиеся в продуктах питания»

III. Это может быть стандартный, типичный, хорошо продуманный методически урок по химии, на котором ничего не говорится о здоровье, но это здоровьесберегающий урок, так как это урок, на котором учитель:

- Формирует интерес к своему предмету;
- Устанавливает доверительные, партнерские отношения;
- Продумывает урок максимального умственного, психологического и нравственного комфорта;
- Максимально использует индивидуальные особенности учащихся для повышения результативности их обучения.

Все здоровьесберегающие уроки по химии можно условно разделить на следующие виды:

I. Это запланированный «Урок здоровья», проводимый в конце изучаемой темы (урок обобщения, урок закрепления или повторения материала). Такие уроки придумываются учителем заранее и включаются в тематическое планирование. Например: «Правильное питание», «Плюсы и минусы современной химии», «О роли химической промышленности в жизни человека», «Здоровье и фармацевтика» и другие.

II. Это может быть урок, в который включены элементы здоровьесбережения, так как содержание урока имеет отношение к здоровью. Например, для тем, входящих в программу химии 9 класса:

«Углеводы», «Сложные эфиры, жиры», «Нефть»

11 класс «Химия, экология и здоровье», «Витамины», «Органические вещества, содержащиеся в продуктах питания»

III. Это может быть стандартный, типичный, хорошо продуманный методически урок по химии, на котором ничего не говорится о здоровье, но это здоровьесберегающий урок, так как это урок, на котором учитель:

- Формирует интерес к своему предмету;
- Устанавливает доверительные, партнерские отношения;
- Продумывает урок максимального умственного, психологического и нравственного комфорта;
- Максимально использует индивидуальные особенности учащихся для повышения результативности их обучения.

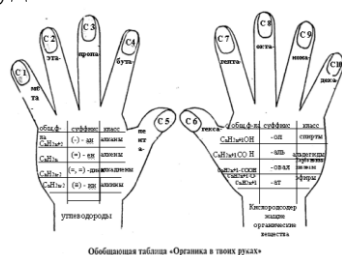
Учитывая сказанное, в своей работе я придерживаюсь здоровьесберегающей организации учебного процесса.

1. Образовательный процесс должен носить творческий характер. Включение ребёнка в творческий процесс, поиск решений служит развитию человека, снижает наступление утомления. Это достигается использованием:

- игровых ситуаций на уроке;
- разных форм уроков (КВН, викторины, сказки, игра);

- наглядности;
- занимательных упражнений;
- фантазирования;
- загадок по различным темам.

В программу 9-го класса введён раздел “Органическая химия”, который из-за обширности материала и малого количества времени изучается в обзорном виде. Чтобы проявить у учащихся интерес и желание учиться, при этом не “спугнув” ученика сложностью материала, я использую обобщающие таблицы, которые помогают даже слабому ученику в усвоении целого раздела органической химии, не вызывая при этом психологического страха и затруднений.

Представленная таблица “Органика в твоих руках” позволяет объяснить номенклатурные названия практически всех органических веществ в течение одного урока, что удобно при дальнейшем изучении химических свойств этих классов.

Работая с таблицей, обращаю внимание учеников на тот факт, что “пальцы” рук пронумерованы по порядку атомов углерода:

C1, C2, C3.....C10 и возле каждого из них соответствующее - название приставки: мета-, эта -, пропа -, тетра- и т.д.

Следующий этап – работа с понятиями “Общая формула”, “Суффикс”, “Класс”, рассматриваем все данные о радикалах, о алканах, алкенах и алкинах, заносим в таблицу:

№ варианта	Название вещества	Общая формула	Класс	Молекулярная формула
1.	Пентан			
2.	Этин			
3.	Гептен			

Учащиеся очень быстро и легко усваивают большой объём материала, сразу называют различные вещества по формулам, и наоборот, составляют формулы по названию веществ.

В дальнейшем при заучивании наизусть названий по “пальцам” возникает невольная ассоциация, позволяющая эффективно воспроизводить необходимые приставки и общие формулы.

Всё это способствует развитию коммуникативных навыков, двигательной активности, концентрации внимания, воображения, познавательных способностей, снижает психоэмоциональное напряжение, повышает интерес к урокам.

Занимательные упражнения хороши потому, что с их помощью можно привлечь ребят к нелюбимому занятию – решать задачи или записывать уравнения химических реакций. Вот некоторые примеры таких задач.

Задача 1. Завхоз школы обратился за помощью в химический кружок школы. Выдав кружковцам 500 г 25%-го раствора технического аммиака (нашатырный спирт), он поставил

передними задачу: обеспечить каждый из 30 кабинетов школы флакончиком для аптечки, где содержалось бы 20 г раствора аммиака с его массовой долей 10%.

Справится ли с поставленной задачей кружковцы?

Задача 3. Чтобы шампуни оставались прозрачными при любой температуре, в них добавляют пропиленгликоль (пропантриол – 1,2). Напишите уравнение реакции его получения из пропилена.

2. У учащихся особенно чувствительной является нервная система, поэтому важным вовремя урока является:

а) Чередование различных видов учебной деятельности:

- опрос учащихся;
- работа с учебником;
- рассматривание наглядных пособий;
- ответы на вопросы;
- решение задач.

б) Использование различных методов, способствующих активизации инициативы и творческого самовыражения самих обучающихся.

- метод свободного выбора (беседа);
- активные методы (обсуждение в группах, ученик как исследователь).

Это снижает утомительную нагрузку, связанную с необходимостью поддержания рабочей позы.

в) Проведение физкультурных минуток

- расслабление кистей рук. Устаёт рука – устаёт ребёнок;
- на координацию движений и психологическую разгрузку.

Надо встать и одновременно отдать честь правой рукой, а левую вытянуть вдоль туловища. Затем подняв большой палец левой руки сказать “Во!”. Затем хлопнуть в ладоши и сделать то же, но другими руками.

- предупреждение утомления глаз;
- на регуляцию психического состояния.

“Успокоение” (Учитель говорит слова, а дети выполняют действия, отражающие смысл слов. Все выбирают удобную позу сидения.)

Нам радостно, нам весело!

Смеёмся мы с утра

Но вот пришло мгновение,

Серьёзным стать пора.

Глазки прикрыли, ручки сложили,

Головки опустили, ротик закрыли.

И затихли на минутку,

Чтоб не слышать даже шутку,

Чтоб не видеть никого,

А себя лишь одного!

(После медленного проговаривания этих слов выдерживается пауза, после которой дети приступают к работе.)

Эту задачу мы также решаем с помощью упражнений для глаз, которые укрепляют мышцы век, улучшают кровообращение и расслабление мышц глаз.

Недостаток двигательной активности – одна из причин снижения адаптивных ресурсов организма школьников. Физминутки влияют на деятельность мозга, активизируют сердечно-сосудистую и дыхательную системы, улучшают кровоснабжения внутренних органов, работоспособность нервной системы.

г) Важное значение имеет эмоциональный климат на уроке:

- эмоциональная мотивация в начале урока
- создание ситуации успеха

“Не боюсь” (В ситуации трудной задачи, или выполнения контрольной работы, надо проводить это упражнение. Учитель говорит строчку и делает паузу, а в это время дети про себя повторяют эти слова)

Я скажу себе, друзья,
Не боюсь я никогда
Ни диктанта, ни контрольной,
Ни стихов и ни задач,
Ни проблем, ни неудач.
Я спокоен, терпелив,
Сдержан я и не хмурлив,
Просто не люблю я страх,
Я держу себя в руках.

3. Экологическое пространство

- озеленение кабинета;
- освещение кабинета;
- проветривание кабинета.

Благотворно на здоровье и настроение учащихся влияют запахи. Лучший их источник – растения, наши молчаливые друзья и помощники.

4. Социализация личности ребёнка

- экскурсии;
- интегрированные уроки, направленные на укрепления здоровья.

Здоровьесберегающие технологии в обучении химии – это технологии проблемные, игровые, проектные, творческие, поисково-исследовательские. Это и самостоятельный поиск информации, выдвижение гипотез, способов решения задач, разработка проектов, творческих заданий, игры, общение, использование образов, идей, ролей. Без всего этого нет и не будет творчества, интереса и хорошего самочувствия.

Главным критерием такого урока, по моему глубокому убеждению, является желание детей, уходя с урока, встретиться вновь с уроком химии, где комфортно, где есть душевное взаимодействие ученика и учителя, где есть возможность творчески раскрыться, где интересно, а химия понятна.

На мой взгляд ведение урока направленное на сохранение здоровья учащихся способствует более глубокому и осознанному пониманию школьниками предметного содержания, усвоению большого количества идей и способов решения проблем, в том числе – оригинальных и нестандартных, развитию у детей способностей к переносу знаний в новые условия, что создаёт благоприятный фон для повышения уровня мотивации обучения, а главное сохранение здоровья молодого поколения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кузнецова Н.Е., Титова И. М. и др. Химия: 8 класс: Учебник для учащихся общеобразовательных учреждений/ Под ред. Н. Е. Кузнецовой. – 3-е изд., перераб. – М.: вентана- Граф, 2008. – 224 с.: ил.
2. Хомченко И. Г. Сборник задач и упражнений по химии для средней школы. – М.: ООО «Издательство Новая Волна»: ЗАО «Издательский Дом Оникс», 2000. – 222 с.
3. Электронная библиотека «Просвещение», диск № 2, химия 8.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ САПРОПЕЛЯ В КАЧЕСТВЕ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНОГО УДОБРЕНИЯ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ УРОЖАЙНОСТИ КАРТОФЕЛЯ

**Булатов А.С.
Иманжанов Н.Т.**

*магистранты кафедры географии и экологии Северо-Казахстанского
государственного университета имени Манаша Козыбаева*

По данным «Анализа рынка картофеля в мире», подготовленного BusinesStat, за 2006-2010 гг. валовой сбор картофеля в мире вырос почти на 9%: с 306 до 333 млн. т. Наибольший ежегодный прирост валового сбора картофеля относительно предыдущих лет отмечался в 2007 г. - более 5%, наименьший - в 2010 г. - менее 1%. В 2006-2010 гг. наибольшие объемы картофеля в мире собирались в Китае. Доля Китая в общем объеме валового сбора картофеля в мире колебалась от 18% в 2006 г до 21% в 2010 г. Несмотря на лидерство Китая по производству картофеля, в среднелюдном расчете объем производства картофеля в Китае невелик.

В 2006-2010 гг. продажи картофеля в мире увеличились на 6%: с 288 до 305 млн. т. В 2010 г. каждая пятая покупка картофеля в мире была совершена в Китае (почти 64 млн. т). В Индии было продано почти 11% всего картофеля в мире, а в России - около 9%. По прогнозам аналитиков, ожидается, что в 2011-2015 гг. продажи картофеля в мире будут расти в среднем на 1,3% в год. В 2015 г. объем продаж картофеля в мире составит 326 млн. т [1].

Существует ряд факторов, обуславливающих рост продаж картофеля в мире. Во-первых, производство картофеля растет быстрыми темпами в развивающихся странах и имеет большой потенциал для дальнейшего увеличения объема производства и потребления на фоне стабильного роста населения. Во-вторых, картофель - это основной источник энергии для большей части бедного населения планеты. На единицу площади, картофель дает больше урожая в более короткие сроки и на меньшей территории, чем любая иная сельскохозяйственная культура. В-третьих, помимо углеводов, картофель содержит наибольшее количество белков по сравнению с другими корнеплодными культурами. Он богат витамином С и содержит всего лишь 1 % жиров.

Картофель - важный источник пищи, рабочих мест и доходов в развивающихся странах, где за последние 15 лет объем производства увеличился более чем в два раза. Исследователи используют потенциал картофеля для дальнейшего увеличения производительности, особенно в районах маргинального сельского хозяйства, непригодных для выращивания других культур.

До недавнего времени большая часть картофеля выращивалась и потреблялась в Европе, Северной Америке и на территории бывшего Советского Союза.

Сегодня более 40% мирового объема производства картофеля выращивается в Китае, Российской Федерации и Индии.

Однако рост производства будет зависеть от улучшения качества посадочного материала, систем фермерского хозяйства, рациональным образом использующих природные ресурсы, и сортов картофеля, требующих меньшего количества воды и более резистентных к вредителям и заболеваниям, а также достаточно устойчивых к будущим климатическим изменениям.

Генеральная Ассамблея ООН провозгласила 2008 год Международным годом картофеля, исходя из той функции, которую он выполняет в обеспечении продовольственной безопасности и искоренении нищеты.

Это позволит привлечь внимание всего мира к той ключевой роли, которую играет картофель, и сельское хозяйство в целом, в борьбе с голодом и бедностью, содействуя устойчивому развитию и защите нашей естественной окружающей среды.

Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций (ФАО) проводит Международный год картофеля в сотрудничестве с правительствами,

Международным центром картофеля, Программой развития ООН, другими центрами системы Консультативной группы по международным исследованиям в области сельского хозяйства (CGIAR), международными организациями, НПО и частным сектором.

Цель заключается в вовлечении всего «картофельного сообщества» – от фермеров до ученых и политиков – в деятельность по содействию производству, обработке, потреблению, маркетингу и торговле картофелем и поддержании роли сельского хозяйства в решении проблем недостаточного питания и голода, бедности, дефицита воды, изменения климата и других глобальных бедствий.

На протяжении большей части двадцатого столетия, Европа оставалась неоспоримым мировым лидером в области производства картофеля. И хотя сегодня этот титул перешел к Азии, тем не менее, семь европейских стран входят в десятку ведущих мировых производителей. На этом континенте также зафиксирован самый высокий уровень потребления картофеля в мире (почти 90 кг на душу населения в год). Многие западноевропейские страны переходят от выращивания картофеля к переработке и производству посадочного материала на экспорт.

Таблица 1

Крупнейшие производители картофеля, 2007 г.

Страны	Количество (тонн)
1. Китай	72 040 000
2. Российская Ф.	36 784 200
3. Индия	26 280 000
4. США	20 373 267
5. Украина	19 102 300
6. Польша	11 791 072
7. Германия	11 643 769
8. Беларусь	8 743 976
9. Нидерланды	7 200 000

Сектор картофелеводства в мире переживает серьезные изменения. До начала 1990-х годов большая часть картофеля выращивалась и потреблялась в Европе, Северной Америке и странах бывшего Советского Союза. Позднее значительно увеличилось производство картофеля и спрос на него в странах Азии, Африки и Латинской Америки, где объем производства увеличился с менее чем 30 млн. тонн в начале 1960-х годов до 165 млн. тонн в 2007. Как показывают данные ФАО, в 2005 году впервые объем производства картофеля в развивающихся странах превысил соответствующие показатели производства в странах развитого мира. Китай в настоящее время является крупнейшим производителем картофеля, а почти треть мирового урожая картофеля убирается в Китае и Индии [2].

Производству картофеля в Казахстане уделяется достаточно внимания. По объему мирового производства картофель занимает 4-е место после основных видов зерновых культур – пшеницы, кукурузы и риса. В 2009 году был собран 321 млн. т

Годовой объем мировой торговли картофелем превышает 2 млрд. долл. Особенно динамично увеличиваются производство и торговля замороженными продуктами. Благодаря растущей популярности пищи быстрого приготовления мощности по выпуску картофельных чипсов и подобных продуктов активно растут. Ежегодно они оцениваются в 9,6 млн.т [3].

Согласно таблице 2 производство картофеля в Республике Казахстан в 2011г. превысило уровень 1991г. на 932 тыс. т. Пик выпуска в 2782 тыс. т пришелся на 2009 г.

Таблица 2

Производство картофеля в Республики Казахстан (тыс. т)

Годы	1991	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Всего	2143,2	1692,6	2520,8	2414,8	2354,4	2782	2554,6	3076,1
Импорт		35,5	49	63,5	51,1	105,8	122,9	165,8
Доля импорта, %		2,1	2	2,6	2,2	3,8	4,8	5,4

В Казахстане, несмотря на увеличение выпуска производства, наблюдается нехватка картофеля. По этой причине, республика вынуждена импортировать данный продукт извне. За последние 10 лет импорт вырос до 165,8 тыс. т. в год. Главным образом, картофель поставляется из Кыргызстана, Пакистана, Афганистана, Китая, Ирана. Экспорт Казахстана совсем незначителен [3].

Для решения проблемы импорта картофеля Казахстана необходимо разработать и внедрить в производство эффективные программы и технологии по увеличению объема урожая данной культуры.

В рамках Программы «Зеленый мост» был предложен проект по использованию местных природных ресурсов для восстановления и улучшения плодородия почв на основе малозатратных биотехнологий, в том числе на основе сапропелевых отложений.

Предлагаемые технологии использования органических удобрений местных пресноводных озер региона в полной мере соответствуют прогрессивной тенденции в сфере производства растениеводческой продукции - переходу к органическому земледелию. Практику использования местных ресурсов для производства комплексных сбалансированных удобрений и кормов следует оценить как приоритетную, особенно с учетом сложных погодно-климатических условий Северного Казахстана, относящегося к зоне рискованного земледелия. Экономический эффект может реально выразиться прибавкой урожайности, а экологический может иметь долгосрочный эффект в виде вклада в дело сохранения естественного плодородия почв. С другой стороны, удаление излишней органоминеральной массы вернет к жизни водоемы, котловины которых ею заполнены [4].

Для определения влияния сапропеля на урожайность сельскохозяйственных культур был проведен эксперимент. В качестве испытуемой культуры, были взят картофель. Производственное испытание сапропеля проводилось в сравнении с биогумусом.

Опыт закладывался семенами среднераннего сорта Адретта. Посадка проведена в оптимальный срок – 15 мая. При посадке в каждую лунку вносилось 250 грамм биогумуса и сапропеля, тщательно перемешанного с почвой. Высаживались клубни с ростками.

Все агротехнические приемы – обработка почвы, прополка, рыхление, химическая обработка растений против колорадского жука, окучивание, уборка проведены своевременно, качественно. Убран опытный участок 4 сентября при полном созревании клубней картофеля (засохшая ботва и плотная кожа клубней).

Результаты эксперимента. По фенологическим наблюдениям в начальных стадиях развития картофеля по числу стеблей в кустах, ветвистости варианты с использованием биогумуса и сапропеля были незначительно мощнее в сравнении с контролем. В дальнейшем (наблюдение в фазе цветения) выявлено, что все кусты с биогумусом и сапропелем цвели, а на стандартном варианте цветение наблюдалось только у 50% кустов.

Влияние биогумуса и сапропеля на морфометрические показатели картофеля показаны в таблице 3.

Таблица 3

Влияние биогумуса и сапропеля на морфометрические показатели картофеля

Структура эксперимента	Количество клубней, штук	Высота растений, см	Толщина стебля, мм
Контроль	7-8	26,7	6,1
Сапропель	9-10	28,4	6,3

(оз. Сафонково)			
Биогумус	10-11	29,8	6,4

Анализируя эти данные, явно прослеживается положительное влияние сапропеля морфометрические показатели экспериментируемой культуры. Добавление органического удобрения в технологию возделывания картофеля способствует увеличению не только высоты и толщины растений, но и увеличение количества клубней на кустах.

Влияние сапропели и биогумуса на продуктивность картофеля представлена в таблице 4

Таблица 4

Влияние сапропели и биогумуса на продуктивность картофеля

Структура эксперимента	Урожайность, кг/м ²	Прибавка к контролю, %
Контроль	13	-
Сапропель (оз. Сафонково)	14,5	11,53
Биогумус	16,2	24,61

Опираясь на данные таблицы, можно предположить, что при внесении сапропеля урожайность повышается.

Вывод: 2013 год для выращивания картофеля сложился крайне неблагоприятным не только на экспериментальном участке, но и в целом по области. В период клубнеобразования (фаза бутонизации и цветения) осадков было крайне мало. Температура воздуха в этот период достигала до 30-33⁰С, а почвы - была значительно выше. При такой засухе почвогрунт по состоянию увлажнения находился в критическом состоянии, что максимально затрудняло поступление элементов питания для растений, парализовалась ассимиляция, рост клубней прекращался, а картофель является растением требовательным к влаге и очень отзывчивым на удобрения. Безусловно, потенциал сапропеля реализовался незначительно, из-за отсутствия влаги.

Таким образом, внесение удобрений на основе сапропелей существенно обогащает почвы и повышает их плодородие. Удобрения сапропелевые вносятся под все сельскохозяйственные культуры либо в чистом виде, либо в качестве компонента удобрительных смесей или компостов. Ценность сапропелей для удобрений определяется широким набором минеральных элементов питания, содержанием общих и подвижных форм азота, фосфора, калия, железа, серы, микроэлементов, благоприятной реакцией среды (рН), а также наличием значительных количеств гуминовых и легкогидролизуемых веществ. Различные биологически активные вещества (каротин, витамины и др.), микроэлементы присутствуют в них в количествах, приближающихся к сбалансированным для потребления растениями; подвижные формы составляют от 5 до 50% от валовых. Тяжелые металлы (Pb, Sn, Cd, Hg и др.) отсутствуют или имеются в количествах, не оказывающих токсического действия на растения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. BusinesStat. Анализ мирового рынка картофеля в 2006-2010 гг., прогноз на 2011-2015 гг.- 2011. – С. 120
2. <http://faostat.fao.org/>
3. Алшанов Р.А. Казахстан на мировом аграрном рынке: потенциал, проблемы и их решение. Изд. третье, доп. – Алматы: Раритет, 2010. – 624 с
4. Алшанов Р.А. Экономика независимого Казахстана: достижения и пути развития. Алматы. 2012г. – 448 с.

5. Белецкая Н.П., Фомин И.А., Назарова Т.В. Использование органоминеральных накоплений водоемов Северо- Казахстанской области в плодовоовощном хозяйстве. // Сельское, лесное и водное хозяйство. – Июнь, 2012 [Электронный ресурс]. URL: <http://agro.snauka.ru/2012/06/440>

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ГЕОМОНИТОРИНГА ВЫСОТНОГО ЗДАНИЯ В Г. АСТАНЕ

Игильманов А.А.

кандидат технических наук, профессор

Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева

Мукушева Л.С.

ассистент кафедры геодезии

Казахского агротехнического университета им. С.Сейфуллина

Одной из важных проблем, связанных со строительством и безопасной эксплуатацией зданий повышенной этажности и высотных зданий, возведенных в последние годы в Республике Казахстан является отсутствие достоверной информации о величинах осадок фундаментов и кренов, строящихся и введенных в эксплуатацию объектов, в том числе относящихся к категории ответственных.

Цель работы: проведение наблюдений и своевременное выявление отклонений, превышающих допустимые значения осадки фундамента и крена здания высотой более 75 м в соответствии с требованиями п.16 МСП 5.01-101-2003 [1], п.14 МСП 5.01.-102-2002 [2], п.6.23 и Приложения 2.3 (Обязательное) МГСН 4.19-05 [3], разработка мероприятий по предупреждению и устранению возможных негативных последствий.

Задачи исследований: геодезические наблюдения за деформациями основания, включающие измерение величин деформаций (осадки и крена фундамента) методами и средствами в соответствии с требованиями «Руководство по наблюдениям за деформациями оснований зданий и сооружений» [4], обеспечивающими надежность и достоверность полученных результатов и выводов, выдача заключения по результатам наблюдений о эксплуатационной надежности возводимого здания, рекомендаций о необходимости проведения натурных наблюдений в период его эксплуатации.

Деформация сооружений возникает в связи с воздействием различных природных и антропогенных факторов, как на основание, так и на само сооружение. В основном деформации зданий и сооружений зависят от смещения пород в их основании. Эти смещения могут происходить как в вертикальной, так и в горизонтальной плоскостях. Вертикальные деформации основания подразделяются на: осадки, просадки, набухания и усадки, оседания.

Математическая характеристика осадок фундаментов выражается величинами вертикальных отрезков, опущенных с первоначальной плоскости, образованной подошвой фундамента, до пересечения с деформированной поверхностью основания. В тех случаях, когда эти отрезки равны, осадки называются – *равномерными* и, наоборот, когда отрезки не равны – *неравномерными*. Таким образом, равномерные осадки могут происходить лишь в тех случаях, когда давление, вызываемое весом сооружения, и сжимаемость горных пород во всех частях основания под фундаментом одинаковы, чего практически на сжимаемых грунтах обычно не бывает.

Неравномерные осадки возникают, прежде всего, в результате различного давления частей сооружения и неодинаковой сжимаемости грунтов под фундаментом, что в свою очередь вызывает неравномерные смещения в надфундаментных конструкциях зданий и сооружений и приводит к наклонам, прогибам, искривлениям и другим видам деформаций

сооружений. При значительных видах этих деформаций в фундаменте и стенах зданий могут образоваться трещины и разломы.

Осадки от собственного веса сооружения по мере уплотнения грунтов в основании с течением времени прекращаются. При этом, как правило, на песчаных грунтах осадки характеризуются большими скоростями в начальный период с последующим быстрым затуханием. Наоборот, в глинистых грунтах осадки происходят с незначительными скоростями вначале и медленно затухают в течении многих лет.

Под влиянием оползневых явлений на косогорах и односторонней нагрузки, например, напора воды, происходят горизонтальные смещения сооружений.

Предельно допустимая величина совместной деформации основания здания или сооружения, соответствующая пределу эксплуатационной пригодности здания или сооружения по технологическим или архитектурным требованиям устанавливается соответствующими нормами проектирования зданий и сооружений, правилами технической эксплуатации оборудования или заданием на проектирование.

Наблюдения за деформациями должны проводиться с начала строительства сооружения и впервые годы его эксплуатации до достижения стабилизации деформаций, при этом стремятся, чтобы циклы наблюдений проводились через равные промежутки времени, а измерения выполнялись в кратчайшие сроки.

Геодезические наблюдения за смещениями и деформациями зданий и сооружений, их оснований и конструкций в процессе строительства производятся по специальному технологическому заданию, составляемая проектной организацией с учетом назначения и конструктивного решения зданий и сооружений и инженерно-геологического строения и основания.

В январе 2010 г. ТОО «Базис А» был заключен договор с ТОО «KGS» на проведение геотехнического мониторинга строящегося 48 – этажного офисного здания на Водно-Зеленом бульваре в г. Астане («Изумрудный квартал»).

С целью реализации мониторинга была разработана Программа проведения наблюдений, в которой отражены все необходимые сведения о проводимой работе. Наблюдения велись с момента возведения ростверка –плиты.

Ростверк – плита здания выполнена на буронабивных сваях диаметром 600 мм с опиранием низа свай на элювиальный щебенисто-древесный грунт. В соответствии с [3] максимальной величиной осадки здания составляет 22,5 см, предельное значение крена 0,0001Н.

Цикличность наблюдений на период возведения каркаса здания в соответствии с графиком проведения исследований (Приложение к договору) велась по мере возрастания нагрузки, через каждые три этажа здания.

Осадочные марки на плите перекрытия на отметке 0.000 выполнены из металлических пластин толщиной 8 мм размером 220×220 мм, с округлой реперной головкой в центре марки.

Рис. 1 48-этажное здание комплекса «Изумрудный квартал»

Опорный репер, относительно которого велись наблюдения – буронабивная свая диаметром 600 мм длиной 17 м, опирающаяся на полускальный грунт.

Схема устройства опорного репера обеспечивает I-й класс точности проведения работ, исключает осадки и влияние морозного пучения грунта на их положение относительно вертикали.

Конструкция верхней части реперов обеспечивает их сохранность на период проведения работ, исключает осадки и влияние морозного пучения грунта на их положение относительно вертикали.

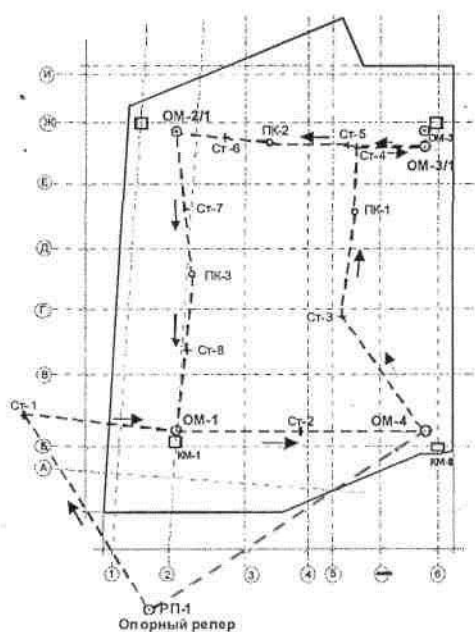

Рис. 2 Схема замкнутого нивелирного хода при проведении измерений перемещений осадочных марок **ОМ-1 – ОМ-4**

При проведении измерений применялся высокоточный нивелир NA 2 фирмы Leica и 2-х метровая инварная рейка.

При проведении работ по наблюдениям за деформациями основания здания в соответствии с п.3.3.2 [4] используются метод геометрического нивелирования, при двух горизонталях и по двум нитям, способом совмещения по замкнутому ходу.

Таблица 1 – Результаты проведения геодезических измерений на момент окончания наблюдений 21 ноября 2011 г.

Дата	О М – 1, м	О М – 2, м	ОМ – 3/1, м	О М – 4, м	С редн. м
Исходное положение на 7.03.2010 г. (2-й цикл)	101,077	-	101,092	101,069	101,075
Положение осадочных марок на 19.09.2010г. (3-й цикл)	101,077	ОМ – 2/1	101,087	101,067	101,071
Положение осадочных марок на 16.10.2010г. (4-й цикл)	101,076	101,0655	101,085	101,067	101,070
Положение осадочных марок на 14.11.2010г. (5-й цикл)	101,074	101,0625	101,083	101,065	101,071
Положение осадочных марок на 12.12.2010г. (6-й цикл)	101,0725	101,0600	101,0805	101,0635	101,069
Положение осадочных марок на 23.01.2011г. (7-й цикл)	101,0725	101,0610	101,0810	101,0635	101,0695
Положение осадочных марок на 13.03.2011г. (8-й цикл)	101,0725	101,0606	101,0812	101,0654	101,0769
Положение осадочных марок на 17.04.2011г. (9-й цикл)	101,0690	101,0580	101,0785	101,0620	101,0689
Положение осадочных марок на 2.05.2011г. (10-й цикл)	101,0685	101,0565	101,0770	101,0615	101,0659
Положение осадочных марок на 5.06.2011г. (11-й цикл)	101,0665	101,1585 (нач)	101,0750	101,0600	101,0900
Положение осадочных марок на 26.06.2011г. (12-й цикл)	101,0655	101,1580	101,0725	101,0550	101,0878
Положение осадочных марок на 17.07.2011г. (13-й цикл)	101,0655	Нет доступа	101,0715	101,0535	101,0635
Положение осадочных марок на 21.08.2011г. (14-й цикл)	101,0650	Нет доступа	101,0710	101,0530	101,0630
Положение осадочных марок на 21.09.2011г. (15-й цикл)	101,0650	101,1580	101,0710	101,0535	101,0869
Положение осадочных марок на 18.10.2011г. (16-й цикл)	101,0640	Нет доступа	101,0705	101,0535	101,0627
Положение осадочных марок на 21.11.2011г. (17-й цикл)	101,0640	Нет доступа	101,0710	101,0535	101,0628
Отклонение от исходного положения марок на 21.11.2011 г. (17,заключительный цикл)	-13,00мм	-	-21,0мм	-15,5мм	-16,5 мм

При проведении наблюдений соблюдаются требования: число станций незамкнутого хода от репера до первой осадочной марки не более 2-х, длина визирного луча не более 20 м, неравенство плеч (расстояний от нивелира до реек) не более 0,4 м, накопление неравенств плеч в замкнутом ходе не более 2,0 м, допускаемая невязка в замкнутом ходе (n – число станций) $\pm 0,5\sqrt{n}$, мм. Средняя квадратическая ошибка на станции составила $m=0,5$ мм, по замкнутому полигону $m=1,0$ м, что соответствует требованиям СНиПа.

Результаты измерений: Средняя осадка за период с начала наблюдений с 7.03.2010 г. по 21.11.2011 г. составила 16,5 мм. при допустимом по нормам значениях средней осадки 150 мм. Максимальный крен здания имеет место в направлении от марки ОМ-1 к марке ОМ-3/1 и составил 0,00040 при максимально допустимом крене 0,0015.

Выводы: Средняя величина деформаций основания и крен здания на момент окончания строительства не превышают предельно допустимых нормами проектирования значений. Однако для более достоверных результатов, необходимо проводить наблюдения в течении текущих 3-х лет.

ЛИТЕРАТУРА:

1. МСП 5.01.-101-2003. Проектирование и устройство свайных фундаментов. – Астана, 2003
2. МСП 5.01.-102-2002. Проектирование и устройство оснований и фундаментов зданий и сооружений. – Астана, 2002
3. МГСН 4.19-05. Многофункциональные высотные здания и комплексы. Том II. – М., 2004
4. «Руководство по наблюдениям за деформациями оснований зданий и сооружений». НИИ Оснований и подземных сооружений. – М., 1986
5. Левчук Г.П., Новак В.Е., Конусов В.Г. Прикладная геодезия. – М., Недра, 1981г.
6. Михилев Д.Ш., Рунов И.В., Голубцов А.И. Геодезические измерения при изучении деформаций крупных инженерных сооружений. - М., Недра, 1977г.
7. Игильманов Ж.А., Игильманов А.А. и др. «Вибронабивные сваи, как центры геодезических знаков при наблюдениях за деформациями сооружений» - Геодезия и картография. - М., Недра, 1996г. №1. 56-61 стр.

УТИЛИЗАЦИЯ МУСОРА: ПРОБЛЕМА НАСТОЯЩЕГО ИЛИ БУДУЩЕГО

Иманбаева А.С.

Учитель высшей категории средней школы № 14 города Актюбе

Утилизация отходов: проблема настоящего или будущего? Такая тема работы выбрана не случайно. Великий датский физик Нильс Бор предрекал: человечество погибнет не от атомной бомбы, бесконечных войн, оно похоронит себя под горами собственных отходов. В результате человеческой деятельности ежегодно образуются миллионы тонн различных отходов, в том числе и бытовых. Пришла пора задуматься над сложившейся ситуацией или нет? Перед человечеством встает проблема поиска новых эффективных, экологически чистых способов утилизации твердых бытовых отходов (ТБО). Очевидно, что использование старых подходов к утилизации (распространение свалок) становится не только экологически опасным, но и экономически невыгодным. Ведь мы, по сути, зарываем в землю вторичные материальные ресурсы, используя которые, можно сохранить и земельные площади, и невозобновляемые полезные ископаемые. Кроме того, используя отходы, можно получать тепловую и электрическую энергию.

Под отходами производства и потребления понимаются остатки сырья, материалов, полуфабрикатов, иных изделий или продуктов, образовавшихся в процессе производства или потребления, а также товары (продукция), утратившие свои потребительские свойства. (2) Остановимся подробнее на твердых бытовых отходах, понимаются отходы, образующиеся в результате жизнедеятельности населения (приготовление пищи, упаковка товаров, уборка и текущий ремонт жилых помещений, крупногабаритные предметы домашнего обихода и др.).

В Актюбинской области накоплено 5 000 000 тонн твердых бытовых отходов (ТБО). В области на сегодняшний момент насчитывается 1 090 свалок. Сегодня в Казахстане на каждого жителя приходится 2 тыс. тонн отходов (бытовые и промышленные) в год. Для сравнения, в Германии аналогичный показатель составляет 400 кг в год. При этом, по данным Министерства охраны окружающей среды, переработке подвергается лишь 3-5%,

или приблизительно 2,15 млрд. тонн мусора. Остальная часть без сортировки на компоненты вывозится и складировается на открытых свалках, которых в Казахстане 4 525 (по данным Агентства РК по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства – «Къ»).

В Актюбинской области проживает 777 471 человек.

Можно рассчитать, сколько отходов приходится на всех жителей области в год. Для этого умножим численность населения области на объем отходов, приходящихся на одного жителя Казахстана. И так, $777\,471 \cdot 2 = 1\,554\,942$ тыс. тонн. Накопление отходов производства и потребления являются одной из основных угроз экологической безопасности страны.

Все ТБО можно классифицировать следующим образом:

1. Пищевые отходы, согласно ГОСТу 30772-2001, — это "продукты питания, утратившие полностью или частично свои первоначальные потребительские свойства в процессе их производства, переработки, употребления или хранения". Пищевые отходы негативно влияют на состояние окружающей среды. Могут являться источниками инфекционных заболеваний.

2. Пластиковые отходы — это отходы полиэтилена, полипропилена, полиэтилентерефталата, полистирола, поливинилхлорида и т.д, причем их доля каждый год растет в общей массе отходов. Это, очевидно, связано с все большим применением полимерной упаковки и широким использованием одноразовых предметов. Но нельзя полностью отвергать идею «одноразовости», ведь благодаря ей появились, например, одноразовые шприцы и другие материалы медицинского назначения. Необходимо заметить, что большинство одноразовых предметов производят из бумаги или пластмассы. Пластмассу, в свою очередь, производят из так называемых невозобновляемых природных ресурсов, таких, как нефть, уголь, природный газ. Используя одноразовый продукт, мы его выбрасываем. И, конечно же, прямо на свалку. Разлагаются же эти "мелочи" десятилетиями, а то и столетиями. С другой стороны, при горении и разложении многих пластмасс выделяются отравляющие вещества (соединения хлора, угарный газ, цианиды, диоксины). Они и образуются постепенно на свалках, отравляя воздух и грунтовые воды. В крупных городах нашей страны около 30% общего объема ТБО составляют упаковочные отходы, из которых вторично перерабатывается около 10%, остальные — «складируются на свалках».

3. Металлические отходы — общее название различного металлического мусора. Сюда можно отнести консервные банки и банки из-под напитков, различные металлические крышки, формочки, обертка из фольги, пустые аэрозольные упаковки, а, например, батарейки и аккумуляторы являются токсичными ТБО.

4. Бумажные отходы (макулатура) — отслужившие свой срок изделия из бумаги и картона.

5. Стекланные отходы. Основным объемом отходов стекла образуется за счет различных видов стеклотары. Основными потребителями стеклянной тары являются консервная промышленность, производители пива, алкогольных и некоторых других напитков (вода, молочная продукция).

Современные способы утилизации ТБО

Согласно данным ВОЗ, опубликованным в июне 2007 года, по воздействию окружающей среды на здоровье населения экологически зависимая смертность в СНГ достигла 20 процентов от общей смертности, или 493 тысячи человек в год. В 2004 году этот показатель составлял 350 тыс. человек. Среди прочих причин называется расплощение свалок вокруг всех городов и поселков. Ведь особое внимание уделялось, в первую очередь, промышленным отходам, которые считаются главными загрязнителями окружающей среды. Гораздо меньшее внимание обращали на себя ТБО, вывозимые на свалки или полигоны. Очевидно, что избавляться от отходов необходимо с соблюдением норм экологической безопасности. Рассмотрим более подробно методы утилизации ТБО, их преимущества и недостатки.

1. Свалка ТБО

В чем опасность свалки? В отчуждении огромных площадей земли, потери ценных компонентов ТБО, экологической опасности (загрязнение грунтовых вод и атмосферы, потенциальная опасность в отношении пожаров и распространения инфекций и пр.). Удаление ТБО на свалки следует рассматривать как сиюминутное решение проблемы, противоречащее экологическим и ресурсным требованиям. Кроме того, поскольку свалки все дальше удаляются от городов, растет нагрузка на транспортные магистрали, увеличиваются валовые выбросы вредных веществ от автотранспорта, занятого вывозом отходов.

2. Захоронение на полигонах

В середине XX века пришлось перейти от стихийного создания свалок к проектированию и реализации специальных инженерных объектов- полигонов для захоронения бытовых отходов. Согласно СанПиН 2.1.7.1038-01 «Гигиенические требования к устройству и содержанию полигонов для твердых бытовых отходов» (5) полигоны твердых бытовых отходов являются специальными сооружениями, предназначенными для изоляции и обезвреживания ТБО, и должны гарантировать санитарно — эпидемиологическую безопасность населения. Полигон по захоронению отходов представляет собой сложнейшую систему, подробное исследование которой началось только недавно. Предполагается, что срок переработки на хорошем полигоне составляет 50-70 лет и больше, в основном, из-за содержащегося пластика. Современные полигоны оборудованы всеми типами систем, чтобы не допустить контакта отходов с окружающей средой. Но ведь именно из-за этого разложение отходов затруднено, и они представляют из себя своеобразную «бомбу замедленного действия». Ведь при недостатке кислорода органические отходы подвергаются анаэробному брожению, что приводит к формированию так называемого «свалочного газа», основными компонентами которого являются метан и диоксид углерода. Но кроме этих составляющих также присутствуют аммиак, оксид углерода, оксиды азота, формальдегид, сернистый ангидрид, сероводород, хлорпроизводные алканов.

У нас в городе Актобе для утилизации отходов используется полигон, расположен он на юго-западе города, занимает площадь 60,2 га, рассчитан на 25 лет и, как выяснилось, не оснащен системой сбора и утилизации «биогаза». При посещении полигона видны испарения и выход газа.

Кроме того, в недрах полигона также формируется весьма токсичная жидкость «фильтрат», попадание которой в водоемы или в подземные воды крайне нежелательно. Поэтому он собирается в дренажную систему и поступает на очистные сооружения. В настоящее время вывоз ТБО на полигоны с последующим захоронением считается неэффективным в силу перечисленных выше причин, и по возможности от него стараются отказаться.

3. Термическая утилизация ТБО

Мусоросжигание — это наиболее сложный вариант обращения с отходами. Задача мусоросжигательного завода — экологически безопасное термическое обезвреживание твердых бытовых отходов с выработкой тепловой и электрической энергии. Перед сжиганием все отходы проходят сортировку и подготовку, при этом отделяется вторсырье и негорючие материалы, в том числе бумага, картон, пластмасса, стекло, лом черного и цветного металла. Крупные фракции отходов дробятся. Чтобы уменьшить вредные выбросы, из отходов извлекают батарейки и аккумуляторы, пластик. Сжигание неразделенного потока отходов в настоящее время считается чрезвычайно опасным. Таким образом,

мусоросжигание может быть только одним из компонентов комплексной программы утилизации. Сжигание позволяет примерно в 3 раза уменьшить вес отходов и получить дополнительную энергию в виде тепла и электричества.

Сжигание производится в печах с вихревым кипящим слоем инертного материала — кварцевого песка. Этот способ позволяет:

- исключить использование механических устройств в зоне сжигания отходов;
- обезвреживать отходы в широком диапазоне изменения их влажности и зольности;
- достигать высокие удельные тепловые нагрузки при равномерном распределении температур в кипящем слое;
- обеспечивать пониженное содержание оксидов азота в дымовых газах;
- проводить эффективное обезвреживание отходов.

На заводе устанавливается 6-ступенчатая система газоочистки, что позволяет значительно снизить содержание вредных веществ, так как при сжигании ТБО в атмосферу выделяются хлор-, серо-, азотсодержащие вещества. И что особенно важно, в процессе горения отходов образуются диоксины — полихлорированные производные дибензодиоксина (ПХДД) и фурана (ПХДФ). Эти супертоксичные вещества даже в относительно малых концентрациях поражают практически все живые организмы — от бактерий до человека. Обладая высокой химической стойкостью, они не разлагаются в окружающей среде десятки лет, накапливаются в верхнем слое почвы и попадают в организм человека с пищей, водой и воздухом (3). После газоочистки содержание диоксинов в дымовых газах не превышает европейских норм ПДК. Тепловая и электрическая энергии, выработанные при сжигании отходов, полностью обеспечивают собственные потребности завода, а излишки поставляются в городские сети (из 1 тонны ТБО вырабатывается 200-250 кВт*ч, что составляет 57,8млн. кВт*ч/год).

В результате термического обезвреживания ТБО образуются отходы в виде шлаков и продуктов газоочистки. На заводах используется метод обезвреживания золо-шлаковых отходов гумино-минеральным концентратом (ГМК) с получением техногенного грунта, который по своим механическим и физико-химическим характеристикам пригоден для использования на полигонах захоронения ТБО в качестве изолирующих промежуточных слоев и временного слоя при рекультивации, а также в качестве искусственного камня в дорожном строительстве. Этот метод обезвреживания золы экологически безопасен, а получаемый грунт не вступает в конфликт с окружающей средой. Таким образом, использование метода термической утилизации позволяет: сократить объемы захоронений ТБО; достичь высокой удельной величины выработки тепловой и электрической энергии; использовать земельные угодья для других целей (завод занимает площадь 7 га, а полигон — 63,5 га). Но в тоже время технология сопровождается сравнительно высокой себестоимостью переработки и стоимостью самого оборудования. Использование сортированных ТБО позволит значительно уменьшить содержание вредных веществ в дымовых газах и количество образуемых золошлаковых отходов.

В мире существует более 4 тыс. мусоросжигательных заводов, и их строительство — нормальная практика. "Недавно современный мусоросжигательный завод открылся в Неаполе. На церемонии присутствовал сам Сильвио Берлускони", современный мусоросжигательный завод недавно открылся и в центре Вены, чему предшествовал специальный референдум.

4. Метод гидросепарации ТБО

Метод гидросепарации предполагает гидромеханическое разделение всего мусора на различные фракции, которые в дальнейшем должны будут перерабатываться соответственно во вторсырье, компост и энергию. Рассмотрим подробнее метод гидросепарации по технологии ArrowEcology. На первой стадии процесса осуществляется автоматизированная гидромеханическая сепарация несортированных отходов, что позволяет отделить вторсырье от органической составляющей. Последняя проходит через гидроизмельчитель, где

осуществляется дальнейшее разделение и промывка. Затем биоразлагаемая органика в воде поступает в реактор, где происходит образование компоста и биогаза. Получаемый компост имеет высокую токсичность, т.к. невозможно добиться полного очищения органической составляющей от вредных компонентов, например, тяжелых металлов. Поэтому на загрязненные компосты высаживают растения-очистители, т.е. растения, поглощающие, аккумулирующие или перерабатывающие вещества, загрязняющие водную, воздушную или почвенную среду (1). Получаемая в процессе фотосинтеза биомасса растений с техногенными загрязнениями подлежит сжиганию, а зола — связыванию и захоронению. Отдельно хочу отметить, что, в ходе фильтрации промывной воды образуется токсичный фильтрат, который тоже нужно обезвреживать и утилизировать. Одновременно с производством компоста получают биогаз, который предлагается просто сжигать с целью получения тепловой и электрической энергии. Но разработчики технологии, на мой взгляд, не учли, что кроме основных заявленных компонентов (метан, диоксид углерода), газ содержит так называемые микропримеси — аммиак, оксид углерода, оксиды азота, формальдегид, сернистый ангидрид, сероводород, цианистый водород, галогенированные углеводороды. Следовательно, для внедрения этой технологии необходимо провести ее доработку. Кроме того, считаю, что повысить эффективность производства можно путем введения раздельного сбора ТБО.

5. Рециклинг ТБО

Ни для кого не секрет, что часть ТБО может быть использована вторично (вторичные материальные ресурсы, ВМР). Для этого используют метод раздельного сбора и предварительную сортировку. Правильная организация сбора отходов может сэкономить значительные средства. В местах образования отходов необходимо практиковать покомпонентный сбор вторсырья, при котором незагрязненная макулатура, упаковочная тара, стекло, пластмассы, металлы собираются отдельно и отправляются на переработку. Важным преимуществом сортировки ТБО является возможность выделения из них тех компонентов, которые в процессе дальнейшей утилизации (например, методом сжигания или компостирования) могут угрожать здоровью людей или не удовлетворяют требованиям процессов дальнейшей обработки.

Основными компонентами ТБО, поступающими на рециклинг, являются стекло, металлические и бумажные отходы различного типа.

По мере изучения проблемы утилизации ТБО мы провели в школе акцию «Спаси дерево». Учащиеся нашей школы отнеслись к этому с пониманием и приняли активное участие. Действовали мы следующим образом.

1) За неделю до мероприятия напечатали объявления о предстоящем сборе макулатуры и агитационные плакаты и развесили их по всей школе.

2) В течение недели ходили по классам и рассказывали ребятам о необходимости сбора макулатуры.

3) Для большей заинтересованности ребят в сборе макулатуры было объявлено соревнование между классами и в личном зачете. Результат превзошел все ожидания. В акции приняли участие все классы, с 1-ого по 11-ый. Ребята несли макулатуру не только из дома, но обошли с этой целью все ближайшие магазины, почту, аптеки.

Всего мы собрали 3090 килограммов макулатуры, а значит, спасли 31 взрослое дерево. Совет школы принял решение каждый год проводить акцию по сбору макулатуры.

Отдельно хочу остановиться на пластиковых отходах, доля которых в общем объеме ТБО растет с каждым годом. В настоящее время во всех развитых странах проводятся работы по рециклингу пластмасс, поиску новых областей их применения, разработке биоразлагаемых материалов. Остановимся подробнее на этом виде полимеров. Основным толчком к разработке биоразлагаемых полимеров стала проблема утилизации пластиковых отходов. Разложение традиционных полимерных материалов составляет десятки и сотни лет, использование же новых материалов приводит к значительному сокращению этих сроков (~60 дней). В условиях правильного компостирования биополимеры полностью разлагаются

на воду, диоксид углерода и гумус. Необходимо отметить, что эти полимеры производятся из воспроизводимого растительного сырья (кукурузы, картофеля и т.п.). В настоящее время самая «массовая» сфера применения новых материалов — посуда и упаковка для пищевых продуктов. У нас, в Казахстане, к сожалению, эпоха новых материалов еще не началась. Основные тому причины: ограниченная платежеспособность, как предприятий, так и конечных потребителей (неготовность платить за уникальную, экологически чистую, но дорогую упаковку), недостаточное внимание к экологическим проблемам со стороны законодательных властей.

6. Компостирование

Компостирование — это биохимический процесс разложения органической части ТБО микроорганизмами. Это направление в мировой практике развивалось как альтернатива сжиганию (первый завод в Европе по компостированию ТБО был построен в 1932 г. в Нидерландах), но большого распространения не получило. В Европе с получением компоста перерабатывают около 2% ТБО, в Японии и США — до 2%. В Казахстане компостирование с помощью компостных ям часто применяется населением в индивидуальных домах или на садовых участках. В то же время процесс компостирования может быть централизован и проводиться на специальных площадках. Конечным продуктом компостирования является компост, который может найти различные применения в городском и сельском хозяйстве. Хотя характеристики конечного продукта могут быть значительно улучшены путем извлечения из отходов металла, пластика и т.д., все же он представляет из себя достаточно опасный продукт и находит очень ограниченное применение (на Западе такой «компост» применяют только для покрытия свалок).

К сожалению, современном мире не существует универсального метода утилизации ТБО. Очевидно, что только комбинация нескольких взаимодополняющих программ и мероприятий может способствовать эффективному решению этого вопроса. При этом нужно использовать опыт развитых стран. Считаю, что лучшее решение предлагает Германия, которая основную ставку делает на рециклинг материалов и раздельный сбор ТБО. В итоге экономятся природные ресурсы, и значительно сокращается доля отходов, подвергаемых термической утилизации. Использование вторичных материальных ресурсов должно играть главную роль при утилизации ТБО, ведь мы живем в мире, где все взаимосвязано. Поэтому необходимо максимально сохранять природные ресурсы для последующих поколений. Я надеюсь, что уже в недалёком будущем в нашей стране твёрдые бытовые отходы будут перерабатываться, а не уничтожаться.

Кроме того, нужно расширять рынок биоразлагаемых материалов на основе растительного сырья, что кроме перечисленных выше достоинств, приведет к развитию отечественного сельского хозяйства. Считаю необходимым развивать данное направление, т.к. доля упаковочных материалов растет с каждым годом в общем объеме ТБО.

Считаю немаловажной работу привлечение внимания учеников к проблеме утилизации отходов путем пропаганды борьбы со свалками и успешного проведения сбора макулатуры. Надеюсь, что данная статья заставит и читателей задуматься над вопросом «Утилизация мусора: проблема настоящего или будущего?»

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон РК об охране окружающей среды от 15.07.1997г
2. Агаджанян Н. А, Ушаков И. Б, Торшин В. И. и др.; Под общ. ред. Н. А. Агаджаняна. Экология человека: Словарь-справочник. — М.: ММП «Экоцентр», издательская фирма «КРУК», 1997.
3. Голдовская Л.Ф. Химия окружающей среды. — М.: Мир; БИНОМ.Лаборатория знаний, 2008.
4. Кнунянц И.Л. Химия: Большой энциклопедический словарь / Гл.ред.И.Л.Кнунянц.- М.:БРЭ, 1998

УГРОЗА ОСТРОГО ДЕФИЦИТА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В КАЗАХСТАНЕ

Касымова И.Н.

*Магистрант кафедры Химия и металлургия
Инновационного Евразийского университета, г.Павлодар*

В Послании Президента Республики Казахстан Стратегия - 2050 дефицит водных ресурсов рассматривается как глобальная угроза. В то же время перед Правительством стоят цели по обеспечению стабильным водоснабжением населения (к 2020 году) и сельского хозяйства (к 2040 году), к 2050 году решить все проблемы с водными ресурсами. При этом экологическая составляющая водных ресурсов – стабильность экосистем, развитие рыбоводства, эко-туризма и сохранение уникальных природных богатств – не должна быть ущемлена в пользу индустриального развития.

Водные ресурсы Казахстана – живая, уникальная и уязвимая система, которая подвержена внешним рискам намного больше, чем в других странах.

Во-первых, бессточные бассейны и высокие уровни испарения с поверхности озер приводят к значительному расходу воды на их поддержание.

Во-вторых, зависимость от трансграничных рек из Китая, России, Узбекистана и Кыргызстана, составляющих 44% притока поверхностных вод, который быстро сокращается вследствие ускорения экономического и социального развития соседних стран. Согласно прогнозам, приток трансграничных рек может сократиться на 40% уже к 2030 году.

В-третьих, водные ресурсы Казахстана подвергаются воздействию глобального потепления, временное увеличение таяния ледников скажется на будущих объемах водных ресурсов.

В результате быстро растущей потребности в воде и сокращения устойчивых запасов воды к 2030 году ожидается дефицит воды в размере 14 млрд. м³, к 2050 году дефицит составит 20 млрд. м³ (70% от потребности в водных ресурсах). В условиях отсутствия упреждающих действий, предлагаемых в Концепции, такой дефицит воды может привести к:

- снижению природоохранных поступлений воды с последующей деградацией озерной и речной экосистем и рыболовного промысла;
- нормированию потребления воды в экономических целях, особенно в сельском хозяйстве, а также в гидроэнергетической отрасли, в промышленности, возможны перебои с водоснабжением населенных пунктов;
- повышению издержек на водообеспечение из-за необходимости введения в эксплуатацию новых источников водоснабжения (вторичное использование, десалинационные заводы, магистральные трубопроводы) и переброски водных ресурсов между бассейнами.

Ожидаемые тенденции роста потребления воды и снижения обеспеченности водными ресурсами угрожают ростом регионального дефицита, с которым шесть из восьми водных бассейнов Казахстана могут столкнуться к 2030 году. Если не будет повышена эффективность использования и управления водными ресурсами, то к 2040 году нехватка воды усилится, что отрицательно скажется на обеспечении водой населения, росте ВВП и состоянии окружающей среды.

Основной объем водных ресурсов обеспечивают поверхностные воды в среднегодовом объеме 101 км³. Из них 56% формируются локально (основные бассейны: Есильский, Нура-Сарыусуский, Тобыл-Торгайский), а остальные 44% за счет стока трансграничных рек из Китая, Узбекистана, России и Кыргызстана (основные бассейны:

Арал-Сырдарьинский, Балхаш-Алакольский, Жайык-Каспийский). Казахстан стоит в одном ряду с такими странами, как Израиль и Португалия, по индексу зависимости от притока трансграничных рек с территории соседних стран. Это значительно увеличивает значимость урегулирования трансграничных перетоков для решения существующих и потенциальных водных проблем страны.

Дополнительными источниками пресной воды являются подземные воды, утвержденные к эксплуатации запасы которых составляют $15,4 \text{ км}^3$ (из них в настоящее время добывается $1,2 \text{ км}^3$ в год), опреснение морской воды и прочие источники (забор воды из шахт, прямое потребление из водохранилищ, использование сточных вод, обессоливание - всего $3,9 \text{ км}^3$ в год). Основные запасы подземных вод находятся в Балхаш-Алакольском и Ертисском бассейнах (66% от общего объема запасов).

Из общих водных ресурсов на сегодняшний день $38,6 \text{ км}^3$ в год необходимы для использования в природоохранных целях (экологический сток) для сохранения речных и озерных экосистем. Еще 29 км^3 в год недоступны из-за отсутствия необходимой инфраструктуры, испарений и фильтрации, обеспечения обязательного перетока в сопредельные государства. Кроме того, $12,8 \text{ км}^3$ водных ресурсов являются ненадежными, исходя из критерия 75% обеспеченности. Таким образом, объем гарантированных водных ресурсов в настоящее время составляет $23,2 \text{ км}^3$ в год.

При неблагоприятных климатических и трансграничных гидрологических ситуациях в перспективе прогнозируется уменьшение поверхностного стока по Казахстану на $11,4 \text{ км}^3$ в год к 2040 году.

Это обусловлено, главным образом, уменьшением притока воды по трансграничным рекам с $44,7 \text{ км}^3$ в год до $32,6 \text{ км}^3$ в год. Основанием для данного прогноза является увеличение водозабора соседними странами в последние годы, связанное с ростом их экономического и социального развития. Наибольший риск уменьшения притока имеют реки Ертис и Иле, берущие начало на территории Китайской Народной Республики (далее – КНР), потенциальный объем снижения стока которых, составляет $7,7 \text{ км}^3$ в год.

Потенциальное снижение притока воды по трансграничным рекам к 2040 году можно представить в двух сценариях: первый, при котором соседние страны полностью выбирают свой лимит согласно соглашениям или при равном делении водных ресурсов, если соглашения отсутствуют (например, в случае с КНР), и второй, при котором современные тенденции по увеличению водозабора соседними странами сохраняются, превышая установленную квоту. Выбор сценария, по которому пойдет развитие ситуации, зависит от результатов работы в сфере международного сотрудничества по вопросам деления трансграничных вод.

На территории Казахстана выделены восемь речных бассейнов, крупнейшими из которых являются Ертисский, Балхаш-Алакольский, Арал-Сырдарьинский и Жайык-Каспийский (суммарно более 90% водных ресурсов).

В 2012 году в Нура-Сарыуском бассейне наблюдался дефицит водных ресурсов в размере $0,1 \text{ км}^3$ в год. На практике это означает нехватку воды для использования в природоохранных целях для сохранения речных и озерных экосистем. По первому сценарию, к 2020 году из-за снижения трансграничных перетоков в результате сокращения доступных ресурсов и роста потребления дефицит водных ресурсов затронет шесть из восьми бассейнов. Дефицит будет расти до 2040 года и может составить $12,2 \text{ км}^3$ в год (50% от чистого потребления). По второму сценарию, при более интенсивном отборе воды соседними государствами, дефицит может увеличиться на $7,5 \text{ км}^3$. Особенно острой ситуация будет в Арал-Сырдарьинском и Жайык-Каспийском бассейнах (абсолютный дефицит $4,1$ и $2,9 \text{ км}^3$ в год, соответственно) и в Нура-Сарыуском и Тобыл-Торгайском бассейнах, где дефицит может составить более 50% от прогнозируемого потребления [1].

Таким образом, угроза дефицита воды и неэффективное управление водными ресурсами может стать основным препятствием для устойчивого экономического роста и социального развития Казахстана. Кроме того, низкие цены на воду, высокий уровень

субсидий, недостаточный контроль водозабора и плохое состояние инфраструктуры снижают эффективность и окупаемость внедряемых инициатив.

Меры и механизмы по сокращению дефицита водных ресурсов [2]:

1. Экономия воды в сельском хозяйстве. Для ее достижения необходима реализация инициатив по 3 направлениям:

1) внедрение современных методов орошения и других современных водосберегающих технологий:

внедрение капельного орошения и других современных водосберегающих технологий на 15% посевных площадей к 2030 году, уменьшение полива напуском с 80% до 5% поливных площадей;

увеличение площадей закрытого грунта до 1700 га в 2030 году;

2) переход к культурам с более высокой добавленной стоимостью и менее водо-интенсивным; постепенное сокращение малорентабельных и водоемких культур – риса и хлопка в Балхаш-Алакольском и Арал-Сырдарьинском бассейнах:

постепенное сокращение посевных площадей риса и хлопка на 20-30% с заменой их на менее требовательные с точки зрения водных ресурсов овощные, масличные и кормовые культуры к 2030 году;

3) снижение потерь воды при транспортировке в три раза:

восстановление крупных инфраструктурных объектов, определение прав собственности и ответственности за их поддержание;

измерение водозабора и сбор данных от всех конечных и промежуточных водопользователей. Наличие счетчиков необходимо сделать обязательным условием для предоставления любой государственной поддержки в сельском хозяйстве.

2. Повышение эффективности водопользования в промышленности на 25%:

1) снижение потребления воды на действующих предприятиях за счет:

внедрения технологий энергоэффективности (ведет к экономии воды на единицу натурального продукта) и водосбережения в энергетической, добывающей и металлургической отраслях (позволят сократить потребление на 20%);

повторного использования сточных вод и оборотного водоснабжения (ожидается их рост на 4% в ближайшие 17 лет);

2) повышение стандартов забора и очистки воды для промышленных предприятий.

3. Повышение эффективности водопользования в коммунальном хозяйстве на 10%:

устранение протечек в домах и коммунальных сетях;

контроль давления воды в распределительных сетях;

повышение стандартов водосбережения для бытовой техники и сантехники.

4. Повышение доступности и надежности водных ресурсов.

Наиболее остро стоит проблема деления трансграничных рек, поэтому Казахстан должен достигнуть соглашения по всем водным объектам в результате переговоров и подписания/обновления соглашений с соседними странами.

Следующий комплекс мероприятий необходимо реализовать в любом случае в целях обеспечения национальной безопасности и закрытия будущего дефицита:

строительство водохранилищ и резервуаров для сдерживания стоков воды при паводках и компенсации вариативности в течение года;

проработка устойчивого использования грунтовых вод (разведка, картографирование и разработка);

ремонт и перестройка магистральных оросительных каналов, крупной инфраструктуры;

строительство станций очистки сточных вод и установок очистки соленой и солоноватой воды;

комплексный подход к восстановлению бассейновых систем, включая посадку леса, восстановление дельт, очистка от иловых осадков.

Также существует потенциал переброски значительных объемов воды в

густонаселенные и промышленные районы. Неравномерное распределение водных ресурсов по территории Казахстана создает локальный профицит водных ресурсов (например, Иртыш, Кигач в Урал-Каспийском бассейне), строительство водоводов и каналов может обеспечить дефицитные территории. По оценкам Комитета по водным ресурсам, дополнительный потенциал перевода недоступных водных ресурсов составляет от 10 до 14 млрд. м³.

Кроме того, потребуется совершенствование политики управления водными ресурсами:

1) улучшение системы управления водными ресурсами на национальном уровне и уровне бассейнов для обеспечения эффективного взаимодействия с водопользователями во всех секторах и на всех уровнях;

2) определение лимитов на воду тарифов, отражающих полную стоимость воды, пересмотр субсидий и стимулов для поощрения водосбережения.

В целях снижения угрозы дефицита водных ресурсов в последние годы в управлении водными ресурсами Казахстана отмечается позитивная тенденция, в частности, переход на бассейновый принцип управления водными ресурсами, что соответствует наилучшим международным практикам, а также возросшее финансирование водохозяйственной и гидромелиоративной инфраструктуры, что способствует снижению потерь воды и повышению безопасности инфраструктуры.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственная программа управления водными ресурсами Казахстана. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 4 апреля 2014 года № 786. Астана, 2014 г.
2. Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

Касымова И.Н.

*Магистрант кафедры Химия и металлургия
Инновационного Евразийского университета, г.Павлодар*

За прошедший период независимости Казахстана были созданы основы развития водного хозяйства страны в условиях рыночных отношений, близких к оптимальной системе управления водными ресурсами с разделением управленческих и хозяйственных функций.

В целях создания законодательной базы развития водного хозяйства приняты Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, Закон Республики Казахстан «О сельском потребительском кооперативе водопользователей» от 8 апреля 2003 года, а также подзаконные акты по реализации указанных законов.

Водный кодекс Республики Казахстан является правовой основой выполнения и международных обязательств Казахстана в водохозяйственном секторе. Большинство его положений основывается на принципах, содержащихся в международных конвенциях и их рекомендациях[1].

В целом основными проблемами управления водными ресурсами являются следующие[2]:

1) неразвитость организационной среды и секторная разобщенность.

Вопросы координации управления водными ресурсами не находят решения в направлениях развития отраслей экономики. Для осуществления единой водохозяйственной политики уполномоченный орган в области использования и охраны водного фонда наделен

недостаточными полномочиями, что не способствует долгосрочному планированию развития водной отрасли, комплексному решению вопросов использования водных объектов с мероприятиями по их охране, вовлечению общественности в процесс принятия решений;

2) неэффективность механизмов реализации действующего законодательства.

Нормативно-правовая база не охватывает весь комплекс проблем сотрудничества и межотраслевого взаимодействия и не содержит детальные механизмы подготовки и принятия решений.

Ведение землеустроительных работ по землям, занятым водными объектами и их водоохранными полосами, кадастровых данных, неудовлетворительное. Так, по некоторым областям земли водного фонда вообще отсутствуют. В целом можно констатировать, что земли водного фонда остались практически бесхозными;

3) ограниченное применение современных инструментов управления.

Не совершенствуются правовые, экономические и научно-методические инструменты водопользования, в частности по дистанционному оперативному учету использования вод на основе компьютерных и коммуникационных систем, режима поверхностных вод, автоматизации и диспетчеризации регулирования установленного водного режима водохозяйственных сооружений. Не осуществляется применение передовых технологий управления водным хозяйством на основе математической модели управления водными ресурсами, представляющей пакет инструментальных средств, включающий в себя все необходимые блоки для разработки современных человеко-машинных интерфейсов, целостной системы управления и сбора информации, базирующихся на гео-информационных системах (ГИС-технологии на уровне речного бассейна);

4) игнорирование природоохранных требований в водохозяйственной деятельности привело к возникновению кризисных ситуаций практически во всех речных бассейнах Казахстана. Проблемы деградации лесов, пастбищ, сокращения ледников, интенсивной эрозии на водосборных территориях декларируются, но не являются основанием для моделирования сценариев развития речных бассейнов и принятия управленческих решений.

Одной из причин деградации экосистем является несовершенство системы управления качеством воды.

Мониторинг качественных характеристик вод осуществляют: Республиканское государственное предприятие «Казгидромет» (фоновый мониторинг поверхностных вод), областные управления охраны окружающей среды (мониторинг качества промышленных стоков), территориальные управления санитарно-эпидемиологического надзора (мониторинг качества вод для питьевых нужд), межрегиональные департаменты Комитета геологии и недропользования (мониторинг качества подземных вод). Большая часть информации этих организаций недоступна и недостаточна для планирования и принятия решений по улучшению качества вод, ограничен к ней доступ для широкой общественности.

Требуют совершенствования методика расчета природоохранных и санитарно-эпидемиологических попусков и разработки нормативов допустимого воздействия на водные объекты, исходя их специфической особенности каждого речного бассейна.

Реформированию должны подвергнуться такие инструменты управления водными ресурсами, как методы нормирования загрязнения воды, методы лимитирования сбросов, планирование бассейновой водной политики как в части пользования водой, так и в охране водных ресурсов.

Предстоит адаптация в казахстанское законодательство методических инструментов, примененных Европейским Союзом в Рамочной водной директиве 2000 года. Эта методология в совокупности получила название методологии целевых показателей качества водных объектов и давно применяется в Великобритании, Австралии, странах Скандинавии и Северной Америки;

5) несовершенство системы предупреждения и ликвидации вредного воздействия вод. В этой сфере наблюдается межведомственное распыление ответственности МЧС, МСХ, МООС, местных исполнительных органов, хозяйствующих субъектов, отсутствует

комплексный подход при предупреждении и ликвидации последствий вредного воздействия вод.

В настоящее время отсутствует утвержденная классификация вредного воздействия вод, нет систематизированной базы данных по этим явлениям, не исследованы закономерности по многим их типам, не оценены их риски и масштабы возможных ущербов, связанных с ними. Специализированные проектные и производственные подразделения, ответственные за обеспечение защиты от вредного воздействия вод – упразднены, новые не созданы;

6) неудовлетворительное состояние водохозяйственной инфраструктуры.

Фактический износ водохозяйственных систем и сооружений составляет более 60%. Снижена надежность и безопасность стратегически важных сооружений. В наиболее аварийном состоянии находятся плотины крупных гидроузлов, прорыв которых может явиться причиной возникновения чрезвычайных ситуаций техногенного характера;

7) слабая вовлеченность гражданского общества и неправительственных организаций в вопросы управления водными ресурсами.

Практика развития ассоциаций водопользователей и сельских потребительских кооперативов водопользователей показывает, что они находятся еще на стадии формирования и практически не участвуют в процессах планирования, распределения и управления водными ресурсами. Они не привлекаются к выработке решений и разграничению ответственности по проведению ремонтов и модернизации водохозяйственной инфраструктуры, обеспечению безопасности территорий и населения от вредного воздействия вод.

Неправительственные организации слабо привлечены к участию в принятии решений в водохозяйственном секторе;

8) неразвитость национальной информационной системы водных ресурсов.

В стране отсутствует единая информационно-аналитическая система в области использования и охраны водных ресурсов. В результате не проводится системный анализ формирования и использования водных ресурсов, водообеспеченности населения, окружающей среды и отраслей экономики. При размещении новых производительных сил не учитывается наличие достаточного количества местных водных ресурсов и/или возможности переброски стока из других бассейнов и сопредельных территорий.

Не обеспечивается доступ заинтересованных участников к социально-экономической и экологической информации, что снижает объективность принимаемых решений на всех уровнях управления;

9) недостаточное научное и кадровое обеспечение.

В связи с усилением процессов ухудшения качества водных ресурсов и деградации орошаемых земель и соответственно снижением урожайности сельскохозяйственных культур необходимо провести исследования по изучению параметров эколого-мелиоративных процессов в зоне аэрации различных типов почв. Полученные экспериментальные материалы позволяют разработать и обосновать параметры водосберегающих технологий орошения, восстановления засоленных почв и химической мелиорации солонцеватых и щелочных почв, утилизации коллекторно-дренажных и сточных вод, параметров и режима работы горизонтального и вертикального дренажа.

В связи с отсутствием в высших учебных заведениях инженерных дисциплин по водному хозяйству наметилась опасная тенденция нарушения принципа преемственности поколений;

10) несогласованность межгосударственных водных отношений.

Перечисленные проблемы водного сектора Республики Казахстан могут иметь чрезвычайные негативные экономические и социальные последствия, наносящие ущерб окружающей среде, ресурсному потенциалу и здоровью населения.

Дальнейшее социально-экономическое развитие страны, решение экологических проблем будут определяться в значительной степени государственной водной политикой,

правильностью выбора стратегии развития и управления водным хозяйством страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Программа интегрированного управления водными ресурсами и повышения эффективности водопользования республики Казахстан до 2025 года, 2006 г.
2. Государственная программа управления водными ресурсами Казахстана. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 4 апреля 2014 года № 786. Астана, 2014 г.

КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН МАТЕМАТИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ

Коянбаева Г.Ж.

математика пәнін мұғалімі, № 2 ЖОББМГ, Ақтөбе қаласы

Критериалды бағалау-педагогикалық технология ретінде.

Қазіргі таңда білім берудің әлеуметтік құрылымы маңызды элементтердің біріне айналып отыр. Дүние жүзінде білімнің ролі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістердің білім беру саласында қамтылуы маңызды іс-шара болып табылады. Осы орайда білім сапасын арттыру мақсатында критериалдық бағалау жүйесін дамыту маңызды екендігі сөзсіз.

Мектеп дамуының қазіргі кезеңінде білім сапасын бағалау жүйесін өзгерту немесе жаңарту мәселесі неліктен пайда болды? Ол үшін ең әуелі, мәселенің туындауына себепші болып отырған мынадай қайшылықтарды қарастыру қажет:

1. *бес балдық жүйенің қазіргі заманға сай білім жүйесін қанағаттандыра алмауы*(бағаның субъективтілігі, нақты бағалау критерийінің болмауы-бағалаудың дұрыс немесе дұрыс еместігі туралы ақпараттың болмауы);

2. *оқушы танымындағы өзгерістер* мен білім саласындағы қалыптасқан қарым-қатынастар сипаты арасындағы қайшылықтар;

3. *білім беру жүйесіндегі болып жатқан өзгерістер* мен осы жүйені басқарудың сипаты арасындағы қайшылықтар.

4. *әлеуметтік сұраныстардың өзгеруі*

Қазіргі білім беру жүйесінің ерекшелігі оның негізгі тауары- құзіреттілік, яғни білім алушының қандай да бір іс-әрекетке құзіреттілігін дамыту, арттыру, қалыптастыру. Біз оқушының білімін, біліктілігін, дағдысын бағалаудан оның құзіреттілік қасиетінің қалыптасуын бағалауымыз керек.

Оқушының құзіреттілігін дамытуда педагогикалық технологиялар мен бағалау жүйесінің алатын рөлі зор. Ал бұл өз кезегінде бағалау жүйесіндегі дамытушылықты қажет етеді.

Қазіргі 5 балдық бағалау жүйесі қалыптасқан уақытта ол оқушының білім деңгейін көтеруді негізге алып құрылған болатын, ал қазір оқушылардың білімділігі ғана басты рөлде емес, басты рөлде оқушының құзіреттілігін, оның жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту, қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынасу, өзін-өзі дамыту, өзіндік білімін көтеру сияқты мақсаттар қойылған.

Әлемдегі бағалау жүйелерінің көпшілігі-нормативті, яғни қандай да бір белгіленген нормамен салыстыру арқылы бағаланады. Критериалдық бағалау жүйесі нормативті бағалау жүйесіне жатады. Критериалдық бағалау жүйесі-Халықаралық бакалавриат мектептерінде кең қолданылады. Бұл бағалау жүйесі- білім алушының құзіреттілігін дамытуға, тұлғаның қалыптасуына бағытталған бағалау жүйесі.

Критериалды бағалау –оқушылардың білім жетістіктерін ұжыммен келісілген, оқу үрдісіне қатысушыларға алдын-ала белгілі, оқушылардың негізгі құзыреттіліктерінің қалыптасуына жағдай жасайтын, білім берудің мақсаты мен мазмұнына сәйкес нақты анықталған критерийлер бойынша салыстыруға негізделген үрдіс.

Критериалды бағалау жүйесінің мүмкіндіктері

Критериалды бағалау міндеттері:

- ❖ Оқу үрдісінің әрбір кезеңінде оқушының дайындық деңгейін анықтау;
- ❖ Оқу бағдарламасына сәйкес оқытудың мақсаты мен нәтижелерінің жетістіктерін оқушылардың өздерінің талдауы;
- ❖ Әрбір оқушының жеке даму траекториясын бақылау;
- ❖ Оқу бағдарламасын меңгерудегі олқылықтарды жою үшін оқушыларды ынталандыру;
- ❖ Оқу бағдарламасының тиімділігін бақылау;
- ❖ Оқу үрдісін ұйымдастырудың және оқу материалын меңгерудің ерекшеліктерін анықтау үшін мұғалім, оқушы және ата-ана арасында кері байланысты қамтамасыз ету.

Критериалды бағалау артықшылықтары:

- Оқушының жеке басы емес, тек қана жұмысы бағаланады;
- Оқушының жұмысы дұрыс орындалған жұмыс үлгісімен (эталон) салыстырылады;
- Үлгі (эталон) оқушыларға алдын-ала белгілі;
- Оқушыға бағалау алгоритмі алдын-ала белгілі;
- Білім берудің сапасы артады;

Критериалды бағалау:

Мұғалімдерге:

- Сапалы нәтиже алуды қамтамасыз ететін критерийлерді құрастыруға;
- Өз жұмысын талдау және жоспарлау үшін ақпарат алуға;
- Оқу үрдісінің сапасын жақсартуға;
- Әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқушы үшін оқытудың жеке траекториясын алуға;
- Бағалаудың әртүрлі тәсілдері мен құралдарын қолдануға;
- Оқу бағдарламасының мазмұнын жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізуге мүмкіндік береді.

Оқушыларға:

- Нәтижені талдау үшін бағалау критерийлерін білу және түсінуге;
- Рефлексияға қатысу, яғни өзін және өз достарын бағалауға;
- Нақты есептерді шешуде білімдерін қолдану, өз ойларын еркін жеткізе білуі, сын тұрғысынан ойлай білуге.

Ата-аналарға:

- Баласының білім деңгейлерін бақылай алуға;
- Баласының оқу үрдісін бақылай алуға;
- Баласына оқу үрдісі кезінде қолдау көрсету және мүмкіндік береді.

Критериалды бағалау жүйесінде қолданылатын жалпы ұғымдар

Критериалдық жүйе қолданысында білім алушының оқудағы жетістіктерін тексеру үшін бағалаудың келесі түрлері мен формалары қарастырылған:

Қалыптастырушы және қорытындылаушы бағалау:

- Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқу үрдісінде оқушылардың ағымдағы білім деңгейлерін анықтау үшін және мұғалім мен оқушы арасында өзара байланысты орнату үшін қолданылады.
- Қорытындылаушы бағалау бұл білімді жалпылау, қорытындылау кезінде, тараудың немесе модульдің соңында, немесе таным үрдісінің қандай да бір сатысында оқушының жетістіктерін бағалау үшін қолданылады.

Қалыптастырушы бағалау:

- Күнделікті оқу үрдісі кезінде жүргізіледі (өздік жұмыстар, тесттер т.с.с.)
- Оқушыға өз жұмыстарын өңдеуге және жоғары нәтижеге жетуге көмектеседі;
- Мұғалімге оқушының материалды меңгергені туралы ақпарат жинақтауға, талдауға және жоспарлауға мүмкіндік береді.

Қорытындылаушыбағалау:

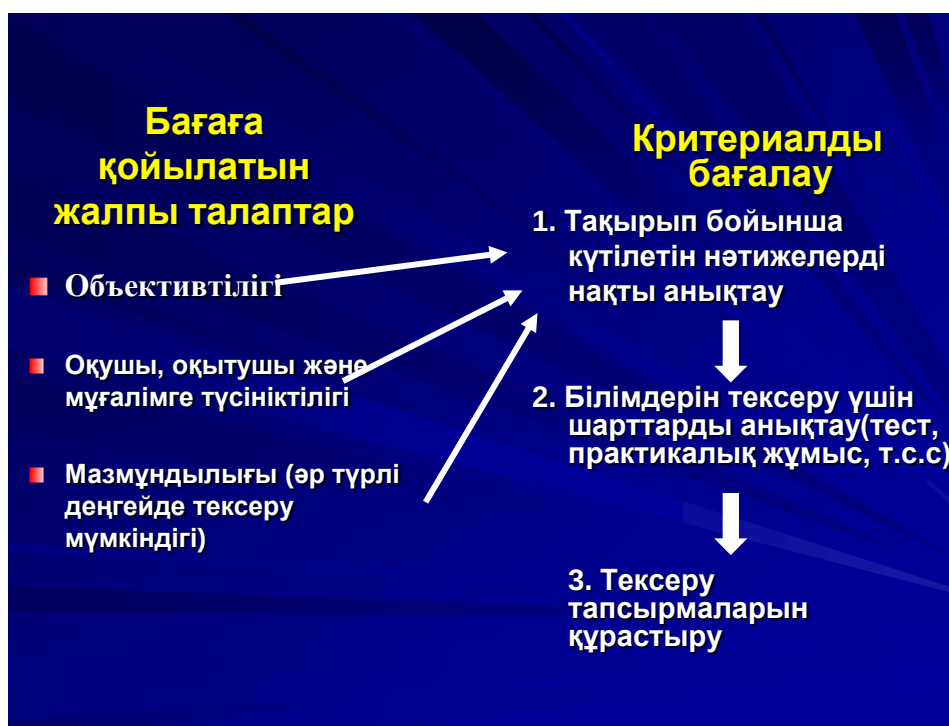
- Әрбір бөлім соңында өткізіледі (бақылау жұмысы немесе қорытынды сынақ жұмысы)
- Оқушыларға әрбір бөлім бойынша өз білім деңгейлерін көрсетуге мүмкіндік береді
- Мұғалімге оқушылардың жетістіктері туралы қорытынды пікір жасауға және қорытынды бағаны қоюға мүмкіндік береді.

Формативті немесе қалыптастырушы бағалауды көбінесе «оқушының дүниені тануын бағалау және білім беруді жақсарту үшін бағалау» деп атайды, себебі, ол оқушының жеке басының дамуы мен қалыптасуына көмектеседі. Бұл бағалау жүйесі мұғалімнің әрбір оқушымен жеке жұмыс жүргізуіне мүмкіндік береді, оқушының материалды меңгермегендігін басынан-ақ байқауына, оқушы білімін диагностикалауына мүмкіндік беріп, мұғалімге оқу үрдісін басқаша ұйымдастыруға көмектеседі, ал оқушыға – өзінің білім алуына деген үлкен жауапкершілікті сезінуді жүктейді. Бағалау – бұл оқушының ілгерілеу дәрежесін анықтаудан көрі кең ауқымдағы нәрсе. Бағалау оқушының өзінің таным үрдісіне қызығушылығын арттырып, оны алға жетелейді. Осы орайда формативті бағалау басқа бағалау әдістерінен қарағанда оқушыға материалды тереңірек түсінуіне көмектеседі, сонымен қатар сол материалды сараптап, өмірде қалай қолдануға болатындығы туралы ойлануын оятады. Формативті бағалау суммативті бағалаумен салыстырғанда оқушы мен мұғалім арасында кері байланысты жылдам қамтамасыз етеді.

Суммативті (немесе қорытынды) бағалау бұл білімді жалпылау, қорытындылау (қорытындылау бағасы) кезінде қолданылатын, тараудың немесе блоктың соңында, немесе таным үрдісінің қандай да бір сатысында оқушының өткен шақтағы жетістіктерін қарастыру үшін қолданылатын және сабақ оқытудан салыстырмалы түрде тысқары, қандай да бір уақыт аралықтарында өткізіліп отыратын жетістіктер деңгейінің қорытындысын шығаруда, есеп беруде қолданылатын бағалау түрі. Бағалаудың бұл түрі формативті бағалаумен салыстырғанда оқушының қызығушылығын оята қоймайды.

Формативті бағалау шеңберінде мұғалімдерге оқушылардың жетістік деңгейін тексеріп отыратындай, қандай да бір қабілетін айқындайтын тестілеу, және көпеген елдерде қолданылып жүрген әдістер мен формалар ұсынылады. Формативті бағалау әдістемесін қолдану қазіргі таңда мұғалім жұмысын бағалаудың жаңа жүйесінің маңызды критерийлері болып табылады.

Рефлексия кезінде алған білімдерді бекіту жүзеге асады, жаңа ұғымдарды енгізумен бірге белсенді қайта құруды елестету; «менімен сәйкес келетін» білімді меншіктеу сияқты жаңа мағына туындайды, ұзақ мезімді білімдер қалыптасады. Оқушылар өз ойларын сөзбен жеткізуге тырысады немесе графиктік түрде (яғни ақпаратты меншіктейді) еркін дәйектілейді, өз пікірлері мен идеяларын басқа оқушылармен бөліседі, (әртүрлі көрсетілімдермен танысады) өз жеке бастарының ойлану операциясын сараптайды.

ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ҚОРЫТЫНДЫЛАУШЫ

> Күнделікті оқу үрдісі кезінде жүргізіледі (өздік жұмыстар, тесттер т.с.с.)
 > Оқушыға өз жұмыстарын өңдеуге және жоғары нәтижеге жетуге көмектеседі;
 > Мұғалімге оқушының материалды меңгергені туралы ақпарат жинақтауға, талдауға және жоспарлауға мүмкіндік береді.

> Әрбір бөлім соңында өткізіледі (бақылау жұмысы немесе қорытынды сынақ жұмысы)
 > Оқушыларға әрбір бөлім бойынша өз білім деңгейлерін көрсетуге мүмкіндік береді
 > Мұғалімге оқушылардың жетістіктері туралы қорытынды пікір жасауға және қорытынды бағаны қоюға мүмкіндік береді.

«Математика» пәні бойынша оқушылардың білімдік жетістіктерін бағалаудың жалпы критерийлері

Критерийлер	Максималды деңгей
A Білу және түсіну	5
B Зерттеу	4
C Жоспарлау	4
D Жоба құру	5
E Дизайн	3
F Коммуникация	3
G Рефлексия	3
Барлығы	27

Оқушылардың білім деңгейлері мына шкала бойынша бағаға айналдырылады:

Ұпай саны	Баға	%
13-0 ұпай	«2»	49%-0%
18-14ұпай	«3»	66%-50%
22-19ұпай	«4»	83%-67%
27-23ұпай	«5»	100%-84%

Қорытынды

Бағалау жүйесінің негізгі мақсаты-білім сапасын арттыру болып табылады. Ал қазіргі заманғы білім сапасы дегеніміз ол білім алушының келешектегі өзінің әр түрлі жеке мәселелерін шешуге керекті, қажетті құзіреттіліктерін қалыптастыратын білім беру нәтижесі.

Критериалдық бағалау жүйесін қолдану арқылы біз:

1. Оқушының тұлғалық бағытын белсенді позицияға бағыттау;
2. Тұлғаны өзіндік жауапкершілікке, тұғырлы нәтижеге, бағытқа жеткізу;
3. Білім алушылардың дайындық деңгейі мен өсу динамикасын кез-келген кезеңде анықтау;
4. Әртүрлі жұмыстардан алған бағаларды дифференциалдауға болады (өздік жұмысы, күнделікті баға, үй жұмысы т.б);
5. Құрылымдық бағалау мен нақтылы бағалаулар арқылы оқушының еңбегін анықтау;
6. Оқушының бағалау жүйесіне толық қанағаттануын аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Безукладников К.Э. «Организация деятельности учащихся на уроках в школах» реализующих программы международного бакалавриата», Пермь, 2010, ПМГУ;
2. Шнейдер М.Я. «Оценка качества образования в школах Международного бакалавриата», Вопросы образования, 2005, № 1., С. 2–28.
3. Красноборова А.А., «Критериальное оценивания как технология формирования учебно-познавательной компетентности учащихся», Нижний Новгород, 2010.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУДІҢ МАҢЫЗЫ – АДАМЗАТТЫҢ ӨМІР СҮРУ ШАРТЫ

Қосжанова С.Ж. Ажмуратова Ж.А.

Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімдері, №50 орта мектеп, Ақтөбе қаласы

Қазіргі уақытта экологиялық білім мен тәрбие беру жер бетінің әрбір тұрғынын ойландыруға тиісті бүкіл халықтық мәселеге айналып отыр.

Қазақстан Республикасы конституциясында: «Әрбір азамат оның өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаға құқығы бар» -делінген болатын. Олай болса, қоршаған ортаның сапасы адамның негізгі құқықтарының бірі-денсаулықты және дамудың негізгі мақсатын анықтайды. Қоғам алдында экологиялық және табиғи ресурстық қысымды жеңу мәселесін аймақтандыру міндеті тұр. Бұл міндетті шешуде әлеуметтік іс-әрекеттің әр түрлі облыстардағы шаралар кешенін қолдану қарастырылуда. Білім саласында, жекелеп алғанда бұл- экологиялық білімінің аймақтық компоненттерін жүзеге асырудың әдістері мен мазмұнын өңдеу.

Мектеп білімінің мазмұны мен үрдісіне екі компонент кіреді -республикалық (мемлекеттік), біртұтас білімдік кеңістік жасаушы және ұлттық -аймақтық, мектеп дамуының жеке сипатын қамтамасыз етуші. Қазіргі уақытта, адам өз іс-әрекетінің ғаламдық масштабымен байланысты, берілген компоненттердің интеграциясының қажеттілігі мен

біртұтастығының бұрын болмаған деңгейін айқындай түсуде. Мектеп дидактикасында, білімнің республикалық өзара тәуелділік және аймақтық компоненттерін біртұтас білім процесінде анықтаушы ретінде теория қалыптасады. Экологиялық білім саласында республикалық және аймақтық компоненттер бар мақсатқа қол жеткізуге бірлесе ұмтылады. Ол мектеп оқушыларының мәдениетін қалыптастыру.

Оқушыларда, сондай-ақ жалпы халықта табиғатқа деген тұтынушылық қатынас басым; экологиялық мәселелердің әр адамның жеке басы үшін маңызды екенін қабылдау деңгейі төмен; адамды қоршаған орта мен сауықтыруға арналған жұмыстарға іс жүзінде қатысуға деген қажеттілік әлі де толық дамымай отыр. Оның басты себептерінің бірі, «ел боламын десең, есігіңді түзет» демекші, мектеп қабырғасында оқушыларға экологиялық білім беру деңгейінің төмен болуында.

Экологиялық білім беру деп әрбір адамның жалпы экологиялық мәдениеттілігін қалыптастыруға бағытталған үздіксіз білім, тәрбие беру және даму процестерін түсінеміз. Қазақстанда Экологиялық білім беру бағдарламасы 1998 жылы қабылданып, білім, денсаулық сақтау және спорт Министрлігінің 1999 жылдың 4 қаңтарында №1 хаттамасы және табиғи ресурстар және қоршаған ортаны қорғау Министрлігінің 1998 ж. 30 желтоқсан № 207 бұйрығымен бекітілді. Қабылданған Бағдарлама «Қазақстан-2030» стратегиясына сәйкес Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік Концепциясын тарату бойынша (3. 03. 1998 ж. №137 8 п. ҚР Үкіметінің Жарғысы) Қазақстан Республикасы Үкіметінің жоспарлаған іс-шараларын жүзеге асыру үшін экологиялық білім беру бөліміндегі негізге алатын басты іс-құжат болып табылады.

Бағдарлама тұрғындардың экологиялық сауаттылығын арттыру, экологиялық дүниетанымын қалыптастыру және қоғамның әлеуметтік ортасын экологияландыруды қарастырады. [8 36-б.]

Ел Президенті «Қазақстан – 2030» бағдарламасында табиғат жағдайының қиын кезеңде тұрғанын нақты атап өтіп: «...экологиялық нашар ахуал бүгінде адам өлімінің жиырма пайызына себеп болып отыр. Қоршаған ортаны ластаушыларға берік тосқауыл қойылу қажет», - деген болатын. Бұл мәселенің тиімді шешілуі оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беру арқылы олардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру барысында мүмкін болатыны анық.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында «...білім беру жүйесі міндеттерінің бірі ретінде белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» атап көрсетілген. Осы тұрғыдан келгенде, үздіксіз білім беру жүйесінің базалық буыны болып саналатын жалпы орта білім беру мектептерінде география сабағының оқушыларға саналы тәртіп пен сапалы білім беріп, туған жерінің табиғатын қорғайтын мәдениетті тұлға етіп қалыптастырудағы атқарар рөлі зор екені даусыз.

Дүниетану, география – қоршаған ортадағы табиғаттың құрамдас бөліктерін зерттейтін, оны іс жүзінде пайдалану жолдарын көрсететін ғылым екендігі белгілі. География сабағында оқушылардың қоршаған табиғи құбылыстары мен заттары туралы, олардың өзара байланыс заңдылықтары туралы түсініктерін қалыптастыруға көмектесіп, өмірге деген қызығушылықтарын арттырады. Қоршаған ортаға тікелей бақылау жасауға мүмкіндік береді. Ол туған жер табиғатын, оның байлықтарын, даму заңдылықтарын, халқы мен шаруашылық түрлерін және олардың байланыстарын ұғынуға көмектеседі.

Бүгінгі таңда жаһандық проблема болып отырған экологиялық мәселелер табиғаттың даму заңдылығын ескермегендіктен, оның тепе-теңдігінің бұзылуынан пайда болды. Ал оны қалпына келтіру жолындағы жұмыста география ғылымының міндеті зор. Себебі, ғылыми-техникалық жетістік ғылымның кейбір саласында адам баласына қауіп төндіруде. Адам әрекетінен туындап отырған жаңа "антропогендік ландшафтар", жер бетінде климаттың жылынуы тіршілік дүниесіне зардабын тигізуде. [3 68-б.]

Мектептерде экологиялық паспорт жасау, мектепке, оның ғимараты мен территориясын экологиялық бағалау үшін жүргізілетін бірқатар эксперименттік жұмыстарды орындау кезінде алынған мәліметтер, мысалы, ұжымдағы психологиялық климат, оқушылар, мұғалімдердің денсаулық жағдайлары, мектеп оқушыларымен қоршаған ортаға мониторинг жүргізуге арналған қарапайым құрылғылармен жұмыс жасау, сынып бөлмелерінің ауа сапасы, жарықтың жеткілікті мөлшерде болуын анықтау, т.б. мектептің экологиялық жағдайын анықтап, қорытындылауға мүмкіндік береді және мектептерді экологиялық құжаттандыру жұмыстарының тиімділігін көрсетеді. Сондай-ақ мектеп оқушыларының дұрыс білім алып, денсаулығына жағдай жасау үшін де қажет болады.

Өскелең ұрпақтың экологиялық мәдениетін қалыптастыра отырып, жаңа заманның көкірегі ояу, ұлттық сана-сезімі жоғары саналы азаматын тәрбиелеу ұзақ әрі күрделі процес болып табылады.[2 84-б.]

Күн өткен сайын экологиялық проблемалар көбейіп, оларды шешу жолдары қиындай түсуде. Олай болса, экологиялық білім беруді жолға қою-бүгінгі күннің басты талабы. Экологиялық жағдай, оның жүргізілуі үздіксіз қадағаланып отырса, егеменді еліміздің өркениетті елдер қатарына қосылып, табиғатымыздың қайтақалпына келуіне үлес қосатын, бүгінгі мектептегі оқушылар экологиялық мәдениеті қалыптасқан, экологиялық сауатты азаматтар болып шығары сөзсіз.

Сондықтан да, жоғарыда айтылған экологиялық проблемаларды жүзеге асыру жеке адамның ғана емес, қоғам мен мемлекеттің де міндеті болмақ.

Экологиялық білім беруді жетілдірудің тиімді жолдары:

Үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беру, өте үлкен орында. Сондықтан мұғалімдер экологиялық соқпақты дұрыс ұйымдастыруға үлкен көңіл бөлуде. Экологиялық соқпақты жас жетекшілерге экологиялық білім мен тәрбие берудің ең басты көрсеткіші. Экологиялық соқпақ арқылы биосфераның компоненттерімен таныстыру кейінгі кезде дамып келе жатқан оқу технологиясының бір түрі. Экологиялық соқпақ дегеніміз, -экологиялық білім мен тәрбие беру табиғаттағы қорғауға алынған алдын ала белгіленген маршрут және олар бойынша оқушылардың жүріп өтетін жолы. -биосфера компоненттерінің арасында оқушылардың, айналаны қоршаған сыртқы табиғи ортада мінез-құлқын қалыптастыру және денсаулығын арттыру,

-оқушыларға биосфера болып жатқан экологиялық білімдерін көбейту және дамыту, -оқушыларға биосфера болып жатқан әр түрлі ластану процестері, экологиялық-құбылыстарды, сонымен бірге оқушылардың танымдық қызығушылықтарын арттыру:

- мұғалімдер оқушыларға биосфера компоненттеріне адамның іс - әрекеттерінің әсерін көрсетіп антропогенді фактордың не екенін көзбе – көз түсіндіреді. Биосфера компоненттерін аялауға баулиды. Басқа да көптеген пайдалы істерді атқаруға болатынын үйретеді. Экологиялық соқпақ арқылы дидактикалық принциптерді дамытуға жол ашады. Оқу экологиялық соқпақтың негізгі мақсаты – экологиялық білім мен тәрбие беруге, табиғат аясында демалуды сүйетіндердің көңіл – күйін көтеруге, белгілі бір аймақта биосфера компоненттерін сақтауға бағытталған. Оқу экологиялық соқпақтар бірнеше түрде жасалуы мүмкін: Қорықтар арасында. 1. Ұлттық бақтар ішінде; 2. Аралық зоналарда; 3. Орман бақтары, демалыс зоналары, қалың қамыс аймақтарда, шөл және шөлейт зоналарда, оқу экологиялық соқпақтар жасалуы мүмкін. Мектеп, балалардың жазғы сауықтыру орны орналасқан жерлерінде оқу экологиялық соқпағы жасалынуы мүмкін. Оқу экологиялық соқпақтың мақсаты экологиялық білім мен тәрбие берудің дұрыс ұйымдастырылуы биосфера компоненттеріне деген оқушылардың адамгершілік көзқарасын өзгертеді, биосфера компоненттерімен саналы түрде қарым – қатынас жасайды. Серуен 2 немесе 3 сағат мөлшеріне есептелінеді. Биосфералық танымдық – серуендер соқпағы. Бұл экологиялық курорттық, тынығу үйлерінің маңайында орналасады. Негізгі мақсаты - адам мен биосфера арасындағы қарым – қатынас, өндіріс және ауыл шаруашылығының биосфераға тигізетін әсерін көрсету. Бұл соқпақтың ұзындығы 8 – 10 км. дейін созылуы мүмкін. Жаяу жүру 3 – 4 сағ. – қа

созылады. Тынымдық - туристік экологиялық соқпақ. Негізгі мақсаты – адамзат баласының биосфера компоненттеріне тигізетін әсеріне мониторинг жасау. Алған экологиялық білім мен тәрбиені оқу процессінде қолдану. Танымдық серуендеу және танымдық туристік экологиялық соқпақтар негізінен ғылыми – ақпараттық жағынан экологиялық, ботаникалық, зоологиялық құндылығы орасан зор болады. Экологиялық соқпақтардың маршруттарын тандағанда, белгілі бір мақсат қойылады. Негізінен екі мақсат болуы шарт: 1. Тартымдылық; 2. Ақпараттық. Табиғи оқу экологиялық соқпақ келушілердің табиғатқа деген арттыра түсуіне мүмкіндік туғызатындай болуы шарт. Қорыта келе, табиғи оқу экологиялық соқпақтарын салу бірнеше мақсаттарға сүйенеді: 1. Келушілерге ерекше түрде әсер етуі. 2. Келушілердің экологиялық көз қарастарын арттыру. 3. Өсімдіктер түрлерін жазып оны анықтау. 4. Биосфера компоненттеріне абиотикалық, биотикалық, антропогендік факторлардың тигізетін экологиялық әсерін анықтау. 5. Экологиялық серуен, танымдық соқпақтарды салудың ғылыми және методикалық принциптерін өңдеу және функционалдық анықтауымен түрін тандағанда, экологиялық соқпақ бойындағы танымдық объектілерінің жиілігін анықтау. [5 160-б.]

Табиғатпен мәдени қарым – қатынасты қалыптастыру, адам экологиясы мәдениетін дамытуға қатысты екенін рухани қазынамызды жасаушылар қашанда дабыл көтеріп, араша түсіп, тәлім тәрбие іс шараларына жол салып келеді. Ойымыз дәлелді болуы үшін бір тума ақын, композитор туындыларындағы табиғат тақырыптарына арналған шығармаларына зер салып көрелік. Қазақ поэзиясының алыбы Абайды табиғат бақылаушысы, суретшісі ғана емес, оны қорғаушының нағыз хас жауынгері болған деп білуіміз керек және ұрпақтар санасына жеткізу азаматтық парызымыз. Абай- табиғаттың бір бөлшегі жануарлар мен өсімдіктер екенін дәріптеп, оларға тән қайталанбас сипаттамаларды беру арқылы олармен жанды қарым – қатынас жасау керектігін насихаттаған табиғаттың нағыз досы. « Жазды күні шілде болғанда », « Қараша, желтоқсанмен сол бір екі ай », « Қыс », « Күз », өлеңдерінде табиғат пен ауыл, адам мен табиғат, жалпы тіршілік аталуы бір тұтас ажырамас жанды дүние екенін шегіне жеткізе бейнелейді. Мысалы, Жазды күні шілде болғанда, Көкорай шалғын бәйшешек, Ұзарып өсіп тұрғанда, - деп табиғат әсемдігі адам өмірінің сұлулығы мен көркемдігі үшін ғана емес, оның тән сұлулығы мен денсаулығы үшін таптырмас сый екенін дәріптесе., жануарлар әлемі туралы суреттеме кестеленеді. Экологиялық білім беруді жетілдіру мұғалім біліктілігінің шеберлігінің нәтижесінде жүзеге асады. Экологиялық тәрбие жұмысы балалардың жас ерекшеліктеріне сай және табиғатқа жақын өза қарым -қатынаста жүргізілсе, ұтымды болатындығына К.Ушинский ерекше назарын аударған. Оның «Детский мир», «Родное слово» деп алатын кітаптарында табиғат және онда тіршілік ететін хайуанаттар мен құстардың тіршілігі, адам және оның еңбегі жөнінде көптеген деректер келтіріледі. Ол адам мен табиғат арасындағы қатынасты педагогикалық аспектіде қарастырып, «Табиғат даусын ата-аналар да, қоғам да тәрбиешілер де, заң шығарушыларда аяғына дейін тыңдауы тиіс. Табиғатпен егесу жақсы емес,... адамға тек оның заңдылықтарын білу және олардың күшін пайдалану ғана қалады» дейді. Ол табиғаттың тәрбиелі күшіне берік сене отырып, оны «ой ұрығы», «ұлы тәрбиеші» деп бағалайды. Өзінің жастық шақ өмірінің негізінде қортынды жасай отырып «...мейлі мені педагогикада тағы деп атаңдар, бірақ өзімнің өмірлік әсерімнен жер бетінің әсем көріністерінің баланың жан дүниесінің дамытуда орасан мол тәрбиелік мәні, ықпалы бар, тіпті оймен тәрбиешінің ықпалынан да бәсекелесуі қиын деген терең шешімге келдім» деген болатын. [5 160-б.]

Табиғаттағы эстетикалық түйсінуге балаларды жүйелілікпен, мақсаттылықпен тәрбиелеу идеясын Н. Рыбников, В. Сухомлинский, т.б. еңбектері арқылы негізделген.

В. Сухомлинский «Табиғат адам танып білгенде, себеп-салдарын байланыстыра ой жеткізуге ғана тәрбиенің қуаты қайнар көзі бола алады» деп табиғаттың заңдарын жете меңгеру керектігіне ерекше мән береді. Ол баланың бойына табиғатқа сүйіспеншілік сезімін дамытуды еш нәрсеге айырбастауға болмайтын эстетикалық, адамгершілік тәрбиенің негізі деп саналады. Оқушылардың азаматтығы мен патриоттық сезімін қалыптастырудағы

табиғаттың орны туралы ол «Туған жер табиғатын бұл жәй кішкентай адамның өсетін және жерге алғашқы қадамдарын жасайтын орта ғана емес, ол мыңдаған өте жіңішке тамырлар арқылы қуат алып шырынын бұтақтары мен жапырақтарына тарататын құдыретті алма ағаштың өркен жаяр ортасы»деп атап көрсеткен. .[6 25-б.]

Экологиялық тәрбие беру жұмысы отбасында ,балалар бақшасында ,мектепте,орта арнаулы және жоғары оқу орындарында үздіксіз жүргізілген жағдайда ғана адам санасында табиғатты қорғау, оның байлықтарын сақтау жөніндегі тиянақты көзқарасты қалыптастырып, жүйелі білім беруге болады. Бұл жөнінде белгілі ақын ,ақындардың халықаралық «XX ғасыр,әлем және экология» қозғалыстарының төрағасы болған Мұхтар Шаханов өзінің «Аралға жол» мақаласында «...бізде экологиялық тәрбие болған жоқ,ол қазір де жоқ. Экология ғылым ретінде ең артта қалған, қараусыз қалған жағдайда, біз адамдардың экологиялық санасын оятуымыз қажет,ертең кеш болады» деп айтқан болатын. .[7 45-б.]

Экологиялық тәрбие беруде оқушылардың табиғатқа эмоциялық қатынасын қалыптастыра білудің үлкен мәні бар. Эмоция психологияда адамның жан дүниесін қозғаушы жерге лайықты жауап ретінде қалыптастырады. Табиғат тағдырына ортақтаса білу қасиетін ескермей , оқушылардың экологиялық санасын қалыптастыру мүмкін емес.Өйткені, «...адамгершілік заңдылықтар ұғынумен де ,есте сақтаумен де меңгерілмейді». .[4 60-б.]

Аңыздардағы Қорқыт бабаның жерді бүлдіріп,қаза беруден сақтандырып, «...у шығып кетеді»деп безектеуі,Асан қайғы атамыздың халқына жайлы қоныс іздеп,желмаясымен жеті жыл жер кезуі туған жерге ,туған жер табиғатына деген сүйіспеншіліктің белгісі.

Халқымыз табиғаттың кейбір туындыларын «киелі»санап,оны өлтіруге,жоюға болмайтынын уағыздаған.Сонымен бірге табиғат пен адамды біртұтас,бір-бірінен бөлуге болмайды деп қараған.Сондықтан адам табиғаттан өз керектігін алып,қалағанына еш уақытта зиянын тигізбеген.Ш.Уәлиханов «Табиғат пен адам: өзіңіз айтыңызшы,тіршілікте одан ғажап,олардан құпия не бар?»дей келе қазақтардың киеге үлкен мән бергенін айтады. Табиғатқа жасалған қиянатты ақылмен түсіну жеткіліксіз ,ендеше оның қасіретін сезіне білу керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы.Жеті жарғы. 1998.6-бап.8-б
2. Қасабеков А.,Алтаев Ж. Қазақ философиясының тарихына кіріспе.Алматы.Ер Дәулет.1998
3. Островский В.Н. Избранные педагогические сочинения . М.,Педагогика, 1980.
4. Каптеров П.Ф. Избранные педагогические сочинения. М.,Педагогика, 1982.
5. Жалпы білім беретін мектепте табиғат қорғау жұмысын күшейту туралы (әдістемелік хат) мектептегі тәрбие жұмысы.Алматы.1978.
6. Қазмағамбетова З. Экологиялық тәрбие беру/
7. Сәтімбеков Р. Табиғат қорғау (кластан тыс жұмыстарға арналған методигалық нұсқаулар). Алматы.1982.
8. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде экологиялық білім мен тәрбие беру тұжырымдамасы».

ИНФОРМАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Нигметова Айгул Сериковна

Учитель информатики, средняя школа №26, г. Актобе

Информационная технология (ИТ, от англ. *information technology, IT*) — широкий класс дисциплин и областей деятельности, относящихся к технологиям управления и обработки данных, в том числе, с применением вычислительной техники.

Под информационной технологией в одних случаях понимают *способ* и *средства* сбора, обработки и передачи информации для получения новых сведений об изучаемом объекте, в других - совокупность *знаний* о способах и средствах работы с информационными ресурсами.

Следует заметить, что в каком-то смысле все педагогические технологии (понимаемые как обозначенные выше способы) являются информационными, так как учебно-воспитательный процесс невозможен без обмена информацией между педагогом и обучаемым. Однако в современном понимании информационная технология обучения - это педагогическая технология, применяющая специальные способы, программные и технические средства (кино, аудио- и видеотехнику, компьютеры, телекоммуникационные сети) для работы с информацией. И смысл информатизации образования заключается в создании как для педагогов, так и для обучаемых благоприятных условий для свободного доступа к культурной, учебной и научной информации.

Система образования, пожалуй, всегда была очень отзывчивой на внедрение в учебный процесс информационных технологий, базирующихся на программных продуктах самого широкого назначения и компьютерных средствах. В учебных заведениях и сегодня успешно применяются различные программные комплексы - как относительно доступные (текстовые и графические редакторы, средства для работы и подготовки компьютерных презентаций), так и сложные, подчас узкоспециализированные (системы программирования, системы управления базами данных, пакеты символьной математики и статистической обработки данных).

В последнее время под информационными технологиями чаще всего понимают **компьютерные технологии**. В частности, ИТ имеют дело с использованием компьютеров и программного обеспечения для хранения, преобразования, защиты, обработки, передачи и получения информации. Специалистов по компьютерной технике и программированию часто называют ИТ-специалистами.

Согласно определению, принятому ЮНЕСКО, ИТ — это комплекс взаимосвязанных, научных, технологических, инженерных дисциплин, изучающих методы эффективной организации труда людей, занятых обработкой и хранением информации; вычислительную технику и методы организации и взаимодействия с людьми и производственным оборудованием, их практические приложения, а также связанные со всем этим социальные, экономические и культурные проблемы. Сами ИТ требуют сложной подготовки, больших первоначальных затрат и наукоемкой техники. Их введение должно начинаться с создания математического обеспечения, формирования информационных потоков в системах подготовки специалистов.

Дисциплина информационных технологий.

В широком понимании ИТ охватывают все аспекты технологии компьютера ИТ как дисциплина обслуживает организационные и социальные потребности пользователей посредством выбора, создания, применения, интеграции и администрирования технологий компьютера.

Отрасль информационных технологий.

Занимается созданием, развитием и эксплуатацией информационных сетей.

История информационных систем.

На ранних этапах истории для синхронизации выполняемых действий человеку потребовались кодированные сигналы общения. Человеческий мозг решил эту задачу без искусственно созданных инструментов: развилась человеческая речь. Речь являлась и первым носителем знаний. Знания накапливались и передавались от поколения к поколению в виде устных рассказов.

Природные возможности человека по накоплению и передаче знаний получило первую технологическую поддержку с созданием письменности. Процесс совершенствования носителей информации еще продолжается: камень - кость - глина - папирус - шелк - бумага магнитные и оптические носители - кремний - ... Письменность стала первым историческим этапом информационной технологии. Второй этап информационной технологии - возникновение книгопечатания. Оно стимулировало развитие наук, ускоряла темпы накопления профессиональных знаний. Знания, овеянные через технологии в станки, машины, новые технологии, становились источниками новых идей. Т. О. Цикл: знания - наука - общественное производство - знания замкнулся. Спираль технологической цивилизации начала раскручиваться с бешеной скоростью.

Книгопечатание создало информационные предпосылки роста производительных сил. Но информационная революция связана с созданием ЭВМ в конце 40-х годов. С этого же времени начинается эра развития информационных технологий.

Весьма важным свойством информационной технологии является то, что для нее информация не только продукт, но и исходное сырье. Электронное моделирование реального мира на ЭВМ требует обработки существенно большего объема информации, чем содержит конечный результат.

В развитии информационной технологии можно выделить этапы. Каждый этап характеризуется определенным признаком.

1. Начальный этап развития ИТ (1950-1960-е годы) характеризуется тем, что в основе взаимодействия человека и ЭВМ лежат машинные языки. ЭВМ доступна только профессионалам
2. Следующий этап (1960-1970-е годы) характеризуется созданием операционных систем. Ведется обработка нескольких заданий, формулируемых разными пользователями; основная цель - наибольшая загрузка машинных ресурсов.
3. Третий этап (1970-1980-е годы) характеризуется изменением критерия эффективности обработки данных, основными стали человеческие ресурсы по разработке и сопровождению программного обеспечения. К этому этапу относятся распространение мини- ЭВМ Осуществляется интерактивный режим взаимодействия нескольких пользователей
4. Четвертый этап (1980-1990-е годы) новый качественный скачок технологии разработки программного обеспечения. Центр тяжести технологических решений переносятся на создания средств взаимодействия пользователей с ЭВМ при создании программного продукта. Ключевое звено новой информационной технологии - представление и обработка знаний. Создаются базы знаний, экспертные системы. Тотальное распространение персональных ЭВМ

Заметим, что эволюция всех поколений ЭВМ происходит с постоянным темпом - по 10 лет на поколение. Прогнозы предполагают сохранение темпов до начала 21 века.

Каждая смена поколений средств информационной технологии требует переобучения и радикальной перестройки мышления специалистов и пользователей, смена оборудования и создания более массовой вычислительной техники. ИТ, как передовая область науки и техники определяет ритм времени технического развития всего общества.

Соответственно ИТ влияет на экономику, выводя ее в сторону наукоемкости, при этом ИТ определяет трудосберегающий характер развития общества, так как ИТ берет на себя управление многими видами работ и технологических операций.

ИТ влияет и на экологию. Она - средство создания искусственного мира, поэтому оказывает экологическое давление на естественную среду. Главная опасность этого - сужение многообразия форм жизни. Примером влияния ИТ может служить влияние ЭВМ на

экологию человека. Но ИТ, с другой стороны - это возможный путь спасения экологического равновесия природы. Формирование информационной структуры техносферы позволит повысить эффективность и безопасность технологических производств.

ЛИТЕРАТУРА:

1. <http://evolutsia.com/content/view/2126/21/>.
2. <http://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/obshchepedagogicheskie-tehnologii/statya-informatsionnye-kommunikatsionnye-tekhno>.
3. http://ru.science.wikia.com/wiki/Информационные_технологии

ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Ораз Гүлназ Мәжитқызы

*№44 ауысымдық (кешкі) жалпы білім беретін мектептің
математика пәнінің мұғалімі, Ақтөбе қаласы*

Кіріспе.

Біздің заманымызда қоғамды дамыту үшін жеке тұлғаның алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі - қоғам құруға өзінің бар мүмкіндігін жұмсайтын шығармашыл, қабілетті маман болу. Осы талапқа сай мамандарды дайындауды мектеп қабырғасынан бастау керектігі белгілі.

Қазіргі таңда есептеу машиналарының математикалық ақпараттарды техникада, медицинада, экономикада, биологияда т.б кең қолданылуы, түрлі мәселелерді математикасыз шешуге болмайтындығын көрсетіп отыр.

Сондықтан да, әрбір оқушы математикалық сауатты болу үшін мынадай мақсаттар жүзеге асырылу керек.

1. Ақыл-ойды дамыту.
2. Математикалық іс-әрекеттің сипатына сай ойлауды қалыптастыру.
3. Қоғамдық өмір практикасына қажетті математикалық ойлауды қалыптастыру.
4. Математикалық білімді игеру мақсатында практикада қолдану.
5. Болмысты, табиғат пен қоғамды тануға қажет математикалық мазмұндай білу.
6. Алдына қойылған сұрауға немесе есепті шығаруға оптимальды (жылдам, сенімді және дұрыс) жауап беруге дағдылану, ұмтылу.

Осы мақсатты ескере отырып, математикаға қызығушылығымды арттыру барысында ойлау қабілетімді дамыту үшін әртүрлі логикалық есептерді шешуді жүзеге асыруда мүмкіндіктерді есептеудің тәсілдерін көрсету жөн көрдім. Логикалық есептер математикалық олимпиадаларда, әр түрлі жарыстарда жиі қолданылады.

Негізгі бөлім.

Логикалық есептер және оларды тез есептеудің жолдары.

Арнайы формуланы қолдануға келмейтін әрқайсысына өзінше талдау жасауды қажет ететін есептерді логикалық есептер деп атаймыз.

- Логикалық есептерді таблициялық тәсілмен шешу
- Ребус түрінде шешу
- Сіріңке шырпысын қолданып шешу
- Әр түрлі есептер

Логикалық есептерді бірнеше жолмен шешуге болады.

- **Логикалық есептерді таблициялық тәсілмен шешу.**

Мысал: Көшеде төрт қыз Айдана, Маржан, Нұргүл, Гүлназ дөңгелене тұрып әңгімелесті. Көк көйлекті қыз (Айдана Маржан емес) көгілдір көйлектегі қызбен Нұргүлдің арасында тұр. Ақ

көйлекті қыз қызғылт көйлекті қызбен Гүлнардың арасында тұр. Әрбір қыз қандай көйлек киген?

Түсі	Көк	Көгілдір	Қызғылт	Ақ
Аты				
Айдана	-	-	-	+
Маржан	-	+	-	-
Гүлназ	+	-	-	-
Нұргүл	-	-	+	-

• **Ребус түрінде шешу**

Ребус шешу дегеніміз мысалдың алғашқы жазылған қалпына келтіру.

Ребустың түрлері:

1. Арифметикалық ребус
2. Әріпті ребус
3. Жұмбақ суретті ребус

Ребустарды алғашқыда ақсүйектердің ермек ойыны ретінде XVI ғасырда Францияда шыққан. Ресейде бірінші рет «Иллюстрация» журналында «Жұмбақтар» деген атпен 1845 жылы басылып шықты.

1. Арифметикалық ребус

Кейбір цифрлары жұлдызшалармен, әріптермен алмастырылған амалдар қолданылатын есептеулерді **арифметикалық ребус** деп атаймыз. Ребустың бұл түрде арифметикалық амалдарға ерекше назар аударуды және логикалық ойлаудың белгілі бір жүйесіне сүйенуді талап етеді.

1-мысал: Жұлдызшалардың орындарындағы цифрларды табыңдар

$$\begin{array}{r} ** \\ + \\ *8 \end{array}$$

$$*97$$

Шешуі: Теңдік бойынша екі таңбалы санның қосындысы 200-ден кіші. Демек *97=179. Біздің ізден отырған қосылғышымыз 98+99=197

2. Ребус түрінде шешу

Мысал: Ребусты шешіңдер:

$$\begin{array}{r} * * \\ \times \\ * * \\ \hline * * \\ * * * \\ \hline 9 * * * \end{array}$$

Шешуі: Көбейткіштер 90 санынан үлкен. Шынында да, көбейткіштер 90 санынан кіші болса, онда олардың көбейтіндісінен 9000-нан кіші сан шығады, бірақ көбейткіш 90-нан үлкен болса, онда көбейткіштің 1 цифры 9. Егер 1 цифрды 8 десек, онда 81-ге көбейтіп 8100 кіші сан аламыз. Сонымен, бұл мысалдағы бір көбейткіш үшін 98 алсақ онда 98x91=8118 шығады. Демек, екі таңбалы көбейткіш 98-ден үлкен

$$99: (99 \times 91) = 9009$$

• **Сіріңке шырпысын қолданып шешу.**

Төмендегі теңдік сіріңке шиі арқылы жазылған.

VI-IV=IX Тек бір шиді қозғау арқылы дұрыс теңдікті қалай алуға болады?

Шешуі: Ол үшін $Y + IY = IX$

• **Әр түрлі есептер**

Бір тонна мақта ауырма әлде бір тонна темір ауыр ма?

Шешуі: Екеуі тең, себебі бір тоннадан

Математика пәніне қызығушылықты арттырудың негізгі бір жолы – ұлттық мазмұнды есептерді шығару. Жүйелі түрде ұлттық мазмұнды есептерді шығару ата-бабамыздан бізге жеткен баға жетпес байлығымыз, өткен күн мен бүгінгі өмірді байланыстырып, салыстыратын асыл қазынамыз. Ендеше, ұлттық мазмұнды есептерді шығару - бұл адамның ойлау қабілетін дамытып, логикасын жетілдіріп, тез ойлауға, алғырлыққа, тапқырлыққа тәрбиелеп, халқының өткен өміріне көз жібертеді.

Ұлттық мазмұнды логикалық есептерді шығару үшін:

1. Есептің шартымен танысып, оны элементар шарттарға ажыратып, қандай талаптар қойылғанын анықтап есепке толық талдау жасау;
2. Берілген есепті схема түрінде жазу;
3. Есепті шығару тәсілін іздеу;
4. Табылған тәсіл бойынша есепті шығару;
5. Есептің нәтижесін тексеру;
6. Есепті зерттеу;
7. Есептің жауабын тұжырымдау керек.

Мысалы-1 «Алты қанат киіз үйге екі мысық келіп кірді де, бірінші керегенің түбіне екеуі балалап, әрқайсасы алтыдан балалады. Олардың бәріде мысық болып өсті де, тағыда алты- алтыдан балалады, т.с.с. осылайша әр керегенің түбіне барып балалап шықты». Сонда киіз үйден неше мысық өсіп шығады?

1. Есепті талдау

а) Алты қанат киіз үй туралы түсінік.

ә) Мысықтардың өсімталдығы туралы

б) Әр кереге түбіне әрқайсысы алтыдан мысық шығаратыны туралы түсінік беру.

2. Есепті схема сурет түрінде жазу.

3. Шығару тәсілі – әр керегенің түбіне 6-дан балалайтын болғандықтан, әр керегедегі мысықтар санын 6-ға көбейту.

4. Есепті шығару: Әр керегедегі мысық саны.

$$12 + 72 + 432 + 2592 + 15552 + 93312 = 111972$$

5. Есептің нәтижесін тексеру:

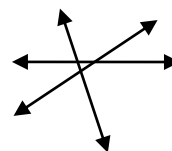
$$2 \cdot 6 = 12$$

$$432 \cdot 6 = 2592$$

$$12 \cdot 6 = 72$$

$$2592 \cdot 6 = 15552$$

$$72 \cdot 6 = 432 \quad 15552 \cdot 6 = 93312$$

6. Есепті зерттеу: Әр керегеде мысықтар саны өсіп 6 есеге көбейіп отырады.

7. Есептің жауабы: алты қанат киіз үйден барлығы 111972 мысық өсіп шығады.

Ұлттық мазмұнды есептер шығаруда тендеу құру арқылы шығаратын есептерді шығару алгоритмі:

1. Есептің құруға берілген есептерді шығару үшін;
2. Белгісіз шамаларды анықтау.
3. Тендеу құру;
4. Тендеуді шешу;
5. Тендеудің шешімдерін зерттеу.
6. Есепті тексеру;
7. Есептің толық жауабын жазу, шарттарын орындау қажет.

Мысалы: 7- сыныптағы: Тендеулер жүйесін құру тақырыбына: «Қаз бен түлкі» ертегісін оқи отырып, мына тендеуді шешеміз:

«Түлкісін аярлыққа бермейтін дес,
Көрейін сенде қанша ақыл мен ес.

Балапан, көжек санын өзің тапшы

Аяқтарды 94, басы 35»

1. Есептің мәтінін түсіну.

Түлкінің айлакерлігі, қаздың ақылдылығы, балапанда- 2 аяқ,
көжекте -4 аяқ.

2. Теңдеу құру: Балапан саны – x .

Көжек саны - y

Балапанда 2 аяқ – $2x$.

Көжекте 4 аяқ – $4x$.

Сонда $\begin{cases} x + y = 35 \\ 2x + 4y = 94 \end{cases}$ Теңдеулер жүйесі шығады.

3. Теңдеулер жүйесін шешу.

$$\begin{cases} x + y = 35 \\ 2x + 4y = 94 \end{cases} \quad \begin{cases} x = 35 - y \\ 2 * (35 - y) + 4y = 94 \end{cases}$$

$$\begin{cases} x = 35 - y \\ y = 24:2 \end{cases} \quad \begin{cases} x = 35 - 12 = 23 \\ y = 12 \end{cases} \quad \begin{cases} x = 23 \\ y = 12 \end{cases}$$

4. Теңдеудің шешімдерін зерттеу:

Балапан – 23

Көжек – 12

Бастарының саны $23 + 12 = 35$

Аяқтарының саны $2 \cdot 23 + 4 \cdot 12 = 46 + 48 = 94$

5. Есептің жауабы: 23 балапан, 12 көжек.

 Қиынырақ есептерді шешу жолдары.

Мысал-1 Бес тоғыздықты пайдаланып 10 – ды жазыңыздар. Кем дегенде 2 әдісін көрсетіңіз.

Шешуі: $9 + \frac{99}{99} = 10$ $\frac{99}{9} - \frac{9}{9} = 10$

Мысал-2 Қосындысы $498 \cdot k$ санына, ал бөліндісі бес санына еселік болатын үш таңбалы екі санды табу керек

Шешуі: Ол сандарды a және b деп алайық және $a < b$ болсын. Шарт бойынша $100 \leq a < b < 1000$

$$b + a = 498k \text{ және } b = 5a \text{ бұдан } 6a = 498k, a = 83k, \text{ ал } b = 415k$$

біріншіден $k \geq 2$, екіншіден $k \leq 2$, ендеше $k = 2$.

Жауабы: 168 және 830

 Мерген.

Мерген нысанаға 10 рет атып, 90 ұпай жинады. Оның төртеуін ондыққа, сегіздікке және жетілікке тигізді. Ол тоғыздыққа нешеуін, сегіздікке нешеуін, жетілікке нешеуін тигізді?

Аң таппаған,

Атынан көреді.

Ата алмаған

Мылтығынан көреді.

Шешуі: $7 \times 1 + 8 \times 2 + 9 \times 3 + 10 \times 4 = 90$ болғандықтан, жетілікке біреуін, сегіздікке екеуін, тоғыздыққа үшеуін, ондыққа төртеуін тигізгені

Тоғыз тарау иірімдерінің бүге-шігесін меңгеріп, зерде тезіне салып, керегенің көгіндей атқаратын қызметін түсіну, көген түймесін табу-есепті шешудің алтын балдағы.

Оны көп, із кессең табасың. Міне ,бұл қазақ халқының ауыз екі тараған есебінің артықшылығы. Қазақ халқының математикалық білімінің тамыры терең. Ол қазіргі тілмен алғанда санаудың әртүрлі жүйесін, мәселен үштік, ондық, тоғыздық пайдаланған. Тоғыздық жүйе ешбір жалықта кездеспейді. Қазақтың мұра есебі – Симплекс әдісіне келсе, мүшел есебі, зекет есебі, бітір есебі, тоғыз құмалақ есебі - өз алдына бір төбе. Қазақтың қара есебі өмір қажеттілігінен туындаған. Қазақ халқының тәрбиесінің математикалық астары да түрліше.

- Олар: 1. Жұмбақ есеп
2. Өлең есеп
3. Ертегі есеп

Ғасырлар бойы даналығымен, өміршендігімен дәлелденген халықтық есептер үлгілері- тәрбиенің қайнар көзі болып табылады. Қанша уақыт өтсе де маңызын жоймаған халықтың ұлттық мұрасын тәлім-тәрбиенің түп қазығына айналдыру – біздің де асыл борышымыз. Сондықтан халқымыздың ауыз әдебиетінде, ертегілерде, шешендік тапқыр сөздерінде, салт-дәстүрінде оқушылардың ақыл-ой зердесін тәрбиелеуде ұлттық мазмұнды есептер шығарудың маңызы зор.

Қорытынды. Бұл жұмыста біріншіден, логикалық есептерді шығару жолдары көрсетіледі.

Екіншіден, ұлттық мазмұнды логикалық есептерді шығарудағы қиыншылықтар, олардың алатын орны көрсетіледі.

Үшіншіден, логикалық есептерді шығарудағы мүмкіндіктерді есептеудің тәсілдері қарастырылады.

Тоғыз тарау иірімдерінің бүге-шігесін меңгеріп, зерде тезіне салып, керегенің көгіндей атқаратын қызметін түсіну, көген түймесін табу-есепті шешудің алтын балдағы. Оны көп, із кессең табасың. Міне ,бұл қазақ халқының ауыз екі тараған есебінің артықшылығы. Қазақ халқының математикалық білімінің тамыры терең. Ол қазіргі тілмен алғанда санаудың әртүрлі жүйесін, мәселен үштік, ондық, тоғыздық пайдаланған. Тоғыздық жүйе ешбір жалықта кездеспейді. Қазақтың мұра есебі – Симплекс әдісіне келсе, мүшел есебі, зекет есебі, бітір есебі, тоғыз құмалақ есебі - өз алдына бір төбе. Қазақтың қара есебі өмір қажеттілігінен туындаған. Қазақ халқының тәрбиесінің математикалық астары да түрліше.

- Олар: 1. Жұмбақ есеп
2. Өлең есеп
3. Ертегі есеп

Ғасырлар бойы даналығымен, өміршендігімен дәлелденген халықтық есептер үлгілері- тәрбиенің қайнар көзі болып табылады. Қанша уақыт өтсе де маңызын жоймаған халықтың ұлттық мұрасын тәлім-тәрбиенің түп қазығына айналдыру – біздің де асыл борышымыз. Сондықтан халқымыздың ауыз әдебиетінде, ертегілерде, шешендік тапқыр сөздерінде, салт-дәстүрінде оқушылардың ақыл-ой зердесін тәрбиелеуде ұлттық мазмұнды есептер шығарудың маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Глеман М, Варга Т. Вероятность в играх и развлечениях. - М, Просвещение, 1979.
2. Тарасов Л.В. Элементы и приложения теории вероятностей в школе. – М, 1996.
3. Математика және физика журналдары
4. Ерубаев С. Қазақтың байырғы есептері
5. Елшебай Ж.А. «Зерек», -Алматы 1991ж.
6. Алдамуратова Т.А. Математика 5-сынып
7. Депман П.Я., Виленкин Н.Я. За старницами учебника математики. -М: «Просвещение» 1989г.

СЕКЦИЯ 4. ИСТОРИЯ И ПОЛИТОЛОГИЯ / ТАРИХ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЕЛИЧИНЫ РИСКА СЕПАРАТИЗМА

Аленова К.К.

Студент 4 курса специальности Международные отношения гуманитарно-педагогического факультета

Кокшетауского университета им.А.Мырзахметова

Сепаратизм представляет собой сложный феномен в сфере политической практики. Проблема сепаратизма напрямую связана с возможностью территориального передела или даже упразднения государства, что явно дестабилизирует эту форму социального объединения людей. Собственно сам термин «сепаратизм» (лат. *separatus* — разделять, отделять, и также от фр. *séparatisme*) отражает стремления к отделению, обособлению обычно национальных меньшинств, выступающих за образование самостоятельного государства, или какой-либо общественной организации, партии.

На основе существующих подходов к исследованию сепаратизма, необходимо подчеркнуть неоднозначность этого явления с точки зрения международного права. Поэтому при оценивании перспектив и тенденций развития сепаратизма в каждом государстве требуется применение индивидуального учета его характеристик, связанных с географическим расположением, экономическим и научно-техническим потенциалом, государственным устройством, межнациональными, межконфессиональными отношениями, менталитетом, направлением и реализации государственной политики в отношении национальных меньшинств.

Однако, современные этнополитические сепаратистские конфликты многогранны, в их основе могут лежать различные противоречия, а участниками могут руководить самые разные цели. Каждый из конфликтов имеет собственную логику развития, порожден конкретным комплексом причин, что затрудняет возможность унифицированной системы оценки риска их возникновения.

Исходя из неоднозначной сущности сепаратизма, необходимо провести типологизацию конфликтов, которая может лечь в основу оценки риска сепаратизма в государстве.

Следует отметить следующие цели сепаратизма:

1. Стремление к большим преференциям для местных элит.

Феномен сепаратизма во многом обусловлен проблемами этноконфликтного характера, менталитетом элит национальных меньшинств, прямо заинтересованных в усилении сепаратистских тенденций и стремлении к разделу государства для повышения комфортности своей позиции. Можно констатировать, что величина риска сепаратизма в государстве прямо коррелирует с фазой этнического или конфессионального конфликта. Отличительной чертой эскалации таких конфликтов является степень коррумпированности местной элиты, которая разжигает сепаратистские настроения исключительно в корыстных целях. При этом интересы народов государства не принимаются во внимание.

2. Стремление к разделу территории государства.

В данном случае сепаратизм выступает как политическая цель, как механизм снижения напряженности, возникшей в результате вражды народов. Раздел территории государства иногда является единственным возможным решением давно назревших проблем и противоречий.

Раздел государства или отделение части его территории рассматривается как решение для стран, в которых нации проявили исключительно стойкое нежелание жить на территории единого государства. Такой тип разделения был характерен для Судана, разделенного на Северный и Южный Судан в результате референдума, прошедшего 11 января 2011 года.

Исследователи выделяют, прежде всего, следующие типы конфликтов[1]:

— связанные с длительными антагонистическими взаимоотношениями этнических групп.

В этом случае налицо «наследие крови», взаимная ожесточенность этнических групп (армяне-азербайджанцы, сербы-боснийские мусульмане, курды и арабы в Ираке, противоборствующие стороны в Северной Ирландии), которая рано или поздно должна была привести к вспышке насилия.

— связанными с длительной взаимной отчужденностью, ранее не доходившая до уровня прямого силового противостояния.

К такому типу относятся сепаратистские конфликты в Грузии, в Канаде во взаимоотношениях франкоговорящих и англоговорящих общин, в Бельгии, Шри-Ланке и т.п. [2].

— связанными с внезапным отчуждением между этническими группами, отношения между которыми раньше были вполне нормальными.

Подобного рода конфликты характерны для периода распада СССР (конфликты в паре осетины-ингуши, узбеки и киргизы, русские-молдаване).

— связанными с разделом определенной территории, на которую претендуют обе противоборствующие стороны.

Пример такого конфликта в Крыму между татарами и другими этносами, главным образом, русскими и украинцами. Другим примером является Палестина, особенно Иерусалим, где на территорию претендуют арабы и евреи. Такую территорию обычно невозможно поделить, она должна принадлежать либо одной, либо другой стороне, поскольку каждая из них убеждена, что имеет на это исключительное право.

В этнических конфликтах выделяют степень проявления их публичности. Различают латентные (скрытые) и актуализированные (открытые) конфликты. Это деление связано со стадией развития конфликта. На стадии латентного конфликта реальные противоречия присутствуют и доступны внимательному наблюдателю, но еще не осознаны сторонами как несовместимые интересы. Как правило, латентные конфликты не создают непосредственной угрозы для жизнедеятельности людей и политической системы в целом, а потому именно в этой форме легче всего поддаются разрешению. Актуализированные конфликты выражены в явных, внешне фиксируемых формах конфликтного поведения групповых субъектов, осознанно оспаривающих ресурсы, статус или ценности.

Кроме этого, различают качественные характеристики конфликта. В этой связи выделяют рациональные, и иррациональные конфликты. Рациональные конфликты представляют собой стратегию и способ достижения некоторых реальных, рациональных целей. В иррациональных конфликтах поведение обоих или одного из главных субъектов продиктовано преследованием целей идеологического или политико-психологического происхождения и порядка.

Также различают конфликты ценностей и конфликты интересов. Конфликты интересов представляют собой противоборство, основанное на столкновении интересов различных социальных субъектов в отношении ограниченных ресурсов или престижных статусов. Их также называют консенсусными конфликтами, поскольку обе стороны заинтересованы в обладании одними и теми же видами ограниченных ресурсов, так что между сторонами существует согласие (консенсус) относительно ценности ресурсов и значимости обладания ими [3].

Выявление конфликтов ценностей и конфликтов интересов чрезвычайно важно с точки зрения выявления риска возникновения сепаратистского конфликта. Природа конфликта интересов в принципе допускает возможность его выявления на основании рассмотрения предмета спора между сторонами, которое, как правило, наличествует в общественной дискуссии. Конфликты ценностей гораздо сложнее поддаются выявлению и описанию, так как группы в принципе не всегда афишируют свои интересы, свою идентичность или других фундаментальные групповые ценности. В этом случае сначала

анализируется наличие значимости базовых потребностей и фундаментальных ценностей различных групп в государстве.

В фазе противостояния сепаратистские конфликты можно классифицировать на:

— региональные войны, то есть длительные (не менее нескольких месяцев) вооруженные столкновения с использованием тяжелого вооружения и регулярных войск.

Это конфликты в Колумбии, Индонезии, Шри-Ланке, Нагорном Карабахе, Абхазии, Южной Осетии и т.п.

— кратковременные столкновения (длительность до нескольких дней), вызвавшие жертвы среди мирного населения.

К подобного рода конфликтам относятся, прежде всего, столкновения в виде погромов в Ферганской долине, Киргизии и т.п.

Географический аспект играет важную роль в протекании сепаратистского конфликта. Общими являются характеристики сепаратистских конфликтов на разных континентах.

В этой связи выделяют следующие типы сепаратистских конфликтов:

1. Западноевропейские сепаратистские конфликты.

В данном регионе существенна роль социально-экономического фактора, так как страны с этническим сепаратизмом здесь уже долгое время находятся в состоянии равновесия. В странах Западной Европы всегда наблюдалась высокая заинтересованность населения в политике, а также мобилизация населения, практически не выходящая за рамки «цивилизованной» борьбы» [4].

Рассмотрим этот тип конфликта на примере Шотландии. Вопрос о правомерности нахождения Шотландии в составе Великобритании стоял с момента заключения союза с Англией в 1707 году. В 1979 году состоялся референдум по вопросу о создании шотландского парламента, который мог частично распоряжаться местными финансами, в том числе нефтяными доходами (предыдущий парламент был распущен в 1707 году, а интересы Шотландии представляли депутаты, заседавшие в Лондоне) [5]. «За» проголосовали 51,6 процента избирателей, однако этих голосов оказалось недостаточно и реформы конституционного значения не были проведены. Второй референдум о деволюции состоялся в 1997 года и на этот раз избиратели высказались за создание местного парламента. По итогам референдума Шотландия в 1999 году получила собственный парламента, наделенный ограниченными полномочиями в сфере налогообложения.

21 марта 2013 года первый министр Шотландии Алекс Сэлмонд, во время заседания парламента объявил датой проведения нового референдума 18 сентября 2014 года, на который выносятся один вопрос: «Должна ли Шотландия быть независимым государством?». В независимой Шотландии предлагается в качестве валюты оставить британский фунт стерлингов, а главой государства — королеву Великобритании. Также предлагается создание собственных вооружённых сил, вывоз с территории Шотландии ядерного оружия, поднятие минимальной заработной платы, законодательное обеспечение присмотра за малолетними детьми в специальных учреждениях в объеме 30 часов в неделю, сбор налогов без повышения ставок независимо от Лондона [6].

На примере западноевропейских конфликтов видно преобладание прагматических соображений над эмоциональной стороной.

2. Восточноевропейские сепаратистские конфликты.

Основные черты восточноевропейских сепаратистских конфликтов — это возобновление тлеющих очагов сепаратизма на базе экономических трудностей переходного (как правило от командно-административной к рыночной экономике) периода и стремление сепаратистов к отделению от государства, а не к автономии. Большая часть конфликтов уже привела к отделению территорий и формированию государств, оставшихся по большей части непризнанными. Это Южная Осетия, Абхазия, Нагорный Карабах, Приднестровская Молдавская Республика, Республика Сербская в Боснии и Косово. Для основных очагов сепаратизма в этих странах характерна повышенная активность населения, которая влечет за собой значительное число жертв (особенно на Северном Кавказе и в Югославии).

3. Исламские сепаратистские конфликты.

Для этой разновидности сепаратистских конфликтов характерна принадлежность одной из сторон исламу. При этом решающее значение имеет фактор исламского возрождения из-за длительного противостояния более многочисленного этноса в государстве, принадлежащего к иному вероисповеданию или иной ветви ислама и подавляющего меньшинства. Такого типа сепаратизм характерен для Азии и части Африки: Палестина, Ирак, Индия, Филиппины и т.п. Эти очаги напряженности, по прошествии лет, обросли длительной историей кровопролития, и потушить их сложно из-за накопившихся взаимных обид и жертв с каждой из стороны.

4. Азиатско-африканские сепаратистские конфликты

На азиатско-африканском направлении можно констатировать огромное число конфликтов. Если вычесть конфликты с исламским фактором, рассмотренные выше, то остается еще целый пласт конфликтогенности. В Азии и Африке сепаратистские конфликты актуализировались из-за обострения социально-экономических проблем, которые не были решены в результате деколонизации. В странах с низкими доходами населения угроза сепаратизма очень высока и связывается со стремлениями национальных меньшинств получить большую самостоятельность в решении социально-экономических проблем. Кроме того, конфликты в этом регионе отличаются чрезвычайной склонностью к массовому кровопролитию.

5. Американские сепаратистские конфликты.

Сепаратистские движения на американском континенте характерны для южной его части. Здесь конфликты возникают на почве противостояния коренного населения с колонизаторами или между группами, представляющими разные конфессии или страны-источники эмиграции, так как страны Америки характеризуют переселенческий характер. Кроме того, действует фактор существовавшей длительное время работорговли, так что вывозившиеся из Африки негры-рабы могли в некоторых странах составить конкуренцию мигрантам-европейцам.

В качестве примера рассмотрим, ставшую крупным очагом сепаратизма, Канаду. Возник он не на почве совместного проживания на территории, а на почве конфликта между колонизаторами: французами и англичанами, перенесшими вражду сюда со старой Европы.

Следует отметить, что современные сепаратистские конфликты зачастую отличаются разными измерениями, так как содержат в себе клубок противоречий, уникальных ввиду уникальности каждого случая совместного сотрудничества этносов в государстве.

На этих примерах видно, что большинство современных сепаратистских конфликтов сочетают признаки сразу этнических, религиозных, территориальных и прочих типов конфликтов. Иногда просто нельзя провести четкие границы определенного конфликта, как во времени, так и в пространстве. Также зачастую достаточно сложно бывает выделить противоборствующие группы современных сепаратистских конфликтов, а также стадии и этапы их динамики. Конфликт может неконтролируемо перерасти в новую фазу, как это случилось в случае отделения Крыма от Украины и присоединения его к России. До момента начала фазы вооруженного противостояния конфликт протекал в латентной форме и никто не мог предвидеть перехода его в острую фазу, молниеносно закончившуюся разделом территории Украины.

Однако все эти факторы с необходимостью должны быть выявлены для определения риска конфликтов в соответствии с различными их типологиями. В связи с этим необходимо оценить неотъемлемые особенности региона, которые играют важную роль в возникновении, развитии и урегулировании современных сепаратистских конфликтов. Выделив основные факторы цивилизационного, социально-экономического и политического характера, присущие народам данного региона, можно построить сценарий развития сепаратистского конфликта с целью поиска методов урегулирования или оценки риска перехода в вооруженную стадию, дающую представление о том, как может развиваться данный конфликт в краткосрочной перспективе.

Политический мониторинг и моделирование происходящих в конфликтоопасном регионе политических процессов является важной составляющей в исследовании конфликтов последнего времени. В этом процессе решаются следующие основные задачи:

— Выявляются параметры, необходимые для соотнесения конфликта с тем или иным классом в соответствии с традиционными типологиями.

— Проводится мониторинг существующих этнополитических сепаратистских конфликтов, которые развиваются в настоящее время в мире и сравниваются с ситуацией в исследуемом регионе или государстве.

— Определяются наиболее эффективные модели для урегулирования выявленных типов конфликтов в исследуемом регионе или государстве.

Таким образом, рассмотрение сепаратистских конфликтов через призму географического фактора позволяет выявить определенные немаловажные закономерности в их развитии, динамике, интенсивности, способах борьбы. Учитывая данные специфические особенности, облегчается задача поиска эффективных способов и вариантов урегулирования развивающихся в настоящее время этнополитических конфликтов или тех, которые возникнут в будущем.

Вместе с тем, такой подход предполагает значительную долю субъективных оценок качественных параметров, требующих сравнительного межгосударственного анализа. Поэтому в процессе анализа выявляются и качества государственного управления, позволяющие влиять на риск сепаратизма, уровень реализации функций государства, которые обеспечивают стабильность в обществе и порядок в стране, то есть факторы национальной безопасности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Мирский Г. На развалинах империи: Этнические и национальные проблемы в бывшем Советском Союзе: М РАН ИМЭМО, 2000. С 43
2. Мирбашир Э. Особенности современных этнополитических конфликтов на Кавказе URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-sovremennyh-etnopoliticheskikh-konfliktov-na-kavkaze>
3. Политический конфликт и консенсус URL: <http://aspirantspb.ru/forstudents/conflictconsensus/>
4. Метелев С. Современный терроризм и методы антитеррористической деятельности. Монография. - Омск. 2008. С. 133.
5. Шотландский парламент URL: http://www.grand-arch.ru/scotland_parlament.html
6. Независимая Шотландия сохранит британский фунт и королеву URL: <http://lenta.ru/news/2013/11/26/blueprint/>

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ВЕРСАЛЬСКО-ВАШИНГТОНСКОЙ СИСТЕМЫ

Амиржанов Д.А

Студент 4 курса специальности Международные отношения гуманитарно-педагогического факультета

Кокшетауского университета им.А.Мырзахметова

Первая мировая война завершилась Компьенским перемирием, заключённым 11 ноября 1918 г. Оно стало рубежом между двумя этапами развития международных отношений: с этого момента бывшие равноправные участники европейской и мировой политики Германия и Австро-Венгрия превратились из её субъектов в объекты.

18 января 1919 года открылась Парижская мирная конференция, итогом работы которой стала разработка нескольких мирных договоров, и прежде всего Версальского с Германией

(подписан 28 июня 1919 г.), по образцу которого были заключены Сен-Жерменский договор с Австрией (10 сентября 1919 г.), Нейский с Болгарией (27 ноября 1919 г.), Трианонский с Венгрией (4 июня 1920 г.) и Севрский с Турцией (10 августа 1920 г.). Она приняла решение о создании Лиги Наций и одобрила её Устав, вошедший составной частью в вышеназванные мирные договоры.

Версальский мирный договор был подписан в Версале (Франция) 28 июня 1919 г. Его целью был передел мира в пользу держав- победительниц и предотвращение возможной в будущем военной угрозы со стороны Германии. По нему Германия 1) теряла часть своих владений в Европе; 2) лишалась всех своих колоний; 3) признавала отмену всех договоров с Советским правительством (в том числе и Брестского мира 1918 г.), а также обязывалась признать все договоры союзных держав с государствами, которые образовались или образуются на всей или на части территорий бывшей Российской Империи; 4) признавала и обязывалась строго соблюдать независимость Австрии, Польши и Чехословакии; 5) соглашалась на демилитаризацию части левобережья Рейна и полосы правого берега шириной в 50 км, создавая так называемую Рейнскую демилитаризованную зону; 6) сокращала свои вооружённые силы 100-тыс. сухопутной армией и отменяла обязательную военную службу; 7) лишалась права иметь военный морской и воздушный флот; 8) обязывалась возместить в форме репараций убытки, понесённые правительствами и отдельными гражданами стран Антанты в результате военных действий [1].

США заключили с Германией в августе 1921 особый договор, почти идентичный Версальскому, но не содержащий статей о Лиге Наций. Отказ американского Конгресса от ратификации Версальского договора фактически означал возвращение США к политике изоляционизма. Таким образом, США, превращавшиеся в сильнейшую страну мира, юридически и во многом фактически оказались вне Версальского порядка, что не могло не сказаться на перспективах международного развития.

Эти договоры стали основой послевоенной системы мирного урегулирования в Европе. Однако равновесие, зафиксированное в этих договорах, было весьма неустойчивым. В частности, много нерешённых проблем оставалось на Дальнем Востоке. На протяжении войны Япония контролировала почти половину внешней торговли Китая. По Версальскому договору она получила часть германских колоний (в качестве подмандатных территорий к Японии отошли принадлежавшие ранее Германии острова севернее экватора), что вызвало недовольство США, Англии и других стран.

Хрупкость установившегося равновесия определялась и тем, что к началу 20-х годов европейские страны задолжали США в разных формах более 18 млрд. долларов. Это давало возможность Соединённым Штатам задуматься о новом переделе только что поделенного мира с учётом той новой роли, которую они получали в мировой политике.

12 ноября 1921 г. в Вашингтоне открылась Вашингтонская конференция по итогам первой мировой войны, в которой участвовали США, Великобритания, Япония, Китай, Франция, Италия, Бельгия, Нидерланды и Португалия. Германия, лишённая по Версальскому договору всех владений на Тихом океане, и Россия - «ввиду отсутствия единого правительства» - на конференцию приглашены не были.

13 декабря 1921 г. представители США, Великобритании, Франции и Японии подписали сроком на 10 лет «договор четырёх держав» о неприкосновенности островных владений и территорий на Тихом океане, оказавший стабилизирующее воздействие на позиции государств в Тихом океане.

6 февраля 1922 США, Великобритания, Франция, Италия и Япония подписали «договор пяти держав» об ограничении морских вооружений, изменивший соотношение последних в пользу США. Лондон отказался от «стандарта двух держав», в соответствии с которым Великобритания старалась поддерживать общий тоннаж водоизмещения своего военноморского флота на уровне флотов любых двух других великих держав, вместе взятых. Договор ограничивал размеры судов, подлежащих закладке в будущем - это было необходимо США, поскольку Панамский канал не мог пропускать боевые корабли большего

тоннажа, а Соединенным Штатам было крайне важно иметь возможность свободно перебрасывать свой флот из Атлантического океана в Тихий и обратно. Впрочем, общий тоннаж военно-морского флота держав ограничен не был, что фактически сохраняло превосходство флота Великобритании.

Важнейшим аспектом послевоенного мирового устройства было создание Лиги Наций в целях развития международного сотрудничества и предотвращения мировых трагедий, подобных Мировой войне 1914-1918 годов [2].

Оформление нового мирового порядка в Европе после Первой мировой войны было осложнено революцией в России и хаосом в Восточной Европе. Выработкой Версальского договора занимались только победители, которые зачастую преследовали различные цели. Для Франции основное значение имело максимальное ослабление Германии, что позволяло закрепить французскую гегемонию в Европе и обезопасить ее восточные границы. Англия и США были более заинтересованы в сохранении европейского равновесия. Для этого требовалось в большей степени учитывать интересы Германии, которую в условиях распада Австро-Венгрии, революции в России, общего национально-революционного подъема и действенной большевистской пропаганды можно было использовать в качестве стабилизирующего фактора в Центральной и Восточной Европе. В итоге версальские договоренности были компромиссом между этими крайними позициями за счет побежденных, что предопределило революционный подъем в Венгрии, становление массовых коммунистических партий и реваншистский вектор внешней политики Германии. Англия и Франция пытались использовать новые государства, возникшие в Европе, как против большевистской революции, так и против германского реваншизма. Однако роль союзников Лондона и Парижа никогда не была слишком высока и имела тенденцию к снижению.

Гарантией прочности Версальской системы могла бы стать согласованная позиция Англии, Франции и США. Однако США по ряду причин самоустранились от политических проблем Европы, а Англия и Франция по-разному видели перспективу европейского равновесия. Германия, ставшая объектом Версальского договора, и СССР, вообще находившийся вне рамок новой системы международных отношений, вполне естественно стали ее противниками. Тем самым Версальская система оставалась неравновесной и неуниверсальной, а ее относительно высокая степень конфликтности, несмотря на широкую пропаганду пацифизма, предопределялась сохранением деления политической карты Европы на победителей и побежденных.

Урегулирование международных отношений в Азиатско-Тихоокеанском регионе проходило в более спокойной обстановке. В ходе конференции в Вашингтоне (12 ноября 1921 г. — 6 февраля 1922 г.) было установлено новое соотношение сил на Дальнем Востоке, в основе которого лежало партнерство великих держав на базе консенсуса по военно-морским проблемам, взаимных гарантий региональных интересов и общих принципов политики в Китае. Равновесность системы закреплялась новой ролью Японии, которая хотя и была вынуждена отказаться от союза с Англией и ограничить свои притязания в Китае и России, но получила гарантии военно-морской безопасности. Таким образом, Япония оказалась в роли основного гаранта Вашингтонской системы международных отношений. Однако гарантами от японского экспансионизма могли быть только дальневосточные державы в сотрудничестве с США и Англией, но они (СССР и Китай) были либо исключены из системы международных отношений, либо являлись ее объектом. Поэтому, будучи более равновесной системой, нежели Версальская, она оставалась неуниверсальной, поскольку исключила из своих субъектов СССР и Китай [3].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Европа между миром и войной. М.: Наука, 1992. Илюхина Р. М. Лига наций. 1919-1934. М.: Наука, 1982. Гл. 1. Клейменова Н. Е., Сидоров А. Ю.

2. Версальско-вашингтонская система международных отношений. 1918.: МГИМО МИД РФ, 1995. Гл. 2. Шацилло В. К. Президент В. Вильсон: от посредничества к войне // Новая и новейшая история. 1993. N 6.
3. Внешняя политика Веймарской республики (1919—1932) / Н. В. Павлов // MGIMO.ru. —2011. — Октябрь.

НОВЫЙ МИРОВОЙ ПОРЯДОК В ПРОЦЕССЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Елюбаев Р.Б

*Студент 4 курса специальности международные отношения
Кокшетауского университета имени Абая Мырзахметова*

Ученые употребляют словосочетание «международный порядок» в самых разнообразных значениях, в чем им следуют политики и журналисты. Прежде всего, стоит отметить наличие смысловых различий между выражениями «международный порядок» и «мировой порядок», поскольку эти различия в современном словоупотреблении становятся более существенными. Под международным порядком подразумевается порядок, складывающийся между всеми странами мира, совокупность которых условно именуется *международным сообществом*. Отношения между членами международного сообщества и, значит, международный порядок определяются взаимодействием разнородных факторов, наиболее важную роль, среди которых играет соотношение совокупных потенциалов отдельных игроков и построенная на нем иерархия, взаимное положение стран, чаще всего условно понимаемое как вертикальное соподчинение [1].

В самом международном сообществе существует некоторая относительно автономная его часть, упорядоченные отношения внутри которой определяются не только соотношением потенциалов стран-участников, но и наличием у них фонда общих этических, моральных ценностей и основанных на них устойчивых моделей взаимного поведения. В научной литературе принято считать, что эту группу составляют страны либеральной демократии. Порядок в отношениях между ними тоже формируется во многом на основе принципа соотношения потенциалов («кто сильнее»), но еще взаимное поведение стран этой группы в значительной степени регулируются всеми признаваемыми, общими для данной группы моральными нормами, правилами и нормами, которыми они сознательно и добровольно руководствуются в отношениях друг с другом. Эта часть международного сообщества условно именуется *мировым обществом*. В ее рамках взаимодействие и взаимовлияние между странами происходит не только на уровне взаимодействия их внешних политик, но и «по всей глубине» социальной ткани разных национальных обществ. Порядок, который воплощен в отношениях между членами «мирового общества», и представляет собой несколько идеализированное в литературе воплощение мирового порядка[2].

Мировой порядок, следовательно, в современном мире не имеет всеобщего характера, по охвату он уже, чем порядок международный. Хотя, вероятно, мировой порядок выражает перспективную тенденцию развития, которая характеризуется распространением, экспансией мирового порядка в масштабах планеты. Теоретически уместно говорить о возможности разрастания мирового порядка до масштабов международного[3].

Практически – однако – современные международные отношения существуют в рамках порядка, строго говоря, более низкого организационного уровня, порядка, который воплощает все многообразие взаимодействия разных стран мира, в том числе существующие между ними противоречия как идейно-культурной и конфессиональной природы, так и военно- и геополитического, экономического и геоэкономического характеров. Таков по определению международный порядок в его реальных измерениях[4].

Понятие «международный порядок» относится к глобальной социальной общности, образованной совокупностью различных общественных субъектов, действующих на мировой арене. Возникает вопрос, возможен ли общественный порядок в сфере международных отношений, которая характеризуется отсутствием единой центральной власти, многообразием несовпадающих между собой ценностей, а также отсутствием высшего органа, который определял бы правомерность или неправомерность действий участников международных отношений? Ведь общие ценности здесь играют весьма слабую роль, а нормы международного права, в сущности, носят необязательный характер[5].

Пытаюсь ответить на поставленный вопрос, следует иметь в виду то, что с самого начала истории международных отношений человечеству было свойственно стремление к их сознательному регулированию, в основе которого лежала всеобщая потребность их участников в безопасности и выживании. По мере возрастания степени зрелости международных отношений, это стремление находило свое выражение во всех более интенсивном развитии международного права, создании и укреплении международных организаций и институтов, в усилении их роли в стабилизации международной жизни и, наконец, в постепенном формировании на этом пути целостной глобальной международной системы. Таким образом, международный порядок – это такое устройство международных (прежде всего межгосударственных) отношений, которое призвано обеспечить основные потребности государств и других институтов, создавать и поддерживать условия их существования, безопасности и развития. В данном случае речь идет об институциональном понимании, которое, конечно, не исчерпывает всего содержания понятия «международный порядок»[6].

Разница между рассматриваемыми понятиями заключается и в том, что если международный порядок как более или менее оптимальное устройство международных отношений, отражающее возможности общественных условий, существовал практически на всех этапах истории межгосударственных отношений, то этого нельзя сказать о мировом порядке[7].

С точки зрения прикладного анализа целесообразно выделить три основных подхода к интерпретации порядка: реалистический, социально-конструктивистский и институциональный. Для первого характерен акцент на соотношениях потенциалов между основными субъектами отношений. Для второго – подчеркнутый интерес к правилам поведения между ними, правилам, понимаемым в динамике их развития и воздействия на поведение государств и отдельных личностей. Для третьего – упор на инструментарии регулирования, основой которого, как постулируется, выступают международные институты, понимаемые как механизмы межгосударственного сотрудничества, способные оказывать примиряющие и сдерживающее влияние на поведение отдельных стран в интересах сообщества в целом. Все три подхода в чем-то противостоят, а в чем-то дополняют друг друга – согласно тому, как в реальности регулирование международных отношений осуществляется при помощи материально-силовых и идеально-информационных направляющих импульсов, посылаемых, помимо прочих каналов, через посредничество международных институтов[8].

Причем воздействие материально-силовых импульсов относительно преходяще – соотношение возможностей между странами быстро меняется, могущество одних стран бесследно исчезает и возникает могущество других. Потенциал влияния вторых обладает способностью накапливаться и оказывать более слабое, но зато и более долгосрочное, чем фактор силы, воздействие на поведение государства и лидеров. Влияние третьих вообще очень подвижно и может расти или уменьшаться в зависимости от того, сильнее или слабее делается воздействие силовых факторов. Упорядочивающая роль факторов материально-силового свойства рельефней проявляет себя в кратко- и среднесрочной перспективе, идеально-информационных – в долгосрочной, а институциональных – колеблется вокруг некоторого среднего, но не особенно высокого показателя, который в истории

международных отношений последних ста лет ни разу не становился для международного порядка определяющим[9].

Интерпретации порядка в реалистической традиции с малыми вариациями восходят к классическим трудам Г. Моргантау, Р. Арона и К. Уолтца. Ключевым для их построений было понимание порядка как горизонтального временного среза международных отношений, их «объективно заданного состояния», которое в каждый момент определялось соотношением потенциалов между великими державами. Причем сами державы имели представление об этом соотношении, не всегда адекватное и официально заявлявшееся, и соизмеряли свои действия с возможными их последствиями. Этот круг идей преобладал в науке и политике в первые три-четыре десятилетия после Второй мировой войны[10].

Иначе говоря, для понимания современной международной ситуации распознавание прочности позиции каждого субъекта и их взаимного положения в иерархии столь же важно, как и правила, которыми каждый из них руководствуется или должен руководствоваться, но почему-то этого не делает[11].

Принято считать, что международный порядок и современная система межгосударственных отношений ведут свое начало с 1648 года, когда Вестфальский мирный договор положил конец Тридцатилетней войне в Западной Европе и санкционировал распад Священной Римской империи на 355 самостоятельных государств. Именно с этого времени в качестве главной формы политической организации общества повсеместно утверждается национальное государство, а доминирующим принципом международных отношений становится принцип национального (то есть государственного) суверенитета. До этого времени, как подчеркивал известный юрист-международник прошлого века Ф. Мартенс, международные отношения характеризовались разобщенностью их участников, бессистемностью международных взаимодействий, главным проявлением которых выступали кратковременные вооруженные конфликты или длительные войны[12].

Вторая мировая война положила начало новому периоду в развитии категории международного порядка, которому характерны две важнейшие черты. Во-первых, это достаточно четкое разделение мира на две социально-политические системы, которые находились в состоянии перманентной «холодной войны» друг с другом, взаимных угроз и гонки вооружений. Раскол мира нашел свое отражение в постоянном усилении военной мощи двух сверхдержав — США и СССР, он институализировался в противостоящих друг другу двух военно-политических (НАТО и ОВД) и политико-экономических (БЭС и СЭВ) союзах и прошел не только по «центру», но по «периферии» международной системы. Во-вторых, это образование Организации Объединенных наций и ее специализированных учреждений и все более настойчивые попытки регулирования международных отношений и совершенствования международного права. Образование ООН отвечало объективной потребности создания управляемого международного порядка и стало началом формирования международного сообщества как субъекта управления им. Вместе с тем вследствие ограниченности своих полномочий ООН не могла выполнить возлагаемой на нее роли инструмента по поддержанию мира и безопасности, международной стабильности и сотрудничества между народами. В результате сложившийся международный порядок проявлялся в своих основных измерениях как противоречивый и неустойчивый, вызывая все более обоснованную озабоченность мирового общественного мнения[13].

Итак, в ходе выполненного исследования было выяснено, насколько важен международный порядок, поддержание его входит в интересы каждого цивилизованного общества, поскольку отсутствие такового ввергнет мир в полнейший хаос. Под международным порядком подразумевается порядок, складывающийся между всеми странами мира, совокупность которых условно именуется международным сообществом. В изучении международного порядка выделяются три основных подхода к интерпретации порядка: реалистический, социально-конструктивистский и институциональный. Для первого характерен акцент на соотношениях потенциалов между основными субъектами отношений. Для второго — подчеркнутый интерес к правилам поведения между ними,

правилам, понимаемым в динамике их развития и воздействия на поведение государств и отдельных личностей. Для третьего – упор на инструментарии регулирования, основой которого, выступают международные институты.

Принято считать, что международный порядок берет свое начало с 1648 года, когда Вестфальский мирный договор положил конец Тридцатилетней войне. Доминирующим принципом международных отношений становится принцип национального суверенитета. Складывается так называемая система политического равновесия, которая просуществовала до 1815 года, когда на Венском конгрессе был закреплен принцип легитимизма. Однако уже во второй половине XIX века рушится созданный в результате венского конгресса священный союз, а к концу столетия формируются две основные военно-политические группировки – тройственный союз и Антанта, которые в начале XX века развязали первую мировую войну. Итогом войны стал раскол Европы и мира в целом. Вторая мировая только углубила этот раскол, образовав две противостоящих стороны, сдерживаемых «холодной» войной. Таким образом послевоенный период развития международного порядка имеет биполярное устройство. Изменения в сфере международных отношений уже 1980-м года поставили международный порядок в положение препятствия на пути общественного развития. Таким образом мир все острее начинает осознавать необходимость новых принципов организации международного сообщества, ясным становится тот факт, что мир представляет собой единую систему. Становится понятным, что в ядерной войне, к которой безусловно и идет мир, не может быть победителей. В таких условиях возникает идея нового международного порядка. Тяжелым бременем для человечества стала вызванная противоборством двух систем гонка вооружений. Так, в середине 80-х годов на вооружение ушло около 6% мирового валового продукта. Военные программы повлекли за собой огромный расход топлива, энергии, редкого сырья. Реализация этих программ приостановила либо замедлила использование для невоенных нужд множества научных открытий и новейших технологий. По данным Стокгольмского международного института мира (SIPRI) в середине 80-х годов более половины ученых и технической интеллигенции планеты работали над созданием средств и методов разрушения, а не созидания материальных ценностей. Военные расходы оценивались в 1000 млрд. долларов в год или свыше 2 млн. в минуту. В то же время около 80 млн. человек в мире жили в абсолютной нищете, а из 500 млн. голодающих 50 млн. (половина которых — дети) ежегодно умирали от истощения[14]. Если для мировой экономики непомерное бремя военных расходов стало причиной стагнации и экономического дисбаланса, то еще более тяжелыми были его последствия для «третьего мира». Так, каждое вызванное гонкой вооружений повышение США своего ссудного процента на единицу добавляло 2 млрд. долларов к долгу развивающихся стран. Одним из самых опасных последствий и аспектов проблемы стал рост военных расходов стран «третьего мира», испытывающих острый недостаток средств для медицинского обслуживания и продовольственного обеспечения населения. Достигнув ежегодной суммы в 140 млрд. долларов к 1980 г., эти расходы утроились в реальных ценах между 1962-1971 и 1972—1981 годами. Во многих развивающихся странах на военные цели выделялось до 45% национального бюджета. Возрастающее бремя военных расходов стало непосильным и для СССР, сыграв едва ли не решающую роль в крушении его экономики.

Идея нового международного порядка принимает самые различные концептуальные формы, в многообразии которых можно выделить два основных подхода — политологический (с акцентом на правовые аспекты) и социологический. Такое разделение, конечно, носит достаточно условный характер и его значение не должно преувеличиваться. Дестабилизация международной системы свидетельствуют о том, что человечество находится на переломном этапе своего развития. Объективные императивы выживания, безопасности и развития влекут за собой потребность в более надежном международном порядке, отвечающем новым тенденциям, связанным с «раздвоением» привычного государственно-центричного мира и сосуществованием его с миром нетрадиционных факторов. Время покажет, будет ли новый порядок регулироваться планетарным

правительством, располагающим для этого соответствующими средствами наднационального характера - правительством, армией, действенными правовыми механизмами и т. п., - или его основой станут несколько взаимодействующих между собой интегрированных региональных центров, охватывающих своей совокупности весь мир, или же это будет какой-то иной вариант управления миром. Но в любом случае создание и функционирование надежного мирового порядка может быть достигнуто лишь на основе создания условий для реализации интересов и сохранения ценностей не только государств и межправительственных организаций, но и самых разнообразных социальных общностей, и даже конкретных людей. С другой стороны, это требует преодоления той степени аномии, которая присуща сегодня международному обществу.

Сегодняшний мир еще далек от такого состояния. Прежний международный порядок, построенный на силе и устрашении, хотя и подорван в глобальном масштабе, но в то же время его правила и нормы еще продолжают действовать (особенно на региональных уровнях), что не позволяет сделать вывод о необратимости тех или иных тенденций. Упадок же послевоенного мирового порядка открывает перед человечеством переходный период, полный опасностей и угроз для социальных и политических устоев общественной жизни.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Арон Раймон – мир и война между народами / пер. с фр. Под ред. В. И. Даниленко. – М.: NOTA BENE, 2000. – 880 с.
2. Баталов Э. Я. – Мировое развитие и мировой порядок: анализ современных американских концепций. – М.: РОССПЭН, 2005. – 374 с.
3. Вебер М.: Политика как призвание и профессия// Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990г, 760с.
4. Бовин А. Е. – Мирное сосуществование: История. Теория. Политика. – М.: международные отношения, 1988. – 135 с.
5. Вайтановский Ф. Г. – От миропорядка империй к имперскому миропорядку. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2005. – 200 с.
6. Давыдов Ю. П. – Норма против силы. Проблема мирового регулирования. – М.: Наука, 2002. – 287 с.
7. Дмитриев Т. Ф. – Женевские форумы переговоров по разоружению. 1945 – 1987 гг. – М.: Международные отношения, 1988. – 192 с.
8. Салмин А. М. – Дезинтеграция биполярного мира и перспективы нового мирового порядка. – М.: Полис, 1993, №4. – 118 с.
9. Уткин А. И. – Мировой порядок XXI века. – М.: Алгоритм, 2001. 480 с.
10. Цыганков П.А.: Теория международных отношений, М: Гардарики 2006г, 590с.
11. Collard D. La societe internationale apres la guerre froide. P., 1996.
12. The Comission of Global Governance. Our Global Neighbourhood. Oxford, 1995.
13. Мунтян М.А. К вопросу о контурах современного мира // Кентавр. 1995. № 2.
14. Денисов А.И. Теория государства и права. М., 1948.

ОРЫНБОР ӨЛКЕСІН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР (XIX ғ. 50-жж.)

Жолдыбаева Ақжұма Нұрланқызы

*магистрант, № 33 қазақ орта жалпы білім беру мектебінің
тарих пәнінің мұғалімі. Ақтөбе қ.*

XIX ғасырдың бірінші жартысында Ресей үкіметі Орынбор ведомствосы қазақтарын билеу жүйесін одан әрі нығайтудың негізін қалады. Бұл жағдай орыс мемлекетіне осы аймақтағы өзінің экономикалық және саяси ықпалын тұрақтандыруға және ортаазиялық саясатын белсенді етуге мүмкіндік берді. Әсіресе, Ресей Сыртқы істер министрлігі тарапынан 1844 жылы жасақталған «Орынбор қазақтарын басқару жөніндегі Ереже» /1/ патша үкіметінің Орынбор өлкесінде жүргізіп отырған әкімшілік саясатын жүйелеген заңдық акт болды.

1844 жылғы Ережелердің енгізілген кезеңінен 1867-1868 жылдардағы басқару реформаларына дейінгі аралық Орынбор әкімшілігі қызметінде отарлау мақсатындағы елеулі заңдық шаралардың қабылдануымен және әкімшілік-саяси міндеттердің жүзеге асырылуымен сипатталады. Шығыс аймақтарды игеру маңыздылығы, Орынбордың орыс үкіметінің осы бағыттағы сыртқысаяси, стратегиялық және тактикалық мақсаттарын жүргізуші орталық ретіндегі маңызы және өлкемен саудадан түсетін экономикалық пайда – мұның бәрі қазақтарды Ресей билігіне мықтап бағындырудың қажеттілігін күшейте түсті.

Осы мақсатпен орталық үкімет 50-жылдардың басында шешуші шараларды жүзеге асырды. Алдымен, үкіметтің басты мақсаттары мен міндеттерін түсіне алатын, жергілікті жағдайдан хабардар және ерекше жағдайларда әкімшілік қызметін ұғына алатын адамдар тандап алынды.

1851 жылы, бұрын, яғни 1833-1842 жылдары Орынбор әскери губернаторы қызметін атқарған В.А.Перовский қайтадан Орынбор өлкесін басқару қызметіне жіберілді. Оған, іс жүзіндегі заңдық құжаттардың нәтижелерін және әкімшілік қызметінің тәжірибесін ескере отырып, Орынбор ведомствосы қазақтарын басқару жөнінде жаңа, аса қолайлы ереже жасақтау жауапкершілігі жүктелді. Бұл міндеттерді жүзеге асыру мақсатында В.А.Перовский Петерборда чиновниктерді өзі іріктеп алды. Олардың ішінде тарихшы-шығыстанушы, сол кездегі Ішкі істер министрлігінің чиновнигі В.В.Григорьев те болды. 1851 жылдың 1 желтоқсанында В.В.Григорьев Орынбор және Самара генерал-губернаторы В.А.Перовскийдің қарамағына жіберілді /2/. 1854 жылға дейін В.В.Григорьев генерал-губернатор жанында айрықша тапсырмалар чиновнигі болып жұмыс жасады. 1854 жылдың 12 қаңтарында ол Шекаралық комиссияның төрағасы қызметіне тағайындалды.

В.В.Григорьев өлкенің экономикалық, әлеуметтік және саяси жағдайын зерттеу нәтижесінде Орынбор ведомствосының әкімшілік жүйесін жетілдіру бағытында бірнеше ұсыныстар жасады. Ұсыныстардың кейбіреулері генерал-губернаторлар В.А.Перовский (1851-1857 жж.) мен А.А.Катенин (1857-1860 жж.) тарапынан қолдау тауып, орталық үкімет тарапынан заңдандырылды.

В.В.Григорьевтің ұсыныстары негізінде дайындалған генерал А.А.Катениннің анықтамасына сәйкес, Сыртқы істер министрі А.М.Горчаков 1859 жылдың 10 және 24 наурызындағы Министрлер комитетіне жазған «Жазбаларында» «Кіші орданың» жоғары басшылығын Сыртқы істер министрлігінен Ішкі істер министрлігінің қарамағына беру қажеттілігін негіздеді /3/. «Жазбаларда» Орынбор қазақтарын басқару органының «Шекаралық комиссия» деп аталу себебі, құрылған кезде, яғни XVIII ғасырдың соңында оның Кіші орда қазақтары мен Орынбор шебін мекендейтін орыстар арасындағы даулар мен өзара тартыстарды шешу бағытындағы шекаралық мекеме міндетін атқаруынан деп түсіндірілді. Ол кезде Ресей империясының шекарасы Жайық бойымен өтеді деп есептелгендіктен, тиесілі шекаралық міндеттерді орындайтын мекеме де «шекаралық» комиссия деп аталған делінді.

Онан әрі, «Жазбаларда» қазақ халқының Ресей үкіметіне бағыныштылығының XIX ғасырдың бірінші жартысы барысында анағұрлым күшейтілгендігі атап көрсетілді. Хандық билік жойылды. Хандар орыс үкіметі тағайындаған билеуші аға сұлтандармен ауыстырылды. Қазақ жерлері әкімшілік-территориялық бөлініске түсті, олардың арасына орыс бекіністері салынып, гарнизондар енгізілді, халыққа алымдар мен түрлі міндеткерліктер өтеу жүктелді және олар халық тарапынан сөзсіз өтеліп жатты. Шекаралық комиссия қызметінің мазмұнындағы және жалпы әлеуметтік-саяси сипатындағы өзгерістерге байланысты мекеменің аты да өзгеруі тиіс деп көрсетілді. Ол жөнінде: «Қазір, Жайық жағалауы қырғыздары (қазақтары – Ж.А.) жартылай бағынышты халықтан нағыз боданға айналған кезде және Ресей шекарасы Орта Азия жағынан Жайық бойымен емес, Сыр бойымен және Үстіртпен өтетін жағдайда, Шекаралық атауы әкімшілік-сот мекемесі атауына мүлдем сәйкес келмейді. Өйткені, ол мекемеге Орынбор шебін мекендейтіндер мен көрші қырғыздар арасындағы дауларды шешу міндеті емес, соңғыларды билеу міндеті жүктеледі. Өзінің үкіметтен тәуелділік деңгейіне, ішкі әкімшілік құрылымына және сыртқы қауіпсіздік деңгейіне қарай, Жайық даласы да Империяның Сібір ведомствосындағы Қырғыз даласы сияқты облысын құрайды» /4/ делінді.

Сонымен қатар, сыртқы істер министрі 1854 жылдан бастап Шекаралық комиссияға емес, Сырдария шебі айрықша командованиесіне бағынатын қазақтарды басқаруды да Ішкі істер министрлігіне беру жөнінде пікір білдірді. Ұсынылған қайта құрулар қанағаттандырылған жағдайда, Шекаралық комиссияның ортаазиялық иеліктермен қарым-қатынасқа қатысты функцияларын Орынбор және Самара генерал-губернаторлығының кеңсесіне беру ойластырылды.

Министрлер комитеті 1859 жылдың 24 наурызында жоғарыдағы ұсыныстарды «негізді» деп танып, А.М.Горчаковтың қазақтарға қатысты істерді Сыртқы істер министрлігінен Ішкі істер министрлігінің қарамағына «тез арада» беру жөніндегі пікірін қолдады /5/.

Орынбор өлкесі қазақтарын басқару органының сыртқы істер министрлігі бақылауынан ішкі істер министрлігінің бақылауына заңды түрде бекітілуінің Ресей үшін маңызы зор болды. Бұл арқылы патша үкіметі Орынбор өлкесінің қазақтар мекендейтін жерлерін Ресей империясының ішкі жерлері ретінде, саяси деңгейде қазақтарды Ресей мемлекетінің нақты бодандары ретінде көрсетті. Осыған орай, Ресей үкіметінің қазақ жерлеріндегі кез-келген саяси әрекеті Ресей мемлекетінің ішкі саясаты деп танылатын болды.

Кіші орданың немесе Жайық бойы қазақтарының жерлері ортаазиялық мемлекеттермен және Сыр, Әмудария, Каспий, Арал теңіздері жағынан түрікмендік иеліктермен, ал олар өз кезегінде Персиямен, Ауғанстанмен шектесіп жатты. Ресей үкіметінің жоғарыдағы заңдық актісі қазақтардың өз бетімен, дербес сыртқысаяси қатынастарға бару құқығын жоққа шығарды. Бұл акт Ресей үкіметінің қазақ жерлеріндегі кез-келген репрессиялық әскери-полицейлік шараларын халықаралық құқық тұрғысынан ақтап алды, ортаазиялық аймақтағы экономикалық және саяси мақсаттарды шешуге батылырақ кірісу мүмкіндігін жасап берді, Ресейдің сыртқы істер министрлігін қазақтарды басқаруға қатысты мәселелерді шешуден босатты.

Сенат 1859 жылдың 9 желтоқсанында Ішкі істер министрлігінің ұсынысының негізінде «Жайық жағалауы қырғыздарының Кіші орда даласы делінетін атауын Орынбор қырғыздары облысы атауына өзгерту және ол облысты басқарудың жаңа тәртібі жөніндегі Жарғыны» /6/ шығарды. Бұл заңдық ереже бойынша Шекаралық комиссия Облыстық басқарма деп өзгертілді.

XIX ғасырдың ортасында Ресейдің сыртқысаяси міндеттерін жүзеге асыруда Орынбор өлкесінің әскери-стратегиялық маңызы өте зор болды. Өлкенің стратегиялық маңыздылығын Әскери министрліктің 1861 жылғы «Орынбор ведомствосындағы қырғыз даласының және Сырдария шебінің әскери құрылысы жөніндегі Ережесі» /7/ тағы да көрсетіп берді.

Әскери министрліктің аталған Ережесінде Орынбор губерниясын, Орынбор қазақтары облысын және Сырдария шебін қамтитын әкімшілік-территориялық аудан Дербес орынборлық корпустың «далалық басқару органы» ретінде анықталды. Бұл басқарманы, оған кіретін бекіністерді, әскери күштерді, Жайық жағалауы қазақтарының жерлеріндегі және Сырдария шебіндегі мекемелерді қаржыландыруға Әскери министрлік есебінен 369219 рубль 9,75 тиын күміс ақша бөлінді. Оның 311489 рубль 4,5 тиыны башқұрттардан жиналатын салық есебінен, 53709 рубль 5,75 тиыны қазақтардан жиналатын түтін салығының есебінен, ал 4020 рубль 9,5 тиыны Орынбор казак әскерінің әскери қаржысынан бөлінді /8/.

Жайық жағалауы қазақтарының жерлері бекіністеріне Орал, Орынбор бекіністері және Қарабұтақ форты жатқызылды. Бұлар дербес орынборлық корпустың қарамағындағы далалық бекіністер жүйесін құрады. Оларға қазақ жерлерінде: қазақ даласына жіберілген топографиялық партияларды және көліктерді әскери қорғау, үш бөліктің аға сұлтандарының ставкаларында тұрақты түрде 2-жүздік отрядтар ұстау, «жыртқыштардың ізіне түсу» бағытындағы қызметті атқару жүктелді.

Осылайша, әкімшілік органдар өлкені отарлық бағындыруды одан әрі күшейту мақсатымен қабылданған бұл шаралар барысында қазақ даласын бақылау мен басқаруды шын мәнінде өз қолына жинақтаған билеу органдарына ұласты және қазақ даласына ішкерілеп ене берді. Енді Ресейдің қазақ өлкесінде экономикалық, саяси мақсаттарын жүзеге асыруға батыл кірісуіне мол мүмкіндік туды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Материалы по введению русской политической системы управления в Казахстане /Сост.: С.К.Жакыпбек, А.А.Бельбаева. –Алматы: Қазақ университеті, 1999. -257 с. –С.68-85.
2. Веселовский Н.И. В.В.Григорьев: по его письмам и трудам. 1816-1881. –СпБ., 1887. – С.107.
3. Орынбор облыстық мемлекеттік архиві (ОрОМА). 6-қ., 1-т., 1732-іс, 87-п.
4. ОрОМА. 6-қ., 1-т., 1732-іс, 88-п.
5. Крафт И.И: Сборник узаконений о киргизах степных областей. –Оренбург, 1898. -532 с. –С. 187.
6. Крафт И.И: Сборник узаконений ... –С.189.
7. Крафт И.И: Сборник узаконений ... –С.194.
8. Полное собрание законов Российской империи. –Т.36, отд.2. -№37699. –С.543.

ПОЛИТИКА РАЗРЯДКИ ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ВОСТОКА И ЗАПАДА В КОНЦЕ 60-Х НАЧАЛЕ 70-Х ГОДОВ ПРИЧИНЫ РАЗРЯДКИ И ЦЕЛИ СТОРОН

Кокушева Жанылсын Онербаевна

*Студентка 4-курса специальности «Международные отношения» Кокшетауский
университет им. Абая Мырзахметова*

В германском вопросе точки зрения СССР, с одной стороны, и западных держав, с другой, в целом различались, позиции Британии и Франции соприкасались с советской. Уважение статус-кво в Европе и признание правительства ГДР де-факто наряду с сохранением прав доступа западных держав в Западный Берлин – по всем этим пунктам мнения Москвы, Парижа и Лондона совпадали. Против них выступала ФРГ. США, внешне поддерживая Западную Германию, на деле занимали уже выжидательную позицию, не желая

давать Москве обещаний заранее, чтобы не спровоцировать ее на дополнительные требования. Контуры компромисса просматривались – особенно ввиду приближавшихся осенью 1960 г. президентских выборов в США, к которым республиканская администрация стремилась приурочить какую-нибудь внешнеполитическую удачу. Однако внезапно вспыхнул конфликт. [1]

1 мая 1960 г. во время Первомайского военного парада в Москве Н.С.Хрущеву сообщили о том, что над территорией СССР сбит американский разведывательный самолет «U-2», пилот которого выбросился с парашютом и был взят в плен. Советская сторона потребовала объяснений. Американская администрация, вначале полагая, что пилот погиб, попыталась назвать инцидент случайностью. Но американский пилот признался, что он выполнял боевое задание командования. Тогда администрация Д.Эйзенхауэра заявила, что в соответствии со своей принципиальной позицией она следовала и будет следовать принципу «открытого неба». Она также сообщила, что разведывательные полеты американских самолетов над советской территорией совершались регулярно, но прежде Советский Союз не всегда их обнаруживал, а кроме того – он не имел возможности их сбивать, не обладая необходимым вооружением. Самолет в мае 1960 г. был сбит потому, что в СССР к тому времени был принят на вооружение новый класс ракет, способных поражать цели на высоте, на которой обычно совершали полеты «U-2». Президент Д.Эйзенхауэр признал, что в принципе он был осведомлен о практике регулярных облетов советской территории, но не отдавал приказа о выполнении конкретного полета в мае 1960 г. [2]

В американской литературе вопрос об ответственности президента за инцидент с «U-2» оценивается по-разному. В целом считается, что Д.Эйзенхауэр несет ответственность за то, что не запрещал полеты над советской территорией, которые носили провоцирующий характер. Одновременно высказывается точка зрения, что президента «подставили» те круги в военном и политическом истеблишменте США, которые выступали против диалога с Москвой и стремились его осложнить. [3]

Реакция руководства СССР была жесткой. Н.С.Хрущев требовал, во-первых, официальных извинений с американской стороны, а во-вторых, официального заверения в том, что полеты над советской территорией впредь будут прекращены. В Вашингтоне требования Советского Союза сочли чрезмерными. Президент Д.Эйзенхауэр повторил свое объяснение: он не был в курсе планировавшегося полета «U-2», но он не может санкционировать отказ от принципа «открытого неба». Скандал продолжался. [5]

16 мая 1960 г. в Париже началось четырехстороннее совещание в верхах. Делегации СССР, США, Великобритании и Франции собрались в зале заседаний. Накануне в неофициальном порядке Н.С.Хрущев довел до сведения западных коллег три условия, в случае принятия которых он согласится участвовать в работе встречи: извинения США, заверения в прекращении полетов над советской территорией впредь, наказание виновных за майский инцидент. Американская сторона в ответ сообщила: президент уже отдал приказ о прекращении разведывательных полетов над СССР, но он не будет приносить извинения и не станет искать виновных. После церемонии официального открытия конференции советская делегация покинула зал заседаний и больше не участвовала в ее работе. Конференция была сорвана.

Советский Союз отменил официальный визит президента Д.Эйзенхауэра в Москву, который должен был состояться в 1960 г. [4]

Во второй половине 60-х годов обе сверхдержавы нуждались в некоторой передышке и перегруппировке сил. СССР и США стремились сохранить свое преобладание в биполярной системе международных отношений. В то же время они пытались выработать какие-то «правила игры»: после Карибского кризиса, который едва не привел к началу III мировой войны, Восток и Запад осознали необходимость постепенного смягчения напряженности в двусторонних отношениях. 1962 год заставил осознать, какими ужасными будут последствия ядерной войны. [6]

Советскому Союзу не нужно было вносить какие-либо коррективы в свою политику, поскольку он постоянно прилагал целенаправленные усилия для улучшения советско-американских отношений, международной обстановки в целом. С трибуны XXIV съезда КПСС со всей определенностью было заявлено о готовности СССР к поддержанию нормальных отношений с США. «Мы исходим из того, — говорилось в Отчетном докладе ЦК КПСС съезду, — что улучшение отношений между СССР и США возможно. Наша принципиальная линия в отношении капиталистических стран, в том числе США, состоит в том, чтобы последовательно и полно осуществлять на практике принципы мирного сосуществования, развивать взаимовыгодные связи, а с теми государствами, которые готовы к этому, сотрудничать на поприще укрепления мира, придавая максимально устойчивый характер взаимоотношениям с ними. Но нам приходится учитывать, имеем ли мы дело с действительным стремлением решать вопросы за столом переговоров или с попытками проводить политику с «позиции силы». Т.е. при этом мирное сосуществование по-прежнему трактовалось как форма классово-борьбы.[2]

Соединенным Штатам на рубеже 60—70-х годов действительно пришлось подвергнуть значительной переоценке внешнеполитические установки периода «холодной войны». Интервенционистский курс обернулся для США дальнейшим ослаблением их международных позиций, крахом попыток остановить объективные процессы исторического развития, развернувшиеся в мире. В этих условиях США в начале 70-х годов были вынуждены вступить на путь определенного улучшения отношений с СССР, развития мирного сотрудничества с ним в ряде сфер, и прежде всего в области ограничения стратегических вооружений.

«Потребность в изменении нашей политики, — отмечалось во внешнеполитическом послании конгрессу тогдашнего президента США Р. Никсона от 3 мая 1973 г., — диктовалась целесообразностью приведения ее в соответствие не только с новыми реальностями в мире, но и с новыми настроениями в Америке. Многие американцы больше не желали безоговорочно поддерживать все аспекты послевоенной деятельности США в мире, которая истощала наши финансовые и особенно психологические ресурсы... В нашей стране стали высказываться мнения, что Соединенным Штатам следует умерить глобальные аппетиты и повернуться лицом к внутренним проблемам, поискам путей их решения. Следовательно, сам фундамент, на который опиралась наша политика, оказался в опасности, существовавший в прошлом двухпартийный консенсус относительно активного американского глобализма в настоящее время распался».[6]

Республиканская администрация Никсона — Киссинджера, пришедшая к власти в США в 1969 году, была вынуждена взять курс на более активное приспособление к новой расстановке сил в мире, на устранение разрыва между глобальными внешнеполитическими амбициями США и их реальными возможностями за счет некоторого сокращения американских внешнеполитических обязательств. Главным направлением такого приспособления стала нормализация отношений с Советским Союзом. Заявления тогдашних американских политических деятелей о том, что США «вынуждены сосуществовать» с СССР, что они «обречены» на такое сосуществование, в течение длительного периода времени отражало понимание в Вашингтоне глубины и масштабов происшедших в мире перемен.

После отстранения от власти Н. Хрущева в октябре 1964 г. Кремль стал проводить более осторожный и реалистичный курс на международной арене. Разрядка призвана была содействовать закреплению сложившегося территориально-политического устройства в Европе и признания Западом господства СССР в его сфере влияния. В начале 70-х годов важным стимулом к разрядке стало наметившееся сближение США с Китаем. В сложившейся ситуации Москва была заинтересована в установлении стабильных советско-американских отношений.

В отчетном докладе ЦК КПСС XXIV съезду (30 марта 1971 г.) подчеркивалось: «Мы

исходим из того, что улучшение отношений между СССР и США возможно. Наша принципиальная линия в отношении капиталистических стран, в том числе США, состоит в том, чтобы последовательно и полно осуществлять на практике принципы мирного сосуществования, развивать взаимовыгодные связи, а с теми государствами, которые готовы к этому, сотрудничать на поприще укрепления мира, придавая максимально устойчивый характер взаимоотношениям с ними». Правда, при этом мирное сосуществование по-прежнему трактовалось как форма классовой борьбы[3].

Что касается Соединенных Штатов Америки, то они также стремились сохранить роль «балансира» в системе международных отношений при некотором свертывании своих военных обязательств. Отсюда их готовность договориться с Москвой о контроле над вооружениями — выработать новые «правила игры». Необходимо было уменьшить угрозу ядерной войны между США и СССР, создать политический механизм «взаимного сдерживания».[1]

Осуществляя разрядку международной напряженности, руководство США стремилось не допустить расшатывания системы союзов Запада, не дать американским союзникам в Европе обойти заатлантического партнера в налаживании сотрудничества с Москвой. При этом Вашингтон рассчитывал на «размягчение» социалистического содружества, на ослабление солидарности социалистических стран с Советским Союзом и на постепенную либерализацию их внутренних порядков.[4]

Новый курс американской администрации в международных делах отразился во внешнеполитических посланиях президента Ричарда Никсона конгрессу. В первом таком послании (18 февраля 1970 г.) отмечалось, что «существующий баланс ядерной мощи диктует необходимость делать главный упор на переговоры, а не на конфронтацию». В четвертом послании Никсона (3 мая 1973 г.) также говорилось, что, хотя США и СССР «продолжают вести соревнование, тем не менее, конфликт между ними уже не может быть разрешен с помощью достижения победы в классическом смысле этого слова. Мы вынуждены сосуществовать. Понимание этой реальности является краеугольным камнем американской политики, начиная с 1969 года».

Осознание необходимости полнокровного сосуществования и привело к разрядке напряженности между СССР и США. И, несмотря на присутствие в политике администрации Никсона негативных по своему содержанию целей в отношении СССР, последовательный миролюбивый курс Советского Союза, объективная логика происходивших в мире прогрессивных процессов позволили осуществить ряд позитивных сдвигов в советско-американских отношениях. [5]

К концу 1960-х гг. СССР наконец достиг ядерного паритета (равенства сил) с США. Ядерных вооружений было накоплено столько, что можно было взорвать несколько таких планет, как Земля. Общественное мнение на Западе выражало всё большую тревогу и требовало от правительств прекратить безумную ядерную гонку.

Всё это создавало исключительно благоприятную почву для конструктивного восприятия провозглашенной советским руководством политики “разрядки международной напряженности”; в отношениях между соперничавшими сверхдержавами началось обнадеживающее потепление.

Были начаты переговоры об ограничении гонки ядерных вооружений. В 1972 г. в Москву впервые прибыл с официальным визитом президент США (Ричард Никсон); были подписаны договоры об ограничении систем противоракетной обороны и стратегических наступательных вооружений. Контакты между лидерами сверхдержав продолжались и дальше.

Однако переговоры об ограничении гонки вооружений в 1970-е гг. не увенчались большими успехами. Главным камнем преткновения оставался вопрос о практическом контроле за выполнением соглашений — советская сторона категорически отказывалась допускать на свои военные объекты иностранных контролеров, а верить СССР на слово американцы не собирались.

Более существенные сдвиги были достигнуты в урегулировании проблем, оставшихся со времен второй мировой войны. В 1975 г. в Хельсинки состоялось *Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе*, которое окончательно закрепило принцип взаимного отказа от территориальных претензий; фактически был наконец подписан общий послевоенный мирный договор.[4]

Ослабление напряженности не было использовано советским руководством для снижения военных расходов, и к концу 1970-х гг. СССР достиг некоторого превосходства над США в ядерных вооружениях (по ракетам средней дальности — примерно в два раза). “Миролюбивой” внешней политике на этом пришел конец.

В 1979 г. советские спецслужбы совершили государственный переворот в Афганистане, а затем в страну были введены советские войска. Подобных внешнеполитических акций не проводилось со сталинских времен, и это грубое нарушение норм международного права похоронило разрядку.

Возможности СССР в этой гонке ограничивались только состоянием советской экономики.[6]

ЛИТЕРАТУРА:

1. Отечественная история (1917-2001): Учебник/ Отв. ред. проф. И.М. Узнародов. – М.: Гардарики, 2002,35с
2. Новейшая история России. 1914-2002: Учебное пособие/ Под ред. М.В. Ходякова. – М.: Юрайт-Издат, 2004,17с
3. История России XX-XXI вв./ Ю.Я. Терещенко – М. Филологическое общество "СЛОВО"; Ростов н/Д: Издательство "Феникс", 2004,56с
4. Верт Н. История Советского государства. 1900-1991: Пер. с фр. 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, Издательство "Весь Мир", 1998,48с
5. История России в новейшее время (1945-1999): Учебник для вузов/ Под ред. А.Б. Безбородова. – М.: "Олимп", "Издательство АСТ", 2000,90с
6. Новейшая история Отечества: XX век: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений/ Под ред. испр. и доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002,69с

ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА В СУДАНЕ

Мамбетали А.К.

Студентка 4 курса «Международные отношения» Кокшетауский Университет им. Абая Мыразметова

Первая гражданская война в Судане - гражданская война в Судане, между христианским югом и мусульманским севером. В феврале 1953 года Великобритания и Египет заключили соглашение, предусматривающее суданское самоуправление и самоопределение. Переходный период к независимости начался с открытием парламента в 1954 году. С согласия британских и египетских правительств Судан получил независимость 1 января 1956 года, с временной конституцией. Соединённые Штаты стали одной из первых иностранных держав среди признавших новое государство[1].

Однако в период подготовки к предоставлению независимости Судану, государственные учреждения страны были размещены в северной части страны. Британская неспособность обеспечить справедливое распределение влияния в стране между севером и югом создала все предпосылки для будущего затяжного конфликта. Арабы в правительстве Хартума отступились от своих обещаний сформировать федеративную систему управления

государством, что привело к вооружённому восстанию христианского юга страны. Чувствуя себя бесправными и обманутыми, южане начали совершать атаки на правительственные войска, что повлекло за собой начало гражданской войны, направленной на создание независимого Юга. Эта война продолжалась семнадцать лет, с 1955 по 1972 год.

Эти 17 лет лидеры южных регионов агитировали население за создание региональной автономии или независимого государства. Гражданская война закончилась в 1972 году после подписания Аддис-Абебского соглашения; югу Судана была предоставлена широкая региональная автономия. Однако южане остались неудовлетворенны исходом войны и спустя десять лет перерыва, в стране вновь вспыхнула гражданская война.

18 августа 1955 года части Экваториального корпуса (вооружённого подразделения южан) подняли восстание в Торите. Вместо того, чтобы сдаться властям суданского правительства, многие мятежники ушли в подполье вместе с оружием, положив тем самым начало первой войне в Южном Судане. К концу 1960-х война привела к гибели около 500 тысяч человек. Несколько сотен тысяч стали беженцами[2].

К 1969 году повстанцы стали получать оружие и аммуницию со стороны зарубежных государств. Израиль, например, обучал повстанцев ведению войны и поставлял им оружие через Эфиопию и Уганду. Южане также покупали оружие у конголезских повстанцев и международных торговцев оружием. Рассчитывались они деньгами, присланными представителями южно-суданской диаспоры из Ближнего Востока, Западной Европы и Северной Америки. Мятежники также использовали трофейное оружие, оборудование и расходные материалы, отбитые у правительственных войск.

Повстанцы контролировали большую часть деревень в Южном Судане, в то время как правительственные войска оккупировали крупные города региона. Повстанческие отряды были слишком малы и рассеяны на большой площади региона. После государственного переворота в 1969 году стычек в Южном регионе стало намного меньше. Однако когда переговоры не привели к урегулированию конфликта, Хартум увеличил численность войск на юге до 12.000 человек. В августе 1968 года Советский Союз заключил военные соглашения с Суданом на сумму в 100-150 млн. долларов США на поставки оружия: танков Т-55, бронетранспортёров и самолётов. Судан получал советское оружие через Египет. К концу 1969 года Советский Союз поставил в Судан 85-мм зенитные орудия, шестнадцать МиГ-21 и пять транспортных самолётов Ан-24.

К октябрю 1971 года Хартум впервые вступил в контакт с Освободительным движением Южного Судана. Первоначально точки зрения двух сторон были далеки друг от друга, южане требовали создания федеративного государства с отдельным правительством и армией. Однако в итоге обе стороны, с помощью эфиопского императора Хайле Селассие, пришли к соглашению[3].

Аддис-Абебское соглашение гарантировало автономии. Для южного региона, состоящего из трёх провинций, создание 12-тысячной армии, в которой было бы поровну северных и южных офицеров. Арабский язык был признан единственным официальным языком в Судане, а английский стал статусом регионального языка на юге страны.

Хотя многие лидеры повстанцев были против подписания перемирия, Лагу согласился на эти условия прекращения огня. Национальное правительство Судана издало указ о вступлении соглашения в законную силу и о создании международной комиссии перемирия для обеспечения благополучного возвращения беженцев. Хартум также объявил амнистию для повстанцев. Стороны подписали соглашение в Аддис-Абебе 27 марта 1972 года, этот день отмечался в Судане как День национального единства.

Вторая гражданская война в Судане – война арабов Судана против неарабских народов Юга, длившаяся 22 года (1983-2005) и сопровождавшаяся актами геноцида, массовыми убийствами и изгнаниями мирного населения. По оценке 2001 года, уже к этому времени около 2 миллионов человек погибли, а 4 миллиона оказались беженцами. Потери среди гражданского населения были одними из самых высоких среди военных конфликтов после

Второй мировой войны. Военные действия и убийства граждан вызвали также голод и эпидемические заболевания, сопровождавшиеся гибелью людей.

Война велась между арабским правительством Судана, базировавшимся на севере, и вооружённой группировкой НАОС (Народная армия освобождения Судана, SPLA), представлявшей южан-неарабов. Причиной войны явилась политика исламизации, начатая правительством Судана во главе с Джафаром Нимейри в 1983 году. Толчком к началу войны стала напряжённость в вооружённых силах страны, вызванная отправкой на Север подразделений, состоявших из неарабских жителей Юга. Боевые действия шли с переменным успехом. В 2002 году начался мирный процесс, завершившийся в январе 2005 подписанием Найвашского мирного соглашения[4].

Причины и характер войны. Гражданская война в Судане часто характеризуется как борьба между центральным правительством и народами на периферии страны. Помимо этого конфликт называют и межэтническим, поскольку север страны являлся арабским, а на юге проживали в основном негроиды-нилоты. Также войну можно назвать и межрелигиозной, север был исламским, а юг преимущественно христианским и языческим.

Одной из причин войны стала и борьба за природные ресурсы. В Южном Судане находятся значительные месторождения нефти, которые правительство хотело полностью контролировать, а южане пытались сохранить контроль над ресурсами за собой. 70 %экспорта Судана составляло продажа нефти. Также почва в долине Нила на юге, значительно плодороднее, чем на севере.

Начало войны. Нарушение Аддис-Абебского соглашения. Положения Аддис-Абебского соглашения были включены в Конституцию Судана. В итоге нарушении этих положений правительством привело к началу второй гражданской войны. Президент Судана Джафар Нимейри попытался взять под свой контроль нефтяные месторождения на юге страны. В 1978 году нефть была обнаружена в Бантио, в южном Кордофанае и Верхнем Голубом Ниле в 1979 году. В 1981 году было открыто месторождение Адар, в 1982 нефть найдена в Хеглиге. Доступ к нефтяным месторождениям давал значительный экономический эффект тому, кто их контролировал.

Исламские фундаменталисты на севере страны были недовольны положениями Аддис-Абебского соглашения, которые обеспечивали религиозную свободу на юге страны христианам и язычникам. Позиции исламистов постепенно укреплялись и в 1983 году президент Судана объявил о том, что Судан становится исламской республикой и ввёл шариат на всей территории страны.

Народная армия освобождения Судана. Народная армия освобождения Судана была основана в 1983 году группой повстанцев для борьбы с правительством Судана с целью восстановления автономии Южного Судана. Группа позиционировала себя как защитник всех угнетённых граждан Судана и выступала за единый Судан. Лидер НАОС Джон Гаранг критиковал правительство за проводимую политику, которая вела к распаду страны.

В сентябре 1984 года президент Нимейри объявил о прекращении чрезвычайного положения и ликвидации чрезвычайных судов, но вскоре обнародовал новый судебный акт, который продолжал практику чрезвычайных судов. Несмотря на публичные заверения Нимейри о том, что права немусульман будут уважать, южане и другие немусульмане относились к этим заявлениям крайне подозрительно[5].

1985-1991. В начале 1985 года в Хартуме ощущалась острая нехватка топлива и продовольствия, засуха, голод и эскалация конфликта на юге страны привели к тяжёлой внутриполитической ситуации в Судане. 6 апреля 1985 года генерал Абдель ар-Рахман Свар ад-Дагаб с группой старших офицеров совершил государственный переворот. Они не одобряли попыток тотальной исламизации Судана. Конституция 1983 года было отменена, правящая партия Суданский социалистический союз распущена, бывший президент Нимейри отправился в изгнание, однако законы шариата отменены не были. После этого был создан переходный военный совет во главе с Сивар ад-Дагабом. После этого было сформировано временное гражданское правительство, которое возглавил Аль-Джазули

Даффаллах. В апреле 1986 года в стране прошли выборы, после которых было сформировано новое правительство во главе с Садиком аль-Махди из партии «Умма». Правительство состояло из коалиции партии «Умма», Демократического союза, Национального исламского фронта Хасана Тураби. Эта коалиция была распущена и изменялась несколько раз в течение нескольких лет. Премьер-министр Садик аль-Махди и его партия играли центральную роль в Судане в это время.

Переговоры и эскалация. В мае 1986 года правительство Садик аль-Махди начало мирные переговоры с НАОС во главе с Джоном Гарангом. В течение года представители Судана и НАОС встречались в Эфиопии и договорились о скорой отмене законов шариата и проведении конституционной конференции. В 1988 году НАОС и Демократический союз Судана договорились о проекте плана мирного урегулирования, включающего отмену военных соглашений с Египтом и Ливией, отмену шариата, отмену чрезвычайного положения и прекращение огня.

Однако из-за обострения обстановки в стране и тяжёлой экономической ситуации в ноябре 1988 года премьер-министр аль-Махди отказался одобрить план мирного урегулирования. После этого Демократический союз Судана вышел из правительства. После чего в правительстве остались представители исламских фундаменталистов.

В феврале 1989 года под давлением армии аль-Махди сформировал новое правительство, призвав членов Демократического союза, и принял план мирного урегулирования. Конституционная конференция была назначена на сентябрь 1989 года.

Совет революционного командования национального спасения. 30 июня 1989 года в Судане произошёл военный переворот под руководством полковника Омара аль-Башира. После этого был создан «Совет революционного командования национального спасения», который возглавил аль-Башир. Он также стал министром обороны и главнокомандующим вооружёнными силами Судана. Омар аль-Башир распустил правительство, запретил политические партии, деятельность профсоюзов и других «нерелигиозных» учреждений, ликвидировал свободную прессу. После этого в Судане снова началась политика исламизации страны.

Последствия. В ходе второй гражданской войны в Судане в результате боевых действий, этнических чисток, голода было убито и погибли от 1,5 до 2 миллионов человек. Предположительно 4-5 миллиона человек стали беженцами, 20 % беженцев покинули Южный Судан. Долгий и кровопролитный конфликт истощил страну. Экономическая ситуация была тяжёлой, огромные затраты шли на ведение боевых действий, постоянно существовала угроза голода.

11 октября 2007 года, НАОС вышла из состава суданского правительства, обвинив Хартум в нарушении условий мирного соглашения. К этому времени более 15 000 военнослужащих из Северного Судана не покинули территорию юга. Однако, НАОС также заявила, что не намерена возвращаться к войне. 13 декабря 2007 года НАОС вернулась в состав правительства. После этого места в правительства распределялись на основе ротации между Джубой и Хартумом каждые три месяца. 8 января 2008 года войска Северного Судана окончательно покинули Южный Судан. 9-15 января 2011 года в Южном Судане прошёл запланированный референдум о независимости. В ходе 98,8 % высказались за независимость, которая была провозглашена 9 июля 2011 года. Северный Судан признал юг днём ранее. Сложности в установлении границы между двумя странами привели к началу вооружённых столкновений в Южном Кордофоне (2011 год) и к пограничному конфликту (2012 год) между Суданом и Южным Суданом.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1 Поликанов Д.В. Конфликты в Африке и деятельность международных организаций по их урегулированию. Институт Африки РАН. – М.: Наука, 1998, ст.167
- 2 Цыганков П.А. Теория международных отношений. М., 2004, ст. 134

- 3 Богатуров А.Д. Очерки теории и политического анализа международных отношений.— М.: МОНФ, 2003, ст. 255
- 4 Хрусталеv М.В. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. М., 2008, ст. 196
- 5 Под редакцией А.Д. Богатурова, А.А. Кокошина. Основы общей теории международных отношений. М., 2005, ст. 205

ОБЗОР ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ПО ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ МНОГОНАЦИОНАЛЬНОГО, В ТОМ ЧИСЛЕ ПОЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

Степаненко Н.В.

старший преподаватель кафедры

*Истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин
Казахско-Российского Международного университета*

До середины XX в. вопросы насильственной депортации народов в Казахстан были, в основном, освещены российской и зарубежной историографией. Отечественная историография до 80-х гг. XX в. вопросы этнодемографического характера рассматривала лишь в связи с общими проблемами истории советского общества и развивалась как составляющая часть советского обществоведения в целом. Только в начале 90-х гг. отечественная историография стала самостоятельной ветвью мировой историографии и серьезно занялась изучением истории формирования полиэтнического состава населения республики.

Первым комплексным исследованием по проблеме влияния миграционных процессов на сложный и многоплановый исторический процесс формирования национальной структуры населения Казахстана является монография Н. Ф. Базановой «Формирование и развитие структуры населения КазССР (национальный аспект)» [1]. На основе широкого комплекса источников, автор прослеживает специфику социально-демографического развития в конкретных условиях ряда регионов, в особенности миграционных процессов, социальных перемещений. Вместе с тем в силу известного идеологического табу вне поля исследования остались такие важные стороны миграционных процессов, как: насильственная депортация репрессированных народов, вынужденные переселения и высылка народов в Казахстан.

В историографии принудительная миграция населения как порождение тоталитарного режима стала рассматриваться лишь в последние годы. Закрытость проблематики и необходимых для ее анализа источников объясняет пока еще небольшой список литературы, имеющейся по данному вопросу.

Вопросы насильственной миграции, репрессий и истории ГУЛага в последнее время являются объектом особого внимания ученых. Изучение этого вопроса представлено как в российской, так и в отечественной науке. В отечественной историографии вопросу репрессий в 20–30-е гг. и заключению в исправительно-трудовые лагеря посвящена монография Д. А. Шаймуханова и С. Д. Шаймухановой «Карлаг» [2]. На основе закрытых ранее источников в ней впервые раскрыта история самого гигантского спецлагеря, показаны условия содержания заключенных, их численный состав, раскрыты вопросы участия заключенных в сельском хозяйстве и промышленности Центрального Казахстана. Этой же теме посвящена диссертационная работа С. Д. Дельмановой «Исправительно-трудовые лагеря на территории Казахстана» [3], в которой на основе изучения архивных документов Российской Федерации автор представляет численный и национальный состав политических заключенных Карлага на 1947 г. и Степлага на 1954 г. Теме исправительно-трудовых лагерей

в Казахстане посвящена книга, выпущенная Ассоциацией жертв незаконных репрессий, «Эхо массовых политических репрессий: Судьбы людские» [4]. Книга посвящена узникам АЛЖИРа (Акмолинский лагерь жён изменников родины), в ней собраны биографические материалы бывших заключенных, их мемуары, воспоминания и фотографии, а также документы архивов по правовой статистике и спецучёту Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

В конце 80-х – начале 90-х гг. в Казахстане начался процесс демократизации, в результате которого стали рассекречиваться архивные документы, связанные с массовыми репрессиями против народов, подвергшихся насильственному переселению в Казахстан. Появилась возможность изучения массовых миграций и насильственной депортации народов в разные периоды истории. Необходимо отметить, что сам факт в основном насильственной депортации народов в Казахстан долго замалчивался, что было в духе того времени. Сейчас отечественная историография обстоятельно занимается изучением проблемы формирования многонационального населения Казахстана.

В этой связи необходимо обратить особое внимание на монографию академика Н. Е. Бекмахановой «Формирование многонационального населения Казахстана и Северной Киргизии в эпоху капитализма (60-е гг. XIX в. – 1917 г.)» [5]. Миграция населения рассматривается автором как основной фактор изменения этнодемографического развития Казахстана. Массовое переселение русско-украинского крестьянства изменило национальный состав и привело к формированию многонационального населения. Поляки среди переселенцев были в незначительном количестве, в монографии они указываются в числе прочих народов.

Среди публикаций по истории депортированных народов следует назвать сборник статей Ж. Б. Абылхожина «История Казахстана: белые пятна» [6], в котором объективно раскрыты катастрофические социально-демографические последствия внешнеэкономической силовой политики тоталитарного режима в 1920–1940 гг. Исследования Ж. Б. Абылхожина и М. К. Козыбаева стали теоретико-методологической основой в изучении истории массовых репрессий. Изданный в 1998 г. коллективом отечественных ученых (М. К. Козыбаев, Ж. Б. Абылхожин, К. С. Алдажуманов, М. Т. Баймаханов) сборник «Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы» [7] стал одним из основополагающих трудов в отечественной историографии по проблемам преступлений тоталитаризма, репрессий и депортации народов в 1930–1940-х гг.

Большой вклад в изучение истории формирования многонационального населения Казахстана вносит выполненное творческим коллективом известных казахстанских историков (Н. Э. Масанов, Ж. Б. Абылхожин, И. В. Ерофеева, А. Н. Алексеенко, Г. С. Баратова) учебное пособие «История Казахстана: народы и культуры» [8]. В пособии раскрываются общие условия и параметры культурно-исторического развития разных народов, населяющих Казахстан. Ученые считают, что история Казахстана – это история общности судеб всех народов страны, независимо от их этнического происхождения, расовой, языковой и конфессиональной принадлежности.

В историко-демографическом справочнике «Этносы Казахстана», выполненном другим творческим коллективом историков (А. Н. Алексеенко, Н. В. Алексеенко, М. К. Козыбаев, Ю. И. Романов) [9], содержатся сведения по численному составу народов, проживающих в Казахстане и их территориальному расселению. В сборнике представлены итоги переписей населения 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 и 1999 гг. При характеристике каждого этноса указывается его самоназвание, язык и основное вероисповедание. Один из разделов справочника посвящен полякам.

Известный ученый Ж. Б. Абылхожин являлся консультантом энциклопедического справочника «Народы Казахстана», где приведены сведения о 125 национальностях, проживающих в Казахстане [10]. В энциклопедию включены научные статьи информационно-обобщающего характера по наиболее важным темам: демографические процессы, сведения о каждом народе, включая историю формирования поляков среди

национальных диаспор в Казахстане.

Изучению истории формирования населения Западного Казахстана с XVIII до начала XXI вв. посвящена монография профессора М. Н. Сдыкова [11]. Богатая источниковая база и использование материалов переписей и текущего учета населения позволили автору осветить проблемы исторического развития населения Западного Казахстана. Изучая историю миграции в годы Великой Отечественной войны, автор обращает внимание на многонациональный поток беженцев в регион (из 25 национальностей поляки были в меньшинстве и составляли 114 человек) [11, с. 249].

Вопросам насильственного переселения народов посвящена диссертационная работа Л. К. Шотбановой «Национальный аспект переселенческой политики и коренизации в Казахстане в 1917–1941 гг.» [12]. Автор дает анализ демографических процессов, происходивших в Казахстане в годы Великой Отечественной войны. Этой же теме посвящена работа А. Б. Есимовой «Демографические процессы в Казахстане в годы Великой Отечественной войны» [13]. Автор обращает внимание на миграционный поток ссыльных на территорию Казахстана, указывая на их национальный состав и территориальное расселение. Заслуживает внимания работа Ж. У. Кыдыралиной «Спецпереселенцы и трудармейцы в Западном Казахстане (1937–1957 гг.)» [14], раскрывающая историю спецпереселенцев и трудармейцев в Западном Казахстане, жизнь депортированных на спецпоселении, интеграцию их в народно-хозяйственную жизнь региона и республики в целом.

В контексте изучения формирования многонационального населения республики возрос интерес к истории депортации отдельных народов в Казахстан. В отечественной историографии формирование польской диаспоры в Казахстане представлено фрагментарно в работах известных казахстанских историков. Большой вклад в освещение истории польских переселенцев, их хозяйственного устройства, трудовой деятельности и развития духовной культуры вносят публикации таких исследователей, как К. С. Алдажуманова «Депортация народов в Казахстан» [15], С. Жаманкулов «Поляки в Казахстане в 30-е годы» [16], Л. Михайлова «Их везли словно скот в товарных вагонах» [182]. Следует также отметить совместный труд С. М. Машимбаева и Л. И. Исовой «Проблема истории польских переселенцев в Казахстане (1936–1946 гг.)» [17], отдельные работы по истории поляков Казахстана Чрезвычайного и Полномочного Посла Казахстана в Польше А. А. Волкова [18], сборник документов «Из истории поляков в Казахстане (1936–1956 гг.)», подготовленный Архивом Президента РК [19].

В 1995 г. с образованием Ассамблеи народа Казахстана изучением диаспор на общественных началах начали заниматься национально-культурные центры. Эпизодически история отдельных народов Казахстана представлена в книге председателя Ассоциации болгар Казахстана О. Дымова «Тепло казахстанской земли» [20]. Одна из глав книги посвящена краткой предыстории появления поляков в Казахстане, знаменитым людям диаспоры и польским национальным обычаям и традициям [20, с. 220]. 70-летию юбилею села Ясная поляна Тайышинского района Северо-Казахстанской области посвящена книга К. А. Полянского «Ясной поляне – 70 лет» [21]. Село было основано семьями польских и немецких переселенцев в 1936 г. Книга представляет собой очерки воспоминаний старожилов села – детей бывших польских спецпереселенцев, депортированных в северный Казахстан из Украины 70 лет назад, о сложных испытаниях в 1930-е гг., в годы Великой Отечественной войны и в сложный послевоенный период. Теме насильственной депортации поляков-спецпереселенцев из Украины в Северный Казахстан в 1936 г. посвящена книга председателя польского культурно-просветительного общества в Кокчетаве «Полония Пулноцна» А. С. Касонич [22]. В книге описана история села Донецкое, основанного польскими спецпереселенцами в 1936 г. В ней представлены фотографии, архивные справки, материалы из газет и журналов по истории села, особое место отводится роли казахского народа в жизни поляков-спецпереселенцев и возможности сохранения ими национальной самобытности и языка. Книга написана на русском и польском языках.

В завершение историографического обзора необходимо отметить, что за годы независимости Республики Казахстан отечественная историческая наука совершила прорыв в изучении многих ключевых проблем истории многонационального государства. Однако вопрос формирования польской диаспоры Казахстана не получил в ней (как, впрочем, и в зарубежной и российской историографии) полного освещения и изучен лишь эпизодически.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Базанова, Ф. Н. Формирование и развитие структуры населения [Текст] / Ф. Н. Базанова, – Алма-Ата: Казахстан, 1986. – 156 с.
2. Шаймуханов, Д. С. Карлаг [Текст] / Д. С. Шаймуханов, С. Д. Шаймуханова. – Караганда, 1997. – 175 с.
3. Дельманова, С. Д. Исправительно-трудовые лагеря на территории Казахстана (1930–1956 гг.) [Текст] / С. Д. Дельманова. – Алматы, 2002. – 170 с.
4. Эхо массовых политических репрессий. Судьбы людские [Текст] / Сост.: В. М. Гринёв, Т. В. Гринёва; Ассоциация жертв незаконных репрессий. – Астана, 2005. – 302 с.
5. Бекмаханова, Н. Е. Формирование многонационального населения Казахстана и Северной Киргизии [Текст] / Н. Е. Бекмаханова. – М.: Наука, 1980. – 278 с.
6. Абылхожин, Ж. Б. История Казахстана: белые пятна [Текст] / Сост. Ж. Б. Абылхожин. – Алматы, 2002. – 208 с.
7. Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы [Текст] / Сост.: Г. Анес, А. К. Кекилбаев и др. – Алматы: Арыс-Казахстан, 1998. – 413 с.
8. История Казахстана, народы и культуры [Текст] / Сост.: А. Н. Алексеенко, Ж. Б. Абылхожин, Г. С. Баратова, И. В. Ерофеева, Н. Э. Масанов. – Алматы: Дайк-пресс, 2001. – 608 с.
9. Алексеенко, А. Н. Этносы Казахстана: Историко-демографический справочник [Текст] / А. Н. Алексеенко, Н. В. Алексеенко, М. К. Козыбаев, Ю. И. Романов. – Астана: Елорда, 2001. – 168 с.
10. Абылхожин, Ж. Б. Народы Казахстана [Текст] / Ж. Б. Абылхожин. – Алматы: Арыс, 2003. – 352 с.
11. Сдыков, М. Н. История населения Западного Казахстана [Текст] / М. Н. Сдыков. – Алматы, 2004. – 415 с.
12. Шотбанова, Л. К. Национальный аспект переселенческой политики и коренизация в Казахстане 1914–1917 гг. [Текст] / Л. К. Шотбанова. – М.: Наука, 1995. – 190 с.
13. Есимова, А. Б. Демографические процессы в Казахстане в годы Великой Отечественной войны [Текст] / А. Б. Есимова. – М., 1999. – 130 с.
14. Кадыралина, Ж. У. Спецпереселенцы и трудармейцы в Западном Казахстане в 1917–1941 гг. [Текст] / Ж. У. Кадыралина. – Алматы, 2000. – 158 с.
15. Алдажуманов, К. С. Депортация народов в Казахстан [Текст] / К. С. Алдажуманов // Наука Казахстана. – Алматы, 1996. – № 2. – С. 102.
16. Жаманкулов, С. Поляки в Казахстане в 30-е годы [Текст] / С. Жаманкулов // Карагандинские вести. – 1994. – 12 февр.
17. Михайлова, Л. И. Их везли словно скот в товарных вагонах [Текст] / Л. И. Михайлова // Акмолинская правда. – Астана, 1995. – 5 янв.
18. Волков, А. А. Поляки Казахстана // URL: <http://www.novpol.ru/index.php>
19. Из истории поляков в Казахстане (1936–1956 гг.): Сб. док. [Текст] / Сост.: Абылхожин Ж. Б., Дегитаева Л. Д. – Алматы: Казахстан, 2000. – 344 с.
20. Дымов, О. Г. Тепло казахстанской земли [Текст] / О. Г. Дымов. – Алматы: Арыс, 1999. – 267 с.

21. Полянский, К. А. Ясной поляне – 70 лет [Текст] / К. А. Полянский. – Омск, 2006. – 166 с.
22. Kasonicz, A. Wszystko co pamięć zachowuje – jest sercu bardzo drogie = Касонич, А. Всё, что память хранит, – сердцу дорого очень [Текст] / А. С. Касонич. – Казахстан–Польша, Кокшетау, 2008. – 205 с.

ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМ, РУХАНИ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ТАРИХ САБАҒЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Тажібаева С.М., Қарабасова А. Е.
Ақтөбе медициналық колледжі, Ақтөбе қ.

Әлемдік саяси өмірде Қазақстан Республикасының өзіндік орнын саралау, оның ұлттық болмысының жоғарғы дәрежеде дамуында. Еліміздің өз тәуелсіздігін алып, саяси әлеуметтік-экономикасының дамыған кезеңінде терең білім алып, салауатты ұрпақ тәрбиелеу бірден бір міндет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың халыққа арнаған жолдауында (2008ж) «Қазақстан халқының әл- ауқатын артыру мемлекет саясатының басты мақсаты», - деп атауы кездейсоқ емес, мұнда елдің болашақ дамуында өзіндік орны бар, қоғамның жаңаруындағы әлеуметтік өмір сапасының деңгейін ерекше арттыруға мән беріп отыр. Егемендіктің тұғыры тұрақтанып, мемлекеттің іргесін нығайту кәзіргі кезеңде тұтастықты сақтау, ұлттық сананың сарқылмауына, жаһандану жағдайында ұлттық тұтастықтың берік болуы үшін тарих сабағының орны ерекше. Тарихты оқыту - ғылым жаңалықтарын ашу. Себебі ғылымның қай саласын болмасын тарихи деректің болары қақ. Тарихты білмей өткенді білу мүмкін емес. Ендеше оқушыға адамзаттың қалай пайда болғандығын, қалай дамығаны туралы жүйелі ой тастасақ айтылмақ ой өзіндік шешімін таппақ. Қазақ халқының өткен ұрпағы артына мол жазба мәдениетін қалдыра алмағанымен, ауызекі үлгілермен өздеріне тән рухани мұралар жүйесін жасай білген. Осы рухани мұралары жүйесінің ішінде қазақ халқының диалектикалық ойлау элементтері мен халықтың тәрбиелеу жөндерінің алатын орны ерекше. Халық педагогикасында халықтың үйрету, оқыту, бейімдеу, тәрбиелеу бағыттарындағы ғасырлар бойы жинап терген тәжірибелері десек, халықтық тәрбие деп біз белгілі бір ұлттың жеке адамға, соның ішінде балаға тәрбиелік ықпал етуінің тарихи қалыптасқан жүйесін түсінеміз.

Бұл жүйе халықтың бүкіл тіршілігімен, болмысымен диалектикалық тұтастықта үзілмес үндестікте болады. Қай заман болсын адамзат алдында тұратын басты міндет адал білімді еңбек сүйгіш ұрпақ тәрбиелеу, ананын бесік жырынан бастап, адамның жер қойнына берілгенге дейінгі өзі көрген салт дәстүрлер, әдет –ғұрыптар барлығы да адамның дүние танымын қалыптастыратын өмір сабақтары. Ұлттық рух мәдениеттің болуын өмірдің барлық саласына да қатысты. Ал білім беру ісі – ұлттық рух пен мәдениет дамуының, рухани жетілуіміздің ең негізгі іргетасы. Білім беру ісі ұлттық өмір сүруі үшін де, тағдыры үшін де аса қажетті шарт. Бүгінгі жастарымызды сауатты болуға бағыттау бағытында бағдар беруіміз керек. Алдыңғы қажеттілік – тілідк сауаттылық, соған қол жеткізу. Тіл – дүниеде адамзатқа ғана тән баға жетпес қасиет, ұлттың ең бірінші, ең қасиетті сипаты. Халықтың ғасырлар бойы жинаған рухани қазынасының жиынтығы, рухани байлығын сақтайтын, нәр алатын кіндік тамыры. Адамгершілікті қалыптастыратын игілікті, адам алдымен ана тілі арқылы қабылдайды. Қазіргі кездегі білім беру міндеттері: жеке адамның шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауаты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, ұлттық мәдениеттің озық үлгілерін насихаттау, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу т. б.

Біздің ойымызша, осылармен қатар ең бастыларының бірі Отансүйгіштік, атажұрт, атамекенді қадірлеу, қорғаны болуы қажет. Ұлттық негізде берілген білім рухани сабақтастыққа жетелейді. «Қазақстан Республикасының азаматтарына патриоттық тәрбие беруге арналған мемлекеттік бағдарламада»: «Ел өміріндегі бірқатар проблемаларды шешу көп жағдайда азаматтық қоғамның даму деңгейіне, жоғарғы патриоттық сананың қалыптасуына, өз еліне деген мақтаныш сезімге, Отанның мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтық борышын орындауға дайындығын тәрбиелеуге байланысты»- деп көрсетілген. Сонымен бірге бүгінгі күнгі балалар мен жастардың патриоттық тәрбиесі патриоттық санасы, өз Отанына деген адалдық пен берілгендік сезімін қалыптастыру, азаматтық борыш пен негізгі ата заңдағы міндеттерді орындауға негіздеу болып отыр.

Мәселен. М. Жұмабаевтың «әр тәрбиешінің ұстанатын ұстанымы – ұлт мәселесі» .Әрбір ұлттың бала тәрбиелеу ескеріп келе жатқан жеке жолы бар, әрбір ұстаз, тәрбиеші онымен таныс болуы тиіс- дейді. Әл- Фараби ізгі қоғам құру үшін мәселені әуелі жастар тәрбиесінен бастау керек- дейді. Себебі, келешек қоғамының болашағы тәрбиелі, білімді жастар.Қазақтың «ұяда не көрсе ұшқанда соны іледі, ата көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер»т.б. мақалдарының мән мазмұнында болса керек. Халық мінезінің ең жақсы ерекшеліктері бұл Атамекенге деген сүйіспеншілік, азаматтық парызы. әлеуметтік оптимизм, басқа адамның өміріне түсіністікпен қарап, оған қол ұшын беруге деген іскерлікт.с.с. Мінекей, осыдан тарихи сана арқылы жан -жақты дамыған тұлғаның құндылықтарын қалыптастыруда тарих пәнінің орны ерекше. Тарих - ойға бағындырылған. Ал, тарихты зерттеп үйрену өткенді ұсыну, қоғамдық бомыс заңдарын түсіну деген сөз. Ал тарихтан білім берудің мақсаты-оқушылардың дүниетанымының негізі болатын тарихи сананы, тарихи процесс желісін түссінуге, тарихтың мәдени идеологиялық бұралаң жолын сезінуіне негіз жасау.Басқа пәндер секілді тарих пәні оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда жаңа технологияларды маманның пайдалана ұйымдастыруымен тікелей байланысты. Демек, тәрбие мен білім бірегей қатар жүретін процесс. Ендеше, жас буынның бойына ұлтжандылықты, адамгершілік, ізгілікті қалыптастыру. Жаппай жаһандану заманында ұлттық үрдістерімізді сақтап қалудың бірден бір жолы.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ КАК ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Томова И.В.

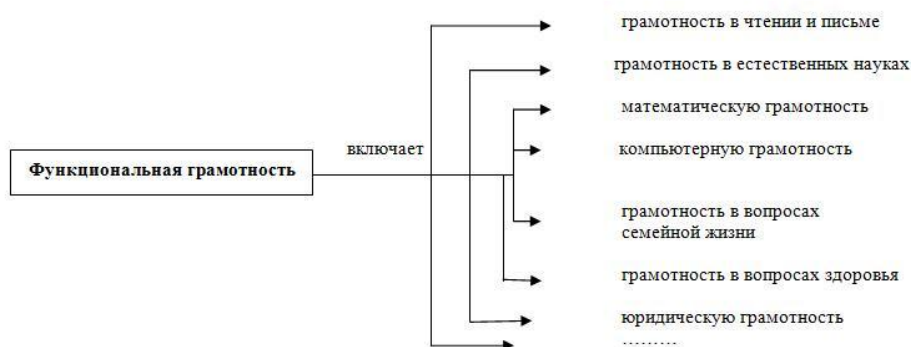
учитель истории СШ № 16, г.Актобе

В Послании Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана» отмечено: «Образование должно давать не только знания, но и умения их использовать в процессе социальной адаптации» [1]. В связи с этим Главой государства указана необходимость дальнейшего развития функциональной грамотности школьников.

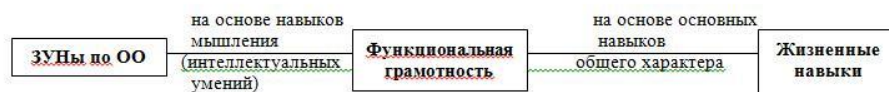
Функциональная грамотность - это способность личности на основе знаний, умений и навыков нормально функционировать в системе социальных отношений, максимально быстро адаптироваться в конкретной культурной среде.

Процесс развития функциональной грамотности осуществляется на основе формирования навыков мышления средствами учебных дисциплин, исходя из предметных знаний, умений и навыков. Средствами формирования и развития навыков мышления являются те же предметные ЗУНы, представленные в виде задания, а формой организации – проблемные ситуации. При этом сами навыки мышления служат инструментом перехода ЗУНов в компетенции, т. е. в функциональную грамотность.

Содержание функциональной грамотности

ЗУНы как основа компетенций

Одной из задач Национального плана действий на 2012-2016 годы по развитию функциональной грамотности школьников является разработка и обновление программ подготовки и повышения квалификации педагогов по проблеме развития функциональной грамотности[2].

Такие курсы повышения квалификации учителей общеобразовательных школ Казахстана на базе АОО «Назарбаев интеллектуальные школы» и Центра педагогического мастерства открылись и в г.Актобе. Программа курсов разработана совместно с Факультетом образования университета Кембридж (Великобритания) в рамках Соглашения между Международным Экзаменационным Советом университета Кембридж и АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» [3].

Обучение проходит по определенной программе, состоящей из семи модулей:

1. Новые подходы в образовании;
2. Обучение критическому мышлению;
3. Критериальное оценивание обучения и результатов обучения;
4. Использование ИКТ и цифровых систем для усовершенствования способов обучения;
5. Работа с талантливыми и одаренными детьми;
6. Психолого-педагогические особенности преподавания в конкретных возрастных группах школьников;
7. Менеджмент и лидерство в среднем образовании в условиях перехода на 12 летнее обучение.

В рамках курсов педагогов обучают развивать у школьников критическое мышление, способность оценивать свою собственную практику; учат эффективно оценивать обучение; использовать ИКТ и цифровые системы для усовершенствования способов обучения; использовать дифференцированные стратегии преподавания и обучения, которые будут учитывать потребности талантливых детей; учитывать возрастные различия и особенности учащихся для обеспечения качественного обучения.

Таким образом, после прохождения курсов у преподавателей появляется множество новых идей для формирования своей системы обучения и развития функциональной грамотности учащихся на уроках истории.

В первую очередь меняется собственный взгляд на преподавание. Педагоги понимают, что уроки нужно строить на принципах сотрудничества учителя и учеников. Учитель не должен управлять учениками, а должен их направлять и оказывать поддержку.

Для начала в классе должна быть создана благоприятная атмосфера на уроке, способствующая плодотворной работе и сплочению коллектива, так как очень важно, чтобы учащиеся чувствовали себя комфортно, могли полностью раскрыться и показать свои

возможности и способности. Необходимо применять психологические тренинги и упражнения, направленные на создание атмосферы сотрудничества - «Построй башню», «Я хочу познакомить вас...», «Вавилонская башня» и др. Для проведения тренинга «Я хочу познакомить вас...», учащиеся должны разбиться на пары и за определенное время узнать о своем напарнике какие-то новые сведения. Затем каждый из пары представляет другого остальным и рассказывает о нем как можно больше новых сведений, которые еще не известны другим. Благодаря тренингам, учащиеся учатся невербальному общению, умению координировать свои действия, взаимодействовать в команде. Эти упражнения способствуют сплочению детей и настраивают их на дальнейшую плодотворную работу в группах.

Использование групповой формы работы способствует развитию навыков взаимообучения, происходит диалоговое обучение, дети учатся обсуждать, рассуждать, высказывать свою точку зрения.

Ребята не всегда могут применять ранее полученные знания; не умеют анализировать и делать выводы, обобщать изученный материал; не могут определять цели урока; не видят как достичь этих целей; не имеют навыков рефлексии. Одной из проблем является то, что ученики на уроках мало говорят, не могут и боятся высказывать свои мысли. То есть, у учеников нет навыков функциональной грамотности. Таким образом, обучение критическому мышлению поможет детям решить эти проблемы, поможет создать атмосферу диалога на уроках, чтобы учащиеся путем совместных рассуждений, споров, обмена мнениями приходили к постижению нового материала.

На всех уроках необходимо использовать приемы развития критического мышления[4]. Уроки делятся на три основных этапа: стадия «вызова», стадия «осмысления», стадия «рефлексии». На стадии «вызова» т.е. при актуализации знаний учащихся надо применять приемы «Корзина идей», «мозговой штурм», составление кластера, которые помогают учащимся вспомнить уже пройденный материал, выдвинуть какие-то свои идеи и предположения, настроиться на изучение новой темы. Активизируются более слабые учащиеся. Они уже не боятся высказываться, так как видят, что все могут говорить то, что думают. На стадии «осмысления» используется в основном работа в группах, где каждый ученик получает определенную роль и задание. Таким образом, в работе задействованы все учащиеся, у каждого развиваются навыки самостоятельной работы с текстом. Затем учащиеся в группе обобщают все полученные данные и представляют материал в общей схеме или таблице. Такая работа позволяет ученикам развивать умения обобщать и систематизировать изученный материал, выделять главное, кратко и лаконично высказывать и записывать свои мысли. Также при выполнении данной работы ученики учатся рассуждать и обсуждать, происходит диалоговое обучение и взаимообучение, так как каждый участник группы должен рассказать другим свой изученный блок темы.

На стадии рефлексии можно использовать прием составления синквейна. Такая работа помогает обобщить все полученные данные и представить их кратко в пяти строках. То есть учащиеся учатся находить и выделять главное, подбирать наиболее подходящие слова и выражения, в которых отражена основная мысль темы.

Необходимо развивать у ребят навыки самооценивания и взаимооценивания. Для этого разрабатываются листы оценивания в группе, где каждый ученик должен сначала оценить сам свою работу, затем лидер группы оценивал работу каждого участника группы. В итоге учитель тоже ставит свою оценку по своим наблюдениям за работой группы и выводит общую оценку за урок. Такие задания способствуют развитию у учащихся ответственности за свое обучение, способствуют формированию объективной самооценки и оценки одноклассников.

Во время работы в группах учащиеся делятся с учетом учебных способностей. В каждой группе находятся ребята с разными способностями. Это делается с целью активизации работы, как способных учащихся, так и слабых. Например, на разных уроках и на разных этапах урока учащиеся получают различные задания. То есть более способные

ученики могут выступать как в роли учителя на уроке, обучая других, так и в роли слушателя. Например, после изучения темы, более способным учащимся предлагается задание перейти в другие группы и объяснить им свой блок темы. Таким образом, учащиеся чувствуют свою значимость и ответственность, получают мотивацию для изучения темы.

Формирование функциональной грамотности по истории можно представить в виде плана работы:

1. Продолжить применять психологические тренинги и упражнения для создания атмосферы сотрудничества на уроках.
2. Использовать приемы развития критического мышления в системе.
3. На уроках применять такие формы организации деятельности учащихся, как работа в парах, групповая работа.
4. Использовать диалоговое обучение, взаимообучение как один из эффективных способов обучения учащихся.
5. Постепенно внедрять в процесс обучения критериальное оценивание. Критерии разрабатывать совместно с учащимися.
6. На уроках использовать самооценивание и взаимооценивание.
7. Создать на уроках условия для развития одаренных и талантливых детей. Также уделять особое внимание учащимся с низкими учебными способностями.

Таким образом, подобная система работы помогает формировать на уроках функциональную грамотность учащихся, развивать основные умения и навыки, воспитывает внутреннюю самооценку, повышает учебную мотивацию учащихся.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Р К Н.Назарбаева народу Казахстана от 27 января 2012 года «Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана»
2. «Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы».- Постановление Правительства РК от 25 июня 2012 года № 832.
3. Руководство для учителя, факультет образования университета Кембридж, АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2011 г.
4. Истомин А. В. «Сущность технологии критического мышления», <http://kollegi.kz> .

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПРИ ВХОЖДЕНИИ КАЗАХСТАНА В ВТО

Хиллерт Наталья Леонидовна

*Студентка специальности «Международные отношения»
Кокшетауского университета им. А.Мырзахметова*

Вступая в ВТО, Казахстан может реально рассчитывать на получение права участия в разработке норм, регулирующих мировую торговлю, руководствуясь национальными интересами. Кроме того, появится возможность доступа к оперативной информации по внешнеэкономической политике и намерениям правительств стран-участниц ВТО, что позволит вырабатывать более эффективную торговую политику [1].

Казахстан, будучи в ВТО, должен использовать все возможности для укрепления своего статуса в сложившемся разделении труда, найти более достойную нишу в кооперационных связях и поставках товаров на мировой рынок. Продолжающийся процесс вступления Казахстана в ВТО необратим [1].

Членство в ВТО подразумевает получение отечественными предприятиями равных и благоприятных условий на иностранных рынках — в обмен на открытие казахстанского рынка для иностранной конкуренции. Сложились две стратегии вступления в ВТО:

максимально либеральная и максимально протекционистская. Странам, вступившим в ВТО со второй половины 90-х годов прошлого столетия (это восточно-европейские страны, несколько стран СНГ, КНР), сопутствовала максимально либеральная стратегия. В Казахстане, как и в России, есть сторонники и первого, и второго подходов. Приверженцы либеральной стратегии — в меньшинстве. Основные доводы сторонников максимально протекционистской стратегии таковы: полностью откроется казахстанский рынок, его заполнят импортные товары, закроются многие заводы и фабрики и целые отрасли экономики, поскольку они не в состоянии конкурировать со странами ВТО; десятки тысяч людей останутся без работы; возникнет реальная угроза подчинения интересам ведущих торговых держав. К тому же, в борьбе за рынки сбыта и доступ к ресурсам развивающиеся страны предстают в роли объектов, а не субъектов глобализации. Поэтому «протекционисты», предлагают защитить отечественных товаропроизводителей высокими таможенными тарифами, вступать в ВТО с повышением средневзвешенной ставки таможенных тарифов, а затем определить, до какого уровня ее снизить; дать возможность отечественным предприятиям стать конкурентоспособными [2].

Между тем предприятия сырьевого сектора, которые выпускают конкурентоспособную продукцию, поддерживают вступление в ВТО в любое время — на основе либеральной стратегии. И проблемы, как видим, в несырьевом секторе. По информации Мининдустрии, среднеарифметический тариф — 9,7%. В России этот показатель равен 11%, в ВТО — 10. Кроме того, 91% всего импорта в Казахстане облагается по ставке от 5 до 15%. Таким образом, СТТ в Казахстане либеральнее, чем во многих странах мира. Следовательно, наша экономика уже открыта. Поэтому довод о том, что со вступлением в ВТО откроется казахстанский рынок, неадекватен. Если бы иностранные компании захотели «завалить» наш рынок своими товарами, то они это сделали бы сегодня. Им ничто не мешает. Сдерживают другие факторы: наш «узкий» рынок с глубоко континентальным географическим положением. Здесь нет возможности иметь высокие доходы через массовые поставки товаров. Ни одна из стран — членов ВТО и не требует, чтобы любой «новичок» при вступлении в эту организацию сразу же полностью открывал свой рынок. [3].

Особого внимания заслуживает опыт вхождения в ВТО Китая, поскольку КНР, как и Казахстан, относится к странам с переходной экономикой. Рассмотрим важнейшие обязательства КНР по либерализации внешнеэкономической деятельности в отдельных секторах экономики в связи с ее присоединением к ВТО. Китай согласился ликвидировать экспортные субсидии, значительно снизить тарифы на импорт сельскохозяйственной продукции, устранить не имеющие специального научного свидетельства санитарные и фитосанитарные барьеры, вынести торговлю сельхозпродукцией за рамки контролируемых государством каналов продовольственного и материально-технического снабжения [3].

Китай также взял обязательства отменить систему квотирования на промышленную продукцию и существенно сократить тарифы на широкий спектр товаров. Работа китайского правительства, связанная с исполнением принятых обязательств после вступления в ВТО, концентрируется на трех основных направлениях.

Во-первых, изменение существующих и подготовка новых законов, соответствующих правилам ВТО. На Всекитайском экономическом совещании в Нанкине осенью 2001 года было заявлено, что полностью пересмотреть законодательство, имеющее отношение к внешней торговле, Китай сможет только к 2010 году. Такова масштабность и сложность работы.

Во-вторых, необходима реорганизация ряда министерств и ведомств для налаживания административной и правовой работы в соответствии с дисциплиной ВТО.

В-третьих, модернизация и организация образовательных программ для госслужащих, сотрудников научных и высших учебных заведений, представителей частного сектора по правилам и процедурам ВТО. Так, например, в рамках министерства внешней торговли и экономического сотрудничества был создан департамент по делам ВТО [4].

Есть и обратная сторона вхождения РК в ВТО. Казахстану необходимо сохранить и развивать уже имеющиеся рынки сбыта как внутри Казахстана, так и в рамках стран СНГ и только постепенно готовить себя для вступления в ВТО. История свидетельствует, что многие высокоразвитые страны готовились к вхождению в ВТО не один десяток лет. Китай шел к этому 15 лет, членам ЕЭС понадобилось 35 лет для создания единого экономического пространства. Поэтому, чем лучше Казахстан подготовится к вхождению в ВТО, тем больше у него шансов занять достойное место в мировой экономике [4].

Одним из наиболее значимых моментов в рамках ВТО является упразднение государственной монополии на сельское хозяйство, наряду с отменой государственного контроля над импортом и экспортом, сельское хозяйство подвергнется влиянию рыночных механизмов с соответствующими болезненными трансформациями в секторе. Формально считается, что присоединение к ВТО приносит особый статус стране-члену организации, в частности, защиту от неблагоприятного воздействия на сельскохозяйственный сектор другими странами. Доступность новых агротехнологий и систем управления позволяет ускорить внедрение реформы аграрного сектора и повышения производительности [5].

При вступлении Казахстана в ВТО вопросы сельского хозяйства должны быть актуальными и стоять на приоритетном месте. Заостряя внимание на одном из ключевых моментов вступления в ВТО - субсидировании сельского хозяйства, то уже сейчас члены торговой организации выделяют на поддержку этой отрасли гораздо большие суммы, нежели Казахстан [5].

Необходимость подготовки вхождения в ВТО потребовало разработки и принятия нормативных документов разного уровня, в которых получили закрепление правовые механизмы государственного воздействия на развитие отечественного сельскохозяйственного производства, меры поддержки развития АПК. К ним можно отнести Указы Президента от 5 июня 2002 года № 889 «О Государственной агропродовольственной программе Республики Казахстан на 2003-2005 годы» [6], от 10 июля 2003 года № 1149 «О Государственной программе развития сельских территорий Республики Казахстан на 2004-2010 годы» [6], в которых обозначены приоритеты, цели и задачи развития аграрного сектора экономики, этапы и способы, как реабилитации, так и дальнейшего развития сельского хозяйства и сельских территорий. [6]

Следующим шагом в реализации подготовки вхождения в ВТО явилось принятие Земельного кодекса Республики Казахстан от 20 июня 2003 года, новшеством которого является легализация права частной собственности на земли сельскохозяйственного назначения. Вышеназванные правовые документы дали возможность разработки и принятия закона РК «О государственном регулировании агропромышленного комплекса и сельских территорий», который был принят 8 июля 2005 года [7].

Автор отмечает, что возможные социально-экономические последствия присоединения Казахстана к ВТО не являются равно выгодными для субъектов хозяйствования в различных отраслях экономики. Для значительной части отечественных предприятий, выпускающих неконкурентоспособную продукцию, вступление страны в ВТО означает неизбежность выбора: или модернизация производства или его свертывание. Если предприятие хочет работать, оно вынуждено будет научиться выпускать конкурентную продукцию.

[7].

В связи с этим в настоящее время Казахстаном в переговорном процессе решаются следующие вопросы:

- увеличение срока выполнения обязательств;
- получение более высоких или более низких порогов по определенным обязательствам в зависимости от конкретных соглашений;
- предоставление права на реализацию гибкого подхода к выполнению обязательств и процедур;

- внесение в протокол положения «о стремлении сделать все возможное», что дает некоторую свободу для смягчения режима выполнения принятых обязательств [8].

Таким образом, можно сделать вывод, что за годы процесса вступления Казахстана в ВТО возникало много проблем. Из года в год вступать в ВТО все сложнее. Тем не менее, приведя национальное законодательство в соответствие с правилами и нормами ВТО, Казахстан, несомненно, получит возможность выхода в унифицированное международное правовое пространство, обеспечивающее всем экспортерам и импортерам стабильные и предсказуемые условия деятельности. В целом, все это сыграет на повышение имиджа Казахстана как равноправного участника международной торговли, укрепление доверия к республике.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Исингарин Н. К. Проблемы интеграции в СНГ. – А., 1998 – 190 с.
2. Кошанов А. Интеграция Казахстана в международную торговую систему и ВТО. – А., 1999 – 100 с.
3. Огневцев В. А. Всемирная Торговая Организация (ВТО): основные правила и нормы, вопросы присоединения. - Отдел международной торговли и сырьевых ресурсов, секретариат ЮНКТАД (Конференция ООН по торговле и развитию). – А., 1999 – 90 с.
4. Апшапов Р. Б. Защитные меры Казахстана при вступлении в ВТО. – А., 2002 – 150 с.
5. Лебедева М.А. Мировая политика. - М., 2003 – 250 с.
6. Жакупова Р.М. Вступление Казахстана в ВТО. – А., 2001 – 31 с.
7. Есентугепов А.К. На пути вступления Казахстана в ВТО нет серьезных преград. – А., 2008 – 67 с.

АУҒАН СОҒЫСЫНЫҢ БАСТАЛУ СЕБЕПТЕРІ. СӘУІР ТӨҢКЕРІСІ

Шаймерденова Г.Б

Студентка 4- курса специальности «Международные отношения» Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова

1978 жыл, 27-сәуірде (ауған жылнамасында 1357 жыл, 7 – сәуір) Ауғанстанда бір топ офицерлердің басшылығымен сол кездегі мемлекет басындағы М.Дауд шах режимі құлады. Бұл әрекет әлем жұртшылығына – төңкеріс деп жарияланды. Төңкерісті жасағандар маркстік – лениндік ұрандармен қаруланған Ауғанстан халық демократиялық партиясы (АХДП) мүшелері негізінен әскерлерден құралған азғантай топ, бұрын тәжірибесі болмағанына қарамастан, жәй халықтың көмегінсіз тек қана өз мүмкіндіктерін, қызмет бабын пайдалану арқылы ғана өз мақсаттарын іске асыра алды. [1]

1973 жылы Ауғанстанның бұрынғы патшасы Захир Шахты тақтан тайдырып, үкімет басына келген М.Дауд [2] АҚШ пен де, КСРО мен де бірдей саяси қатынаста болды. М.Дауд туралы саяси әлемде «америкалық темекісін кеңестік сіріңкесімен тұтатқан адам» деген сөз тарады. Сыртқы саясатты М.Дауд Батыс пен Шығыстан бірдей ұпай жинауды көздеді. Ішкі саясатта ол өзін үкімет басына әкелген күштерге уәде еткен әлеуметтік реформаларды жүргізудің орнына, халық күткен демократиядан бас тартып, керісінше демократиялық қозғалыстарды басып тастауға әрекет етті. Партия қайраткерлерін қудалау басталды.

АХДП басшылары әсіресе Б.Кармольдің идеясы бойынша Дауд үкіметінің құлату әрекеттерін пландай бастады. План бойынша шешуші көтеріліс 1978 жылдың шілде айына белгіленді. Алайда осы жылдың 17-сәуірінде АХДП «Парчан» фракциясының жетекші идеологі саналған А.Хайбардың Дауд үкіметі тарапынан өлтірілуі бұл планның мезгілінен бұрын іске асуына жағдай туғызды. [3]

А.Хайбардың өлімі АХДП – ның ашу – ызасын туғызды. АХДП басшысы «Хальк» фракциясының өкімі Н.М.Тараки және АХДП Орталық комитеті басшысы Б.Кармаль бастаған 15 мыңнан аса адам АҚШ елшілігі алдында «АҚШ Дауд режимінің қолдаушысы» деген ашулы айыптаулар айтып шеру өткізді.

А.Хайбар жерленгеннен кейін Кабулде демократиялық күштерге қарсы репрессия басталды. 24-сәуір күні Кабулдегі АҚШ елшісі Д.Эллиот пен М.Дауд арасында жасырын кездесі өтіп, АҚШ елшісі Даудке солшыл күштерді қатаң жазалау керектігін ескертті. АХДП басшылары Н.М.Тараки, Б.Кармаль, Х.Амин, Д.Пандишери, А.Сафи т.б. «конституцияны бұзды» деген айыппен тездетіп тұтқынға алуды талап етті.

26-сәуірде аталмыш адамдар Х.Аминен басқасы түгел тұтқынға алынды. Н.М.Таракидің және басқадағдардың түрмеге түскенін білген Х.Амин Кабул мунициполитетінде қызмет етуші М.Факир және Ауғанстан Әуе әскери күштеріндегі офицер С.М.Гулабзой арқылы көтеріліс планы тараптастарына жеткізді.

Сол күні (26-сәуір) Ауғанстандағы барлық әскери бөлімдерде коммунистердің басып тасталғаны тойланды. Ауғанстан Қорғаныс министрі М.Х.Расули мерекелік той дастарханына қоса көңілді мерекелік бағдарлама ұйымдастыруға бұйрық берді. Осы жағдайды пайдаланған АХДП мүшелері көтеріліске дайындыққа кірісті.

План бойынша АХДП мүшелері 4-танкистер бригадасының штаб бастығы М.Рафи, батальон командирі М.А.Ватанжар және Ш.Маздурьяр т.б. басталған танкілері оқ жауды.

Кабульдің әрбір түпкірінде, әуе - әскери күштері арасында АХДП – ның ұйымдастырумен ұрыстар болды. Президент сарайы алынды. М.Дауд өзінің жақындарымен қоса өлтірілді.

Өкімет басына АХДП келді. Кабул халқы және басқа Ауғанстан уалаяттары АХДП-ның өкімет басына келуін жайбарақаттықпен қабылдады. Бұған бір жағынан олардың саяси сауатсыздығы, екінші жағынан оқиғаны тек қана М.Даудты биліктен тайдыру процессі деп қана бағалауы себеп болды. Қалай болғанда жалпы халықтың тыныштық әрекеті АХДП ға жақтастық емес, оқиғаны дұрыс түсінбеушілігінен туған құбылыс болды.

1978 жылы 27-сәуірдегі Кабульдегі төңкеріс әскерлер тарапынан да жағымды қабылданды. «Хальк» және «Парчон» фракцияларының ауған Армиясы ішіндегі ұйымдары М.Даудке жақтас аға офицерлерді карусыздандырды.

М.Дауд режимінің оңай құлатылғаны АХДП – ның басшыларына жеңіс эйфориясын, өздеріне деген сенімділік сезімін туғызды. Популистік ұрандар көбейді. Көптеген іске асылуы мүмкін емес проектілер жарияланды. Жалған уәделер насихатталды. [4]

Жаңа режим басына келген Н.М.Тараки үкіметі өзінің мемлекеттік саяси істерінде негізінен КСРО-ға арқа сүйеді. Өз кезегінде КСРО Ауғанстанға көмегін өте көлемді мөлшерде белгіледі. Олардың ішіндегі ең негізгісі әскери көмек болды.

Ауғанстандағы сәуір төңкерісі «ислам және демократия принциптерін» қорғау үшін жасалды деп жарияланғанымен, іс жүзінде АХДП өкімет басына келісімен ақ рухани – діни өкілдердің үстіне қатты бақылау орнатылды. Діни басшылар, халық, ру, тайпа ақсақалдарын режимге қарсы деген жаламен репрессиялау басталды.

1978 жылы шілдеде «демократиялық және антифеодалдық іс-әрекеттерге» қарсы алғашқы әскери қарсылық басталды. Бадахшан, Башан, Кундар, Пактия, Нангархар уалаяттарында жергілікті помещтиктік-феодалдық топ басшылықтарын елеулі мақсаты айқын алғашқы қарсылықтарды өрістетті.

КСРО аналитиктері Ауғанстандағы сәуір әскери төңкерісін армия мен ұсақ буржуазияның азғантай тобының көтеріліс нәтижесінен болған әскери өзгерісі деп қарағанымен, ауғанстан өкімет басына солшыл ниеттегі АХДП-ның келуіне қуанғандарын жасыра алмады.

Батыс эксперттері М.Даудтың құлауын өздерінің нақты дәлелдері болмаса да КСРО – ның арнайы құпия қызметі (спецслужба) қолымен істелді деген пікірді қолдады. Бұған дәлел ретінде төңкерістің алғашқы күндерінде Б.Кармальдің үнді журналистеріне айтқан «Ресей бұл жерде төңкеріс болуын қалады» деген сөзі себеп болды.

Ауғанстанда АХДП режимінің басталуынан бастаған КСРО өз көмегін жан жақты күшейтті. [5]

АХДП – ның үкімет басына келген алғашқы күнінен бастап, бұл партияның бір мемлекетті басқарып әкететіндей тәжірибесі де, арнайы білім деңгейі де жоқ екені белгілі болды.

Ауғанстандағы жаңа өкімет халықпен, діни адамдармен, әртүрлі ру, тайпа көсемдерімен тіл табыса алмады. Ал бұл екі фактор халыққа әсер етуші негізгі күш болатын.

КСРО мемлекетінің берін жатқан өлшеусіз көмегіне әбден сүйенген АХДП басшылығы өздерінің мақсаттарын халыққа еріксіз таңып, Ауғанстандағы жаңа режимді тоталитарлық, авторитарлық режим жүйесіне бұрын бара жатты. Бұл режим халықты қорқытып, үркітіп, күштеп билеуге тырысты.

Ауғанстан демократиялық Республикасы (АДР) Төңкеріс кеңесінің алғашқы указдарына сәйкес үкімет және сот ұйымдары белгіленіп, жаңа губернаторлар, корпус және дивизия командирлері тағайындалды. Бұрынғы үштүрлі мемлекет байрағы біртүсті, Кеңес Одағының мемлекеттік байрағындай, қызыл болып, Ауғанстан мемлекеттік гербі жасалды.

АДР мемлекет басшысы және премьер министрі болып Н.М.Тараки, оның орынбасары болып Б.Кармали сайланды. Премьер министрінің бірінші орынбасары және АДР сыртқы істер Министрі (СІМ) болып -Х.Амин, Байланыс министрі болып – майор М.А.Ватанжар, подполковник А.Кадыр – Қорғаныс министрі, майор М.Рафи - Әлеуметтік қызмет министрі болып тағайындалды. [6]

1978 жылы мамыр айында АДР жаңа өкіметі КСРО мен әскери келісім шартқа отырды. Алғашқы келісімде олардың саны 400 адам көлемінде болғаны мен, кейіннен сансыз есе көбейді.

Кеңес Одағынан жіберілген кеңесшілер корпусы «дағдарыс» кезеңінің тәртібіне сәйкес тек қана СОКП басшыларының есіткісі келетін жағдайды ғана баяндап, іс жүзінде ауған жағына ақыл-кеңес беру жұмысшысын емес, АДР өкімет және партия басшыларының тікелей міндеттерін өздері атқарды. АХДП – ның барлық түрі СОКП – ның копиясына айналып бара жатты.

1978 жылы 30- қараша «Жер туралы» Төңкеріс Кеңесінің указы шықты. Алайда жер реформасы халық күткен нәтиже әкелген жоқ.

1978 жылы қазақ айында АДР өкіметінің әйелдер үшін арнаулы декреті шықты¹⁸. Әйелдер ер адамдармен тең құқылы деп жарияланды. Қалыңмал жойылды, жастай үйленуге тыйым салынды. Сауатсыздықпен күрес негізінде әйелдер күштеп сауат ашу курстарына тартылды. Алайда бұндай әрекеттер сауатсыз, қараңғы ауған халқытарапынан олардың жеке өмір заңына қол сұғушылық деп танылды, қарсылықтарын туғызды.

АДР режимі исламның суннит шиит екі ағымының суннитін жақтап шииттер (исмаиидтер) қуғынға ұшырады. Шриттердің беделді азаматтары діни өкілдері, ақындары, талантты адамдары өлтірілді. [7]

Діни басшыларға, молдаларға қарсы жаңа режимнің репрессиялық қадамы олардың өкіметке қарсы күштерді ислам туы астына біріктіріп, АХДП ға қарсы күреске итермелеулеріне себеп болды.

Іштегі оппозицияға қарсы жазалаушылық саясат басқындар санын көбейтті. Туыстары мен балаларының амандығын ойлаған адамдар, бүкіл отбасы, кейде бүкіл қыстақ түгел мемлекетті тастап кетіп жатты. Тек қана 1978 жылы Пакистанға 110 мың адам кетті, ал 1979 жылы олардың саны 750 мыңнан асты.

Ауғанстандағы сәуір төңкерісінің пайда болуына себеп болған негізгі қозғаушы күш - АХДП 1965 жылы 1- қаңтарда құрылды. Оның құрамына жазушы Н.М.Тараки, министрлікте жоғары қызметте істеуші чиновниктер Б.Кармаль, Ш.М.Дост, офицерлер М.А. Хайбар, М.Т.Бадахмин т.б. кірді. АХДП құрылуына СОКП тікелей жәрдем етті. Партияның алғашқы құрылтай съезі Н.М.Таракидің үйінде жасырын түрде өтіп, АХДП орталық комитеті (ОК) сайланды, оның құрамы, мақсаты, міндеті белгіленді. Партияның бас хатшысы болып Н.М.Тараки, АХДП ОК хатшысы болып, Б.Кармаль сайланды. АХДП ОК мүшелігіне 7 адам

Н.М.Тараки, Б.Кармаль, С.М. Кештманд, С.М. Зерай, Ғ.Д.Пашери, М.Т. Бадахши, Ш.Шахпур кірді. АХДП баспа орталық ұйымы – «Хальк» газеті шығарылды. 1966 жылы АХДП бағдарламасы осы газетте жарияланды. [8]

АХДП құрылғаннан бастап оның басшылары Нур Мохаймад Тараки мен Бабрак Кармаль арасында басшылыққа талас әрекеттер пайда болды. Н.М.Тараки оқыған сауатты адам болғанымен, қарапайым, көшпелі халық өкімі болғандықтан, төменгі топ өкімі саналды, ал Б.Кармаль парламент депутаты, кезінде патша тұқымдары ханзадалармен, М.Дауд т.б. жақын қатынаста болған, ауқатты, зиялы отбасынан шыққан, буржуазия өкілі болғандықтан жоғары топ өкілі саналып, бұл екі басшылық партия келешегіне, саясатына көзақарастары әртүрлі болды. Мысалы Б.Кармаль партия іс-әрекетін ашық түрде істер, халықтың сауатын, білімін, мәдениетін, саяси деңгейін көтеру үшін ат салысуды көздеді. Листовкалар, төңкеріс мәтініндегі әдебиеттер атартуға қарсы болды. Негізіен көбірек шеру, минингілер ұйымдастырып, онда партия лидерлері халықтың көзін ашып, сөз сөйлеп, халықты соңына ертіп алулары керек еді. Н.М.Тараки керісінше, түгелдей жасырын күрес жолын ұстап, партияны коммунистік деп жариялап, керек болған жағдайда орталық комитет эмиграцияда жасап ір әрекет етуін қалады. Себебі патшалық монархияға қаралауға әкелді деп түсінді.

Партияға жаңа мүшелер қабылдау кезінде Б.Кармаль олардың топтық түріне қарамай, олардың ниетіне, іс әрекетін бағалауды жөн көрсе, Н.М.Тараки партияға жоғары топ өкілдерінің алынбауын қалады. [9]

1966 жылдың кезінже Б.Кармаль мен Н.М.Тараки арасының келіспеуі негізінде АХДП екі фракцияға бөлінді. Б.Кармаль бастаған топ «Парчон» (Байрақ) аталып оған АХДП ОК мүшелерінен Ғ.Д.Панджери, Ш.Шахпур, С.А.Кетманд қосылды. Н.М.Тараки бастаған топ «Хальк» (Халық) аталып, оған АХДП ОК қалған мүшелері қосылды.

«Парчан» басқа да билікке таласушы саяси күштермен ұтымды келісім жасай отырып тезірек билікке жетуге ұмтылды. «Хальк» өз кезегінде бұндай келісімдерден бас тартып, бітіспес төңкерістік социализмге бет бұрды.

«Парчалистер» негізінен ауқатты отбасынан шыққан, зиялы, оқыған адамдардан құралды. Олардың басшысы Б.Кармальдің әкесі армия генералы болған адам «Парчамистердің басым көпшілігі пуштун» ұлтынан болғанымен, олардың қатарында басқа да ұлт өкілдері болды. Олардың көпшілігі қала тұрғындары болып, көбі Батысша, АҚШ, ФРГ мемлекеттерінде оқып білім алғандар болды. Кабульде, КСРО да білім алғандары да көп болды. «Парчалистер» ұстанды іс әрекетті қолдады. Олар өздерін теориялық түрде нағыз дайындалған төңкерісшілер деп санады. [10]

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1 Теплинский Л.В. История советско – афганских отношения (1919-1987) М.1988, 217б.
- 2 Бурлацкий Ф.М. Вожди и советники М. 1990, 167б
- 3 Ляховский А.А. Трагедия и доблесть Афгана, М. 1995г. 31б.
- 4 Сафрончук В.С.Афганистан при Б.Кармале и Наджибулле « Азия и Африка сегодня» М. 1996№6, 11б
- 5 Ляховский А.А. Забродин В.М. Тайны афганской войны М. 1991, 21б
- 6 Игнатов Н.В. Революция рождения в апреле М. 1980 13б.
- 7 Андронов И.И. По волчьему следу М. 1984, 53б.
- 8 Гайдар Т.А.Под афганским небом Москвы М.1983 13б.
- 9 Теплинский Л.В. История советско-афганских отношения (1919-1987) М.1988, 199б
- 10 Беляков В.В. Афганский бумеранг «Азия и Африка сегодня» 1996, №8,23б

Научное издание

**«ЖАҢДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ:
БҮГІНГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ»
Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары**

**Материалы Республиканской
научно-практической конференции
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ:
СЕГОДНЯШНЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ»**

май, 2014 г. г. Актобе

Технический редактор *Ахметова А.З., Демесинова Г.М.*

Подписано к печати 05.05.2014 г. Формат 60х84 1/16
Тираж 100 экз.

Казахско-Русский Международный университет
Адрес типографии:
Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.